İsyan Pazarlanıyor

Joseph Heath & Andrew Potter

İngilizce'den Çeviren: Tamer Tosun

AYRINTI

JOSEPH HEATH

1967 yılında doğan Joseph Heath Toronto Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür. Hem popüler hem de akademik alanda birçok kitap yayımlanmıştır. Kitaplarından bazıları şunlardır:
Communicative Action and Rational Choice, 2001.
The Efficient Society, 2002.
Following the Rules. Practical Reasoning and Deontic Constraint, 2008.
Filthy Lucre: Economics for People Who Hate Capitalism, 2009.

ANDREW POTTER

Kanadalı gazeteci ve yazar. McGill Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi görmüş, master ve doktorasını da Toronto Üniversitesi'nde yapmıştır. Çeşitli gazete ve dergilerde köşe yazarlığı yapıyor.

Ayrıntı: 686
İnceleme Dizisi: 244

İsyan Pazarlanıyor
Kültür Niçin Parazitlenemez?
Joseph Heath & Andrew Potter

Kitabın Özgün Adı
The Rebel Sell
Why The Culture Can't Be Jammed

İngilizce'den Çeviren
Tamer Tosun

Yayına Hazırlayan
Sinan Çınar

Son Okuma
Songül Kırgezen

The Rebel Sell: Why the Culture Can't Be Jammed
Copyright © 2004, Joseph Heath and Andrew Potter. All rights reserved
Published by arrangement with HarperCollinsPublishersLtd, Toronto, Canada.

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınlarına aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım *2012*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-711-5
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Joseph Heath & Andrew Potter

İsyan Pazarlanıyor

Kültür Niçin Parazitlenemez?

AYRINTI

İNCELEME DİZİSİ

OPUŞME, GIDIKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE/*A. Phillips* ◄ İMKÂNSIZIN POLİTİKASI/*J.M. Bernstein* ◄ GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI/*R. Kimegem* ◄ EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/*M. Bookchin* ◄ İDEOLOJİ/*T. Eagleton* ◄ DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/*A. Insel* ◄ AMERİKA/*J. Baudrillard* ◄ POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/*M. Featherstone* ◄ ERKEK AKIL/*G. Lloyd* ◄ BARBARLIK/*M. Henry* ◄ KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ/*R. Sennett* ◄ POPÜLER KÜLTÜRLER/*D. Rowe* ◄ BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM/*R.Jacoby* ◄ GÜLME/*H Bergson* ◄ ÖLÜME KARŞI HAYAT/*N. O. Brown* ◄ SİVİL İTAATSİZLİK/*Der.: Y. Coşar* ◄ AHLÂK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*J. Nuttall* ◄ TÜKETİM TOPLUMU/*J. Baudrillard* ◄ EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/*G. Bataille* ◄ ÖLÜMCÜL HASTALIK UMUTSUZLUK/*S. Kierkegaard* ◄ ORTAK BİR ŞEYLERİ OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/*A. Lingis* ◄ VAKİT ÖLDÜRMEK/*P. Feyerabend* ◄ VATAN AŞKI/*M. Viroli* ◄ KİMLİK MEKÂNLARI/*D. Morley-K. Robins* ◄ DOSTLUK ÜZERİNE/*S. Lynch* ◄ KİŞİSEL İLİŞKİLER/*H. Lafollette* ◄ KADINLAR NEDEN YAZDIKLARI HER MEKTUBU GÖNDERMEZLER?/*D. Leader* ◄ DOKUNMA/*G. Josipovici* ◄ İTİRAF EDİLEMEYEN CEMAAT/*M. Blanchot* ◄ FLÖRT ÜZERİNE/*A. Phillips* ◄ FELSEFEYİ YAŞAMAK/*R. Billington* ◄ POLİTİK KAMERA/*M. Ryan-D Kellner* ◄ CUMHURİYETÇİLİK/*P Pettit* ◄ POSTMODERN TEORİ/*S. Best-D Kellner* ◄ MARKSIZM VE AHLÂK/*S. Lukes* ◄ VAHŞETİ KAVRAMAK/*J.P. Reemtsma* ◄ SOSYOLOJİK DÜŞÜNMEK/*Z. Bauman* ◄ POSTMODERN ETİK/*Z. Bauman* ◄ TOPLUMSAL CİNSİYET VE İKTİDAR/*R.B. Connell* ◄ ÇÖKÜŞ-TÜRLÜ YURTTAŞLIK/*B. Kymlicka* ◄ KARŞIDEVRİM VE İSYAN/*H. Marcuse* ◄ KUSURSUZ CİNAYET/*J. Baudrillard* ◄ TOPLUMUN McDONALDLAŞTIRILMASI/*G. Ritzer* ◄ KUSURSUZ NİHİLİST/*K.A Pearson* ◄ HOŞGÖRÜ ÜZERİNE/*M.Walzer* ◄ 21.YÜZYIL ANARŞİZMİ/*Der.: J. Purkis & J. Bowen* ◄ MARX'IN ÖZGÜRLÜK ETİĞİ/*G. G. Brenkert* ◄ MEDYA VE GAZETECİLİKTE ETİK SORUNLAR/*Der.: A. Belsey & R. Chadwick* ◄ HAYATIN DEĞERİ/*J Harris* ◄ POSTMODERNİZMİN YANILSAMALARI/*T. Eagleton* ◄ DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE/*M Löwy* ◄ OKÜZÜN A'SI/*B Sanders* ◄ TAHAYYUL GÜCÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK/*Der. C. Robinson & J. Rundell* ◄ TUTKULU SOSYOLOJİ/*A Game & A Metcalfe* ◄ EDEPSİZLİK, ANARŞİ VE GERÇEKLİK/*C. Sartorelli* ◄ KENTSİZ KENTLEŞME/*M. Bookchin* ◄ YÖNTEME KARŞI/*P. Feyerabend* ◄ HAKİKAT OYUNLARI/*J Forrester* ◄ TOPLUMLAR NASIL ANIMSAR?/*P. Connerton* ◄ ÖLME HAKKI/*S. Inceoğlu* ◄ ANARŞİZMİN BUGÜNÜ/*Der.: Hans-Jürgen Degen* ◄ MELANKOLİ KADINDIR/*D. Bunker* ◄ SİYAH 'ANLAR I-II/*J Baudrillard* ◄ MODERNİZM, EVRENSELLİK VE BİREY/*S. Benhabib* ◄ KÜLTÜREL EMPERYALİZM/*J Tomlinson* ◄ GÖZÜN VİCDANI/*R Sennett* ◄ KÜRESELLEŞME/*Z. Bauman* ◄ ETİĞE GİRİŞ/*A. Pieper* ◄ DUYGUOTESİ TOPLUM/*S Mestrovic* ◄ EDEBİYAT OLARAK HAYAT/*A Nehamas* ◄ İMAJ/*K Robins* ◄ MEKÂNLARI TÜKETMEK/*J Urry* ◄ YAŞAMA SANATI/*G Sartorelli* ◄ ARZU ÇAĞI/*J. Kovel* ◄ KOLONYALIZM POSTKOLONYALİZM/*A Loomba* ◄ KREŞTEKİ YABANİ/*A. Phillips* ◄ ZAMAN ÜZERİNE/*N. Elias* ◄ TARİHİN YAPISÖKÜMÜ/*A. Munslow* ◄ FREUD SAVAŞLARI/*J. Forrester* ◄ ÖTEYE ADIM/*M. Blanchot* ◄ POSTYAPISALCI ANARŞİZMİN SİYASET FELSEFESİ/*T May* ◄ ATEİZM/*R. Le Poidevin* ◄ AŞK İLİŞKİLERİ/*G.E Kemberg* ◄ POSTMODERNLİK VE BOŞNUTSUZLUKLARI/*Z. Bauman* ◄ ÖLÜMLÜLÜK, ÖLÜMSÜZLÜK VE DİĞER HAYAT STRATEJİLERİ/*Z. Bauman* ◄ TOPLUM VE BİLİNÇDIŞI/*K. Teleabelis* ◄ BÜYÜSÜ BOZULMUŞ DÜNYAYI BÜYÜLEMEK/*G. Ritzer* ◄ KAHKAHANIN ZAFERİ/*B Sanders* ◄ EDEBİYATIN YARATILIŞI/*E Dupont* ◄ PARÇALANMIŞ HAYAT/*Z. Bauman* ◄ KÜLTÜREL BELLEK/*J Assmann* ◄ MARKSIZM VE DİL FELSEFESİ/*V. N. Voloşinov* ◄ MARX'IN HAYALETLERİ/*J Derrida* ◄ ERDEM PEŞİNDE/*A Maclntyre* ◄ DEVLETİN YENİDEN ÜRETİMİ/*J Stevens* ◄ ÇAĞDAŞ SOSYAL BİLİMLER FELSEFESİ/*B. Fay* ◄ KARNAVALDAN ROMANA/*M Bakhtin* ◄ PİYASA/*J. O'Neill* ◄ ANNE: MELEK Mİ, YOSMA MI?/*E. Badinter* ◄ KUTSAL İNSAN/*G Agamben* ◄ BİLİNÇALTINDA DEVLET/*R. Lennox* ◄ YAŞADIĞIMIZ SEFALET/*A. Gorz* ◄ YAŞAMA SANATI FELSEFESİ/*A Nehamas* ◄ KORKU KÜLTÜRÜ/*F Furedi* ◄ EĞİTİMDE ETİK/*P. Haynes* ◄ DUYGUSAL YAŞANTI/*D. Lupton* ◄ ELEŞTİREL TEORİ/*R. Geuss* ◄ AKTİVİSTİN EL KİTABI/*R Shaw* ◄ KARAKTER AŞINMASI/*R. Sennett* ◄ MODERNLİK VE MÜPHEMLİK/*Z. Bauman* ◄ NİETZSCHE: BİR AHLÂK KARŞITININ ETİĞİ/*P Berkowitz* ◄ KÜLTÜR, KİMLİK VE SİYASET/*Nafiz Tok* ◄ AYDINLANMIŞ ANARŞİ/*M. Kaufmann* ◄ MODA VE GÜNDEMLERİ/*D. Crane* ◄ BİLİM ETİĞİ/*D. Resnik* ◄ CEHENNEMİN TARİHİ/*A.K. Turner* ◄ ÖZGÜRLÜKLE KALKINMA/*A. Sen* ◄ KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR/*J. Tomlinson* ◄ SİYASAL İKTİSADIN ABC'Sİ/*R. Halnel* ◄ ERKEN ÇÖKEN KARANLIK/*K.R. Jamison* ◄ MARX VE MAHDUMLARI/*J. Derrida* ◄ ADALET TUTKUSU/*R.C. Solomon* ◄ HACKER ETİĞİ/*P Himanen* ◄ KÜLTÜR YORUMLARI/*Terry Eagleton* ◄ HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ/*P. Singer* ◄ MODERNLİĞİN SOSYOLOJİSİ/*P Wagner* ◄ DOĞRUYU SÖYLEMEK/*M. Foucault* ◄ SAYGI/*R. Sennett* ◄ KURBANSAL SUNU/*M. Bagaran* ◄ FOUCAULT'NUN ÖZGÜRLÜK SERÜVENİ/*J. D' Bernauer* ◄ DELEUZE & GUATTARI/*P. Goodchild* ◄ İKTİDARIN PSİŞİK YAŞAMI/*J. Butler* ◄ ÇİKOLATANIN GERÇEK TARİHİ/*S.D. Coe & M.D Coe* ◄ DEVRİMİN ZAMANI/*A. Negri* ◄ GEZEGENGENSEL ÜTOPYA TARİHİ/*A. Matelart* ◄ GÖÇ, KÜLTÜR, KİMLİK/*I Chambers* ◄ ATEŞ VE SÖZ/*G.M. Ramirez* ◄ MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİK/*E.J. Hobsbawm* ◄ HOMO LUDENS/*J. Huizinga* ◄ MODERN DÜŞÜNCEDE KÖTÜLÜK/*S Neiman* ◄ ÖLÜM VE ZAMAN/*E. Lévinas* ◄ GÖRÜNÜR DÜNYANIN EŞİĞİ/*K Silverman* ◄ BAKUNIN'DEN LACAN'A/*S. Newman* ◄ ORTAÇAĞDA ENTELEKTÜELLER/*J. Le Goff* ◄ HAYAL KIRIKLIĞI/*Ian Craib* ◄ HAKİKAT VE HAKİKATİLİK/*B. Williams* ◄ RUHUN YENİ HASTALIKLARI/*J. Kristeva* ◄ ŞİRKET/*J Bakan* ◄ ALTKÜLTÜR/*G Jenks* ◄ BİR AİLE CİNAYETİ/*M. Foucault* ◄ YENİ KAPİTALİZMİN KÜLTÜRÜ/*Richard Sennett* ◄ DİNİN GELECEĞİ/*Santiago Zabala* ◄ ZANAATKÂR/*Richard Sennett* ◄ MELEZLİĞE ÖVGÜ/*Michel Bourse* ◄ SERMAYE VE DİL/*Christian Marazzi* ◄ SAVAŞ OYUNLARI/*Roger Stahl* ◄ BİR İDEA OLARAK KOMÜNİZM/*Alain Badiou & Slavoj Žižek* ◄ NİHİLİZM/*Bülent Diken* ◄ MADDESİZ/André Gorz ◄ BİLGİNİN ARKEOLOJİSİ/M Foucault ◄ TÜKETİM TOPLUMU, NEVROTİK KÜLTÜR ve DÖVÜŞ KULÜBÜ/H. Övünç Ongur ◄ ANTİKAPİTALİZM/*Jeremy Gilbert* ◄ ÇALIŞMAK SAĞLIĞA ZARARLIDIR/*Anne Thébaud-Mony* ◄ BERABER/*Richard Sennett* ◄ HAYATIN ANLAMI/*Terry Eagleton* ◄ DUYURU/*Michael Hardt-Antonio Negri* ◄ KÜRESELLEŞMENİN SONU MU?/*Arif Dirlik*

Anneme ve Babama – AP

Astrid'e – JH

İçindekiler

— Teşekkür 10
— Giriş 11

1. Karşı Kültürün Doğuşu

Kurt Cobain'i kim öldürdü? Meta fetişizmi ve kültürel hegemonya. Faşizm ve kitle toplumunun yükselişi. Auschwitz'in yankısı. Beyin yıkama. Milgram deneyi. Toplumsal hastalık olarak uyumluluk. Pleasantville'den mektup. Teknokrasi. Sistem içine alma teorisi. Topyekûn kontrol sistemi olarak kültür.....23

2. Freud California'ya Gider
Pop psikoloji ve bastırılamayan id. Otoriter kişilik bozukluğu. "Düdüklü Tencere" zihin modeli. Uygarlık ve hoşnutsuzlukları. Görgünün tarihi. Herbert Marcuse'ün büyük sentezi. *Amerikan Güzeli*. Kültürel determinizm. Genleşmiş bilinçlilik ve uyuşturucu kültürü 46

3. Normallik
Kurallara niçin ihtiyacımız var? Bir politik platform olarak anarşizm. Mahkûmun ikilemi. Sapma ve ihtilaf. Freud Hobbes'a karşı. Derin ya da yüzeysel problem olarak şiddet. *Dr. Strangelove* ve nükleer silah yarışı. Kurallar ve gündelik hayat. Kuralların zorlaması ve karşı kültürün büyük günahı 74

4. Kendimden Nefret Ediyorum ve Satın Almak İstiyorum
Para mutluluk satın alamaz. Baudrillard, tüketimcilik ve aşırı üretim "problemi". Arzu telkini olarak reklamcılık. Say yasası. Rekabetçi tüketim. Thorstein Veblen haklı. Konumsal mallar. Fark ve estetik yargı konusunda Bourdieu. Bir fark kaynağı olarak isyan. İsyankâr tüketicinin doğuşu 106

5. Aşırı İsyan
Unabomber Manifestosu. Suçun romantikleştirilmesi. Columbine High ve "korku kültürü". Akıl hastalığı miti. Gerçekçiliğe saldırı. Dezenformasyon Şirketi. Asla anaakım olamayacak kadar aşırı bir tarz. Vites küçültme. Basit yaşam ve maddiyatçılık karşıtlığı paradoksu 143

İkinci Bölüm

6. Üniformalar ve Birörneklik
Uzay Yolu geleceğimiz. Giysilerin dili. Tam birörneklik. Ait olmanın cakası. Gri flanel takım. Moda ve karşı kültürel girişimcilik. Okulsuzlaşan toplum ve okul üniformaları. Yanlış anlaşılan markalar 169

7. Statü Peşinde Koşmaktan Trend Avcılığına

Cool özcülük ve cool faşizm. *Hip square*'e karşı. Sınıf ve toplumsal statü. Burjuva ve bohem değerlerin çatışması. Prestijin düşüşü ve "cool işlerin" yükselişi. Mekanın yeni ekonomisi. Mançuryalı tüketiciler. Endişe verici ikna. Markalaştırma. Bireysellik risk altında. Bulaşıcı pazarlama. Birkaç pratik tavsiye 195

8. Cocacolonization

Lewittown ve modern banliyö. Standartlaştırmanın faydaları "Kazanan hepsini alır" piyasası. Ölçek ekonomisi ve tüketici tercihi. Bayilik verme ve McDonaltlaştırma. Bir karşı kültürel idea olarak "Rastgele İnsan". Amerikanlaştırma. Küreselleşme ve birörnek fark tehlikesi. İmparatorluk 228

9. Teşekkürler Hindistan

Öteki araştırmaları. Fantezi ve egzotizm. Gönüllü basitlik. Zen ve Doğu-Batı sentezi. Akvaryum balığı ve köpek balığı yüzgeç çorbası. Postmodern Yerli. Gezginler ve turistler. "Eski" araştırmaları. Rekabetçi hayalcilik. *The Beach*. Alternatif tıp 258

10. Uzay Gemisi Dünya

Kritik Kitle kayıp gider. Tekniğin kuralları. Küçük güzeldir ve uygun teknoloji. Siber-özgürlükçülük ve spam. Kağıt mı plastik mi? Yavaş yemek. Sığ ve derin ekoloji. *Matrix* hayata döner. Sığ çevrecilik ve negatif dışsallıklar 290

— Sonuç 322
— Dizin 339

TEŞEKKÜR

Kanada HarperCollins'den Chris Bucci ve ABD HarperCollins'den Marion Manneker'ın yanı sıra *THIS Magazine*'in eski editörü Julie Crysler'a özel teşekkür borçluyum. Kevin Olson, June Clark Sean Silcoff ve Suzanne Board'a müsveddeler üzerinde yorumları için ve Vida Panitch'e kitabın nihai halinin hazırlanmasındaki paha biçilmez yardımları için teşekkürler. Sarmishta Subramanian'ın tüm projenin yürümesinde yardımları oldu. Kanada'nın Sosyal Bilimler ve Beşeri Araştırmalar Konseyi'ne de mali yardım için de teşekkür etmeliyiz.

Büyük entelektüel borcumuz "karşı kültür fikrini" ilk kez tematize ettiğine inanılan ve "*hip*"* ya da "isyancı" tüketimciliğin yükselişindeki rolünü gösteren Thomas Frank'a. Frank'ın en önemli görüşü o denli derindir ki okurların çoğu onların önemini yakalayamadı. Bu kitapta bu eksiği kısmen kapatmayı amaçladık.

İşbirliği konusunda bir not: Bu kitap ortaklaşa yazılmış olsa da Giriş bölümünden sonra yazar için "biz" zamiri kullanmamayı tercih ettik. Birçok durumda "biz"in kulağa ağdalı gelmesinden başka, savlarımızı "biz" kullanımının uygun olmayacağı küçük anekdotlar ve anılarla resmetme eğilimimiz de vardı. Üçüncü şahıs olarak kendimize gönderme yapmaktansa, konuşma dilindeki "ben"i tercih ettik; birimizin anlattığı hikâyenin kime ait olduğunu belirtmeye kafa takmadık. Okurun hangimizin 1988'de pembe saçlı ve burnu hızmalı olduğuyla, hangimizin babasının orduda olduğuyla, Saskatoon'da mı yoksa Ottawa'da mı büyüdüğüyle ya da hangimizin ilkokulda "Kendini de beni de özgürleştir" şarkısını söylediğiyle ilgilenmeyeceğini varsayıyoruz. Hangisi olursa olsun bunlar kitabın savlarını gerçekten etkilemeyecek şeylerdir.

*Yenilikleri takip eden.(ç.n.)

Giriş

Eylül 2003, Batı Uygarlığı'nın gelişiminde bir dönüm noktasına işaret eder. Bu ayda *Adbusters* dergisi kendi imzalarını taşıyan "yıkıcı" spor ayakkabı markası Black Spot Spor Ayakkabıları için sipariş kabul etmeye başladı. O tarihten sonra hiçbir rasyonel insanın "anaakım" ve "alternatif" kültürler arasında bir gerilim olduğuna inanması mümkün değildi. *Adbusters* dergisinin örneklediği tipte bir kültürel isyanın sistem için bir tehdit olmadığı, tersine bizzat sistemin kendisi olduğu, o tarihten sonra herkes için aşikâr hale geldi.

1989'da kurulan *Adbusters* kültür parazitleme [culture-jamming]* hareketinin amiral gemisidir. Onların görüşüne göre, genelde reklamcılığın sonucu olarak, propaganda ve yalanlarla top-

* Haber bültenlerinde elektronik dalgaları parazitleyerek telekomünikasyonu engelleyen "jammer" cihazından aşina olduğumuz "jam" fiili, metinde "parazitleme" olarak karşılandı. (ç.n.)

luma o kadar derinlemesine nüfuz edilmişti ki bir bütün olarak kültür, muazzam bir ideoloji sistemi haline gelmişti. Her şey "sisteme" iman etmek için tasarlanmıştı. Kültür parazitleyenlerin [culture jammers] hedefi, bu inancı üretmede kullanılan mesajı tersine çevirerek ve onun propagandasının yapıldığı kanalları engelleyerek kültürü kelimenin tam anlamıyla parazitlemektir. Bu da radikal politik sonuçları olan bir düşüncedir. 1999'da *Adbusters* editörü Kalle Lasn "60'larda sivil haklar, 70'lerde feminizm, 80'lerde çevreci aktivizm neyse, kültür parazitlemenin de günümüzde o olacağını" savunuyordu.[1]

5 yıl sonra Kalle Lasn kendi tescilli spor ayakkabılarını satmak için *Adbusters* markasını kullanıyor. Peki sonuç? *Adbusters* ruhunu mu sattı?

Kesinlikle hayır. Hepimizin bunu görmesi ve anlaması önemlidir. *Adbusters* ruhunu satmadı çünkü her şeyden önce satılacak bir şey yoktu. *Adbusters*'in hiçbir zaman devrimci bir doktrini olmadı. Onların sahip olduğu şey, sadece 60'lardan beri sol politikalara egemen olan karşı kültürel düşüncenin defalarca ısıtılmış bir çeşidiydi. Karşı kültürel politikanın bu tipi de, devrimci bir doktrin olmak şöyle dursun, son kırk yıldır tüketim kapitalizmini ayakta tutan ana güçlerden biriydi.

Başka bir deyişle, *Adbusters* dergisinin vitrininde gördüğümüz şey, kapitalizmin gerçek ruhudur ve her zaman öyle olmuştur. Spor ayakkabı olayı tam da bu iddiamızı kanıtlamaya yarar.

Lasn, ayakkabı projesini "modası geçmiş Nike'a karşı çığır açıcı bir pazarlama planı" olarak tanımlar. "Başarılı olursa, kapitalizmde devrim yaratacak bir örnek olacak."[2] Kapitalizmde devrim yapmak daha açık nasıl varsayılabilir? Reebook, Adidas, Puma, Vans ve diğer firmalar zaten yıllarca Nike'ı "demode" kılmaya çalışmışlardı. Bunun adı da "pazar rekabeti"ydi. Aslında kapitalizmin bütün *özelliği* budur.

Lasn, spor ayakkabı projesi eleştirilerine karşı, rakiplerininkinin tersine onun ayakkabılarının her ne kadar Asya'dan ithal edilecek

1. Kalle Lasn, Culture Jam: How to Reverse America's Suicidal Consumer Binge-And Why We Must (New York: William Morrow, 1999), xi.
2. Martin Patriquin, "The Running Shoe Fits for Adbusters," *The Globe and Mail*, Ağustos 20, 2003, B9.

olsa da "sweatshop"larda üretilmeyeceği savunmasını yapar. Buraya kadar güzel. Ama "adil ticaret" ve "etik pazarlama" pek devrimci fikirler değildir ve bunlar kesinlikle kapitalizme bir tehdit oluşturmaz. Tüketicilerin mutlu işçilerin yaptığı ayakkabılara –ya da mutlu tavukların yumurtalarına– daha fazla ödemeye gönüllü olmaları durumunda bu malları pazara getirmek para kazandıracaktır. Bu başkalarının yanı sıra The Body Shop ve Starbucks tarafından zaten başarıyla kullanılmış bir iş modelidir.

Kültür parazitleyenler tüketime karşı başkaldırı yoluyla sistemi çökertmeye çalışanların ilki değildir. Karşı kültürel başkaldırıyı yürütenler kırk yıldan fazladır aynı oyunu oynuyorlar; başaramadıkları ortadadır. Hippilerle birlikte, hiçbir şey Amerikan toplumunun "tüketimciliğinin" reddini incik boncuk, Birkenstocks sandaletler ve VW kaplumbağa'dan daha iyi sembolize etmez. Ama "radyoda müzik dinleyen, çiçek böcek takan ve okulu terk eden" aynı kuşak, 80'lerde Amerikan tarihindeki gösterişçi tüketimin en önemli canlanışına ön ayak olmuşlardı. Hippiler yuppi haline geldi. Ve dünyanın her yerinde yuppileri SUV'dan* –bir yorumcunun yerinde bir şekilde tekerlekler üzerinde güvenlikli site"[3] olarak tanımladığı araç– daha iyi hiçbir şey sembolize etmez. VW kaplumbağadan Ford Explorer'a nasıl gelindi? Anlamak o kadar zor değil.

Can alıcı nokta (tevatürün tersine) hippilerin ruhunu satmamasıdır. Hippi ideolojisiyle yuppi ideolojisi bir ve aynı şeydir. 60'ların isyanını haber veren karşı kültürel düşünceler ve kapitalist sistemin gerekleri arasında asla bir gerilim yoktur. Karşı kültür üyeleri ve eski Amerikan Protestan kurulu düzenini savunanlar arasında gelişen bir *kültürel* çatışma olduğuna kuşku yokken, karşı kültürün *değerleri* ve kapitalist ekonomik sistemin işlevsel gerekleri

* SUV: Sportive Utility Vechile/Sportif Kullanım Aracı. Şehir cipi. (ç.n.)

3. Trevor Hutchinson, *This Magazine* Temmuz/Ağustos 1998, s. 4 (cilt 32, no 1) metindeki alıntı şudur: SUV yalnızca bir kaçış metodu değildir. Bir yaşam tarzıdır. Bilmem kaç beygir gücüne sahip bir Sosyal Darwinizm'dir. Yaklaşan sınıf savaşı içindeki bir savunma hattında ortaya çıkan her türlü ekzotile olay yaklaşan millenyumu bekler. Tam yüklü bir SUV yalnızca bir taşıma aracı değildir, tekerlekler üzerindeki güvenlikli sitedir.

arasında asla bir gerilim yoktur. Karşı kültür en başından beri son derece girişimcidir. *Adbusters*'ın yaptığı gibi kapitalizmin en otantik ruhunu yansıtır.

Hippilerin VW kaplumbağayı almalarının tek nedeni kitle toplumunu reddettiklerini göstermekti. Detroit'in üç büyük araba üreticisi on yıldan fazladır sosyal eleştirinin hedefiydi; araçlarını "kısa sürede modası geçecek şekilde" tasarlamakla suçlanıyorlardı. Her şeyden önce modellerindeki değişikliklerle ve tüketicileri komşusuyla aşık atmak için her yıl yeni bir araba almaya zorlayacak şekilde dizayn etmekle yerden yere vuruluyorlardı. Kuyruklu arabalar pek çoklarınca özel bir hor görme konusuydu. Amerikan tüketim kültürünün zevksizliğinin ete kemiğe bürünmüş hali ve sembolü olarak görülüyordu. Böylesi bir ortamda Volkswagen ABD tüketici pazarına çok basit bir adımla girdi: Makinede sadece bir dişli olmadığınızı insanlara göstermek ister misiniz? Bizim arabamızı alın!

Boomer'lar* çocuk sahibi olmaya başlarken, eski VW'in artık yetersiz olduğu aşikârdı. Ama ebeveynlerinin kullandığı türden ahşap panelli bir steyşın almak olacak şey değildi. Belki çocukları vardı ama kalplerinde hâlâ isyancıydılar. Ve hiçbir araç bir SUV'dan daha mükemmel şekilde bu isyancı şıklık arzularına hitap edemezdi. Arazide gitme yeteneği asıl satın alma saikiydi. Hatta Grateful Dead dört çekerleri öven bir şarkı söyledi. "Sistem" size dümdüz bir hatta, Devlet Babanın sizin için yaptığı "yollarda" araba kullanmanız gerektiğini söyler. İsyancı bununla kendini kısıtlayamaz; o özgürlük için yanıp tutuşmaktadır. Onun dilediği zaman yoldan çıkabilmesi ve *kendi* yolunu tayin edebilmesi gerekir.

Ne mükemmel bir araç! Yanından geçip giden herkese şöyle der: "O çocuklu ve banliyöde yaşayan kaybedenlerden biri değilim. Hayatım bir macera."[4] Onlara sizin bir *square*,** makinede bir dişli olmadığınızı söyler.

---

* II. Dünya Savaşı sonrası, Bebek Patlaması denen 1943-1960 yılları arasında doğanlar. (ç.n.)

4. John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society* (Boston: Houghton Mifflin, 1984). On Volkswagen, see Thomas Frank, *The Conquest of Cool: Business Culture, Counterculture, and the Rise of Hip Consumerism* (Chicago: University of Chicago Press, 1997), 11.

** Yeniliklerden habersiz kimse. (ç.n.)

Boomer'lar otomobillere kafayı takmışlardı, X Kuşağının* ise ayakkabılarla ilgili özel bir derdi var gibi görünüyor. Askeri botlar ve Converse spor ayakkabılardan Doc Martens ve Blundstones'a kadar ayakkabılar baştan beri punk estetiğin asli bir unsuruydu. Ve kötü adamı oynayan üç büyük oto üreticisinin yerine ayakkabı firmaları vardı: ilki ve en başta geleni Nike. Küreselleşme karşıtı göstericiler için Nike yeni gelişen kapitalist dünya düzeninde yanlış olan her şeyi simgeler oldu.

Ama Nike'a bu düşmanlık geçici bir can sıkıntısı yarattı. 1999'daki meşhur Seattle ayaklanması sırasında protestocular Niketown çarşısını kırıp döktü; fakat video kayıtlarında birkaç protestocunun *Nike ayakkabılarıyla* ön camı tekmeledikleri görülüyordu. Birçok insanın aklına şu geldi: Nike'ın bütün kötülüklerin başı olduğunu düşünüyorsan, kesinlikle onların ayakkabılarını giymeyeceksin. Fakat binlerce genç insan Nike giymeyi reddetse bile bu, "alternatif" ayakkabıcılar için apaçık bir pazar yaratır. Vans ve Airwalk kaykayla bağlantılı asi gençlerin ürünlerini satın aldığı markalardan milyon dolarlık kârlar yapan spor ayakkabı satıcısına dönüştü. Dönüp dolaşan hep aynı hikâyedir aslında; *Adbusters* da aynı yolu tutar.

Soru spor ayakkabı satışının niçin yıkıcı olabileceğinin düşünüldüğüdür. Cevabı anlamak için *Matrix* üçlemesinin ilk filmine yakından bakmak faydalıdır. "Matrix felsefesi" hakkında çok şey yazılıp çizildi. Bunların çoğu da çerçöptür. İlk filmi anlamak için Neo'nun beyaz tavşanı gördüğü sahneye çok dikkatli bakılmalıdır. Arkadaşına bir kitap uzatır; kitabın sırtında adını görebiliriz: Jean Baudillard *Simulacra and Simulation.*"

Birçok yorumcu, *Matrix* filmindeki temel fikri René Descartes'ın "Rüya görmediğini nasıl biliyorsun?" şeklindeki şüpheci sorusunun güncellenmiş bir çeşidi olarak görür. Buna göre içinde yaşadığımız dünya karmaşık bir yanılsama olabilir; beynimiz

* 1960-1980 arasında doğanlar. (ç.n.)

** Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2006, 3. Basım. (y.h.n.)

makineler tarafından sağlanan, bizi fiziki nesneler dünyasıyla etkileşime girdiğimizi düşündürerek oyuna getiren duyusal girdilerle besleniyordur. Bu yanlış bir yorumdur. *Matrix* epistemolojik bir ikilemin temsili olarak tasarlanmaz. Politik bir fikrin, onun 60'lardaki çıkış noktasının izini süren, bir metafordur. En yüksek ifadesini Sitüasyonist Enternasyonal'in gayri resmi lideri olan Guy Debord'un ve onun sonraki çömezi Jean Baudillard'ın eserlerinde bulduğumuz bir fikirdir.

*Gösteri Toplumu** adlı kitabın yazarı Debord radikal bir Marksistti ve 1968 Paris ayaklanmasının ardındaki fikir öncülerinden biriydi. Onun tezi basitti. İçinde yaşadığımız dünya gerçek değildir. Tüketimci kapitalizm her otantik insan deneyimini alıp bir metaya çeviriyor ve sonra reklamcılık ve kide medyası aracılığıyla bize geri satıyordu. Böylelikle insan hayatının her parçası, kendi iç mantığıyla idare edilen ve sembollerle temsiller sisteminden başka bir şey olmayan "gösteri" içine çekiliyordu. "Gösteri bir imaj haline gelecek derecede birikmiş *sermayedir*" diye yazıyordu Debord.[5] Bu yüzden asli doğamıza tamamen yabancılaştığımız bir topyekûn ideoloji dünyasında yaşıyoruz. Gösteri "en nihayetinde uyuma arzusundan başka bir niyeti olmayan, eli kolu bağlanmış modern toplumun gördüğü rüyanın kâbusa dönüşmüş halidir".[6]

Böyle bir dünyada eski tip sosyal adalet ve sınıf temelli toplumun ortadan kaldırılması mesel elerinin modası geçmiş olur. Gösteri toplumunda yeni devrimcilik iki şeyi arar: "arzunun bilinci ve bilinç arzusu."[7] Başka türlü ifade edilirse, sistem tarafından bize empoze edilen ihtiyaçlardan bağımsız, kendi hazzımızın kaynaklarını keşfetmeye ve "gösteri" kâbusundan uyanmaya çalışmalıyız. Neo gibi kırmızı hapı tercih etmeliyiz.

Başka bir deyişle, isyan ve politik aktivizm söz konusu olduğunda, sistemdeki küçük detayları değiştirmeye çalışmanın anlamı yoktur. Kimin zengin, kimin fakir olduğunun ne önemi var? Ya da kimin sağa oy verip kimin vermediğinin? Ya da kimin işe ve

* Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, Çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2010, 3. Basım. (y.h.n.)

5. Guy Debord, *The Society of the Spectacle* (Detroit: Black & Red, 1977), s. 34.

6. A.g.e., s. 21.

7. A.g.e., s. 53.

fırsatlara eriştiğinin? Bunların hepsi yalnız geçici şeyler, yanılsamalardır. Eğer metalar yalnızca birer görüntüyse, bazı insanların çok miktarda diğer bazılarının ise daha az miktarda metaya sahip olmasının ne önemi var? Yapmamız gereken bütün kültürün, bütün toplumun kötü bir rüya gördüğünü kabul etmektir. Bu rüyayı bütünüyle reddetmeliyiz.

Elbette bu fikir pek orijinal değildir. Batı uygarlığındaki en eski temalardan biridir. *Devlet*'te* Platon dünyadaki hayatı bir mağarayla kıyaslar; oradaki esirler yere prangalanmışlardır ve yalnızca ateş ışığından duvarda oynaşan gölgeleri görürler. Bir esir kaçıp dışarı çıktığında yaşamış olduğu dünyanın bir yanılsama ağından başka bir şey olmadığını keşfeder. Haberleri iletmek için mağaraya döner ama eski yoldaşlarının hâlâ önemsiz çekişmeler ve tartışmalar içinde kavga ettiğini görür. Bu "politik" durumu ciddiye almak onun için zordur.

Yüzyıllar sonra ilk Hıristiyanlar İsa'nın Romalılar tarafından öldürülmesine makul bir açıklama getirmek için bu hikâyeye başvuracaktı. Bu olaydan evvel Mesih'in gelmesinin dünyada Tanrı'nın krallığının yaratılmasını müjdeleyeceğini varsayınışlardı. İsa'nın ölümü bu beklentiye açık olarak nokta koydu. Bu yüzden müritlerinden bazıları bu olayı Tanrı'nın gerçek krallığının bu dünyada değil öbür tarafta kurulacağının bir işareti olarak yeniden yorumlamayı seçtiler. İsa'nın Plato'nun mağaraya dönen esirleri gibi bu haberleri iletmek için yeniden dirilmiş olduğunu iddia ettiler.

Bu yüzden içinde yaşadığımız dünyanın bir yanılsama maskesi olduğu fikri yeni değildir. Bununla birlikte değişen şey, bu yanılsamanın maskesini indirecek olan şeyin popüler bir temele dayanmasıdır. Platon için kuşku yok ki özgürleşme uzun yılları alacak disiplinli bir çalışma ve felsefi temaşayı gerektirecekti. Hıristiyanlar için ise kurtuluş çok daha zor olmalıydı. Ölüm "gerçek" dünyanın ötesine erişim sağlamanın yegane yoluydu. Oysa Debord ve Situasyonistler için yanılsama maskesi çok daha kolayca delinebilirdi. Tüm gereken birazcık kavramsal tutarsızlık ve etrafımızdaki dünyada bir şeylerin doğru gitmediğini gösteren

* Platon, *Devlet*, Çev. Mehmet Ali Cimcoz, Sebahattin Eyüpoğlu, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, 21. Basım. (y.h.n.)

bir işarettir. Bu, bir sanat çalışması, bir protesto eylemi hatta giyim eşyası tarafından kışkırtılabilir. Debord'un görüşüne göre, "en aşağı ve en geçici kökenleri olan karışıklıklar en sonunda dünyanın düzenini bozdu."[8]

Kültür parazitleme fikrinin kökeni budur. Geleneksel politik aktivizm faydasızdır. Matrix'in içindeki politik kurumlarda reform yapmaya çalışmak gibidir. Ne anlamı var? Gerçekten yapmamız gereken şey, insanları uyandırmak, fişlerini çekmek, onları gösterinin etkisinden kurtarmaktır. Bunu yapmanın yolu, dünyada bir şeylerin doğru olmadığını ileri süren sembolik direniş eylemleri yoluyla, kavramsal tutarsızlık üretmektir.

Black Spot spor ayakkabıları gibi.

Bütün kültür bir ideoloji sisteminden başka bir şey olmadığı için insanın kendisini ve başkalarını özgürleştirmesinin yegane yolu bütünüyle kültüre direnmektir. Bu, karşı kültürün çıkış noktasıdır. *Matrix*'teki Zion sakinleri, karşı kültür isyancılarının 60'lardan beri kendilerini düşünme biçiminin somut vücuda bürünmüş halidir. Onlar uyanmış, kendilerini makinelerin tiranlığından kurtarmış kişilerdir. Bu bakışta düşman, uyanmayı reddedenler ve kültüre uyum sağlamakta ısrar edenlerdir. Başka bir deyişle düşman *anaakım toplumdur.*

Morpheus Matrix'i tarif ettiğinde karşı kültür analizini mükemmelen özetler: "Matrix bir sistemdir Neo. Bu sistem bizim düşmanımızdır. Ama içeride olduğunda etrafına bak, ne görüyorsun? İş adamları, öğretmenler, avukatlar, marangozlar. İnsanların zihnini kurtarmaya çalışıyoruz. Ama biz yapana kadar bu insanlar hâlâ bu sistemin parçasıdır ve bu onları bizim düşmanımız yapar. Anlamalısın ki bu insanların çoğu fişlerinin çekilmesine hazır değil. Ve onların çoğu sisteme bağımlılığı o kadar kanıksamış, o kadar ümitsiz ki onu korumak için savaşacaklardır."[9]

8. Guy Debord, "Ingirum imus nocte et consumimur igni," *Œuvres cinématographiques complètes: 1952–1978* (Paris: Éditions Champ libre, 1978), 242.
9. Larry Wachowski ve Andy Wachowski, *The Matrix: The Shooting Script* (New York: Newmarket, 2002.

Boomer'lar 60'larda "sisteme" karşı ödün vermez muhalefetlerini ilan ettiler. Maddiyatçılık ve açgözlülüğü terk ettiler, McCarthy döneminin disiplin ve tek biçimliliğini reddettiler ve bireysel özgürlüğe dayalı yeni bir dünya inşa etmeye koyuldular. Peki bu projeye ne oldu? Kırk yıl sonra "sistem" çok fazla değişmiş gibi görünmüyor. Tersine tüketici kapitalizmi onlarca yıllık karşı kültür isyanından, daha önce olduğundan daha kuvvetli şekilde çıktı. Debord dünyanın 60'ların başında reklamcılığa ve medyaya doyduğunu düşündüyse, XXI. yüzyıla ne diyecekti?

Bu kitapta on yıllardır süren karşı kültür isyanının hiçbir şeyi değiştiremediğini çünkü karşı kültür fikrinin yaslandığı toplum teorisinin yanlış olduğunu savunuyoruz. Ne Matrix'te yaşıyoruz ne de gösterinin içinde. İçinde yaşadığımız dünya aslında çok fazla aleladedir. Her biri birbirleriyle işbirliği yapmaya çalışarak, az çok kabul edilebilir bir iyi kavramının peşinde koşan ve bunu çeşitli derecelerde başaran milyarlarca insandan oluşur. Hepsini entegre eden, kapsayıcı, tek bir sistem yoktur. Kültür parazitlenemez çünkü kendi başına "kültür" ya da kendi başına "sistem" diye bir şey *yoktur*. Yalnızca çoğu geçici olarak bir araya getirilmiş, bazen adil olduğunu düşündüğümüz ama genellikle açıkça adaletsiz bir şekilde sosyal işbirliğinin yüklerini ve faydalarını dağıtan sosyal kurumların karman çormanlığı vardır. Bu tip bir dünyada karşı kültürel isyan yalnızca yararsız değil, kesinlikle ters etkilidir. Enerji ve çabayı insanların hayatındaki somut iyileştirmelere öncülük edecek girişimlerden başka yönlere çekmekle kalmaz, bu yönde artacak değişiklikleri toptan aşağılamayı teşvik eder.

Karşı kültürel teoriye göre, "sistem" sadece bireyin bastırılmasıyla düzen sağlar. Haz, doğası gereği anarşik, ele avuca sığmaz, yabanıldır. Çalışanları kontrol altında tutmak için sistem, teknokratik düzen çerçevesi içinde tatmin sağlayabilen imal edilmiş ihtiyaçlar ve kitle için üretilmiş arzular aşılamalıdır. Düzen sağlanır; ama yaygın mutsuzluk, yabancılaşma ve nevroz geliştirme pahasına. Bu yüzden çözüm kendiliğinden haz yaratma kapasitemizi geri kazanmada yatar. Bunun yolu da çok şekilli sapkın tavırlar, sanat performansları, modern ilkelcilik ve algıyı geliştiren maddeler gibi

farklı tecrübelerden geçer. Karşı kültürel analizde sıradan eğlenme esas yıkıcı eylem olarak görülmeye başlanır. Hedonizm devrimci bir doktrine dönüştürülür.

O zaman bu tür karşı kültür isyanlarının tüketici kapitalizmini canlandırması şaşılacak bir şey midir? Artık gerçekte olan biteni görmenin zamanı gelmiştir. Eğlenmek yıkıcı değildir ve herhangi bir sistemin altını oymaz. Gerçekte yaygın hedonizm sosyal hareketleri organize etmeyi daha zor hale getirir ve birisini sosyal adalet adına kurban olmaya ikna etmeyi çok daha güçleştirir. Bizim görüşümüze göre, ilerici solun yapması gereken, sosyal adalet meselesini karşı kültürel eleştirinin elinden almaktır. Dahası sosyal adaletin peşinden koşmaya devam ederken, karşı kültürel eleştiriden safra atmaktır.

Sosyal adalet konusunda geçen yarım yüzyıldır toplumumuzda elde edilen bütün büyük kazanımların hepsi sistem içindeki reformlardan geldi. Sivil haklar hareketi ve feminist hareket dezavantajlı grupların refahında elle tutulur kazanımlar elde etti, refah toplumunun sağladığı sosyal güvenlik ağı tüm yurttaşların durumunu ciddi derecede düzeltti. Ama bu kazanımlar insanların hayatlarını yöneten yanılsama ağından "fişleri çekilerek" elde edilmedi. Demokratik politik hareketin zahmetli eylemleriyle elde edildi. Yani insanların gerekçeler üretmesi, çalışmalar yürütmesi, koalisyonlar kurması ve yasa değişikliklerini kabul ettirmesi yoluyla elde edildi. Bundan fazlasını görsek, daha mutlu olurduk.

Daha az eğlenceli belki ama potansiyel olarak çok daha yararlı.

Birinci Bölüm

1
Karşı Kültürün Doğuşu

8 Nisan 1994 sabahının erken vakti, bir elektrikçi Seattle'ın hemen kuzeyinde, Washington gölüne bakan lüks bir eve yeni kurulan güvenlik sistemini çalıştırmak için geldi. Serada sayfiye evinin sahibi Kurt Cobain'i bir kan gölünün ortasında yerde ölü yatarken buldu. Cobain öldürücü dozda eroin almıştı; fazladan, 20 kalibrelik av tüfeğiyle başının sol tarafına ateş ederek işini bitirmeye karar vermişti.

Cobain'in ölüm haberi yayıldığında, çok az kimse şaşırdı. Bu her şeyden önce "kendimden nefret ediyorum ve ölmek istiyorum" diyen şarkıyı söyleyen bir adamdı. 1990'ların muhtemelen en önemli topluluğu olan Nirvana'nın lideri olarak her hareketi

medya tarafından takip ediliyordu. Önceki intihar girişimi çoktan arşivlerdeki yerini almıştı. Cesedinin yanındaki not yoruma gerek bırakmıyordu: "Yavaş yavaş yok olmaktansa yanıp kül olmak daha iyi" yazmıştı. Yine de ölümü küçük ölçekli bir komplo teorisi endüstrisi doğurdu. Kurt Cobain'i kim öldürdü?

Bir bakıma cevap açıktır. Kurt Cobain'i Kurt Cobain öldürdü. Ama o aynı zamanda kurbandı. Yanlış bir fikrin, karşı kültür fikrinin kurbanı. Halbuki kendisini bir punk rockçı, "alternatif" müzik yapan ve albümleri milyonlar satan bir adam olarak görüyordu. Büyük ölçüde Cobain'in sayesinde, "hardcore" denen müziğin imajı değiştirildi ve "grunge" olarak kitlelere satıldı. Ama bu popülerlik onun için bir gurur kaynağı olmaktan çok, sürekli bir sıkıntıydı. "Ruhunu sattığını", "anaakıma" dahil olduğunu düşündürten zihninin gerisindeki huzursuz edici kuşkuları besledi.

Nirvana'nın çığır açan albümü *Nevermind* Michael Jackson'dan daha fazla satmaya başladıktan sonra, topluluk hayranlarını kaybetmek için düzenli çaba harcadı. Sonraki albümleri *In Utero* açık şekilde zor, erişilmez müzik olmayı hedefledi. Ama çabalar boşa çıktı. Albüm reklam panolarındaki çizelgelerde bir numaraya ulaşmaya devam etti.

Cobain, Nirvana'nın popüler başarısıyla alternatif müziğe bağlılığının arasını asla bulamadı. Sonunda intiharı çıkmazdan bir çıkış yoluydu. Son dürüstlük kırıntıları da yok olmadan önce, bunu durdurmak ve topyekûn ruhunu satmaktan uzak durmak daha iyiydi. Böylelikle "punk rock özgürlüktür" kanaatine tutunabilirdi. Göremediği şey muhtemelen tamamen bir yanılsamaydı; alternatif yoktur, anaakım yoktur, müzik ve özgürlük arasında ilişki yoktur ve ruhunu satmak gibi bir şey yoktur. Sadece müzik yapan ve müzik dinleyen insanlar vardır. Eğer muhteşem müzik yaparsanız, insanlar onu dinlemek isteyecektir.

O halde "alternatif" fikri nereden gelmektedir? Otantik olmak için popüler olmamanız gerek fikri neyin nesidir?

Cobain, hayat üniversitesi "Punk Rock 101" adını verdiği şeyden mezundu. Punk ethosu çoğunlukla hippilerin simgelediği şeyleri reddetmeye dayanıyordu. Onlar Lovin' Spoonful'u dinli-

yorsa, biz punklar Grievous Bodily Harm'ı dinleyecektik. Onların Rolling Stones'ları varsa, bizim Violent Femmes, Circle Jerks ve Dead On Arrival'ımız vardı. Onların uzun saçları varsa, bizim Kızılderili saçlarımız olacaktı. Onlar sandalet giyiyorsa, biz askeri botlar giyecektik. Onlar satyagraha'yla ilgileniyorsa, biz doğrudan eylemle ilgilenecektik. Biz "hippilerin tersiydik".

Hippilere bu düşmanlığın nedeni fazla radikal olmalarından değildi. Tersine hippiler yeterince radikal değildi. Onlar ruhunu toptan satmıştı. Cobain'in dediği gibi, onlar "hippiecrit"*ti. *The Big Chill* size bilmeniz gereken her şeyi söyler. Hippiler yuppi haline gelmişti. Cobain "Tek şartla kravat resimli tişört giyerim; Jerry Garcia'nın kanına batmışsa" demekten hoşlanır.

80'lerin başına kadar rock and roll, kendisinin önceki benliğinin şişmiş, soluk bir kopyasına dönüşmüş ve büyük stadyumlarda icra edilen müzikal bir şova evrilmişti. *Rolling Stone* dergisi berbat albümleri yıkayıp yağlayan, kendinden memnun bir kurumsal satış gazetesi haline gelmişti. Huyu suyu bilinen Cobain'in *Rolling Stone* kapağında görünmesi istediğinde yaşadığı sıkıntıyı hayal etmek zor değil. Gene de bir şartla kabul etmişti: "Kurumsal rock dergileri hâlâ iğrençlik saçıyor" yazan bir tişörtle resim vermek. Cobain böyle yapmakla ruhunu satmayacağına, sadece gizlenmiş olacağına, kendini ikna etmişti: "İçeriden çürümesini başlatmak için sistemin mekaniğine nüfuz etmek üzere düşman rolüne girebiliriz. Onların oyunlarını oynar gibi görünerek imparatorluğu sabote et, sadece onların blöfünü görmeye yetecek kadar söz ver. Kıllı, terli, maço, cinsiyetçi hıyarlar yakında çocuklarının, silahlı ve başıboş haçlıların başkaldırısı sonucu Wall Street duvarlarını devrimci enkaza dönüştüren bir meni ve jilet havuzunda boğulacak."[1]

Burada oldukça net görülebilir ki Cobain ve biz punkların geri kalanı hippi karşı kültüründen gelen fikirlerin çoğunu reddedebilirdik oysa zokasını yuttuğumuz hareketin önemli bir unsuru vardı. Bu, karşı kültür fikrinin kendisiydi. Başka bir deyişle kendimizi hippilerle tamı tamına aynı şeyleri yaparken gördük. Aradaki tek

* "Hippie" ve "critic" kelimelerinden türetilmiş, "hippi eleştirmen" diye karşılayabileceğimiz bir kelime. (ç.n.)

1. Kurt Cobain, *Journals* (New York: Penguin Putnam, 2002), s. 168.

fark onların tersine *biz* asla ruhumuzu satmamıştık. Biz aynı yanlışı tekrar etmeyecektik.

Bazı mitler kolay ölmez. Aynı kendini tekrar etme döngüsü hip hop'ta da görülebilir. Burada karşı kültür fikri romantik getto hayatı ve çete kültürü görüşünün bir formunu alır. Başarılı rapçilerin sokaktaki itibarını korumak için, "onu gerçek kılmak" için çok çalışması gerekir. Sadece "film icabı gangster" olmadıklarını kanıtlamak için silah taşıyacak, içeri girecek hatta sağa sola ateş edeceklerdir. O yüzden ölü punkçı ve hippilerin yerine, bizim şimdi durmadan büyüyen bir ölü rapçiler panteonumuz da var. Sanki sisteme gerçekten bir tehdit oluşturmuş gibi, insanlar Tupac Shakur'un "katledilmesinden" söz ediyor. Eminem gizlediği bir silah yüzünden tutuklanmasının, onu sokaklardan koparmak için tasarlanmış, "tamamen politik" bir iş olduğunu iddia ediyor. Oysa burada da aynı şey ısıtılıp ısıtılıp önümüze getiriliyordur.

Eğer müzik dünyasıyla sınırlı olsaydı, bu o kadar önemli olmayacaktı. Maalesef karşı kültür fikri toplum anlayışımıza o denli nüfus etmiştir ki sosyal ve politik hayatın her alanında etkisi hissedilmektedir. Daha da önemlisi tüm çağdaş sol politikalar için kavramsal kalıp haline gelmiştir. Karşı kültür, radikal politik düşüncenin temeli olarak, neredeyse tamamen sosyalizmin yerini almıştır. O yüzden karşı kültür bir mitse, muazzam politik sonuçlarıyla, çok sayıda insanı yanlış yola sevkeden bir mittir.

Sanatçıların anaakım topluma karşı muhalif bir tavır almaları gerektiği fikri pek yeni değildir. Bu fikrin kökleri, bütün XIX. yüzyıl boyunca da sanatsal imgeleme hakim olan XVIII. yüzyıl Romantizminde görülebilir. En yüksek ifadesini –ve en dayanıklı ticari başarısını– Paris'teki alternatif "bohem" hayat tarzının bir kutlaması olan Giacomo Puccini'nin *La Bohème*'inde bulur. O günlerde "gerçek" sanatçılar, yüksek doz eroinden ya da bir arabadan açılan ateşten değil veremden ölmek zorundaydılar. Ama bu size fikir verir.

Erken Romantizmi anlamak için Yeni Dünya'nın, özellikle de Pasifik adalarının keşfinin Avrupa bilincinde yaptığı etkiyi ciddiye

almak gerekir. Bu karşılaşmadan önce Avrupalılar tüm tarih boyunca insanların hiyerarşiye dayalı sınıflı toplumlarda yaşadığını varsayıyordu. Krallık, aristokrasi ve sınıf hakimiyeti adeta doğa kanununun bir parçasıydı. Thomas Aquinas XIII. yüzyılda aşağıdaki satırları yazdığında geçerli erdemleri özetlemişti.

> Doğada olan her şey iyidir çünkü doğa her zaman en iyisini yapar. Doğada standart yönetim formu tek olanın yönetimidir. Bedenin parçalarını göz önüne getirirsek, tüm geri kalanı hareket ettiren bir parçanın olduğunu yani kalbi görürüz. Ruhun parçalarına bakarsak, geri kalanları idare eden tek bir yetinin olduğunu buluruz: akıl. Aynısı tek bir kraliçeleri olan arılar için de doğrudur; bütün evrenin de her şeyi yaratmış ve yöneten yalnızca bir Tanrısı vardır. Bu nedensiz değildir; çünkü çokluk her zaman bir birlikten çıkar. Sanat üretimleri doğanın eserlerini taklit ettiğinden ve bir sanat eseri doğanın eserlerine ne kadar çok benzerse o kadar mükemmel olduğundan, insanlar için en iyi yönetim kesinlikle tek olanın yönetimidir.[2]

Beş yüzyıl sonra Jean-Jacques Rousseau bu parçanın ilk satırını yani doğadaki her şey iyidir cümlesini kabul edebilirdi ama kalanını reddederdi. Yeni dünyanın keşfi sayesinde Rousseau gibi düşünürler sosyal hiyerarşi olmadan, toprak sahibi aristokrasi ya da monarşi olmadan ve hatta bazen yerleşim yerleri ya da şehirler olmadan yaşayan insanların olduğunu öğrendiler. Şu sonucu çıkarmak zor değildi: Bu uzak diyarlarda yaşayan insanlar insanoğlunun gerçekten "doğal" durumuydu ve büyük dünya uygarlıkları, ayrıntılı sosyal hiyerarşileri ve ayrıcalık sistemleriyle, doğal düzenin korkunç bir tersine çevrilmesini temsil ediyordu.

Bu yüzden Rousseau tüm toplumun koca bir yalandan ibaret olduğunu ve kuvvetlinin zayıfı ezdiği bir sömürü sistemine dayandığı sonucunu çıkardı. Uygarlığın doğuşunun "fakirlere yeni prangalar, zenginlere yeni güçler kazandırdığını, doğal özgürlüğün geri dönüşsüz şekilde tahrip edildiğini, sürekli olarak mülkiyet ve eşitsizlik kanunları çıkarıldığını, apaçık gaspla geri alınamaz hakların değiştirildiğini ve bundan sonra birkaç muhteris insanın kârı

2. "St. Thomas Aquinas, *On the Governance of Rulers*, İng. Çev. Gerald B. Phelan (Toronto: St. Michael's College, 1935), s. 39.

için bütün insan ırkının emeğe, köleliğe ve sefalete mecbur edildiğini" savundu.[3]

Toplumun geniş kapsamlı suçlanması açısından, Rousseau taşı gediğine oturtmuştur. Kitabı okuduktan sonra Voltaire Rousseau'ya şöyle yazdı: "İnsan ırkına karşı yazılmış yeni kitabınız elime geçti, teşekkürler. Hepten aptal olduğumuzu gösteren böyle parlak zekâya daha önce hiç rastlamadım. Senin kitabını okuduktan sonra insanın dört ayak üzerinde yürüyesi geliyor. Fakat 60 yılı aşkındır bu alışkanlığı kaybettiğimi gibi onu yeniden kazanmanın imkansızlığı beni mutsuz ediyor. Kanada vahşilerini araştırmaya da gidemem çünkü yakalandığım hastalık benim için Avrupalı bir doktoru zorunlu kılıyor."[4]

Ama iddiasının geniş yelpazesine rağmen Rousseau'nun niyeti gerçekten "insan ırkını" kınamak ya da ilkelliğe dönüşü önermek değildi. Sosyal sözleşme üzerine çalışmasında netleştirdiği gibi, sosyal düzenin kendisine ya da hukukun egemenliğine karşı değildi. Bu düzenin onun kendi toplumunda almış olduğu hiyerarşik forma özel olarak karşıydı. Onu kızdıran doğal düzenin sınıf hakimiyeti içindeki sapmasıydı.

Başka bir deyişle suçlamasının kapsamlı tabiatına rağmen Rousseau'nun eleştirisi özel olarak sınıfsal bir düşmana, aristokrasiye yöneltilmiştir. Ayrıca genel nüfusa –kitleye– mücadelede doğal bir müttefik olarak bakıyordu. Onun düşüncesine ilham veren, o zamana kadarki toplumsal altüst oluşlar ve Fransız Devrimi de dahil geniş anlamda topluma karşı anarşist ayaklanmalar değildi. Bunlar tamamen özel olarak yönetici bir sınıfı hedeflemişti. (XVIII.yüzyılın sonlarına doğru neredeyse bütün Fransız aristokrasisinin ya ölü ya da gizlenmiş olmasının nedeni budur.)

XIX.yüzyıl anarşistleri bile kelimenin modern anlamıyla gerçekten anarşist değillerdi. Ne sosyal düzene karşıydılar ne de bireyciydiler. Çoğu durumda devleti yıkmak bile istemiyorlardı. Sadece sosyal düzenin baskıcı dayatmalarına ve erken modern Av-

3. Jean-Jacques Rousseau, "Discourse on Inequality," *The First and Second Discourses*, der. Roger D. Masters, İng. Çev. Judith R. Masters (New York: St. Martin's Press, 1964), 160.
4. Voltaire, *Voltaire's Correspondence*, der. Theodore Besterman (Geneva: Institut et Musée Voltaire, 1957), s. 230.

rupa ulus devletinin militarizmine karşıydılar. Politik anarşizmin kurucu metinlerinden biri olan Mikhail Bakunin'in "Devrimci İlmihal"i iki cinsiyete de evrensel oy hakkıyla birlikte bir ulusal örgütlenme prensibi olarak gönüllü federalizmden daha radikal bir şeye çağrıda bulunmuyordu. Ünlü anarşist Bakunin fiilen "Birleşik Avrupa Devletleri"ne çağrıda bulunan ilk kişilerden biriydi.[5]

O yüzden toplum danışıklı dövüşten açıkça şikayet ederken, kimin kime karşı danışıklı dövüştüğünden kimsenin kuşkusu yoktu. XVIII.ve XIX. yüzyılda radikal aktivistlerin ve düşünürlerin amacı oyunu ortadan kaldırmak değil oyun alanını yerle bir etmekti. Sonuç olarak erken modern dönem boyunca radikal politikaların son derecede popülist bir karakteri vardı. Amaç halkı yöneticilere karşı döndürmekti.

Fakat XX. yüzyılın ikinci yarısında radikal politikalar bu düşünce kalıbından önemli oranda yüz çevirdi. Kitlelere bir müttefik muamelesi yapmak yerine, halk giderek artan derecede bir kuşku nesnesi olarak görülmeye başlandı. Çok geçmeden halk –yani "anaakım" toplum– çözüm değil problem olarak görülmeye başlandı. Aydınlanma'nın büyük filozofları tiranlığı destekleyen kölece mizaç olarak "itaate" sövüp sayarken, radikaller çok büyük zaaf olarak "uyumluluğu [conformity]" görmeye başladı. Bu önemli tersine dönüşün hikâyesi karşı kültür mitinin kökenini anlamak için bize bir anahtar sağlar.

XVIII. yüzyılın bahsi geçen burjuva devrimleriyle birlikte, Avrupa'da ve hele hele Amerika Birleşik Devletleri'nde aristokratik ayrıcalıkların kademeli kaldırılması söz konusu oldu. Fakat bu devrimlerin sonucu sınıf hakimiyetini tamamen yok etmekten çok, esas olarak bir yönetici sınıfın yerine bir başkasını koymak oldu. Tüm toprakları kontrol eden bir aristokrat tarafından yönetilen köylü olmak yerine, kitleler tedricen fabrikaları ve makineleri kontrol eden kapitalistler tarafından yönetilen işçilere dönüştürüldü. Gelişen piyasa ekonomisi benzersiz bir ölçekte refah üretmeye

5. Mikhail Bakunin, *Bakunin on Anarchism*, der. ve İng. Çev. Sam Dolgoff (Montreal: Black Rose Books, 1980), s. 104.

başlarken, para hızla ayrıcalık kaynağı olarak topraktan da soydan da daha önemli hale gelmeye başladı.

Belki de bu yeni doğan toplumun hiyerarşik tabiatıyla ilgili herhangi bir yanlış yoktu. XIX.yüzyıldaki kapitalizm ise toplumu açıkça uzlaşmaz iki sınıfa bölme sürecine girmiş gibiydi. Zengin ve fakir arasındaki bölünme bugün birçok azgelişmiş ülkede olduğu kadar çıplaktı. Hemen bütün insanlar yaşamak için çalışmak zorundaydı. Bu, evdeki yıpratıcı yoksullukla birlikte fabrikadaki dayanılmaz koşullar altında tehlikeli bir çalışma hayatı demekti. Bir de yatırdıkları sermayelerinin akıl almaz dönüşünün zevkini çıkarıp, başkasının işinden geçinenler vardı. İkisinin arasında fazla bir şey yoktu.

Ama çağdaş gözlemcilere kitlelerin bir sömürü formunu bir diğeriyle değiştirmiş olduğu aşikâr gibi görünürken, burjuva devrimlerinin ve ondan önce gelen aristokratik hiyerarşinin doğurduğu sınıf hakimiyeti arasındaki fark bir anahtardı. Toprakta kalmaya ve lordu için çalışmaya kelimenin gerçek anlamında zorlanan köylülerin tersine, çalışan sınıflar biçimsel olarak istediğini yapmakta özgürdü. Onlar artık toprağa bağlı değillerdi; istedikleri yere gitmekte, istediği yerde yaşamakta ve varolan ya da onlara cazip gelen herhangi bir işte çalışmakta özgürdüler. Böylelikle kapitalist toplumda mevcut olan sınıf hakimiyeti tamamen gönüllü karaktere sahip gibi görünür. İşçiler fabrikada ya da madende yaralandığında, mal sahibi "Kimse onları bu işi yapmaya zorlamadı. Başladıklarında riskleri biliyorlardı" diyerek sorumluluktan kurtulabilir.

Erken kapitalizmin neden olduğu sömürü ve acılardan şikayet etmek için sıralanan eleştiriler de eksik değildi. Ama bu eleştiriler temel bir problemle yüzleşmeye zorluyordu. Eğer şartlar o kadar korkunçsa, çalışan sınıflar bunlara niçin katlanıyordu? Devrimci sosyalistler işçilerin çalıştıkları fabrikaları ele geçirmeleri gerektiğini savunmaya başladı. Ama işçi sınıfları şaşırtıcı şekilde bunu yapmaya gönülsüz oldu. Bunun bir açıklaması olmalıydı. Nihayetinde çalışan sınıfların üretim araçlarının kontrolünü eline almaktaki *çıkarı* gün gibi ortadayken, onları durduran neydi?

Burası Karl Marx'ın meşhur "ideoloji" eleştirisiyle meseleye el attığı yerdir. Marx'a göre problem işçi sınıfının, adına "meta feti-

şizmi" dediği, bir yanılsamanın kurbanı olmasıydı. Ekonomi bireyler arasında esas itibariyle bir dizi toplumsal ilişki olarak algılanacak yerde, piyasa ona bir doğa yasaları sistemi görüntüsü verdi. Fiyatlar ve ücretler görünüşte rastgele artıp azalıyordu. İşini kaybetmek, sağanak yağmura yakalanmak gibi, bir kötü şans meselesi olarak görülüyordu. Piyasanın yükselip düşmesi herhangi birinin kontrolünün dışındaki güçler tarafından belirleniyordu. O yüzden ücretler düşüyor ya da ekmek fiyatları artıyorsa, suçlanacak kimse görünmüyordu.

Marx'ın görüşünde, toplumsal ilişkilerin bu nesnelleştirilmesi işçilerin kendi yaptıklarına yabancılaşmalarına kadar gitti. Kendi emeklerini sırf başka hedeflere ulaşmada bir araç olarak gördüler. Kapitalizm mesai saatinin bitmesini gözleyen bir ulus yaratmıştı. Marx işçi sınıflarının bu yanlış fikirlerin ağına tamamen yakalandıkları için devrimci politikaları benimsemede gönülsüz olduklarını savundu. Meta fetişizmi ve yabancılaşmış emek kapitalizme bir ideoloji sağladı. Bunların hepsi işçilere şimdi burada rahat durmaları koşuluyla öteki hayatlarında cennet vaat eden geleneksel Hıristiyan dinsel doktriniyle sarmalandı. Bu yüzden din maruz kalınan dayanılmaz acıları rahatlatan "afyonlu ilaç"tı.

Probleme konan bu teşhis göz önüne alındığında, Marksist sosyal eleştirinin rolü kesinlikle işçi sınıfının örgütlenmesine doğrudan dahil olmak değildi. Komünistler ve sosyalistler fabrikalarda genellikle kuşkuyla karşılandı. İşçilerin örgütlenmeden önce, sınıf bilincinin geliştirilmesi yoluyla, "radikalleştirilmeye" ihtiyacı vardı. Bunun anlamı onları burjuva ideolojisinin pençesinden kurtarmak demekti. *Kendi çıkarlarının nerede yattığını görmeye başlayabilsinler diye* işçi zihniyetinin değiştirilmesi gerekiyordu. Yalnızca hapis oldukları mağaradan kurtulduklarında toplumun onların etrafına ördüğü gerçek mağaranın parmaklıklarından uzağı görebilirlerdi.

Maalesef işçi sınıfı korkunç bir hayal kırıklığı yarattı. İşçiler kapitalizmin devrimci yıkılışı ajitasyonlarından çok, yüksek ücretler ve sağlık yardımı gibi kazanç artışlarına odaklanmaya daha meyilliydi. Marksist perspektiften bu tür bir "reformizm" herhangi bir temel meseleye çare olamazdı; işçiler hapsedildikleri mağarayı

yeniden dekore ediyorlardı sadece. Ama bir kez durumlarını daha net görmeye başlayınca eninde sonunda ayaklanacaklardı.

Ama XX.yüzyıl ilerledikçe, probleme konan bu teşhis giderek ikna edici olmaktan çıktı. Mesela başlangıçtaki işçilere oy hakkı verme gönülsüzlüğü Avrupa ve Amerika'daki yönetici sınıf arasında büyük oranda paylaşılan şöyle bir varsayıma dayanıyordu; insanlara oy hakkı verirseniz, hemen mülk sahibi sınıfları mülksüzleştirmek için oy vereceklerdir. Başka bir deyişle zenginlerin mülklerini müsadere etmek için oy kullanacaklardır. Ama olan şey bu değildi. İşçiler devrim için değil reform için oy kullandılar.

Rus Devrimi'nden sonra "meta fetişizminin" etkisi olarak işçilerin bir kısmındaki bu acayip özgeci hareketi bertaraf etmek giderek zor olmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin gelişmesi onun da bir seçenek olduğunu çok net gösterdiğine göre, işçiler kapitalizmin doğal ve alternatifsiz olduğuna nasıl inanabilirdi? Ruslar işçilerin, şayet isterlerse, kapitalist sistemi yok edebileceğini ve yerine kendi seçtikleri bir sistemi koyabileceklerini kanıtlamıştı. Dahası 60'lara kadar hangi ekonomik sistemin daha etkili olduğunun kanıtlanacağı çok net değildi. Sovyetler Birliği'nin erken tarihi pek çok insanı komünizmin kapitalizmden daha fazla refah üretebileceğine inandırdı. O zaman Avrupa ve Amerika işçi sınıflarının pasifliği nasıl açıklanabilirdi?

Kapitalizm soldaki pek çok kişinin zannettiğinden çok daha çetin ceviz olduğunu kanıtlanmıştı. İşçilerin kapitalizmi fiilen *sevdiği* sonucundan kaçmak için, Marksist teorisyenler ideoloji teorisini gözden geçirmeye başladı. Örneğin 20'lerde Antonio Gramsci kapitalizmin işçi sınıfında ekonominin işleyişiyle ilgili özel yanlış inançlara ilham vererek değil, sistemi yeniden kuvvetlendirecek eksiksiz bir kültürel "hegemonya" kurarak yanlış bilinç ürettiğini savunmaya başladı. Gerçi tüm kültürün –kitaplar, müzik, resimler– burjuva ideolojisinin bir formunu yansıttığını ve bu yüzden işçi sınıfının özgürleşebilmesi için bu kültürel ürünlerin çöpe atılması gerektiğini de ileri sürdü. Bu yüzden "yeni bir kültürün yaratılması gerekliliğini" savundu.[6]

6. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, der. ve İng. Çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith (New York: International Publishers, 1971), s. 276.

Başlangıçta bu savlar pek bir yankı bulmadı. Marx'ın devletin sırf "burjuvazinin yürütme kurulu" olduğu iddiası zaten paranoya kokuyordu. Burjuvazinin tüm kültürü kontrol edebileceği fikri çok daha abartılı görünüyordu. Nasıl olur da bütün kültür dümenden başka bir şey olmayabilirdi? Hilenin böylesi devasa bir ölçekte işleyebildiğine inanmak zordu.

Bununla birlikte Nazi Almanyası'nın yükselişinden sonra bütün bunlara inanmak çok kolaylaştı.

Nazi rejiminin –ve daha önemlisi, Holocaust'un– Batı'da politik düşünce üzerinde yapmış olduğu muazzam etkiyi kavramaksızın tarihin XX.yüzyılda aldığı seyri anlamak mümkün değildir. Almanya'da olanlar, siyaset yanlış yaptığında sadece kötü bir idareden çok daha fazlasını üretme potansiyeline sahip olduğunu herkese hatırlattı. Her şey bir anda bir kâbusa dönüşebilir.

Bu antik Yunanların ve Romalıların iyi bildiği bir şeydir. Onlar mutlak iktidarın tiranda özel bir tür çılgınlığı kışkırttığına inanırlardı. Platon *Devlet*'te tiranlığın ruhun bir parçasını açığa çıkardığını savunur:

> Bu ruh parçası genellikle yalnızca uykuda canlanır, ruhun geri kalanı –mantıklı, kibar ve yönetici parça– pineklerken... O zaman hayvani ve ilkel parça, yiyecek ve içecekler içinde, uykudan sıyrılır ve kendini tatmin etmenin bir yolunu aramaya koyulur. Böyle bir zamanda utanç ve aklın tüm kontrolünden kurtulup, yapmaya cesaret etmediği hiçbir şey olmadığını bilirsiniz. Tasavvur ettiği gibi, bir anneyle ya da ister insan ister tanrı ya da hayvan olsun başka biriyle seks yapmaya çalışmaktan çekinmez. Her iğrenç cinayeti işleyecektir ve yemeyi reddettiği yiyecek yoktur. Uzun lafın kısası dünyada yapmayacağı delilik ya da utanmazlık yoktur.[7]

Ama Avrupalıların Nazi rejiminde gördüğü şey, tiranlığın antik formundan çok daha ürpertici bir şeydi. Antik dönemdeki delilik tiranın kendisiyle ve belki iç çemberle sınırlı olsa da Almanya'da tüm ülke delirmiş gibiydi. Nazizmde kitle psikozunun tüm belirtileri vardı. Toplama kamplarındaki bürokratların sistematik olarak

7. Plato, Republic, İng. Çev. G. M. A. Grube der. C.D. C. Reeve (Cambridge: Hackett, 1992), s. 242.

imha edilenlerin dişlerinden çıkarılan altının gramına kadar kaydedildiği dosyaları titizlikle tuttuğu bir toplum başka türlü nasıl tanımlanır?

İnsanlar bir güruhun her zaman tehlikeli olabileceğini bilir. Başka zaman kanunlara saygılı olan vatandaşlar bir ayaklanmada galeyana geldiğinde, yağmalamaya ve çalmaya başlayabilirler. Yumuşak huylu insanlar aynı şeyi talep eden bir kalabalığa kendilerini kaptırdıklarında, kan ve intikam için çığlık atabilirler. İnsan hissiyatı bulaşıcıdır. Kahkaha atan insanlarla dolu bir kalabalıkta olmak her şeyi daha eğlenceli gibi gösterir. Öfkeli insanlarla dolu bir kalabalıkta olmak da benzer bir etki yaratır. Sonuç olarak insanlar kendilerini bir kalabalığın içinde buldukları zaman genellikle bir miktar "çılgınca"—ya da en azından kendi yerleşik yargılarına ters—davranırlar.

Ayrıca grubun duygularına ya da yargılarına ters davranmak son derece zordur. Kalabalık psikolojisi uyumluluğu dayatır. Sıradan bir televizyon talk showunda dayatılan tiranlığa bakmak yeter. Sadece belli bir şekilde ifade edilen, belli fikirler güruh tarafından tasvip edilir. Tüm katılımcılar aynı fikirde olmak için yoğun psikolojik baskı altında kalırlar. Charles Mackay XIX.yüzyıl çoksatarı *Extraordinary Popular Delusions and Madness of Crowds* [Sıra dışı Popüler Çılgınlıklar ve Kalabalıkların Deliliği] adlı kitabında "Haklı olarak söylendiği gibi, insan sürü halinde düşünür; sürü içinde çılgınlaştıkları görülecektir, oysa duyularını ancak yavaşça ve teker teker geri kazanır".[8]

XIX.yüzyılın ikinci yarısında Avrupalılar kitle davranışının bu formlarıyla büyülenmişti. Mackay'ın ve Gustave Le Bon'un *The Crowd*'u gibi kitaplar son derece popülerdi.[9] Ama her şeye rağmen grup "çılgınlığının" geçici olduğuna ilişkin genel bir düşünce de vardı. Popüler hezeyanlar "heves" ve "şevk" biçimleri alır. Bir duygu kitleler içinde kolaylıkla yer alır ama aynı hızla da ortadan yok olur. İnsanlar taşkın biçimde davranabilir ama çok geçmeden yaptıklarından pişman olmaya başlarlar.

8. Charles Mackay, *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds* (1841; New York: Harmony, 1980).
9. Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (London: T. Fisher Unwin, 1926).

Nazi Almanya'sında ortaya çıkan şey yalnızca benzeri görülmemiş ölçekteki kitle psikolojisi değildi; bunun oldukça uzun bir zaman boyunca devam etmesiydi. Önemli yorumların birine göre Naziler bunu –insanlık tarihinde görülmemiş bir şeyi– başarabildi; çünkü ilk kez kitle medyası araçları ellerinin altındaydı. Özellikle radyo yayını Nazi propagandasının milyonlarca eve ulaşmasına imkan veriyordu.

Başka bir deyişle Nazi Almanyası, "kitle toplumu" olarak bilinmeye başlayan şeyin şafağını işaretliyordu. Antik tiranlıktaki iktidar yapısı genellikle yalnızca elitleri kapsıyordu. Nüfusun çoğunluğu kendi işlerini düşünmeye ve liderlere itaat etmeye teşvik ediliyordu sadece. Modern totaliter devlet, tersine, kitleleri harekete geçirdi. Kendi başlarına tiransal bir güç haline gelen halk coşku içinde sürüklendi. Bu, modern propaganda teknikleriyle birleştirildiğinde, bütün bir toplum ölçeği hariç küçük gruplarda gördüğümüz bir tür fanatizm ve uyumluluğu yeniden üretmek ve beslemek için devlete imkan veren yazılı-görsel medyanın icadıyla mümkün oldu. Böylelikle kitle toplumu doğdu: yazılı-görsel medya ve grup düşüncesinin piçi.

Medyanın kitlesel duyarlılık bulaşmasını nasıl kolaylaştırdığını görmek için yalnızca televizyonu açmak ya da bazı radyo konuşmalarını dinlemek yeter. Tamamen başka insanların kahkahasını duymanın kahkahayı ateşlemesi yüzünden klasik durum komedisinin bir kahkaha efekti, söyleşi programlarının stüdyo izleyicileri vardır. İnsanların aynı odada olup olmadığına ya da kahkahanın medya yoluyla yayınlanıp yayınlanmadığına bakılmaksızın efekt aynı şekilde iş görür. Benzer şekilde radyodaki sohbet programları öfke ya da hiddet yaratmak için iyi bilinen bir formül kullanır. Ev sahibi ve konuk arasında karşılıklı konuşma kalıbı, ortak duygusal yanıtları oluşturma ve sürdürmede özellikle etkilidir.

Tabii ki Nazizm bu türün daha uç bir şeklini temsil eder. Ama Sovyetler Birliği'nde Stalin, propaganda tekniklerinin farklı bir ideolojinin hizmetinde nasıl kullanılabileceğini net biçimde gösterdi. *1984*'te George Orwell bu totaliter kâbusun bir bakıma daha ince şeklini kurgulamıştı. Orwell kitlelere doktrin aşılamak için bir

toplumun daha çok psikolojik kontrol, daha az aleni şiddet kullanabileceğini ileri sürmüştü. Başka birçok kişi de totalitarizmin daha kurnaz yollarla sinsice günlük hayata gireceğini düşündü.

Bu endişeler 50'lerin antikomünist histerisiyle dramatik olarak arttı. 1951'de 21 Amerikan askerinin Kuzey Kore'ye iltica etmesinden sonra gazeteci Edward Hunter, güya komünist rejim tarafından dayatılan "yeniden eğitim" ve zihin kontrol işlemini tanımlamak için "beyin yıkama" diye bir söz icat etti.[10] Kavram son derece popüler oldu ve Almanya'da Naziler tarafından kullanılan teknikleri tanımlamak için "geriye dönük olarak" genişletildi. Bu yüzden William Sargant 1957 tarihli klasik eseri *Battle for the Mind*'da Hitler'in kitleleri harekete geçirmek için "organize edilmiş heyecan ve kitle hipnozu" kullandığını savundu.[11]

Bu konu çok geçmeden ABD ordusu ve CIA'in ilgisini çekti. CIA başkanı Allen Dulles konuya özel bir ilgi gösterdi; Çin ve Sovyet beyin yıkama teknikleri üzerine özel bir rapor hazırlattı. CIA kendi beyin yıkama tekniklerini mükemmelleştirmek için deneyler yapmaya da başladı. Bu deneylerde Koreli askerler ve bir şeyden kuşkulanmayan gönüllüler kullanıldı. Bu tür araştırmaların yapıldığı herkesçe bilindiğinden, Amerikan toplum eleştirmenlerinin bu tekniklerin düşmanlar kadar iç nüfusa karşı da kullanıldığından kuşkulanmaya başlanması uzun zaman almadı. Vance Packard'ın 1957 tarihli reklam sanayisine saldırısı, *The Hidden Persuaders* tam da bu paranoya kültüründe kök saldı.[12] Tüketicilerin "bilinçaltı reklamcılığına" maruz kaldığı yolundaki iddiası popüler zihin kontrol korkusunu besledi. İnsanlar bu iddiadan o kadar rahatsız oldular ki sonunda bu mitin çürütülmesi 30 yıldan uzun zaman aldı.

Bu şekilde antikomünist histerinin net etkisi, galip İttifak devletlerindeki insanları tırmanan totalitarizm olasılığı konusunda

10. Edward Hunter, *Brainwashing in Red China* (New York: Vanguard, 1962).
11. William Sargant, *Battle for the Mind: A Physiology of Conversion and Brain-Washing* (London: Pan Books, 1957), s. 142.
12. Vance Packard, The *Hidden Persuaders* (New York: Pocket Books, 1957). Subliminal Korku 1973'te Brian Wilson'un Subliminal Seduction adlı kitabında yeniden ortaya çıktı: *Ad Media's Manipulation of a Not So Innocent America* (New York: New American Library, 1973). Likör reklamlarında gizli imgeler bulunduğu fikrinden Key sorumludur.

daha da endişelendirmek oldu. Bizim için geriye bakıp bu kaygıların abartılı olduğunu iddia etmek kolaydır. Bu ülkelerdeki temel özgürlüklerde uzun vadeli erozyon yoktu. Fakat o zamanlar özgürlüklerin erozyona uğrayacağı henüz tüm aşikârlığıyla ortaya çıkmamıştı. Özellikle propaganda ve mümkün olduğu düşünülen psikolojik manipülasyon korkusu, bir reklam ve kitle medyası korkusuna kolaylıkla tercüme edildi. Televizyon bir kenara konsa bile, basılı reklamların içine resim, fotoğraf, logo ve tasarımlar gibi görsel unsurların katılması, tıpkı Hitler'in propagandasında olduğu gibi, okurun rasyonel yeteneklerinin üzerinden atlamak ve ona doğrudan duygusal bir seviyede hitap etmek niyetiyle yapılmış gibi göründü. Manipülasyon ve kontrol potansiyeli kaygı vericiydi.

Bu yüzden pek çok insan modern kapitalizm ve faşizm arasında bir süreklilik gördü. Ne de olsa Nazizm, Avrupa kültürü ve toplumunun "şeytani çocuğuydu". Almanya ve İtalya'da faşizmin doğuşuna öncülük eden aynı güçlerin İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde daha sinsi etkiler yapabileceğini ileri sürmek çok acayip değildi. Pek çok insan Batı demokrasilerini temel faşist devlet aygıtının daha sinsi bir türevi olarak görmeye başladı.

Bu eleştirinin ana hattı savaştan önce de vardı. 1932'de Aldous Huxley topyekûn manipülasyon yoluyla mükemmel mutluluğun gerçekleştirildiği distopik bir toplumu resmeden *Cesur Yeni Dünya*'yı* yayınladı. Huxley, AF [Ford'dan Sonra] 632'de, işçi sınıfının onlara ayrılmış küçük işlerle mükemmelen tatmin olmasını sağlama alan genetik manipülasyonun olduğu bir dünya hayal etti. İşsiz güçsüz üst sınıflar sürekli soma diyetiyle, duyularını körelten, yaygın bir iyilik hali yaratan ve çok soru sormalarını engelleyen bir ilaçla besleniyordu. Bireysellik hem gerçek hem mecazi anlamda bastırılırdı. Toplumdaki herkes bir klondu.

Savaş sonrası dönemde soldaki birçok insan için işçi sınıfı tarafındaki devrimci ajitasyon yokluğunun açıklaması bu tip bir manipülasyonda bulunmuş gibiydi. Ölümden sonra cennet vaat eden dinin tersine, reklam hemen bir sonraki köşe başındaki cenneti vaat ediyordu: yeni bir araba, şehir dışında bir ev ya da emek ta-

* Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yay., İstanbul, 2012, 8. Basım. (y.h.n.)

sarrufu sağlayan bir alet almakla. Tüketici malları insanların yeni afyonu haline gelmişti. Bunlar, gerçek hayattaki "soma" şekline bürünmüştü. Marksistler reklamı sadece özel malların tanıtımı değil, kapitalist sistemin propagandası olarak görüyordu. Reklam "tüketimcilik" olarak bilinmeye başlanan şeyi yarattı. Kitle medyası aracılığıyla yayılan bir tür uyumlu grup düşüncesi ortaya çıktı. Tüketimcilik bir mutluluk simülarkı üretti; ama bunu ancak bireyselliği ve imgelemi köleleştirerek, işçi sınıfının daha iyi bir dünyada yaşanabileceğini ya da bunun tahayyül edilebileceğini görmesini imkansız hale getirerek yaptı.

Bu yüzden 50'lerdeki reklamcılığın doğuşu Gramsci'nin kullandığı anlamda "hegemonya"ya daha uzun yaşama fırsatı verdi. Savaştan önce, kültürün, burjuvazi tarafından tamamen orkestra edilip planlandığı iddiasında bir komplo teorisi kokusu vardı. Peki nasıl oluyordu da burjuvazi tüm bunları yapabiliyordu? Ama şimdi cevap net gibi görünüyor: çalışan sınıfları reklam bombardımanına tutarak, ucuz tüketici mallarının onları mutlu edebileceği fikirleriyle beyinlerini yıkayarak. Birdenbire tüm kültürün bir ideoloji sistemi olabileceği fikri daha akla yatkın görünmeye başladı. Ne de olsa Almanlar'ın beyni Naziler tarafından tamamen yıkanmıştı. Beyin yıkama işlemi neden bizim için de geçerli olmasın? Toptan beyin yıkamanın kurbanı *olduysak*, bunu nasıl bilecektik ki?

1960'ların başında Yale psikoloji profesörü Stanley Milgram, pek çok insanın zihninde, faşizm ve modern demokrasi arasındaki ilişkiye dair en kötü korkuları doğrulayan bir seri deney yaptı. Projenin adının sezdirdiği gibi, Milgram "İtaat ve Bireysel Sorumluluk"la ilgileniyordu. Amacı sıradan vatandaşın bir güç rejimi ve otorite karşısında ne kadar uysal olabileceğini belirlemekti. Epey basit iki deney ayarladı: Laboratuvarına görünürde hafıza ve öğrenme üzerine bir çalışmaya katılmak için iki kişi geldi. Biri "öğretmen" diğeri "öğrenci" olarak belirlendi. Öğrenci bir odaya alınıp bir sandalyeye kayışlarla bağlandı, bileğine bir elektrot tutturuldu. Bu arada öğretmen Type ZLB Şok Jeneratörü denen büyük bir makinenin önüne oturtuldu. Makinenin ön yüzüne bir dizi

düğme konmuştu; soldan sağa "Hafif şok", "Orta Şok", "Kuvvetli Şok"; sonda "Tehlike: Şiddetli Şok" yazıyordu ve son iki düğme de basit fakat kaygı verici şekilde "XXX" ile etiketlenmişti. Öğrenciye kelime çiftlerini aklında tutmasının isteneceği söylendi ve her yanlış cevap verdiğinde, öğretmen artan yoğunlukta kısa keskin şok verecekti.

Deneyin tasarımı gerçekte özenle yapılmış bir tertipti. Gerçek denek "öğretmen"di ve deneyin konusu hafıza üzerine cezalandırmanın etkisi değildi; tersine masum ve karşı çıkan bir kurbana acı vermesinin istendiği bir durumda ortalama insanın ne kadar ileri gidebileceğini görmekti. Öğrenci bir işbirlikçi ve şoklar sahteydi.

Sonuçlar oldukça olağandışıydı. Öğrenci acı çektiğine dair açık kanıtları sık sık vermesine rağmen (ıstırap çığlıkları, kalbiyle ilgili şikayetler), öğretmen genellikle öğrencilerin bir kısmındaki (tam bir aktör olanlar) tam yanıtsızlık karşısında, soru sormaya ve şok uygulamaya devam etti. Milgram'ın kendisi bile şaşırdı: New Haven, Connecticut sakinlerinin yarısından fazlası, sadece beyaz önlüklü bir adam onlara öyle yapması talimatı verdiği için, bilincini kaybetmiş, hatta ölü bir vatandaşa elektroşok vermeye gönüllü görünüyordu.

Deney sonuçları yayınlandığında, pek çok insan kısmen deneyin ne denli etik olduğuna dair meşru kuşkuları olduğu için öfkelendi. Fakat bunun ötesinde Milgram insan doğası ve şeytani karakter konusundaki standart varsayımlarımıza bir Şiddetli Şok verdi. Deneyinden şu sonuçları çıkardı: "Sadece işlerini yapan ve kendi adlarına özel bir düşmanlığı olmayan sıradan insanlar, korkunç bir yıkıcı eylemin faili olabilirler. Dahası yaptıklarının yıkıcı etkileri apaçık olduğunda ve temel ahlak standartlarıyla bağdaşmayan eylemlere devam etmeleri istendiğinde bile görece çok az insan otoriteye direnmek için gereken kaynaklara sahiptir."[13]

Bu Hannah Arendt'in "nihai çözüm"ün uygulanmasında sorumluluğu olan Nazi bürokratı Adolf Eichmann'ın zihniyetiy-

13. Stanley Milgram, *Obedience* (videorecording), der. Christopher C. Johnson (New Haven: Yale University, 1965).

le ilgili bir dizi olağanüstü gözlem içeren 1963 tarihli *Eichmann Kudüs'te*[*] kitabında çıkardığı sonuca çok benzer. Arendt *The New Yorker* adına Eichmann davasını izlerken, iddia makamının Eichmann'ın sadist bir canavar olarak portresini çıkarma girişiminin tamamen yanlış olduğu sonucuna vardı. Eichmann sadece masasında oturan, kağıtları karıştıran, emirlerini yüksek sesle veren, sıkıcı, titiz bir bürokrattı. Başka deyişle uyumlu bir insandı. Milgram deneyini Arendt'in "kötülüğün sıradanlığı" adlı tezini sınamanın bir yolu olarak düşünmüştü.[14]

O zamanlar Arendt'in kendisi Eichmann gibi bir Nazinin şeytanın cisimleşmiş halinden başka bir şey olduğunu ileri sürmeye cesaret ettiği için oldukça aşağılamaya maruz kaldı. Milgram'ın deneyinin bu eleştiriyi susturmak ve "kötülüğün sıradanlığını" kültürümüzdeki geçerli insan doğası anlayışının bir parçası yapmada çok büyük önemi oldu. Milgram pek çok insanın faşizm ve ABD'deki "kitle toplumu" arasında kurduğu paralelliğe oldukça inandırıcılık da kazandırdı. Uyumluluk hızla toplumumuzdaki yeni büyük günah haline geldi.

Kitle toplumu, popüler imgelemde, 1950'lerin Amerika Birleşik Devletleri'yle kalıcı şekilde ilişkilidir. Mükemmel ailelerin, beyaz bahçe çitlerinin, parlak yeni Buick'lerin ve "flört eden" yeniyetmelerin dünyasıdır. Ama aynı zamanda mutluluğun bireysellik, yaratıcılık ve özgürlük pahasına elde edildiği tam uyumluluğun dünyasıdır. Amerikan punk grubu Dead Kennedys'in ifade ettiği gibi, yaşadığımız dünya talep ettiğimiz konforun artık mecburi olduğu bir dünyadır.

Pleasantville [Yaşamın Renkleri] filmi oldukça hoş bir sinemasal tarzda, bu kitle toplumu eleştirisini dramatize eder. Filmde zamanımızdan iki yeniyetme sihirli bir şekilde 50'lerin bir televizyon show dünyasına geçer. Yüzeyde her şey mükemmeldir: Güneş her

[*] Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı-Eichmann Kudüs'te*, Çev. Özge Çelik, Metis Yay., İstanbul, 2009. (y.h.n.)

14. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (New York: Harper-Perennial, 1977).

daim parlar, ev sahibi takım hiç kaybetmez ve yoksulluk, suç ve yolsuzluk yoktur. Her şey her zaman hoştur. Ama bu mutluluk toptan birörneklik pahasına kazanılır. Kasaba sakinleri yerleşim sınırlarının ötesindeki bir dünyanın varlığından keyifli bir şekilde habersizdir. Kütüphanedeki kitapların hepsi boştur. Herkes sabah akşam köfte yer. Hiçbir şey değişmez; tüm dünya durgunluk içindedir.

Film 50'lerin bütün dünyasını siyah beyaz filme çekerek *Yaşamın Renkleri*'nde kalbindeki uzlaşmayı resmeder. Ama şimdiki zamandan yeniyetmeler sakinlere yeni fikirler ve yeni davranış normları göstererek, kaçınılmaz olarak *Yaşamın Renkleri*'nin barış ve uyumunu "kirletirken", o dünyada renk patlamaları görülmeye başlar: kırmızı bir gül, yeşil bir araba, parlak renkli tablolar. Kendilerini zihinsel boyunduruklarından kurtaran *Yaşamın Renkleri* sakinleri birer ikişer tüm renklere dönüşmeye başlar. Kelimenin düz anlamıyla mat ve gri bir varoluştan kurtulmuş olurlar.

Burada karşı kültür fikrini en gelişmiş formülasyonu içinde görebiliriz. İnsanların kurtulmaları gereken şey, onları baskılayan bir sınıf ya da onlara yoksulluğu dayatan bir sömürü sistemi değildir. İnsanlar altın yaldızlı bir mağaraya hapsedilmiş haldedir ve kendi köleliklerini sevmeyi öğrenmişlerdir. "Toplum" imgelemi sınırlayarak ve en derin ihtiyaçlarını baskılayarak, onları kontrol eder. Kaçmaları gereken şey uyumluluktur. Ve kaçmak için kültürü tamamıyla reddetmeleri gerekir. Özgürlük ve bireyselliğe dayanan bir karşı kültür oluşturmaları gerekir.

Theodore Roszak'a göre ("Karşı kültür" terimi onun 1969 tarihli kitabı *The Making of a Counter Culture* ile genel kullanıma girmiştir) bir bütün olarak toplum eksiksiz bir manipülasyon sistemi, bir "teknokrasi" haline gelmiştir. Makine ve fabrikanın disiplini insan hayatının her boyutunu kapsamak üzere genişletilmiştir. Böyle bir toplumda "politika, eğitim, boş zaman, eğlence, bir bütün olarak kültür, bilinçdışı dürtüler ve hatta.... bizatihi teknokrasiye karşı protestolar; bütün bunlar pür teknik inceleme ve pür teknik manipülasyonun konusu haline gelir".[15] Böyle şartlar

15. Theodore Roszak, *The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society*

altında tüm kültür ve toplumun topyekûn reddinden başka her şey yetersiz gelir. Roszak'ın görüşüne göre komünistler ve sendikacılar şöyle dursun, geleneksel sol partiler teknokrasinin maşası haline gelmiştir. "Bu politika markaları sırf teknokratik kalenin burçlarını ve kulelerini yeniden projelendirmekle sonlanır. Aranması gereken büyük yapıların temelleridir."[16]

Bu eleştirinin sunduğu radikal politikaların kökten yeniden yönlenmesini görmek önemlidir. Yoksulluk, yaşam standardı ve tıbbi bakım gibi geleneksel sol mülahazalar, "yüzeysel" görünmeye başlayacaktır çünkü bu tür sol talepler yalnızca kurumsal reformları amaçlar. Bunun aksine, karşı kültür Roszak'ın "baskı altındakilerin psişik özgürleşmesi" dediği şeyle ilgilenir.[17] Bu yüzden bir caz kulübe takılan hipster, seçmenleri kaydetmek için çalışan bir sivil haklar aktivisti ya da anayasal değişiklikler için kampanya yapan feminist politikacılardan daha derin bir modern toplum eleştirmeni olarak görülmeye başlanır.

Bir an düşününce, karşı kültürel eleştiriyle ilgili acayip bir şey olduğu anlaşılır. Ne de olsa kapitalizme geleneksel itiraz –kesin olarak Marx'ın birincil itirazı– yoksulluk ve acı yaratan, işçi sınıfının sömürülmesiydi. Başka bir deyişle kapitalizmde sorun, işçileri maddi mallardan yoksun bırakmasıydı. Bunun için Marx'ın kullandığı tanım "proletaryanın sefaleti"ydi.

Bu bağlamda işçilerin ruhunu sattığını ve tüketici malları bolluğunun sırf gerçek çıkarlarının nerede yattığını görmesini önleyerek onları pasifleştiren bir uyuşturucu olduğunu söylemek ve bunun etrafında dönmek biraz gariptir. Bir çocuğa yemesi için bir şey verdiğinizde, bunun onu gerçekten beslemediğini, açlığını unutsun diye yalnızca onu "yatıştırdığını" söylemeye benziyor. Kapitalist sistemin işçilere tüketim malları sağlamaktaki başarısızlığı işçileri ilk önce sistemi yıkma gerekliliği üzerinde düşünmeye itti.

and Its Youthful Opposition (Berkeley: University of California Press, 1996), 6. Tüm alıntılar University of California Press'in nazik izniyle kullanılmıştır.

16. A.g.e., s. 55.

17. A.g.e., s. 68.

Bu yüzden tüketimcilik eleştirisi, işçileri *çok fazla* tatmin ettiği için eleştirilen kapitalizme tehlikeli şekilde yaklaşır. İşçiler o kadar çok tüketmeye başlamışlardı ki artık sistemi düşürmek ve yıkmak zahmetine giremezler. Ama bu bir soru doğurur: Niçin isteyeceklerdi?

Aslında Roszak 1968 Paris ayaklanmasında Fransız işçileriyle bir ittifak kurmaya çalışan öğrencileri eleştirir. İşçilerin sanayi üretim sisteminde menfaatleri olduğu için güvenilmez bir müttefik olduğunu iddia eder. "Meselenin mihenk taşı, işçilerin verimlilik, üretkenlik ve yüksek tüketimden başka hedefleri gerçekleştirmenin gerekli olduğu sanayi aygıtının tüm sektörlerini lağvetmeye ne kadar hazır olduğudur? Yeni bir basit hayat, yavaş bir sosyal tempo, boş zaman lehine teknokratik öncelikleri bir kenara koymaya ne kadar istekliler?"[18]

Burada işçi sınıflarının geleneksel çıkarlarının "teknokratik öncelikler" statüsüne indirildiği görülebilir. Ama Rozsak sadece entelektüellerin ve öğrencilerin sınıf çıkarlarını –imgelemin özgürleştirilmesi, "yeni basit hayat" bulunması– almak ve bunları (hemfikir olmayan herhangi birinin teknokrasinin kurbanı olduğunu ileri sürerek) nüfusun geri kalanına dayatmak tehlikesi içindedir. Herkesin total bir ideolojinin kurbanı olduğunu ileri sürmekteki problem, bu teze karşı ya da taraf olanların açıklamalarını değerlendirmemesidir.

Sonuç olarak işçiler imgelemlerini özgürleştirmekle pek ilgilenmediler. Fırsat verildiğinde sanat galerilerine ve şiir dinletilerine akın etmektense spora, televizyona ve malt içkilere sağlıksız bir ilgi göstermeye devam ettiler. Bu, halkın çoğunluğunun kapitalizmden hakikaten *hoşlanıyor olabileceği*, tüketim mallarını gerçekten *isteyebileceği* şeklindeki kemirici kuşkuyu besledi doğal olarak. Kapitalizmin insanların "derin ihtiyaçlarını" tatmin etmedeki başarısızlığının sorun yaratmadığı çünkü *insanların derin ihtiyaçlarının olmadığı* ileri sürüldü. Belki öğrenciler kendi sınıf çıkarlarını genel çıkarlarla karıştırmıştı. "Benim için iyi olan" "toplum için iyi olan"la aynı şeydir diye varsaymışlardı (Elbette ki bunu ilk kez yapanlar onlar olmayacaklardı).

18. A.g.e., s. 68.

İnsanların kapitalizm tarafından gerçekten tatmin edilebileceğine dair sinsi kuşku, karşı kültürel isyanın herhangi bir şey yapıyor görünmediği gözlemiyle yeniden kuvvetlendi. Toplumun dönüşümünün ani, radikal ve son derece görünür olduğu *Yaşamın Renkleri* filminin tersine, gerçek dünyada "özgürleşen imgelem" adaletsizliği engellemek, yoksulluğu yok etmek ya da savaşı durdurmak şöyle dursun, proletaryayı heyecanlandırmaz bile. Dahası kapitalizmi ayakta tutan ideolojik sistem, karşı kültürel isyanın eylemlerini dert etmiyordu. *Yaşamın Renkleri*'nde karikatürize edilen bir tür uyumlu kitle kültürü çok katı olmalıydı. Orada en küçük bireysellik dışavurumları ölümcül bir tehdit olarak görülüyordu. Uyumsuzluk ortadan kaldırılmalıydı, yoksa bütün sistemi istikrarsızlaştıracaktı.

O yüzden ilk kuşak hippiler 50'ler toplumunun giyim kodlarını ihlal edebilecekleri her şeyi yaptılar: Erkekler saçlarını uzattı ve sakal bıraktı, takım elbise giymeyi ve kravat takmayı reddetti; kadınlar mini eteği benimsedi, sütyenlerini attı, makyaj yapmayı bıraktı. Fakat çok geçmeden bu malzemeler ve giyim tarzı reklamlarda ve vitrin mankenlerinin üzerinde boy göstermeye başladı. Kısa süre sonra büyük mağazalar barış madalyonları ve aşk kolyeleri satıyordu. Başka bir deyişle "Sistem" hippilere kurulu düzene bir tehdit olmaktan çok bir pazarlama fırsatı olarak bakıyordu. Punk rock tam aynı şekilde alındı. Özel tasarım çengelli iğneler Sex Pistols'un dağılmasından bile çok önce ünlü Londra mağazalarında satıştaydı.

Bu durumu nasıl açıklamak gerekir? Karşı kültürel isyancılar yaptıklarının gerçekten radikal olduğuna, topluma karşı derin bir meydan okumayı temsil ettiğine inandılar. İsyanlarının özellikle bir uysallık silahına, pasifleştirilmiş işçilere, makinenin ruh yıkan disiplinine kendi kendine boyun eğme isteğine bel bağlayan kapitalizme etkili bir tehdit olduğunu düşündüler. Ama "Sistem" bu isyan formunu mesele etmiyor gibiydi. Fark edilebilir etki yokluğu karşı kültürel fikre ciddi bir tehdit yöneltti. Ne de olsa karşı kültürel isyancılara göre, geleneksel sol politikalardaki problem yüzeysel olmalarıydı. "Sadece" kurumsal değişiklikleri amaçlıyordu. Halbu-

ki karşı kültürel isyancılar baskıya güya daha derin bir seviyede saldırıyorlardı. Ama müdahalelerinin radikalizmine rağmen herhangi bir somut etki görmek pek mümkün olmadı.

Bu noktada parlak bir fikir yakalamamış olsaydı karşı kültürel fikrin hali harap olabilirdi: "sistem içine çekme" teorisi. Bu fikre göre sistem tarafından dayatılan "baskı", Engizisyon mahkemelerinden bile daha kurnaz bir şekle bürünür. Sistem ilk olarak "devrimci" bağlamının içini boşaltıp, sembollerine el koyarak ve sonra meta olarak kitlelere geri satarak direnişi "asimile" etmeye çalışır. Dolayısıyla insanların bu yeni fikirlerin devrimci çekirdeğini gözden kaçıracağı kadar fazla ikame haz yığarak karşı kültürü nötralize etmeyi amaçlar. Yalnızca sistem içine çekmenin bu başlangıç girişimi başarısız olduğunda açık baskı kullanılması gerekir ve "sistemin doğasında olan şiddet" ortaya çıkar.

Bu sistem içine alma teorisinin yürürlüğe konmasıyla, karşı kültürün kendisi "total bir ideoloji", yanlışlanmaya bağışık, her aşikâr istisnanın kuralı doğruladığı, tamamen kapalı bir düşünce sistemi haline geldi. Kuşaklar boyunca karşı kültürel isyancılar "yıkıcı" müzik, "yıkıcı" resim, "yıkıcı" edebiyat, "yıkıcı" giyim kuşam pompaladı; üniversiteler, öğrencilerine "yıkıcı" fikirler yayan profesörlerle doluydu. Bunca yıkıcılığa rağmen sistem buna oldukça iyi tahammül ediyor gibidir. Bu, sistemin hiç de baskıcı olmadığını akla getirmiyor mu? "Aksine" diye yanıt verir karşı kültürel isyancı: "Sistemin düşündüğümüzden çok daha baskıcı olduğunu gösterir. Bu yıkıcılığın hepsini nasıl da beceriyle sistem içine aldığına bir bak!"

1965'te Herbert Marcuse baskının bu özel türünü tanımlamak için bir terim icat etti: "baskıcı tolerans."[19] Şimdi o zaman olduğundan hemen hemen çok daha anlamlı hale gelen bir fikir...

19. Herbert Marcuse, "Repressive Tolerance," *A Critique of Pure Tolerance*, der. Robert Paul Wolff (Boston: Beacon, 1969).

2
Freud California'ya Gider

Balıklara denizin altında yaşamanın neye benzediğini sorarsanız, son derece ıslak demeyeceklerdir muhtemelen. Bazen çevremizin en önemli özelliğini sadece her yerde bulunduğu için dikkatten kaçırırız. Zihinsel çevremiz de aynıdır. Bazı teoriler o kadar evrensel, o kadar kanıksanmıştır ki bunların da teori olduğunu gözden kaçırırız.

Balıklar için su neyse Sigmund Freud'un teorisi bizim için o oldu. Sadece bir teori –doğru ya da yanlış çıkabilen bir şey– olduğu bile pek düşünülmez. Teori sanki gerçekliğin tamamını algılamamıza yarayan bir mercek haline geldi. Bu özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde belirgindir. Sadece televizyonda herhan-

gi bir gündüz söyleşi programını açın. Popüler psikolojinin söz dağarcığının (eleştirenlerin psikolojik zırva dediği) –"özsaygı", "inkâr", "kapanma", "bağımlılık", "içteki çocuk"– şu ya da bu şekilde Freud'un çalışmasına kadar izi sürülebilir. Onun etkisi yalnızca kendimizle ilgili söylediklerimizde değil, kim olduğumuzu düşünmemizde de bulunabilir. Tek bir örnek vermek gerekirse, çoğu insan "bilinçaltı" denen bir şeye sahip olduğunu farz eder. Garip bir rüya gördüklerinde ya da kelimeleri karıştırdıklarında ya da açıklanamayacak bir iş yaptıklarında, suçu tamamen bilinçaltlarına atarlar. Onlara bunun yalnızca bir teori olduğunu ve böyle bir şeyin olmayabileceğini söylerseniz inanmazlık ve hor görmeyle karışık bir tepki verirler. Bir bilinçaltımız olduğu *aşikârdır*. Bunu inkâr edenin sadece inkâr içinde olması gerekir.

Fakat bilinçaltının gerçekten bilincin altı olduğunu nasıl biliyoruz? Onun doğrudan farkında olsaydık, artık bilinçaltı olmazdı. Sadece bir teori olduğu o kadar *aşikâr ki*. Doğrusunu isterseniz, Freud'un *The Interpretation of Dreams*'ini* yayınladığı 1900'den önce, insanlar genel olarak kendilerinin hem bilinçli hem de bilinçdışı bir zihinle dolaştıklarını düşünmüyordu. Bizim şimdi öyle düşünmemiz Freud'un mirasının bir parçasıdır.

Freud yanlısı olmasaydı, karşı kültür fikri muhtemelen hiç kök salmayacaktı. Marksist kitle toplumu eleştirisinin, kendi başına, Amerikan toplumunda hiçbir zaman fazla etkisi olmadı. Ama Freud'un bastırma teorisiyle birleştiğinde, geniş ölçüde popüler oldu. Başlangıçta Marx ve Freud tuhaf yatak arkadaşları gibiydi. Temelde iyimser ve ütopyacı olan Marksizmin tersine, Freud'un toplum düşüncesi son derece iç karartıcıdır. Freud'a göre, uygarlık esas olarak özgürlüğün antitezidir. Kültür insan içgüdülerinin kontrol altına alınması üzerine inşa edilir. Bunun için uygarlığın ilerlemesi, temel güdüsel doğamızın bastırılmasında sürekli bir artış ve mutluluk deneyimleme yeteneğimizde ona eş bir düşüşle başarılır.

Freud'un kendisi, uygarlık ve özgürlük arasında seçim yapmaya zorlandığında, uygarlıktan başkasını seçmenin akıl kârı olmayacağından asla kuşkulanmadı. Onun asıl tutkusu bu seçimdeki trajik

* *Rüyaların Yorumu*, Çev. İlhan Kırımlı, Alter Yay., 2011. (y.h.n.)

karaktere dikkati çekmekti. Öte yandan 1960'larda birçok insan zıt sonuçlar çıkarmaya başladı. Özgürlük ve uygarlık arasında bir seçim söz konusu olduğunda, özgürlüğü daha arzu edilir buldular. Freud'dan öğrendikleri ders, içgüdüsel doğamızın bastırılmasından kaçmak için kültürümüzü tamamıyla reddetmemiz gerekeceğiydi. Bu da bir karşı kültür yaratmayı gerektirecekti.

Karşı kültür fikri birçok yönden neredeyse doğrudan doğruya Freud'un psikoloji teorisinden çıkar. Freud'un insan zihninin yapısını analiz etme şekli göz önüne alınırsa, bir bütün olarak kültürün bir bastırma sistemi olduğu sonucundan kaçınmak çok zordur. Ve toplumdaki problem –hepimizin o kadar mutsuz olmasının nedeni– toplumun kendisiyse, o zaman kendimizi kurtarmanın tek yolu kültürün ve toplumun tamamını reddetmektir. Bütün sistemden "çıkmamız" gerekir.

Ama Freud'un analizi bu olağanüstü sonucu çıkarmaya ne kadar elverişlidir? Bu fiilen, çok alışık olduğumuz ve toplumumuzda geniş ölçüde kabul edilen Freud'un teorisinin unsurlarından çıkar. En önemli parçası bastırma teorisidir. Gergin insanları "bastırılmış" ya da "anal" olarak tanımlarken, gerçekçi olmayanların "inkâr içinde" olduğunu iddia ederken, huysuz insanların çok fazla "bastırılmış öfkelerinin" ya da "sorunlarının" olduğunu ileri sürerken örtük olarak bu teoriye dayanırız.

Freud zihnin üç bileşene ayrıldığını savundu: id, ego ve süperego. İd ya da bilinçdışı, içgüdüsel itki ve dürtülerimizin yeridir. (Pop psikolojide genellikle "içteki çocuk" denir.) İd haz ilkesi tarafından yönetilir. Burada gerçeklik hissi ve kendini tutma yoktur. Yabani ve kontrol edilmemiş arzuların karışık bir demeti söz konusudur. İd, oyuncakçı dükkânında yere yatmış "isterim, isterim, isterim" diye bas bas bağıran bir çocuk gibidir. Ayrıca id, değerlere saygı göstermez ve ahlaki kısıtlamaları takmaz. En temel dürtülerimizin bazıları özgeci ve sevgi doluyken, diğerleri neredeyse anlatılamaz derecede zalim ve şiddetlidir. Bu sadece başkalarına zarar verme eğilimimiz olduğunu değil, bunu yapmaktan *haz* alma kapasitemiz de olduğunu ele verir.

Freud id seviyesinde oğlanların anneleriyle seks yapmayı ve babalarını öldürmeyi, kızların ise tersini istediğini düşündü. Ama bu başka bir hikâye.

Civilization and It's Discontents'ta* Freud temel içgüdülerimizi aşağıdaki şekilde tanımladı:

> Erkekler sevilmeyi isteyen ve olsa olsa saldırıya uğradıklarında kendilerini savunabilecek kibar varlıklar değildir; tersine içgüdüsel donanımları arasında yabana atılmaması gereken güçlü bir saldırganlık payı bulunan varlıklardır. Sonuç olarak komşusu onlar için yalnızca potansiyel bir hizmetçi ve cinsel obje değil, aynı zamanda üzerlerinde saldırganlıklarını tatmin etmeleri, çalışma kapasitelerini bedelsiz sömürmeleri, rızaları olmadan cinsel olarak kullanmaları, mülklerine el koymaları, aşağılamaları, acı vermeleri, işkence edip öldürmeleri için onları ayartan biridir. *Homo homini lupus.*** Bütün tarih ve hayat deneyimleri karşısında, kim bu iddianın doğruluğundan şüpheye cesaret eder?[1]

İd üzerindeki kısıtlamaların ve herhangi bir düzenin dayattığı görevler ego ya da self'e –bilinçli zihnimizin– düşer. İd'i taleplerinde daha gerçekçi olması, derhal doyum yerine ertelenmeyi, oyun yerine işi, kendiliğindenlik yerine güvenliği kabul etmesi için ikna etmesi gerekir. Ne yazık ki Freud'un bakış açısında, biz çok gerçekçi varlıklar değilizdir. Yalnız başına hareket eden ego, id'i kontrol altında tutmak için gerekli kaynaklara ya da güce sahip değildir. Duygularımız kabardığı zaman –sevgi, öfke, kıskançlık ya da nefret duyguları– genellikle iradeyle "konuşa konuşa" halledemeyiz. Sonuç olarak insan toplumunun tamamıyla naif psikolojik kaynaklara dayanması imkansızdır. Biz fazlasıyla gelgeç gönüllüyüz ve işbirliğine yanaşmayız. Belli kimyasal tetikleyicilere derhal yanıt veren ve kovanın en çok ihtiyaç duyduğu eylemleri yapan arılara benzemeyiz. İnsanların biyolojik olarak nasıl "yatkın" olduğunu görmek için, zevk için (Discovery Channel'da görmüş olabileceğiniz şeye rağmen) bir başkasına tecavüz eden ve öldüren şempanzelere bir göz atmak yeter.

---

* *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., 2000. (y.h.n.)

** İnsan insanın kurdudur, şeklinde çevrilebilecek Latince özdeyiş. (y.h.n.)

1. Sigmund Freud, *Civilization and Its Discontents*, İng. Çev. Joan Riviere, der. James Strachey (London: Hogarth, 1975), s. 58.

Dolayısıyla insanlar arasındaki sosyal düzen başlangıçta bir kurt sürüsü ya da şempanze kabilesindekine çok benzer şekilde kuruldu. İşbirliği içinde davranmak için atalarımız "ilkel orduya" zorla boyun eğmeyi öğreterek hakim bir hiyerarşi kuran bir "alfa erkeğe" gereksindi. Bu alfa erkek baba figürünün şablonunu sağlar. Babanın ortaya çıkışı egoya id'i kontrol mücadelesinde bir müttefik kazandırır. Cezalandırılma korkusu, tehditkâr baba, çocuk tarafından içeselleştirildiğinde, yeni bir psişik yapı yaratır: süperego. İd gibi süperego da bilinçdışıdır. Ama o, id'i kontrol etmede ego'nun bir müttefiki olarak hizmet görebilir. Süperego arzularımızı sansürler utanç ve suçluluk duygularını en temel içgüdülerimizin tatminiyle birleştirir.

Süperego ve id'in etkileşimi "anal" kişilik tipi fikrine sebebiyet verir. Her ebeveyn size çocukların başlangıçta kaka yapmaktan büyük zevk aldıklarını ve hoşlarına giden her yer ve zamanda bunu yaptıklarını söyleyebilir. İd ayrıntılı bir dışkı inceleyicisidir ve bütün bedensel fonksiyonlardan büyük zevk alır. Ama toplum içinde işlev görmek için bu dürtüleri kontrol etmesini öğrenmesi gerekir. Bu başlangıçta tuvalet terbiyesi yoluyla olur. Yetişkin, çocuğa bir kurallar sistemi dayatır, onun içgüdüsel doyum fırsatlarını kısıtlar. Çocuğun Süperegosu yetişkinin cezalandırıcı karşılığının içselleştirilmesiyle gelişir. Çocuk utanç ve suçluluk duygularını belli bedensel işlevlerle birleştirmeye başlar ki sırası gelince ona ortadan kaldırma itkisini kontrol etmek için gerekli özkontrolü verir.

"Anal" kişilik bozukluğu tuvalet terbiyesi sırasında çocuğa çok sert davranıldığında ortaya çıkabilir. Sonuç olarak yalnızca anal doyumu sansürleyen bir süperegonun yerine, çocuğunun süperegosu tüm bedensel işlevler üzerinde bir sansürcü tavrı geliştirir. Böylelikle çocuk her bedensel zevk formunun (en önemlisi cinsel zevk) tadını çıkarmak için çok "gergin" ve sıkıntılı bir yetişkine dönüşür.

Freud'un teorisindeki gerçekten anahtar fikir, süperegonun gelişmesiyle, altta yatan içgüdüsel çatışmalarının hiçbirinin kesin olarak çözülmemesidir. En ilkel arzularımız çekip gitmez; sadece *bastırılırlar.* Freud zihni Roma gibi eski bir şehirle kıyaslar; antik mahalleler hiçbir zaman yıkılmaz ve yerine yeni bir şey yapılmaz

ama yeni parsellerle etrafı çevrilir.[2] Şehir dışarıdan çok modern görülebilir ama merkez hâlâ arkaiktir.

Bir yetişkinin zihni bu şekilde çocuğun bozulmamış ilkel arzularının hepsini muhafaza eder. Bu amaç için mevcut iki ilksel strateji vardır. İçgüdüler ya bastırılır ya da yüceltilir. Bastırma süperegonun id'in kimi özel arzuları tatmin etme fırsatını inkâr etmesi demektir. Kişi "bunları tamamen içeriye hapsedilmiş tutmayı" seçer. Bu, ketlenme, kaygı ve mutsuzluk yaratır. Alternatif bu itkiler için sosyal olarak kabul edilebilir bir çıkış, ikame bir doyum bulmaktır. Arzularımızı, Freud'un terimleriyle, "yüceltmeyi" öğrenebiliriz. Babayı öldürmek yerine bilek güreşinde onu yenebiliriz. Anneyle seks yapmak yerine ona son derece benzeyen bir kızla evlenebiliriz. İnsanları öldürmek yerine, Grand Theft Auto oynayabiliriz vb.

Freud'un görüşüne göre, toplum içindeki insan zihni, kapağı kapatılmış düdüklü tencere gibidir. Buhar çıkmaz; sadece artar (toplum içinde canlı olarak deneyimlediğimiz ketlenme gibi). Yüceltme güvenlik supabıdır; ara sıra fazla buharı atmamıza imkan verir. Isı çok yükselmezse, bir denge kurulabilir ve kapak açılabilir. Aksi takdirde her şey havaya uçar. İnsan şeyleri bir arada tutmaya çabaladığında ve böylelikle yüceltilmiş arzulara eksantrik yollar bulduğunda nevroz ortaya çıkar. Freud'un ifadesiyle "toplumun kendi kültürel ideallerinin hizmetinde ona dayattığı ketlenme miktarına tahammül edemediği için nevrotik olur".[3]

Bireylerin bazen nevrozdan mustarip olduğuna dair çok az şüphe vardır. Ama bir insan nevrotik oluyorsa, bütün bir toplum da aynı şekilde olamaz mı? Bu, Freud'un *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* kitabında ortaya attığı radikal bir sorudur. Bizim toplumumuz, Freud'un deyişiyle "içgüdülerimizin bastırılmasına dayanıyor" ise, uygarlığın gelişmesinin herkesi giderek nevrotik yapan bir süreç olması mümkün müdür?[4]

2. A.g.e., s. 16.
3. A.g.e., s. 34.
4. A.g.e., s. 42.

Freud'un içgüdü teorisine artık genellikle gözden düşmüş olarak bakılmaktadır. Ve kesin olarak, anneleriyle ya da babalarıyla seks yapmayı isteyip istemedikleri sorulduğunda çoğu insan bunu öfkeyle reddeder. Ama Freud'un özel içgüdü teorisini reddedenler bile zihnin "düdüklü tencere" modelini genel olarak kabul ederler. Bu teoriye göre, toplumda kendimizi kabul edilebilir kılmak için feragat etmemiz gereken arzular çekip gitmez; sadece yüzeyin altına, bilinçli zihnimizin eşiğinin altına itilir. Bir fırsat bulduğunda yeniden yüzeye çıkmayı bekleyerek, orada gizlice dolaşır.

Bu tezin kanıtlarının bir kısmı, insanların baskılanması ne zaman son bulsa –sarhoş oldukları ya da çok öfkeli olduklarında– antisosyal bir şekilde davranmalarıdır. Bu, sosyalleşmenin insan tabiatını temelden değiştirmediğini, sadece bize temel dürtülerimizi kontrol için bir beceri verdiğini akla getirir.

Mesela küfür etme durumunu düşünelim. Göze çarpan ilk şey, öfkeli olduğunuzda küfür etmenin *kendinizi iyi hissettirdiğidir.* Ama kelimeler genellikle durumla ilişkisizdir. Onlar sadece tabu nesnelerle ilgili terimler dizisi ya da cümlelerdir: seks, dışkılama, ensest ya da kutsal şeyler. Öyleyse niçin küfredilir? Freudcu teori bir insan yeterince ketlendiğinde süperegonun artık etkili kontrol yapamadığını söyler. Öfke "taşar", id'e istediği gibi yapması için geçici bir izin verir. Böylelikle kişi bir hakaret istimi salıverir ve –normalde bastırılmış– içgüdüsel itkilerin ifadesinden zevk alır.

Freud'un teorisi oldukça egzotik görünse bile, bu nokta tamamen mantıksız değildir. İşleyen Freudcu teorinin bir başka örneği için mizah analizine bakalım. Freud'a göre, mizah tamamen süperegonun sansüründen yakayı sıyırmakla ilgilidir. Bir espri bilinçli zihnimizi yanlış yönlendirerek, sonra can alıcı cümleyle üzerimize çullanarak, id'in süperegoya bir tane çakmasına imkan tanır, öyle ki bilinçli zihnin ona yetişip, reaksiyonu kesmesinden önce tabu bir düşünceyle ilişkili ani bir zevk patlaması yaşarız.

Mesela dünyanın en komik şakasını (40.000'in üzerinde şakayı test eden ve 2 milyondan fazla yanıt alan LaughLab.co.uk'e göre) ele alalım:

İçlerinden biri yere yığıldığında New Jerseyli birkaç avcı ormandaymış. Nefes almıyor gibiymiş, gözlerinin akı görünüyormuş. Öteki adam çabucak cep telefonunu çıkarmış ve acil servisi aramış. Operatöre soluk soluğa: Arkadaşım ölüyor! Ne yapabilirim?" demiş. Operatör sakin bir ses tonuyla "Şimdi sakin olun. Size yardım edeceğim. Önce öldüğünden emin olalım" demiş. Bir sessizlikten sonra bir silah sesi işitilmiş. Adamın sesi hatta geri gelmiş: "Tamam, şimdi ne yapacağım?" demiş.

Bu niçin komik? Freudcu analize göre, bunu eğlenceli bulmamızın nedeni anlatılan şiddet eyleminden içgüdüsel doyum elde etmemizdir. Ama bir avcının kendi arkadaşını vurması düşüncesi, bir zevk kaynağı olarak bize yasaklanmıştır. Espri bilincimizi yanlış yönlendirerek bu zevki deneyimlememize imkan tanır, öyle ki düşünce geçici olarak sansürden yakayı sıyırır.

Başta "öldüğünden emin olmak" cümlesini bağlama ("nabzını kontrol et") uygun olarak yorumlarız, öyle ki can alıcı cümleyi duyduktan sonra hikâyeyi toparlamamız bir zaman alır. Silah sesi duyulup avcı "Tamam şimdi ne yapacağım?" dediğinde, "öldüğünden emin olmak" cümlesine geri dönmemiz ve avcının bunu değişik anlamda ("ölmesini sağla") yorumladığı anlamını çıkarmamız gerekir. Bu kafa karışıklığı anı, bilinçli zihnimiz bunun izlerini geriye doğru takip ederken, id'in anlatılan olayın vahşetinden aldığı zevki deneyimlememiz için bir fırsat penceresi sağlar (avcının aptallığı söz konusu edilmez).

Bu yüzden Freud'un bakışına göre, komedi tamamen bir şeylerin süperegoyu geçip sinsice ilerlemesiyle ilgilidir. Gülmekten hoşlanmamızın nedeni budur. Zamanlamanın komedide o kadar önemli olmasının nedeni de budur. Mizahın niçin sıklıkla tabu nesnelerdeki bir odağa küfretmekle ortaklaştığını, aksi takdirde dikkatimizi günlük hayattaki ketlenme kaynaklarına (gözlemsel mizah denen) çektiğini açıklar. Bu yüzden Freud'un teorisi, nihai ödülleri ne olursa olsun, açıklayıcı değerden yoksun değildir. Daha iyi bir mizah teorisi ortaya koyan var mı?

Bununla birlikte Freud'un mizah teorisini benimsersek, onun bastırma teorisinde de haklı yan olduğunu teslim etmemiz gerekir. Çocukların inanılmaz acımasız olabileceğini sık sık gözlemleriz. Ama Freud haklıysa, yetişkinler de aslında farklı değildir. Sosyal-

leşme acımasızlığı ortadan kaldırmaz, sadece kendimizi kontrol etmemizi öğretir. Altta yatan dürtüler, çıkmak için bir fırsat kollayarak, hâlâ orada durmuyorsa, niçin o kadar çok insan arkadaşını vuran avcı fikrini o kadar eğlenceli bulur?

Bu bastırma teorisinin toplumu analiz seviyemizde, o kadar sorunlu hale getirdiği şey, dışsal zorlayıcı kontrolden esas itibariyle farklı olarak bireysel özkontrolden bahsetmesidir. İki temsil de özgürlüğümüzü sınırlar. Ya "ilksel baba"nın tiranlığıyla karşı karşıya kalırız ya da onu içselleştirip bir cezayla, sansürcü süperegoyla karşı karşıya kalırız. Her halükârda mutluluğu yakalama fırsatlarımız ciddi olarak azalır. Toplumla uyuşmak için itaat etmeye zorlandığımız kurallar ve düzenlemelerin hepsi, hayati hareketlerimizi kısıtlayan kötü dikilmiş bir ceket gibidir.

Elbette uygarlığın özgürlük kaybına yol açtığı fikri Nuh nebiden kalmadır. Mesela Thomas Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau gibi toplumsal sözleşme düşünürleri, toplum içine girmeye bir tür taviz olarak bakarlar; dolayısıyla güvenlik gibi başka şeyler için özgürlüğümüzün bir kısmını feda ederiz. Freud'a fikir veren garip dönüş, bu kadim özlemlerin hiçbirinin kaybolmadığını, sadece bastırıldığını ileri sürmesinden çıkar. Bu bastırma kadar mutsuzluk ve ketlenme yaratır..

Yani Freud şunu ileri sürer: "ilkel insan içgüdü kısıtlamasından bihaber olmada daha iyi durumdaydı."[5] Tek problem sosyal organizasyon yokluğundan dolayı, ömrün son derece kısa olmasıydı. Bu yüzden ilkel insan daha fazla güvenlik ve daha uzun ömrü garantilemek için topluma girer. Ama Freud'un bakışında "sözleşme" Faustvari bir pazarlıktır. Toplum içinde daha büyük güvenliği sağlayabiliriz; fakat sadece özgürlüğümüzü değil, *mutluluğu deneyimleme kapasitemizi* de feda etme pahasına. O yüzden çeşitli şekillerde toplumu iyileştirmeye çabalarken, şunu da fark ederiz: "Uygarlığın doğasından kaynaklanan zorluklardan dolayı hiçbir reform girişimi sonuç vermeyecektir."[6]

5. A.g.e., s. 62.
6. A.g.e., s. 62.

Toplumsal kurumlarımızın cezalandırıcılığında yavaş yavaş bir düşüş olduğu görüldüğü için toplumumuzun bu baskıcı tabiatı sık sık gözden kaçırılır. Mesela modern hapishaneleri XVIII. yüzyıl hapishaneleriyle kıyasladığımızda, toplumumuzun daha az baskıcı olduğu sonucundan kaçınmak zordur. Şimdi şiddet üç yüzyıl öncekinden kesinlikle daha azdır. Çoğu avcı toplayıcı toplumlarda, bir numaralı ölüm nedeni cinayettir. Kanada'da on dördüncü sıradadır (kazayla düşmelerin yarısı oranında).

İşkence ve idam biçiminde halka açık şiddet XIX. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa hayatının bir unsuruydu. Ya da "çekilip dört parçaya bölünme"nin ne anlama geldiğine bakın. Ebeveynlerin böyle sahneleri izlemesi için çocuklarını getirmelerinden bu yana daha iki yüzyıl geçmedi. İlk defa Fransız Devrimi sırasında kullanılan giyotin aydınlanmanın ve ilerlemenin bir sembolüydü. Bundan evvel cellat mahkûmun boynunu kesmek için genellikle dört beş kez baltayla vuruyordu. Giyotin buna kıyasla oldukça insaniydi.

Yıllar içinde bu tür aleni şiddetten kurumlarımız sistematik olarak arındırıldı: Gardiyanların artık mahkûmlara işkence yapmasına izin verilmiyor; yargıçlar bedensel cezalar dayatamaz; öğretmenlerin öğrencilerine dayak atmasına izin verilmez; politik liderler savaşı sürekli olarak sürdürmeyi umamaz. Dahası demokrasinin gelişmesiyle ve tiranlığın inişe geçmesiyle kaba gücün rolü ve kamusal işlerdeki şiddet ciddi olarak azalmış gibi görünüyor.

Aleni şiddetteki bu azalmayı genellikle uygarlığın alametifarikası olarak alırız. Şeriatla yönetilen ve bu yüzden hırsızların elini kesen, zina yapanları taşlayarak öldüren müslüman ülkelerin "barbar" olarak damgalanması alışıldık bir şeydir. Ama Freudcu perspektiften, uygarlık aleni şiddette bir azalma sağlasa bile bu, toplumumuzun daha az baskıcı hale geldiği anlamına gelmez. Şiddet çekip gitmez, sadece içselleştirilir. Bir anlamda insanlar psikolojik olarak o kadar baskılanmamış oldukları için eski yasal kodlar son derece şiddet içermek zorundaydı. Belli eylemlerin sonuçlarından kelimenin gerçek anlamıyla dehşete düşülmedikçe, kontrol altında tutulamazlar. Öte yandan modern insan o kadar suçluluk duygusu içinde ve bastırılmıştır ki halka açık bağırsak deşme artık düzeni

devam ettirmek için gerekli değildir; geceyi kodeste geçirme korkusu çoğu suçu caydırmak için yeterlidir.

Dolayısıyla uygarlık tarihi esasta baskıcı toplumsal aygıtın tedricen içselleştirilmesinin tarihidir. Sosyal dünya giderek karmaşık ve giderek iyi düzenlenmiş bir hal alırken, temel içgüdüsel arzularımızdan giderek daha fazla el çekmeyle birlikte, bireyler açısından artan bir şekilde sıkı özkontrol gerektirir. Pısırık ve şikayetçilerin toplumu olmamızın nedeni budur; çünkü gerçekten mutsuzuzdur. Dış hayat koşullarımızın ölçülemez derecede iyileşmesi konu dışıdır. Mutsuzluk dış değil, iç koşullarla üretilir. Eldeki ikame doyumlar ilkel erotik ve yıkıcı içgüdülerimizi tatmin etmede yetersiz olduğu için, modern toplum bireylerden eskisinden daha ileri seviyede el çekme ve baskı talep eder. *Dövüş Kulübü* filminde Tyler Durden "Avcı olarak tasarlandık ve bir alışveriş toplumundayız. Artık öldürecek dövüşecek, üstesinden gelinecek ve keşfedilecek hiçbir şey yok. Bu sıradan adam o sosyal kısırlaştırma içinde yaratıldı"[7] dediğinde hepimiz onaylarcasına başımızı salladık. Freudcu analiz o kadar basma kalıp hale geldi ki bir teori olarak artık üzerimizde bir etki yapmıyor.

Artan özkontrol ve engellemenin gelişmesi sofra adabının evriminde çok net olarak görülebilir. Yemek yeme fizik zevkin en temel biçimlerinden biridir. Bu itibarla sosyal kontrolün doğal hedefi haline gelir. Yiyeceğini "hayvanlar gibi" mideye indirmek yerine modern erkek ve kadının incelikle yemesi, kendini tutması beklenir. Başka bir deyişle, sanki aç değillermiş gibi davranmaları gerekir.

Sosyolog Norbert Elias olağanüstü çalışması "uygarlık sürecinin" bir bölümü olarak tarih ve görgünün gelişimini kullandı. Nasıl kibar davranılacağını anlatan küçük el kitapları ve rehberler İngiltere'de yüzyıllarca basıldı. Bu rehberlerdeki kuralların evrimini takip edince, yıllar içinde beklentilerin nasıl arttığı ve özkontrol ihtiyacının nasıl büyüdüğü net olarak görülebilir. Mesela XIII. yüzyılda önerilen aşağıdaki tavsiyelere bakalım:

7. Internet Movie Database, http://www.imdb.com/title/tt0137523/.

- Hardal ve tuzdan hoşlananlar içine parmaklarını sokma pis alışkanlığından vazgeçmelidir.
- Masa örtüsüne sümkürmeniz yakışık almaz.
- Masaya ya da masadayken tükürülmez.
- Bayanlara hizmet ederken şapkanızın başınızda olması kötü bir davranıştır.[8]

Çatal kaşık kullanımıyla ilgili kural yoktur çünkü insanlar esas olarak elleriyle, bıçaklardan bazı yardımlar alarak yiyordu.

XV. yüzyılda da çok farklılık yoktu:

- Oturmadan önce sandalyenizin pislenmemiş olduğundan emin olun.
- Çıplak elinizle giysinizin altından kendinize dokunmayın.
- Yarısını yediğiniz bir yiyeceği başkasına sunmayın.

Toplamda bu talimatlar o zamanlar yemeklerin neye benzediğine dair bize iyi fikir verir. Ne de olsa özel bir tip davranış görece yaygın değilse, bu tip bir kitapta bunları yasaklamanın alemi yoktur. Ama zaman XVII. yüzyıla doğru gelince, bu tür kurallardan artık bahsedilmiyordu. İnsanların masa örtüsüne sümkürmeyeceği ya da akşam yemeğine zırhıyla gelmeyeceği elde birdi. Ve salya damlatmak gibi sorunların bahsi geçtiğinde, genellikle, yetişkin kabul edilmeyen çocukların bazen yaptığı şeylere örnek teşkil ediyordu.

Bedensel işlevlerle ilgili kurallarda benzer bir evrim görülebilir. Mesela XVI. yüzyılda insanların özel olarak tuvalet kullanma talimatına ihtiyacı vardı: "Kimse, kim olursa olsun, yemekten önce, yemek sırasında ya da sonrasında merdivenleri, koridorları ya da tuvaletleri idrar ya da başka pisliklerle kirletmemeli; böyle hacetler için uygun, kurallarla belirlenmiş yerlere gitmelidir." Bir XVIII. yüzyıl elkitabı şu talimatı verdiğine göre, kurala her zaman uyulmadığı belliydi: "Hacet gideren bir insanın yanından geçerseniz, onu görmemiş gibi davranmalısınız; selam vermek nezaketsizliktir."

Gaz çıkarmayla ilgili sosyal normlar toplumun bireye dayattığı bastırma için bir örnek teşkil edebilir. XV. yüzyılda konunun ilk

8. Norbert Elias, *The Civilizing Process*, trans. Edmund Jephcott (Oxford: Blackwell Publishers, 1994), s. 110–13.

bahsi geçtiğinde, birincil kaygı sesti: "Ses olmadan gaz çıkarmak iyidir. Ama sesli salıvermek tutmaktan daha iyidir... Uzaklaşmak mümkünse yalnız başına yapılır. Değilse, eski bir atasözünün dediği gibi, bir öksürük sesi bastırır." XVIII. yüzyıla gelince insanlar tutmaktansa çıkmasına izin vermenin daha iyi olduğu görüşünü artık onaylamıyordu: "Başkalarıyla birlikteyken, sessiz bile olsa, üstten de alttan da gaz çıkarmak büyük nezaketsizliktir; hele de bunu başkalarının duyabileceği şekilde yapmak utanç verici ve yakışıksızdır."

Birer birer tüm temel bedensel işlevler nezih ortamlardan çıkarıldı. Gideceklerin sonuncusu tükürmekti. Önceki geleneğe göre, "ayağıyla sildiği" müddetçe yere ya da döşemeye tükürmek caizdi. Sonunda bu yasaklandı: insanlara mendillerinin içine tükürmeleri talimatı verildi. XIX. yüzyıla gelindiğinde bu bile uygun görülmez oldu. 1859 tarihli bir rehbere göre: "Tükürmek her zaman iğrenç bir alışkanlıktır. Bundan daha fazla bir şey söylemem gerekmez. Bunu asla yapmayın." Ama XX. yüzyılda bile pek çok üst sınıf evinde bekleme salonunda bir tükürük hokkası vardı, insanlar sokaktan girip oraya bir miktar tükürük çıkarabilirdi.

Burada uygarlaşmanın bedensel doğamızı inkâr etmeyi nasıl hedeflediği görülebilir. Birçok durumda nezaket normları kişinin keyfine bakma ya da arzularını tatmin etme olasılığıyla uzlaşmaz hale gelir. Bunun pek farkına varmıyoruz çünkü o kadar iyi sosyalleştik ki artık kuralları bir dayatma olarak deneyimlemiyoruz. Toplumumuzdaki pek çok çocuk, on yaşına kadar, davranışları üzerinde beş yüzyıl önceki bir tam yetişkinden daha fazla kontrolü başarır ve daha fazla kuralı içselleştirir. Bu uygarlık için ödediğimiz bedeldir.

Bu eski görgü rehberlerine göz atınca, inanılmaz şekilde bastırılmış olduğumuz izleniminden kaçmak zordur. Günümüzde gazete köşelerinde tavsiye verenler, düzenli olarak kadınlara bir akşam yemeği davetine gitmeden önce yemek yemeleri, böylece lokantada yemeğini azar azar yiyebilecekleri ve bir domuz gibi görünmeyecekleri aklını verir. Diyet yapma, vejetaryenlik ve

bulimia'nın, aynı psişik bastırmanın yapısının –kadınlar giderek kendi bedensel arzularına yabancılaşmış hale gelir ve pür kontrol hatırına kontrolü fetişleştirmeye başlarlar– nevrotik genişlemesi olarak gelişebileceğini görmek zor değildir. O zaman tüm toplumumuzun benzer bir tip nevrozdan mustarip olmasını düşünmek böyle bir sıçrama mıdır?

Tekrarlarsak, uygarlığın bu tür iç karartıcı değerlendirmelerinin inandırıcı gibi görülmesinin nedeni bir Nazizm deneyimidir. Nazizmle ilgili en göze çarpan şeylerden biri çok delice olmasıydı. Yahudilerin kökünü kazımak saplantısı o kadar aşırı, o kadar takıntılıydı ki Almanların savaş çabalarını pek çok şekilde tehlikeye atmasına izin verildi. Ülkeyi "Judenrein" [Yahudilerden arınmış] yapma amacını desteklemek için antisemitik propaganda, veba, hastalık ve pislik imgelerinden ağırlıkla yararlandı. Bu, besbelli Alman kültürünün anal karakteriyle birleşip, Nazizmi bir tür takıntı nevrozu olarak nitelendirmeyi kolaylaştırdı.

60'ların pek çok radikali kariyerlerine faşizmin psikanalitik eleştirisini yaparak başladı. Wilhelm Reich'ın *Faşizmin Kitle Psikolojisi* belki de bu tarzın klasik eseridir. En önde geleni Theodor Adorno olmak üzere, Frankurt Okulu'nun ilk üyeleri faşizmin psikolojik köklerini açıklamak için bir "otoriter kişilik" bozukluğu teorisi kurmaya mesai harcadı. Ve elbette Avrupa faşizmi deneyimi Herbert Marcuse'ün en önemlisi *Eros and Civilization*[*] olmak üzere bütün çalışmalarının artalanını sağladı. On yılın sonuna doğru faşizmin bu psikanalitik yorumu basmakalıp oldu. Pink Floyd'un *The Wall*'u belki belli popülerliği olan şeyi vazetmeye devam etti. (Bilmeyenler için, söz konusu "wall" süperegoya gönderme yapar.)

Bütün bu faşizmle ilgili Freud okumalarında kayda değer şey, onların hareketi bir sapma ya da barbarlığa gömülme olarak değerlendirmemesidir. Rusya gibi bir ülke her zaman geri kalmış bir yer olmuştur, o yüzden Stalin'i bir cani ve komünist otoriterciliği bir tür ilkelcilik olarak reddetmek kolaydır. Fakat Almanya Rusya'nın tersine bir çevre ülke değildi. Mizaç bakımından en rasyonel olmasının yanı sıra, Avrupa'da kültürel bakımdan en gelişmiş ülke

[*] *Eros ve Uygarlık*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., 1995. (y.h.n.)

olarak değerlendirildi. (Ne de olsa bize hem Immanuel Kant'ı hem de Johann Sebastian Bach'ı vermişti.) Bu yüzden pek çok eleştirmen Nazizmin Avrupa Aydınlanması'ndan bir sapma olarak değerlendirilmesine karşı çıktı. Çılgınca olmuş olabilir ama tesadüf değildi. Naziler arasında görülen çılgınlığın özel bir türü uygarlığın doğasındaki içkin bir çelişkinin ifadesiydi.

Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Nazizme geniş ölçüde Batı Uygarlığı'nın doruk noktası olarak bakıldı. Savaştan hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği arasında nükleer silah yarışının başlaması, bu izlenimi kuvvetlendirmekten başka bir şey yapmadı. Soğuk Savaş kitle toplumu tarafından bize dayatılan içgüdüsel feragat düzeyinden kaynaklanan, saldırganlığın yüceltilmiş bir formu olarak anlaşıldı. Dolayısıyla Marcuse şunu iddia eder: "Toplama kampları, kitlesel kıyımlar, dünya savaşları ve atom bombaları 'barbarlığa dönüş' değil, modern bilim, teknoloji ve hakimiyetin başarılarının bastırılmamış gerçekleştirimleridir."[9]

Bu cümlede çarpıcı olan Marcuse'ün faşist Almanya ve günümüz Amerikan toplumu arasında gördüğü süreklilikliktir. Ona göre toplama kampları ve nükleer silahlar tamı tamına altta yatan aynı psikolojik fenomenin iki farklı dışa vurumudur. İnsanlar doğuştan saldırgandır. Hem ölüm içgüdümüz hem de öldürme arzumuz vardır. Toplum bizi bu içgüdülerimizi bastırmaya zorlar. Bu kontrol başarıldığında içgüdüler etkin olarak yüceltilecek ve süperego bireyin kontrolünü elde tutacaktır. Böylelikle klasik askeri sanayi kompleksinin gelişimini, bir ikame doyum formu olarak görebiliriz. Başarısız olduğunda diktatörlüğe, savaşa ve soykırıma gideriz.

O yüzden hippiler Amerika Birleşik Devletleri'ni "faşist polis devleti" olarak ilan ettiğinde tamı tamına bunu kastederler. Totaliter devletlerle kapitalist demokrasiler arasındaki kıyaslama biraz zorlama gibi görünürken, Freudcu perspektiften ikisinin bir süreklilik arzettiğini görmek kolaydır. Bu analize göre "özgürlüğün" tüm kurumları gerçekte sadece ikame doyum biçimleridir. Daha

9. Herbert Marcuse, *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud* (Boston: Beacon, 1966), s. 4.

önemlisi maddi zenginlik bir ikame olarak bakılan kapitalist ekonomi tarafından üretilir. Toplumumuzun zenginliği yalnızca seri üretim sayesinde mümkün olur; bu da işçilerinin montaj hattının tiranlığına boyun eğmesini gerektirir. Mekanik üretim insan bedeninin mekanizasyonunu, dolayısıyla cinsel arzularımızın çok fazla bastırılmasını gerektirir. Bu yüzden kapitalizm işin "erotiklikten çıkarılmasını" ve temel cinsel doğalarına yabancılaşmış bir işçi ordusunu gerektirir. Antonio Gramsci'ye göre "üretimin ve işin rasyonelleşmesinin talep ettiği yeni tip insan, cinsel içgüdüler uygun şekilde düzene konup rasyonalize edilene kadar gelişemez".[10] Cinsel dürtüyü düzene koymanın en iyi yolu "bastırıcı yüceltmeyle" olur; tüketim malları gibi ikame doyumlara doymak bilmez bir iştah içinde dönüştürülür.

Toplumumuzun cinsel özgürleşmeye ne zaman ve niçin izin verdiğinin bu açıklamalarının tüketim mallarıyla bağlantılı özü sürdürülmeliydi. Bu doğrultuda Theodore Roszak *Playboy* dergisinin "özgürlük, keyif ve tatminin" aldatıcı bir parodisinden başka bir şey olmadığını savundu.[11] Dergi gösterişçi tüketimi teşvik etmekle, "teknokrasi altında sosyal kontrolün zorunlu bir formu" haline geldi. "Bununla birlikte Nazilerin denetimindeki gençlik kampları ve parti fahişeleri aynı birleştirici amaçlar için kullanıldı. En sapık elitlerin zevklerini özgürce yaşamalarına imkan vermekle ödüllendirildiği toplama kampları gibi" diyor Roszak.[12] Buradaki olağanüstü ahlaki eşitliğe dikkat edin: Roszak'ın görüşüne göre, Hugh Hefner'in malikanesindeki bir havuz partisi ve Ravenbrück'deki "zevk bölüğü" sadece aynı baskıcı kontrol sisteminin çeşitleridir.

Karşı kültürel analizin *Amerikan Güzeli* filmine istisnai olarak olumlu (ve eleştirel olmayan) yanıt vermede sarf ettiği çaba oldukça net görülebilir. Aslında film 60'ların karşı kültürel ideolojisinin

10. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, der. ve İng. Çev. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith (New York: International) Publishers, 1971), s. 297.
11. Roszak, *Making of a Counter Culture*, s. 15.
12. A.g.e., s. 18–19.

ödünsüz ezberidir. Hippiler faşistlere karşıdır; Woodstock'dan 30 yıl sonra hâlâ onlarla kozlarını paylaşır. Rastlantısal seyircilerin ana fikrin ne kadar bıktırıcı olduğunu fark etmelerine rağmen film, başroldeki Kevin Spacey'in En İyi Aktör Oscarı'yla birlikte En İyi Film, En İyi Yönetmen ve En İyi Senaryo Oscarlarını (ayrıca dünyanın her yerindeki festivallerdeki En İyi Yabancı Film ödüllerini) kazanarak dünyayı kasıp kavurmaya devam etti .

Amerikan Güzeli'ndeki karakterler esas olarak iki gruba ayrılır. Karşı kültürel isyancılar vardır: anlatıcı, Lester Burnham, kızı Jane ve komşu çocuk Ricky Fitts. Onlar iyi adamlardır diyebilirsiniz; çünkü esrar içerler, uyumlu olmayan tarzda davranırlar (ve bu yüzden toplumdan dışlanırlar) ve etraflarındaki "güzelliğe" büyük bir hayranlıkları vardır. Faşistler de kolaylıkla saptanabilir: Lester'in karısı Carolyn, Ricky'nin babası Albay Frank Fitts ve "Emlak Kralı" Buddy Kane. Onların faşist olduğunu söyleyebilirsiniz; çünkü hepsi nevrotik, cinsel açıdan bastırılmış, başkalarının onlar hakkında düşündüğüne takıntılıdırlar ve tabancalarla oynamayı severler. İnandırıcı bir şekilde anlatmak için Albay Fitts, düzen ve disiplin istediğini haykırarak oğlunu döverken gösterilir. (Hâlâ anlamayanlar için Nazilerle ilgili eşyaları topladığı gösterilir filmde.)

Film, Lester'ın gününün zirve noktası olacağını sesli açıklamasıyla öğrendiğimiz bir olayla, banyoda mastürbasyon yaptığı sahneyle başlar.[13] Sahne, mükemmel düzenlenmiş banliyö bahçelerinde çalıları budayan karısıyla doğrudan kesilir. Lester'ın dikkati onun kesme işini yaptığı makasın sapıyla, bahçede giydiği tahta ayakkabıların uyumuna –tesadüf değil– kayar. Tamam, konuyu anladık. Lester'ın bastırılmış cinselliğiyle karısının banliyö hayat tarzı arasında bir bağlantı olabilir. Tele pazarlama endüstrisindeki on beş yıl onu zevklerini yaşayamaz hale getirmiştir. Uygarlığımızın kalbindeki tavizi kabul etmişti. Karısı da kızı da onun görkemli bir kaybeden olduğunu düşünürler. Onlara hak verir; bir şey kaybetmiştir. Kendisini her zaman o kadar "sakinleşmiş" hissetmez.

Dönüm noktası patronu onu eli kulağındaki küçülmeye yardımcı olması için bir iş tanımlaması yazmaya zorladığında gelir.

13. Tüm referanslar: Alan Ball ve Sam Mendes, *American Beauty: The Shooting Script* (New York: Newmarket, 1999).

Lester uyanmaya başlar. Carolyn'e bunun "bir tür faşist" talep olup olmadığını sorar. Karısı –temkinli ve boyun eğmiş bir uyumlu– aynı fikirdedir; ama onu bir çuval inciri berbat etmemesi için uyarır. Lester onun tavsiyesini kulak ardı eder ve bir görev tanımlaması yazar; gününün çoğunu amiri olan aşağılık heriflere nefretini maskelemek ve cehennemi daha az andıran bir hayatın fantezisini kurup el arabasına binmek için erkekler odasına çekildiğini söyler.

Bununla birlikte sofistike bir torbacı da olduğunu anladığımız komşu çocuk Ricky Fitts'le karşılaştığında, özgürleşmesi daha eksiksiz hale gelir. Kısa süre sonra Fitts ona G-143 denen en iyi esrarlarını verir (Genetik olarak Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından üretildiğini iddia eder. 60'ların klasik paranoyasına dikkat edin. Amerikan Hükümeti niçin genetik olarak esrar üretmek istesin?) Fitts elindeki esrarın bugüne kadar içtikleri arasında en iyisi olduğunu garanti eder.

Bu noktada Lester tam bir gençliğe gerileme sergiler. Yürüyen, konuşan id haline gelir. Sürekli düşünüp söylemeye cesaret edemediği her şeyi yumurtlar. (Yeni jimnastik hocası gücünü mü artırmak yoksa esnekliğini mi geliştirmek istediğini sorunca, çıplakken güzel görünmek istediğini söyler. Yeniyetme kızının en iyi arkadaşı garip bakışlarını yakalayıp ne istediğini sorduğunda, gözlerinin içine bakar ve onu istediğini söyler.) İşinden ayrılır, 1970 model bir Firebird alır ve gençliğini yeniden keşfetme girişimi içinde Mr. Smiley's'de hamburger köftesi çevirmeye başlar. Karısının ipotek ödemeleri konusunda ne düşündüğü şeklindeki sorusu, onun yabancılaşmış varoluşunun kanıtı olarak karşılıksız bırakılır. Lester kendisini bu zorlayıcı uyumluluktan kurtarmak için çabalar. Bir noktada, cinsel girişimlerini kızın hoş karşılamasıyla başarabilecekmiş gibi görünür. Ama kız koltuğa bira dökülmesini önlemek için onu durdurduğunda bu an kaybedilir. Koltukla ilgili endişelenmemesini söyler. Kız telaşla yalnızca bir koltuk olmadığını, İtalyan ipeği döşeli 4.000 dolarlık bir kanepe olduğuna dikkatini çeker. Lester daha da yüksek sesle bağırarak "Sadece bir koltuk!" der.

Tüketimcilik ve cinsellikten vazgeçme arasındaki bağ filmin sürekli temalarından biridir. Lester'ın banyodaki mastürbasyonu

gibi, Carolyn de toplumun beklentilerine uyum sağlamakta ısrar ettiği müddetçe gerçek bir cinsel doyumdan acizdir. Emlak kıralı Kane ile bir aşk ilişkisine girer (her an gelebilecek bir sinir krizini bertaraf etmek için onun mantrasını –başarılı olmak için her zaman bir başarı imgesi projelendirmek gerekir– kendi kendine defalarca tekrarlar). İlişki esas olarak onun işinde yükselme arzusu tarafından götürülür ve cinsel ilişkileri gülünç ve pek övücü olmayan bir ışıkta resmedilir (bacaklarını havaya kaldırır ve "Becer beni, Majesteleri" diye bağırır).

Faşistlerin hepsi Lester'ı çizgiye geri döndürmek için çaba harcar. Ama bu başarısız olduğunda "sistemin doğasındaki şiddet" doğal olarak kendini göstermeye başlar. Mihverin üç üyesinin de elinde tabancalar görünmeye başlar. Hem Carolyn hem de Albay Fitts en derin içgüdüsel arzularını kontrol altında tutma mücadelesi verir ve bunun gerektirdiği çabayla yarı deli hale gelirler. Lester'ın özgürleşme manzarası onlar için dayanılmazdır; onları bir kontrol kaybıyla tehdit eder. Bu yüzden sorun onlardan birinin Lester'ı öldürüp öldürmemesi değil daha çok hangisinin bunu yapacağıdır.

Filmin açılış dakikalarından itibaren, Albay Fitts'in homofobisi bir hayli belirgindir. Karısını korkutur, oğlunu döver ve ibnelerden nefret eder. Aynı zamanda asker tıraşlıdır. "Bütün bu öfkenin nereden geldiğini merak ediyorum" diye kendi kendine sorar. "Niçin böyle bir kontrol manyağıdır?" Elbette cevabı bilmeyen biri, son otuz yıldır farklı bir gezegende yaşamış olmalıdır. Neden, onun bastırılmış bir eşcinsel olmasıdır. Bu yüzden son zamanların en bayat sinematik "zirve"lerin birinde, Albay Fitts onun gay olduğunu düşünerek Lester'a asılır. Lester onun ümidini boşa çıkarttığı zaman Albay'ın geri dönüp onu vurmaktan başka seçeneği kalmaz. Bununla birlikte Lester yüzünde mutlu bir gülümsemeyle ölür. Cinayete kurban gitmiş olsa da önemli olan mutlu bir şekilde ölmesidir; "içindeki çocuğu" özgürleştirmekte başarılı olmuştur.

Bu filmle ilgili en ilginç şeylerden biri, *Yaşamın Renkleri* gibi daha tavizkâr eğlenceliklerin tersine, orijinal Freudcu görüşün asli kasvetine yapışmış olmasıdır. *Amerikan Güzeli* ile dile getirilen

dünya görüşüne göre, toplumumuzda dengeli bir yetişkin olmak mümkün değildir. İnsan otuz yaşında sert bir seçenekle karşı karşıya gelir. Ergen isyancılığını devam ettirebilir (ot içer, bir yerlere takılır, bütün ahlaki kısıtlamalar şöyle dursun bütün sorumluluklardan uzak durur) ve özgür kalır. Alternatif ruhunu satmak, kurallarla oynamak; böylelikle gerçek zevkleri deneyimleyemeyen, bir nevrotik, yüzeysel uyumlu olmaktır. İkisinin ortası yoktur.

Yaşamın Renkli en azından hippilerin kitle toplumu eleştirisinin tamamıyla doğru olmayabileceğini kabul eder. Günümüzden iki çocuk 50'lerin ağırbaşlı banliyösüne yeni bir titreşim ve renk aşılarlar. Ama kendi kendilerine "renk değiştirmek" için "eski moda" erdemlerdeki birkaç dersi de öğrenmeleri gerekir. Jennifer'ın "hafif kız" olmayı bırakıp büyük edebiyatın değerini öğrenmesi gerekir. D.H.Lawrence'ı okuyarak akşamları evde geçirip renkleri değiştirir. David'in bir "muhallebi çocuğu" olmayı bırakmayı ve bir erkek olarak kendi çıkarını korumayı öğrenmesi gerekir. Annesine eziyet eden bir grup hanzoyu yumrukladıktan sonra renkleri değiştirir. Mesaj açıktır: Cinsel devrim yoluyla kazanılan özgürlük önemliyken, toplumumuz fazla müsamahakâr olmuş olabilir. Eski sosyal yapı içinde bulunacak önemli erdemler vardı. D.H.Lawrence, artık gerçeğini gördüğümüz, bastırılmış demode bir pornocu değildi. Ve David aşkın her zorluğu yenmediğini öğrenir. Bazen inandığınız şeyler için savaşmak gereklidir. Dolayısıyla *Yaşamın Renkleri* en azından karşı kültürün her şey hakkında doğru olmayabileceği fikrine açıktır. *Amerikan Güzeli* tersine karşı kültürel ideolojiyi tamamen yeniden yapılandırır. Bütün eleştirileri olduğu gibi kabul eder. Ve dünyanın dört bir tarafındaki izleyenler kabul etmiş gibi görünüyor.

Şimdiye kadar karşı kültürel eleştiriyle kıyaslandığında, Marksist toplum eleştirisinin ne kadar ılımlı olduğu açık olmalı. Temel olarak Marx'ın kapitalizmde canını sıkan şey, zenginlerin hiçbir şeye katkıda bulunmadan öylece otururken, bütün işleri yapan insanların ümitsizce yoksul olmasıydı. Başka bir deyişle, o sömürüyle ilgileniyordu. Bu sömürünün yürürlükteki bir dizi ekonomik

kurum, özellikle de özel mülkiyet sistemi tarafından üretildiğini düşünüyordu. Bu özel kurumlar basitçe ortadan kaldırılarak ya da büyük ölçüde reforme edilerek düzeltilebilirdi. Yani komünist hareketin dürüstçe açık politik amaçları vardı: özel mülkiyeti ortadan kaldırmak ve üretim araçlarının ortak mülkiyetini tesis etmek.

Öte yandan karşı kültürel eleştiri o kadar geniş ve her şeyi kuşatıcıdır ki nelerin "sabit şeyler" olarak görülebileceğini tahayyül etmek zordur. Bu görüşe göre, özgürlüğümüzü sınırlayan bazı özel kurumlar değildir, tersine genel olarak kurumların var olmasıdır. Bu, tüm kültürün reddedilmesinin nedenidir. 60'ların ikonu Abbie Hoffman politikanın sadece "örgütçüler doğurduğu" gerekçesiyle "politik devrimi" aşağılayarak reddetti. Halbuki kültürel devrim "kanun dışılar üretir".[14] Bu kesinlikle kültürel devrimin kulağa daha heyecan verici gelmesinin nedenidir. Fakat bütün bunların amacının entelektüeller için eğlence sağlamak olmadığını, toplumda kimi iyileştirmeler gerçekleştirmek olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Kanun dışı olmak, örgütlenmiş bir toplumun üzerinde birçok şekilde asalak olmaktır. Herkes kanun dışı olursa, ne olur? Hiçbir kurumu, hiçbir kuralı ve hiçbir kaidesi olmayan bir toplum neye benzer?

Karşı kültür teorisyenleri geleneksel olarak bu soruya cevap vermekten kaçarlar. Standart atlatma "özgür toplum için bir şablon olmadığını" ya da kendimizi kültürden özgürleştirmemizin bilincimizde tam bir dönüşüm gerektirdiği için gelecek toplumun neye benzeyeceğini öngöremeyeceğimizi söylemekti. Michel Foucault böylesi atlatmaların ustasıydı. Bir başka seçenek sadece isyancıyı ve onun hatırına direnişi romantikleştirmekti. Anaakım topluma direniş birey için sıklıkla tedavi edici görüldü ve bu gerekçeyle teşvik edildi. Geniş olarak toplumdaki şartları iyileştirme ya da sosyal adaleti teşvik etme amacı, bu görüşten dönmek demekti. Bu şekilde sosyal adalete ilgisi yön değiştirdi ve kişisel manevi gelişim ve iyi olma haliyle giderek artan narsistik meşgale içinde massedildi.

Ama gözünü toptan ayırmamayı beceren ve özgürlüğüne kavuşan toplumun neye benzeyeceğini açıklamak için dürüst çaba

14. Abbie Hoffman, "Foreplay" *The Portable '60's Reader* içinde, der. Ann Charter (New York: Penguin, 2003), s. 259.

harcayan teorisyenler de var. Marcuse bunların en önemlisidir. Tutarlı bir karşı kültür projesinin gelişmesine ana kösteğin Freud'un içgüdü teorisinde yattığını kabul eder. İd pozitif ve negatif içgüdüler (aşk ve ölüm, Eros ve Thanatos) arasında bölündüğü sürece, Freud'un karamsar sonuçlarından kaçmanın yolu yoktur. Tek çıkış yolu şiddetli barbarlığa dönmek olacağı için uygarlığın içinde bulunan bastırmadan kaçış yoktur. Hakiki özgürleşme ancak Eros'un id'i kontrol savaşında üstünlük sağlamasının bir yolu bulunabilirse mümkün olur.

Doğal olarak muğlak Hıristiyan ruhçuluğunun özel bir tipinden etkilenmiş birisi, sevginin gücünün her şeyi galebe çalmaya yetecek kadar büyük olduğuna inandırılabilir. Şüphesiz sevgi id'i yönetebilse ve saldırgan ve yıkıcı dürtülerimizi bertaraf edebilse, o zaman süperego bastırması ve böylelikle herhangi bir biçimde sosyal kontrol için neden olmayacaktı. "Sevgi yönetimine" izin verebilecektik. Ama Marcuse Hıristiyanların ütopyacı bir toplum yaratmada fazla başarılı olmadan iki bin yıldır "komşunu sev" görüşünden hareket ettiğini fark edecek kadar akıllıdır. Ve insanların yakın zamanlarda öğrendiği gibi, insanların azizler gibi davranacağı varsayımına dayanan bütün bir toplum şöyle dursun bir komün bile organize edemezsiniz.

Marcuse bunun yerine etkili bir Marx ve Freud melezi önerdi. Bütün uygarlık tarihi boyunca gereken içgüdüsel feragat seviyesinin, id'in yıkıcı dürtülerinin içkin gücünden ve kontrol altında tutulma gerekliliğinden kaynaklanmadığını, daha çok hüküm süren maddi kıtlık şartları tarafından bize yüklenen yüklerden kaynaklandığını savundu. Başka bir deyişle bu "Adem'in laneti-dir"–insanın geçimini kendi alın teriyle sağlaması zorunluluğu– ki toplumumuzu o kadar baskıcı yapar. Bununla birlikte otomasyon ve fabrika üretiminin artmasıyla, bu lanetin eşiğindeyiz. "Kıtlık sonrası" koşullarında, makineler işlerin hepsini yapacak ve insanları gülme, oyun, aşk ve yaratıcılık için özgür bırakacak.

Böylelikle Marcuse karşı kültür analizini geleneksel Marksizmi doğurana benzer bir politik analizle bağlamakta başarılıdır. Ne de olsa Marx'ın kendisi kapitalizmin kıtlığı ortadan kaldırarak, işçileri

"sabah avlanma, öğleden sonra balık tutma, akşam üstü sığır yetiştirme, akşam yemeğinden sonra edebiyat eleştirisi yapma" da özgür bırakarak geleceğin komünist toplumu için zemin hazırladığına inanıyordu.[15] Marcuse'ün görüşüne göre bu yalnızca sınıf çatışmasını ortadan kaldırmayacak, bastırıcı süperegoyu da ortadan kaldıracaktı. İş her bireyin yaratıcılığını serbest bırakan sanatsal üretime benzer bir hal alacaktı. Toplum artık "tek boyutlu" insan hayatı modeline uyması için bireyleri zorlamayacak ve günlük hayatımızı şekillendiren kural ve düzenlemelerin hepsi uçup gidecekti.

Marksist analizde bu ütopyanın doğmasını engelleyen şey kapitalistlerin sınıf çıkarlarıdır. Kapitalizm başlangıçta yenilik ve değişim için bir güç olsa da en sonunda sınıf ilişkileri, üretim teknolojilerinin gelişiminde "köstek" haline gelir. Ne de olsa fabrikalar tamamen otomatikleşince, hangi gerekçeyle özel ellerde tutulabilirler? Kapitalistlerin katkısı nedir? Üretken herhangi bir iş de yapmazlar. O yüzden fabrikalar niçin kamulaştırılmasın ve insanların ürettikleri kazançların keyfini sürmesine niçin izin verilmesin?

Bu şekilde Freudcu toplum analizi ile Marksist sınıf analizinin izdivacı gerçekleşir. Marx öncelikle işçi sınıfının sömürüsüyle ilgiliydi; Freud ise tüm toplumun bastırılmasıyla ilgiliydi. İkisinin sentezinden yeni bir kavram doğdu: baskı. Baskı altındaki bir grup, toplumdaki öteki gruplarla asimetrik bir güç ilişkisi içinde varolması açısından bir sınıf gibidir. Fakat güç ilişkisinin anonim bir kurumsal mekanizma yoluyla değil de (mülkiyet hakları gibi) bir psikolojik hakimiyet formu yoluyla deneyimlenmesi açısından bir sınıfa benzemez. Başka bir deyişle baskı altındaki bir grubun üyeleri, hakimiyet altındaki bir gruba üyelikleri dolayısıyla, bastırılmıştır. Kim baskı altındadır? Öncelikle kadınlar, siyahlar ve eşcinseller.

"Baskı politikaları" "sömürü politikalarını" andırır. Bununla birlikte fark adaletsizliğin köklerinin toplumsal değil psikolojik olmasıdır. Bu yüzden ilk şart özel kurumları değiştirmek değil baskı altındaki bilinci dönüştürmektir. (İlk feminist harekette "bilinç

15. Karl Marx, "The German Ideology," *The Marx–Engels Reader* içinde, der. Robert C. Tucker (New York: Norton, 1975), s. 160.

yükseltme" gruplarının muazzam popülerliği bu yüzdendir.) Politika on iki basamaklı bir programı andırır. Zenginlik ve yoksulluğa eski moda ilgi artık "yüzeysel" olarak nitelenir. Roszak mesela karşı kültürün gelişmesiyle "devrimin sırf kurumsal değil, tedavi edici karakterde olacağını" savunur.[16] Ne olağanüstü bir söz: *salt* kurumsal!

Bu tür laflar yaygındı. Charles Reich *The Greening of America*'da "Devrim kültürel olmalıdır. Zira kültür, ekonomik ve politik makineleri kontrol eder, tersi değil. Makineler insanların satın almak için zorlandığı ve mutlu olduğu şeyi imal eder. Ama kültür değişirse makinenin itaat etmekten başka seçeneği olmaz" diye yazar.[17] Beatles "Revolution adlı şarkılarında" "kurumları" ya da "kurum" gibi başka şeyleri değiştirmek yerine "zihninizi özgürleştirmenin" daha iyi olacağını iddia ettiğinde, kimse bunu itiraz edilebilir bulmaz.

Burada toplumun toplumsal kurumlar, kültür ve nihayet bireysel psikoloji arasındaki hiyerarşik bir bağımlılık ilişkisiyle çalıştığının üstü kapalı bir resmi görülebilir. İkincisinin birinciyi belirlediği düşünülür. Yani ekonomiyi değiştirmek istiyorsanız, kültürde bir değişiklik yapmanız gerekir ve kültürü değiştirmek istiyorsanız, temel olarak insanların zihinlerini, değiştirmeniz gerekir. Bu, çok önemli iki sonuca yol açar. İlki kültürel politikaların geleneksel adalet dağıtımı politikalarından daha temel olduğunu ileri sürer. Kelimenin geleneksel anlamında "politik" ya da "ekonomik" olarak değerlendirilecek herhangi bir şeyle alakası olmadığı görülse bile, her uyumlu olmayan eylemin önemli politik sonuçları olduğu düşünülür. İkinci ve daha da işe yaramaz sonuç insanın kendi bilincini değiştirmesinin (politik ve ekonomik sistem şöyle dursun) kültürü değiştirmesinden daha önemli olduğu önermesidir. Son zamanlarda bireysel bilinçle ilgili bu önerme genellikle kendine yardım biçimi aldı. Ama 60'larda birincil sonuç ütopyacı enerjilerin uyuşturucu kültürü içinde muazzam bir sapmasıydı. Şimdi inanmak zor gibi görünebilir ama zamanında insanlar gerçekten

16. Roszak, *Making of a Counter Culture*, s. 97.
17. Charles Reich, *The Greening of America* (New York: Bantam, 1978), s. 329.

esrar ve LSD'nin yaygın kullanımının toplumun tüm problemlerini çözeceğini düşünmüştü: Jeopolitikayı etkileyebilir, savaşları ortadan kaldırabilir, yoksulluğu çözebilir ve bir "barış, aşk ve anlayış" dünyası yaratabilirdi. Timothy Leary'nin deneylerinin çoğu, sosyalleşmenin etkilerini silerek insanların gençken aldığı "izleri" bozarak, "genişleyen bilinci" amaçlıyordu. Ama bu fikirleri getiren sadece Leary gibi kerameti kendinden menkul gurular değildi. Roszak gibi eleştirel bir gözlemci bile şu savlara eğilimliydi: "'Hayal gördüren devrim' eninde sonunda basit bir tasıma dayanır: Geçerli bilinçlilik modunu değiştir ve dünyayı değiştir; ot kullanmak *ex opera operato* [yapılan işle] geçerli bilinç modunu değiştirir; bu yüzden ot kullanımını küreselleştir ve dünyayı değiştir."[18]

Uyuşturucu alımının devrimci olabileceği fikri kuşkusuz cezalandırıcı uyuşturucu yasalarının varlığıyla güçlendi. Karşı kültürel devrimciler hepsinde belli bir mantık gördüler. Duyuları donuklaştıran ve bastıran alkol son derece yasaldır. Soma gibi, işçi sınıfını sakinleştirmede kullanılır. Baba işten sonra viskisini aldığı sürece, banliyö cehennemindeki bir sonraki güne tahammül edebilir. Ama duyuları donuklaştırmaktan fazlasını yapan esrar ve LSD zihni özgürleştirmeye yardım eder. Bu yüzden "sistem" onlara müsamaha edemez. Bu maddeler uyumluluk karşıtlığını teşvik eder ve böylelikle kurulu düzene daha büyük tehdit oluştururlar. Zulamzı patlatmak için yönetimin etrafa aynasız göndermesinin nedeni budur. Ya da daha sonraları Ronald Reagan'ın bir "uyuşturucuyla savaş" ilan etme zorunluluğu hissetmesinin nedeni budur.

Tabii ki bastırma başarısız olduğunda her zaman sistem içine çekme vardır. Bu yüzden ilaç şirketleri aynı maddenin sıhhi hale getirilmiş ama yıkıcı, zihin genişleten özellikleri olmayan türünü satma furyasına katılır. Patlangaç ve susam alırsınız; kısa süre sonra kendinizi Oyuncak Bebekler Vadisinde, bir başka "aldatıcı özgürlük ve mutluluk parodisinde" bulursunuz. (Bu günlerde insanlar, sırf onun mantıksal sonucu değil de sanki bir sapma ya da karşı kültürün sistem içine çekilmesiymiş gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin "Prozac toplumuna" döndüğünü söylemeye devam ediyor.)

18. Roszak, *Making of a Counter Culture*, s. 168.

Karşı kültürel uyuşturucu yasaları analizinin altında, elbette alkol dahil tüm bu maddelerin etkisinin saçma bir yorumu yatıyordu. Esrarın zihni özgürleştirdiği fikri yalnızca kafası iyi birinin inanabileceği bir şeydir. Esrar kullananların neredeyse dünyada konuşulacak en sıkıcı insanlar olduğunu kim bilmez. Dahası alkolün uyuşturucu ve hayal gördüren maddelerden bir şekilde daha az yıkıcı olduğu fikri, alkolün tarihiyle ilgili üzücü bir cehaletten çıkar. 60'larda LSD'yle ilgili iddialar XIX. yüzyılın ikinci yarısında apsent (pelin otu) ile ilgili olanlarla neredeyse aynıdır. Tam da yıkıcı, antisosyal etkileri olduğundan, İçki Yasağı sırasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde içkiyi yasaklamak için büyük çabalar harcandı. Ama bu sırada hiçbir ilerici grup alkolün toplumda pozitif bir gücü temsil ettiğini ya da insanlar için iyi bir şey olduğunu düşünecek kadar aptal değildi. Komünistler ve anarşistler işçiler arasında alkolizmi teşvik etmeyi düşünmediler. Daha adil bir toplum yaratmak için, halkın daha geniş kesimi tarafından, daha az değil, daha çok ortak çaba gerektiğini görebildiler. Ve alkol kesinlikle buna destek olmadı. Ne yazık ki hippiler bunu zor yoldan öğrenmek zorunda kaldılar.

Karşı kültürel hareket baştan beri kronik anksiyeteyle kuşatılmıştı. Tüm politikaların kültüre dayandığı ve tüm sosyal adaletsizliklerin bastırıcı uyumluluğa dayandığı fikri, alışılagelmiş toplumsal normları ihlal eden her eylemin politik olarak radikal olduğu fikrini ima eder. Elbette bu son derece çekici bir düşüncedir. Ne de olsa geleneksel politik örgütlenme çalışması çok emek gerektirir ve meşakkatlidir. Bir demokraside politikalar zorunlu olarak, yerleşik çok fazla sayıda insanın rızasını almak zorundadır. Bu çok fazla nahoş iş yaratır; zarfları yalamak, mektupları yazmak, politikacılarla lobi yapmak ve bunun gibi şeyler. Böyle geniş koalisyonlar bir araya getirmek de zorunlu olarak bitmek bilmez ara çözümler ve tartışmalar gerektirir. Kültürel politikalar tersine çok daha eğlencelidir. Gerilla tiyatrosu kurmak, bir grupta çalmak, avangard sanat yapmak, uyuşturucu kullanmak ve çılgın seks yapmak, hafta sonunu geçirmenin bir yolu olarak sendika örgütlenmesini kesin-

likle alt eder. Karşı kültürel isyancıların kendilerini ikna etmeyi becerdikleri şey, zulüm ve adaletsizliğe "daha derin" bir seviyedeki kaynaklarına saldırdıkları için, bütün bu eğlenceli faaliyetlerin aslında geleneksel sol politikalardan daha yıkıcı olduğudur. Elbette bu görüş tamamıyla bir teoriye dayanır. Ve bu teoriye inanmanın isyancıların *çıkarına* olduğu çok açık olduğundan, orta düzeyde eleştirel zihniyete sahip biri doğal olarak bunu kuşkulu bulacaktır.

Bu yüzden karşı kültürel isyancılar yıllardır kendilerini kültürel direniş eylemlerinin önemli politik içerimleri olduğuna ikna etmeye muazzam enerji yatırdılar. *Amerikan Güzeli*'nde Lester'ın öldürülmesinin gerekmesi tesadüf değildir. Bu, onun davranışları kurulu düzene öyle derin bir tehdit oluşturur ki ne pahasına olursa olsun bastırılması gerekir kanaatini doğrulamayı amaçlar. İsyancı elebaşlarının ölümü aslında 60'lar sinemasının temel bir unsurudur. *Bonnie and Clyde*'dan *Easy Rider*'a kadar muhaliflerin eninde sonunda indirilmesi gerekir. Mesela *Easy Reader*'da iki kokain kaçakçısı hippi (Peter Fonda ve Dennis Hopper) Lousiana'ya giderlerken güneyli hanzolar tarafından en sonunda öldürülürler. Hippi karşı kültürü ve sivil haklar hareketi arasında ima edilen paralellik kasıtlıdır. Ne de olsa güneyli hanzolar kimleri öldürmekten hoşlanır? Pezevenkleri, özgür sürücüleri. Bunların arasında bir fark yoktur. Hepsi özgürlükle ilgilidir. Ve iki sürücünün temsil ettiği özgürlük krallığı –uyuşturucular, uzun saçlar, açık bir yoldaki motosikletler– statüko için katlanılmaz bir şeydir. "Sistemin doğasındaki şiddetin" ortaya çıkması an meselesidir. Tekrarlarsak, güneyli hanzolar kontrol elemanı olarak hareket eder.

Yaşamın Renkleri'nde aynı paralelliği kurma çabası filmin ümitsizlik veren yapısından ötürü daha kayda değerdir. Toplumun dönüştürülmesi geleceğin "hafif kızı" Jennifer'ın lisedeki oğlanların bazılarıyla seks yapmaya başlamasıyla başlar. Kısa süre sonra bütün oğlanlar bunu yapar. Yeni keşfedilen cinsel özgürlük bir virüs gibi yayılır. (Gizemli bir şekilde siyah beyaz kalan Jennifer öteki oğlanların arabanın arka koltuğunda yalnızca bir saat geçirdiğinden şikayet eder ve birdenbire Teknikolor da olurlar.) Kimse gebe kalmaz ve kimse bir hastalık kapmaz. Ama kasaba halkı yine buna taham-

mül edemez. Başkalarının hoşça vakit geçirdiğini, zevk deneyimlediğini, donuk, tekdüze uyumluluktan kaçtığını sırf düşünmek bile tahammül edilmezdir. O yüzden Ticaret Odası bütün bunlara bir son vermek için bir toplantı düzenler (kör gözüm parmağına faşist işaretleri olan dev bir afiş altında organize edilir). Kısa süre sonra yerel iş adamları camlarına "renksiz" işaretler asar ve hanzolar sokaklarda dolaşıp "renklilere" sataşır ve kitapları yakarlar.

Sinemanın sihri sayesinde bir avuç beyaz yeniyetmenin seks yapması hem sivil haklar hareketinin hem de faşizme karşı mücadelenin eşiti haline gelir. Üstelik çocuklar zevksiz bir şey yapmak ya da bu etkiyi yaratmak için herhangi bir özveride bulunmak zorunda da değildir. Eğlenmek en yıkıcı eylemdir. Bu, popüler kültürde inanılmaz derecede kalıcı bir temadır –*Footlose*'daki final dans sahnesinden *The Matrix Reloaded*'daki kötü ünlü çılgın partiye kadar– ve fakat çok açık bir şekilde hüsnü kuruntudur. Beastie Boys uzun zaman önce "Hakların İçin (Partide) Mücadele Etmelisin" gibi marş benzeri başlığı olan "protest" bir şarkıda, herkesten iddia ettiğini ispat etmesini istemişti. Sonunda gelinen bu nokta, karşı kültürel isyan fikrinin çöktüğü yerdir.

3
Normal Olmak

Karşı kültür fikri en nihayetinde bir yanlışa dayanır. En iyisinden karşı kültürel isyan sahte bir isyandır: Herhangi bir ilerici politik ya da ekonomik sonuçtan yoksun ve daha adil bir toplum kurmanın acil görevlerinden uzaklaşmış bir dizi dramatik jest. Başka bir deyişle isyancılardan başka kimse için eğlence sağlamayan bir isyandır. En kötüsünden karşı kültürel isyan fiilen kıymetli bir işlev gören kurumların ve sosyal normların altını oyarak ve itibarını sarsarak aktif olarak mutsuzluğu teşvik eder. Karşı kültür fikri özellikle de otuz yılı aşkındır ilerici solun çoğunu politik karmaşaya sevk eden demokratik politikalara karşı hor görme üretir.

Yanlışın nerede olduğunu görmek için çok popüler olan *The Rules* adlı yakın tarihli elkitabı üzerinde patlak veren tartışmadan

uzağa bakmaya gerek yok. 1996'da Ellen Fein ve Sherrie Schneider tarafından yayımlanan kitap en çok da sunduğu tavsiyelerin çoğunun gerici karakteri üzerinden eleştirildi. Kadınlara kendilerini ağırdan satması, akşam yemeğini erkeğin ödemesinde ısrar etmesi, rastgele seksten kaçınması ve bir erkeğe ne yapacağını asla söylememesi talimatı veriliyordu. Feministler öfkeyle karşılık verdi. "Kızım benim uğraşmak zorunda kaldığım aynı baskıcı, cinsiyetçi kültürde büyümesin diye, ben yıllardır siperlerde savaşıyorum" dediler. "Yaptıklarıma vereceği karşılık bu mu olacak? Pek kazanma ümidi olmadan savaştığımız benzer çağdışı kuralları *gönüllü olarak* benimsemek?"

Ama bu döneme eşlik eden bütün kızgınlıklarla birlikte, ana ders kaçırıldı. *The Rules*'un popülerliğinin gösterdiği şey, *kötü kurallar hiç kural olmamasından iyidir* düsturudur. Feministler cinsler arasındaki ilişkileri yöneten eski kurallara karşı canını dişine takarak savaşmakta tamamen haklıydılar. Bu kurallar erkeğin ekmek parası kazanan, kadınınsa ev kadını olmaya devam edeceği varsayımına dayanıyordu. Sonuçta bu kurallar aktif olarak bu kalıbın yeniden üretimine katkıda bulunuyordu. Fakat bu kuralların yerine başkalarını geçirmek yerine –kadın ve erkeğe eşit muamele yapılacak kurallar– birçok eski feminist karşı kültür nitine rağbet etti. Tam da kuralların varlığının kadının boyunduruğunun bir semptomu olduğunu varsaydılar. Bu yüzden kadın ve erkeğin eşit olması için kurallarda reform yapılmasının değil kuralların *ortadan kaldırılmasının* gerektiği sonucunu çıkardılar. "Serbest aşk" "flörtün" ikamesi olarak önerildi. Aşk çok güzel bir çiçek gibiydi, topluma uygunluğun suni kısıtlamaları olmaksızın, aşkın kendi doğal seyrinde açmasına izin verilmesi gerektiğini iddia ettiler.

Bu yüzden cinsel devrimin, yerine yenisi konmadan, cinsler arasındaki ilişkileri yöneten geleneksel toplumsal normların hepsini tahrip etme etkisi vardı. Terk ettiği şey tamamen hükümsüzdü. Sonuç olarak 70'lerin sonunda reşit olan benim kuşağım ergenliğin tüm alengirli sorunlarıyla uğraşmanın yollarını kendi başına icat etmeye zorlandı. Sonuç özgürleşme değil, felaket oldu. Yerleşik kuralların olmaması, kimsenin başka herkesten ne bekleyebileceği-

ni bilmemesi demekti. Tüm bunlar bir avuç ergen için son derece kaygı doğurucu bir şeydi. Biz bir başkasıyla nerede duracağınızı ya da daha sonra ne yapmamızın beklendiğini hiçbir zaman bilemedik. "Buluşmayı" andıran her şey cool olmaktan çok uzaktı ve bu yüzden söz konusu değildi. Bu yüzden bir kıza çıkma teklif edemezdiniz. Bir partide ona rastlamaya çalışabilirdiniz, belki takılabilir, zaman öldürürdünüz ve sonra seks yapardınız. "Çıkmak" ancak sonradan, hep alaylı tırnak işaretlerinin eşlik etmesinden bile sonra başlayan bir şeydi.

Bu artalana karşı çok sayıda genç kadının *The Rules*'a tepki vermesi pek şaşırtıcı değildir. Pek çok feminist, daha başlarda "serbest aşkın" çok büyük ölçekte toplumumuzda kadının cinsel sömürüsüne kapı açtığını zaten fark etmişti. Başlangıçtaki feminist varsayım erkekler zulmedici olduğu için cinsler arasındaki ilişkileri yöneten kuralların hepsinin erkeklerin avantajına göre ayarlanmış olması gerektiğiydi. Bu kuralların bir çoğunun açıkça kadının savunmasına yaradığı, onları erkeklerden korumak üzere tasarlandığı bir şekilde gözden kaçtı. Camille Paglia 80'lerde bu kılı kırk yaran eski toplumsal geleneklerin çoğunun tecavüz riskini azaltmada oldukça önemli işlevi olduğunu söylediğinde bir sansasyona neden oldu. Benzer olarak eski "hamilelik nedeniyle zorunlu evlilik" kuralı, erkekleri çocuklara babalık yapma sorumluluğu almaya zorluyordu. Bu normların aşınması Batı dünyasında yaygın kadın yoksulluğuna katkıda bulunan ana faktörlerden biri olmuştu.

Gerçekten bir grup erkeğe randevu kuralları hakkında ne düşündüğünü sorsanız, muhtemelen cinsel devrimden doğmuş "serbest aşk"a çok benzeyen bir şeyi seçeceklerdir. Kadınsı duyarlılık ihtiyaçları karşılanmadığı zaman, erkeklerin seks hayatlarını nasıl organize etmeyi seçtiklerini görmek için bir gay hamamına gitmeniz yeter. Ama bu olasılıklar, öncelikle karşı kültürel analizin gücü yüzünden, tamamen gözardı edildi: Kadınların baskı altında bir grup olduğu ve toplumsal normların baskı mekanizması olduğu savunuldu. Bu yüzden çözüm, kuralların hepten kaldırılmasıdır. Böylelikle kadın özgürlüğü toplumsal normlardan kurtuluş anlamına gelir.

En nihayetinde bu feci bir eşitlikti. Yalnızca özgürleşme ideali olarak tamamen elde edilemez bir durum ileri sürmekle kalmadı, kadınların hayatında elle tutulur iyileşmelere fiilen götürebilecek reformların her kabulünü "sistem içine çekilmek" ya da "ruhunu satmak" olarak reddetme eğilimi yarattı.

60'lardan gelen karşı kültürel analiz son derece önemli şu soruyu kalkış noktası olarak alır: Kurallara niçin ihtiyacımız var? Uzun zaman önce Jean-Jacques Rousseau "insanın özgür doğduğunu ama her yerde zincire vurulduğunu" ifade etmişti.[1] "Zincirlerden" sadece devlerin yasalarına kastetmez, günlük hayatımızın her dakikasını yöneten toplumsal normlar ve gelenekleri de kasteder. İster sokakta yürünsün, otobüse binilsin ister su soğutucusunun başında muhabbet edilsin, toplumsal etkileşimlerimiz çok ileri seviyede yapılandırılmıştır. Böyle durumlarda yapabilecekleriniz ve yapamayacaklarınızı belirleyen çok katı formüller vardır: hangi konuların tartışılabileceği, hangi hareketlerin uygun olduğu, hangi jestlerin umulabileceği. *Seinfeld*'deki gözlemsel mizahın çoğu dikkatimizi bu küçük kurallara çekmekten ibarettir: "konuşanın ağzının içine giren", "ısırdığı yiyeceği masaya geri koyan" ya da "verilen hediyeyi başkasına hediye eden" olmaktan kaçınmaya nasıl çabalarız.

Niçin hayatımız bu kadar yapılandırılmıştır? Niçin istediğimiz gibi davranmakta tamamen özgür olamayız?

Rousseau'nun kendisi *bazı* kurallara muhtaç olduğumuzdan asla kuşku duymadı. Onun yegane sorusu bu kuralların nasıl "meşru" duruma getirileceği ve getirilmesi gerektiğiydi. Bir anlamda kuralları verili kabul etti ve sadece onları haklılaştırmaya (ve bazı haklılaştırmalar kusurlu olduğunda onları reforme etmeye) çalıştı. Ama karşı kültürel analizler söz konusu kuralların tüm varlığını kaldırıp attı. Karşı kültürel isyancılar *hiçbir şeyin* kuralları haklılaştırmayacağını ileri sürmeye başladı. Böylelikle 60'larda Rousseau'nun sorusu çok daha radikal bir şekilde sorulmaya başladı: Niçin kurallara ihtiyacımız olsun ki?

1. Jean-Jacques Rousseau, "On Social Contract," *Rousseau's Political Writings*, der. ve Çev. Alan Ritter ve Julia Conaway Bondella (New York: Norton, 1988), s. 85.

XX. yüzyılın tamamında Amerika Birleşik Devletleri'nin karşı kültürel düşüncenin itici gücü olarak hizmet etmesi tesadüf değildi. Avrupalı entelektüeller sürekli olarak karşı kültürel eleştiriyi eski teorik geleneklere –özellikle Marksizm– aşılamaya çalışırken, Amerikalıların karşı kültürel fikre kendi başına bir politik program muamelesi yapması çok daha muhtemeldi. Bunun nedeni kısmen hippi karşı kültürünün, neoliberalizm ve serbest piyasa ekonomisini Amerikan siyasi yelpazesinin sağ kanadında her zaman büyük bir güç yapan, bireyci ve liberter fikirlerin çoğunu paylaşıyor olmasıdır. Bu bireyciliğin güçlü kökleri vardır. Karşı kültürel fikirler Ralph Waldo Emerson ve Henry Thoreau gibi XIX. yüzyıl ortası düşünürlerin eserlerinde açıkça görülebilir. Hem Emerson hem de Thoreau New England aşkıncıları olarak bilinen bir grubun üyesidirler; uygarlıklarının değerleri üzerinde yaygın bir memnuniyetsizlikle birlikte doğanın asli iyiliğine inanışı paylaşırlar. Onlar kendine güvene değer veren ve kitle toplumundan büyük şikayetleri olan romantik bireycilerdi. Walden Pond'da bir kabinde iki yılını "mahrumiyet içinde" geçirdiği iyi bilinen (annesi resmen düzenli yemeğini verdi ve çamaşırlarını yıkadı) Thoreau'nun şunu yazması meşhurdu: "İnsan kitlesi tamamen umarsız hayatlar sürüyor."[2]

Grubun lideri olarak bilinen Emerson bir topluma "demokrasi" öğütlenip ama gerçekte kişiliksizleştirici gelenek ve göreneklere uyma talep edilmesine çok kızardı. Onun meşhur düsturu "budala bir uyum küçük zihinlerin saplantısıdır" irrasyonelliğin kutsanışı olarak sık sık alıntılanır ama anlaşılmaz.[3] Emerson "bir anonim ortaklık olarak" toplumla alay eder "üyeleri her bir hissedarın ekmeklerini daha iyi güvenceye almak için, yiyicilerin özgürlük ve kültürüne teslim olma konusunda hemfikirdirler. En gerekli erdem uyumluluktur. Kendine güven onun kefaretidir".[4] Ona göre, insanların alışkanlık ve inançlarında tutarlı olma talebi, sadece şimdi üzerinde tiranlık kurmak için geçmişi kullanmanın

2. Henry David Thoreau, *Walden* (1854; Boston: Beacon, 1997), s. 6.
3. Ralph Waldo Emerson, "Self-Reliance," *Ralph Waldo Emerson*, içinde, der. Richard Poirier (Oxford: Oxford University Press, 1990), s. 137.
4. A.g.e., s. 133.

bir yoludur. Kendine güven sadece bir karşılıktır ve "her kim insan olacaksa, uyumsuz olmalıdır."

Bu tür romantik bireycilik kolaylıkla *hem* sağ hem sol sapma gösterebilir. Temel sağ sav bu bireyciliği alır ve gündelik hayattaki "müdahalelere" saldırmakta kullanır. Bu, bireylerin kendi haline bırakıldığında, yukarıdan aşağı tarzda dayatıldığı zaman elde edilecek olandan daha iyi sonuçlar elde edilebileceği görüşüne dayandırılır. Toplum doğal olarak kendi kendini organize eder. Yönetim hakimiyet ve kontrolde çıkarı olanlar tarafından icat edilmiş, suni bir dayatmadır. (Bu görüşün en açık ifadesi Frederich von Hayek tarafından geliştirilen "kendiliğinden düzen" teorisinde bulunabilir.)[5]

Yönetime ihtiyacımız olmadığı fikri, herhangi bir kurala hiç ihtiyacımız olmadığı fikrinden çok uzak değildir. Bu sav en güçlü olarak Ayn Rand'ın eserinde geliştirilir. Rand'ın görüşünde piyasanın görünmez eli kişisel çıkarı ortak iyiyle uzlaştırır ve böylelikle birey üzerinde herhangi bir kural ve kısıtlama ihtiyacını ortadan kaldırır. Yönetime de kendini kısıtlamaya da ihtiyaç yoktur. Gündelik ahlaki kısıtlamalar bile Rand tarafından bireysel özgürlük üzerinde bir başka baskıcı sınırlama sistemi olarak resmedilir. Rand'a göre özgecilik zayıfın güçlü üzerinde kurduğu bir komplo, doğal üstünlükleri onları bir tehdit haline getirenleri engelleme girişimidir. Rand'ın roman kahramanları, onları kendi seviyesine indirmeye çalışan entrikacı parazitlerle –ödün ve merhamet insanları– çepeçevre kuşatılmıştır. Ama kahramanlar Nietzscheci aşkınlık idealini başararak ya da "iyi ve kötünün ötesine" geçerek en sonunda kazanır. Ahlakilikten bu nihai kurtuluş Rand'ın çok ciddiye aldığı şeylerden biridir. Onun *Hayatın Kaynağı* ve *Atlas Silkindi*'deki erkek kahramanlarının ikisi de biz sıradan ölümlülerin "tecavüz" dediği eylemi yaparlar. Ama Rand için, böyle standartlar geçerli değildir, onun için bütün "tecavüz" kavramı sadece, özgür bireyin güçlü cinsel dürtülerini kösteklemek için icat edilmiş, zayıf tarafından uydurulmuş bir kuraldır.

Sağcı liberter ideoloji ve solcu karşı kültürel teori arasında varolan paralelliği görmek için, Rand'ın romanındaki tecavüz sah-

5. Friedrich von Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, 1994).

neleriyle, *Amerikan Güzeli* filminde Lester'in kızının lise arkadaşını baştan çıkarmasını karşılaştırmak yeter. İki durumda da son derece sömürücü bir cinsel eylem, kahramanların cinselliklerinin bastırılması yönündeki toplum dayatmalarından kurtuluşunun bir parçası olması temelinde rasyonalize edilir.

Sol ve sağ bireycilik arasındaki anahtar fark özel mülkiyetin statüsüyle ilgilidir. Sağcı görüşte, bu karşılıklı menfaati yaratan ve böylelikle dengeli işbirliği için gerekli saiklere destek sağlayan piyasa mübadelesidir. Solcu karşı kültürel teorisyenler bunu bir adım ileri götürür. Piyasanın görünmez eli olmasa bile, bahsetmeye değer herhangi bir mülkiyet hakkı olmasa bile "kendiliğinden düzene" sahip olabileceğinizi iddia ederler. Mülkiyet haklarının sadece paylaşmaya gönüllü olmayan insanlar arasında gerekli olduğu sonucunu çıkarırlar. Dar "sahiplenici bireycilikten" onları kurtarmak için insanların bilinçlerini değiştirirsek, minimal mülkiyet kısıtlamalarına bile ihtiyaç ortadan kalkacaktır. Beatles "All you need is love" [Bütün ihtiyacın olan şey sevgi] şarkısını söylediğinde pek çok insan bunu tamamen kelime anlamıyla aldı.

Aşka dayalı küresel bir toplum tesis etmek için ciddi bir öneri Duane Elgin'in son derece etkileyici kitabı *Voluntary Simplicity*'de bulunabilir. Elgin tutarlı bir küresel düzenin temeli için üç meşru rakip olduğunu ileri sürer: güç, yasa ve aşk.[6] Sürekli barışın sadece gezegen ölçeğinde monolitik askeri-politik bir hegemon yapı sayesinde elde edilebilmesi hariç, güç etkili olabilirdi (nükleer soykırımın savuşturulduğu farz edilerek). Düzen tamamen bir korku psikolojisine dayanacaktı. Sonuç insan ruhunun özgürlük ve yaratıcılık ihtiyacıyla tümüyle uyuşmazlık içindeki bir sistem olacaktı. Her tehdidin inandırıcı kılınmasını gerektirecek aşırı silahlanmaya bakıldığında, Elgin sonucun yaşayanlar için "ancak ölmemekten" biraz daha iyi olacağını iddia eder.

Elgin'in görüşüne göre, yasa üzerine temellenmiş küresel bir düzen de çok farklı olmayacaktı. İnsanlık, en az zorlama, en çok özgürlükle, Birleşmiş Milletler gibi bir şeyle idare edilen, insanlar ve milletler arasındaki barışçı ilişkilere imkan verebilen bir dizi yö-

6. Duane Elgin, *Voluntary Simplicity* (New York: William Morrow, 1981), s. 203.

netim kuralı tesis edebilirdi. Ama barışçı yasal düzen bile, "uygarlıksal gelişimin canlılığına, enerjisine ve yaratıcılığına" gölge düşürmeye eşit derecede hizmet eden, devasa bir bürokratik kurum gerektirecekti. Bu yüzden kişisel özgürlük ve yaratıcılığa uygun küresel bir toplumun tek mümkün temeli, aşk ya da merhamettir. İnsan ilişkileri için pratik bir temel olarak aşkın sayısız avantajları vardır. Zorlayıcı değildir ve bu yüzden "dünyaya daha hafif ve kibarca dokunma" eğilimindedir. Bu hâlâ gerekli olan kısıtlı bürokrasinin yaptığı şiddeti yumuşatacak ve küresel bir ailenin ortaya çıkmasına izin verecektir.

Elgin'in düşüncesi karşı kültürel politikalar ve politik anarşizm arasında her zaman varolan örtük bağlantıyı oldukça açık bir şekilde ele verir. Soğuk savaş boyunca, çoğu Amerikan radikali komünizm ve kapitalizmi eşit derecede nahoş buldu. Avrupalı düşünürlerin tersine, Amerikalı radikallerin komünizmin sadece piyasanın tiranlığı yerine devletin tiranlığını ikame ettiğini görmesi daha muhtemeldi. Ayrıca sadakatlerine konu olacak yurtiçi komünist ya da hatta sosyalist parti olmamasıyla birlikte, anarşizme yakınlaşmanın önünde çok az engel vardı. Günün iki büyük şeytanı olarak piyasa ve devlet ilan edildiğinde, anarşizm en azından sahte putlara tapma suçlamasından masum gibi görünüyordu. Elbette geleneksel anarşizm yalnızca zorlayıcı otorite –başta devlet iktidarı– yapılarıyla ilgiliydi. Fakat bu muhalefeti genelleştirmek ve bunu kural ya da düzenlemelerin her biçimine karşı kültürel muhalefetle harmanlamak zor değildi. 60'larda her yerde görülen slogan "Otoriteyi sorgula" bu iki kaygının neredeyse sezilmez bir şekilde birleştirilebileceğini gösterir.

Böylelikle formüldeki çeşitliliklere rağmen anarşizm her zaman karşı kültürel politikaların özünü şekillendirdi. Crass ve Black Flag gibi grupların anarşist pankartlar altında doğrudan kampanya yürütmesiyle, çok açık bir şekilde punk alt kültürde temalaştırıldı. Ama anarşizm Sex Pistols ile başlamadı. Tersine Sex Pistols sadece hippi alt kültürüne sinmiş anarşist fikirleri aldı ve onlara daha negatif bir büküm verdi (ve böylelikle 60'ların karşı kültürel projesinin elle tutulur sonuçlar vermedeki başarısızlığının yarattığı

muazzam bir hayal kırıklığı havuzundan istifade etti). Serbest aşka ve komünlere dayanan yeni bir toplum kurma çabaları böyle yüz kızartıcı bir başarısızlıkla sonuçlandığı için, Sex Pistols eski toplumu yıkmaya odaklanmanın daha yararlı olabileceğini önerdi. Bir anlamda çabaları karşı kültürel hareketin tutarlı bir özgür toplum vizyonu üretme başarısızlığını vurgulamış oldu.

Anarşizmin ana hedefi toplumdaki baskıyı ortadan kaldırmaktır. Başlangıçta bu tamamen abartılı gibi görünmeyebilir. Evvela baskıya niçin gerek vardır? Baskının haklılaştırıldığı yegane zaman, insanların başkalarına daha büyük zarar vermesini önlemek gerektiği zamandır. Bu nedenle baskı sadece önceki adaletsizlikten dolayı gereklidir. Basitçe söylemek gerekirse, kötü insanlar başkalarına zarar vermeye çalışır; toplumun da onların bunu yapmasını engellemesi gerekir. Ama bu kötü insanların saikleri nedir? Genellikle kendilerinin baskıdan ya da adaletsizlikten mustarip olmalarıdır. Çalarlar; çünkü yoksuldurlar. Saldırırlar; çünkü onlara saldırılmıştır. Belki bu tam bir kısır döngüdür. O yüzden bu insanları cezalandırmak ve döngüyü devam ettirmek yerine öfkelerinin "kök nedenlerine" hitap etmemiz daha iyi olabilir. Daha iyi eğitimle –daha etkili sosyalleşme– ve toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmakla, bilahare devlet baskısını ortadan kaldırmak mümkün olur.

Bu yüzden bu fikrin neresi yanlış? Standart "gerçekçi" cevap "olmayacak dua", saf ütopyacı fantezi olarak plana çamur atmaktır. Immanuel Kant'ın dediği gibi "insanlığın çarpık kerestesinden düz hiçbir şey çıkarılamaz".[7] Her zaman kötü insanlar olacak, kötü şeyler yapılacaktır. Bu görüşe göre, karşı kültürel teorisyenler "şer"in gerçekliğini inkâr eder. Onlar sadece yumuşak kalpli insanlar ve sosyal yardım görevlileridir. Onlara ahlaksız bir suç gösterin; her şeyi kötü bir çocukluğun etkisinden kalkarak açıklayacaklardır. Zor hakikatle yüzleşmek için çok zayıftırlar: bazı insanlar sadece kötü doğar ve kontrol edilmeleri ya da denetim altına alınmala-

7. Immanuel Kant, "Idea for a Universal History with a Cosmopolitan History," *Kant: Political Writings*, der. Hans Reis, Ing. Çev. H. B. Nisbet (Cambridge: Cambridge University Press), s. 46.

rı gerekir. (Quentin Tarantino'nun *Katil Doğanlar*'ın senaryosunu yeniden işleyen Oliver Stone'un yaptığı gibi bu iki perspektif arasında kayda değer bir diyalog –yine de karşı kültürel bir diyalog– görülebilir.)

Bu günlerde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Cumhuriyetçilerin, Amerika'nın düşmanlarını "şer" ilan etmek için neredeyse komik mesafelere gitmesinin nedeni budur. Şerin gerçekliğini inkâr ettiğine inandıkları karşı kültüre akıllarınca retorik bir darbe vuruyorlardı (Adet olduğu üzere Amerikan politikalarına 60'ların kavgalarını yeniden yapma takıntısı yön veriyor.) Muhafazakârların görmeyi beceremediği şey, bu retoriğin o kadar umutsuzca karşı oldukları karşı kültürel fikri doğrudan beslediğidir. Muhafazakârlar "Sert davranmamız gerektiğini" iddia ederler. "Güç kullanmamız gerekir; çünkü düşmanlarımız şeytandır." Bu yüzden üstü kapalı itiraf ettikleri şey, eğer düşmanları şeytan *değilse*, güç kullanmalarının gerekmeyeceğidir. Bu, şu savın değirmenine su taşır; söz konusu düşmanlar gerçekten şeytan değildir, sadece yanlış anlaşılmışlardır. Ve bu yüzden zor kullanmaya ihtiyaç yoktur! Böylelikle muhafazakâr geri tepme, sonuçlarına o kadar şiddetle karşı oldukları karşı kültürel fikri besler.

Bu tartışmanın iki tarafının da anlamayı beceremediği şey, baskının şeytanın yokluğunda bile gerekli olabileceğidir. Mükemmelen özgür ve eşit bireylerin sıklıkla, ilişkilerini yönetmek için zorla uygulanan idare kurallarını benimseme yönünde bir güdüsü vardır. O yüzden toplumda baskının varlığı her zaman hakimiyetin, şeytanı kontrol etme ihtiyacının ya da iradesini başkasına dayatan bir grubun işareti değildir. Herkes zorla uygulanan bir dizi kuralla yönetildiğinde, genellikle herkes daha iyi durumda olur. Aslında istedikleri gibi davranmaya bırakıldıklarında, insanlar kendi kurallarını genelleştirmeye eğilimli olacak ve kendi cezalandırma ve ödül sistemiyle tamamlanan yeni bir toplumsal düzen yaratacaklardır. Bu tip sistemler hem bireyler olarak hem de bir grup olarak onların çıkarına olduğu için böyle yaparlar.

Bu 60'ların komün deneyimlerinden çıkarılacak derstir. Bu komünlerin neredeyse her biri karşılıklı paylaşma ve işbirliğine

dayanan ahenkli bir yaşam alanı yaratma amacıyla kuruldu. Doğal olarak herkesin projeye katılmasıyla, açık kurallar ve düzenlemeler için bir neden olmayacağı varsayıldı. Her şey gayrı resmi olarak organize edilebilirdi; insanlar zorunlu işleri yapmak için birlikte çalışacaklar ve hak ettikleri paydan fazlasını almayacaklardı. Ama gerçekte durum bundan çok farklı oldu. Bu komünleri yaratmak, gösterilen tüm iyi niyetlere rağmen, tamamıyla açık bir sistem kaçınılmaz olarak çatışmaya yol açtı. Sonuç olarak grup işleyişini yumuşak tutmak isteyen insanların kurallar yaratmaya başlaması gerekti. Ve bu kurallar bir kez yaratılınca, güçlendirilmesi gerekti. Başka bir deyişle komünal yaşam düzenlemeleri hem dağılmaya hem de uzak durmak için yaratmış oldukları anaakım toplumun özelliklerinin çoğunu yeniden üretmeye başlama eğilimindeydi.

Yaptıkları asıl yanlış özel bir grup insanın belirli bir sonucu güvenceye almada kolektif çıkarı olduğu için, bu gruptaki her bireyin de o sonucu elde etmek için gerekeni yapmada bireysel çıkarı olduğunu varsaymaktı. Bir topluluk olarak yiyecek ve barınmaya ihtiyacımız olduğundan, insanların yiyeceği güvenceye almak ve barınağı iyi durumda tutmak için gerekeni kendiliğinden yapacaklarını varsaymak doğaldır. Bu varsayımdaki problem bireysel saiklerin sıklıkla kolektif iyiyi destekleyecek şekilde sıralanmadığıdır. Özellikle herkes az biraz tembel olduğu için herhangi bir işi yapmadan önce biraz gönülsüz olma eğilimindedir; başka birisinin gelip işi yapmasını ümit eder. Ev arkadaşıyla birlikte yaşayan herkes bu kalıbı bilir. Bulaşıklar niçin hemen yıkansın? Birisi dükkâna gidebildiği zaman, içtiğin sütün yerine yenisi niçin konsun? Niçin merdivenler süpürülsün?

Elbette herkes bu şekilde düşünürse, bulaşıklar asla yıkanmayacak, süt satın alınmayacak ve hiçbir zaman süpürme işi yapılmayacaktır. Gerçekten ev arkadaşları arasında hayat sıklıkla ilk önce kimin pes edip temizlik yapacağını görme yarışması gibi bir şey olur. Pisliğe en toleranslı insanın avantajı vardır ve genellikle en az işi yapmak yanına kâr kalacaktır. O zaman bile evdeki temizlik düzeyi, genellikle pisliğe en toleranslı olan da dahil, herhangi birinin hoşlanacağından daha düşük seviyede olacaktır. Kuralların

yokluğunda problem, kimsenin göreve uygun bir seviyede çaba sarf etmek için bir saikinin olmamasıdır.

Bu tip durumlar "kolektif eylem problemleri" olarak bilinir: Herkesin özel bir sonucu görmekten hoşlandığı ama kimsenin onu gerçekleştirmek için gerekenleri yapma saikinin olmadığı durumlar. Bu durumlara en iyi bilinen örnek artık meşhur olan "mahkûmun ikilemi"dir. İsim, durumu resmeden bir hikâyeye gönderme yapar: Bir arkadaşınızla birlikte bir bankayı soyduğunuzu düşünün. Polis sizin yaptığınızı biliyor ama sizi mahkûm ettirmek için yeterli delili yok. Bununla birlikte sizin küçük hap alışkanlığınızı da biliyor ve bu yüzden bir gün dairenize baskın yapıyor, sizi ve arkadaşınızı uyuşturucu bulundurmaktan tutuklamaya yetecek deliller buluyor. İkinizi de arabaya atıp karakola götürüyor ve ayrı sorgu odalarına koyuyor. Biraz oyalanmadan sonra bir polis içeri girip şöyle diyor: "Uyuşturucu bulundurmak suçundan cezaevinde bir yıl görünüyor sana. Yine de biz makul insanlarız. Banka soygunundaki suç ortakların aleyhine tanıklık yapmak istersen, biz de bu suçlamanın düşmesine razı olacağız. Bunu birkaç dakika düşün. Geri geleceğim."

Başlangıçta öneri oldukça cazip gibi görünmektedir. Kendi kendini suçlamaya karşı haklarınız dolayısıyla, banka soygunundaki ortağınıza karşı tanıklığınız size karşı kullanılamaz. O yüzden tanıklık ederseniz, cezadan yırtabilmek için bir şansınız olur. Elbette polisin hemen gidip öteki odadaki arkadaşınıza tamı tamına aynı öneriyi yaptığından kuşkulanırsınız. Ama o size karşı tanıklık yapsa bile, siz ona karşı tanıklık yapmada hâlâ daha iyi durumdasınız. Bu durumda sadece hırsızlık için hapis yatmanız gerekir; uyuşturucu bulundurma suçlamasından kurtulabilirsiniz. Neresinden bakarsanız bakın hapishanede geçireceğiniz zamanı azaltmak istiyorsanız tanıklık yapmanız gerekir. Aslında dört seçeneğiniz aşağıdaki gibidir (öncelik sırasına göre):

1. Siz tanıklık yapın, o tanıklık yapmasın. Hapis süresi sıfır.
2. Siz tanıklık yapmayın, o da tanıklık yapmasın. Hapis süresi: bir yıl.

3. Siz tanıklık yapın, o da tanıklık yapsın. Hapis süresi: beş yıl.
4. Siz tanıklık yapmayın, o tanıklık yapsın. Hapis süresi: altı yıl.

Ne yazık ki sizi suç ortağınıza karşı tanıklık yapmayı istemeye götüren akıl yürütme işleminin tamamen aynısı, onu da size karşı tanıklık yapmaya götürecektir. Bu yüzden kararımızla ilgili kolektif olarak kendi kendini engelleyen bir şey var gibi görünüyor. Hapis sürenizi azaltma girişiminizle, uyuşturucu bulundurmaktan bir yıl yatmak yerine, ikiniz de hırsızlıktan beş yıl hapsi boylayacaksınız. Hapis süresini azaltma girişiminin onu artıran bir ters etkisi vardır. İkiniz de 2. sonucu 3. sonuca tercih edin. Acı bir şekilde 2 ve 3 arasında seçim yapmadınız; yalnızca 1 ve 2 ya da 3 ve 4 arasında seçim yaptınız (arkadaşınızın yaptığına bağlı olarak). O yüzden tanıklık yapmayı seçtiniz, o da tanıklık yapmayı seçti ve ikiniz de 3. sonucu boyladınız.

Bu küçük ikilemle ilgili önemli nokta şudur: Her ikiniz de ötekine zarar vermeyle ilgilendiği için bu dert başınıza açılmadı. Eyleminizin başkasını ilgilendiren sonuçlarına, sizi ilgilendiren sonuçlarından *daha az* önem verdiğiniz için açıldı. Bu son derece doğaldır. Ama problemin çözümünün tohumları da buradadır. Eğer tanıklık yapmayı daha az cazip bir seçenek haline getirmek mümkün olsaydı, ikiniz de iyiden ayrılmayacaktınız. Bunu yapmanın pek çok yolu vardır. İkiniz de "susma hakkını" kullanabilirdiniz. Gerçekte diğerinin aleyhine dönmektense, hapse gitmeye ikinizin de söz vermesini açıklayan bir kural. O zaman bunu zorla uygulayan bazı yeraltı suç örgütü üyeleri bulabilirdiniz. Mesela bir başka üyeyi "satan" birinin öldürülmesinin değişmez kuralı olduğu bir çeteye katılmak hoşunuza gidebilir. Bu daha acımasız görünse bile gerçekte karşılıklı olarak avantajlıdır. Başkasına karşı tanıklık yapmaktan korkarsanız, hapishanede beş yerine yalnızca bir yıl kalmayı umabilirsiniz.

Küçük suçların organize suçlar haline gelme eğiliminde olmasının nedeni budur. Herkes, hatta toplumun kurallarını yıkmak için elinden geleni yapanlar bile, bazı kurallar olmasının faydasını görebilir.

Gündelik sosyal etkileşim kurallarını daha yakından incelediğimizde, şaşırtıcı sayıda kuralın kolektif eylem problemlerinin ortadan kaldırılmasını kendine amaç edindiğini görebiliriz. Mesela, ister bir bankada ister süper markette ister çevre yoluna giriş şeridinde kuyrukta beklemek sürekli bir sıkıntı kaynağıdır. Ortalama bir Amerikalı günde otuz dakikayı şu ya da bu şey için kuyrukta beklemeye harcar. Ekonomistler, zaman ve enerjinin üretken olmayan biçimde kullanımı olarak, bundan sürekli şikayet ederler. Ama kuyruğun birincil işlevi herkesin ilerleme işlemini hızlandırmaktır. Her bir bireyin sıranın başına dalmak ve başkalarının önüne geçmek için bir saiki vardır. Fakat eğer herkes böyle yaparsa, sonuçtaki keşmekeş herkesi yavaşlatır, böylece tüm grup daha yavaş olarak ilerler. Tek sıra "tek kazıktan" daha hızlıdır. Bu, kalabalık bir binada yangın çıktığında ve insanlar çıkışta düzenli bir kuyruk oluşturmadan kaçmaya çalıştığında trajik biçimde görünür olur. Sonuç olarak daha fazla ölüm kaçınılmaz olur.

Bu bir mahkûm ikilemidir. Sıranın önüne dalmak suç ortağına karşı tanıklık yapmaya benzer. O, sizin durumunuzu ancak başkaları için daha büyük maliyetler yaratarak iyileştirir. Başkaları arkasını döndüğünde ve aynı şeyi size yaptıklarında, sonuç herkes için daha kötüdür. Bu yüzden kuyrukta beklemek herkesin çıkarınadır (günün birinde böyle hissedilmeyecek olsa bile). Bir sohbetteki konuşma sırasını yöneten kurallar tam olarak aynı yapıdadır (herkes sözünü söylemek ister ama herkes bir ağızdan konuşursa kimse duyamaz). Bu hareket halindeyken konuşmamanız gerektiğinin, açık olduğundan emin olmadıkça kavşağa girmemeniz gerektiğinin, yalan söylememeniz gerektiğinin, kamusal mekânlarda işememeniz gerektiğinin, parklarda çöp atmamanız gerektiğinin, geceleri yüksek sesli müzik dinlememeniz gerektiğinin, bahçede yaprakları yakmamanız gerektiğinin ve benzerlerinin de nedenidir. Örnekler sonsuza kadar çoğaltılabilir.

Bu kurallarla ilgili önemli nokta, bunların tam da kuralın dayattığı kısıtlamalardan herkesin yararlandığı durumları temsil etmesidir. Bu yüzden temel ihtiyaç ve arzularımızın bastırılması

şöyle dursun, bu kurallar eksiksiz olarak uyabileceğiniz şeylerdir. Mahkûm ikilemindeki iki şüpheli hapishaneye gitmek istemez. Susma kuralı bu arzuyu yerine getirmenin en iyi yoludur. Elbette kural bir kez benimsenince, bir diğerine karşı tanıklık etme "beleşçi" stratejisini benimsemekten onları alıkoyarak mahkûmları kısıtlar. Fakat bu kısıtlamanın onların çıkarlarına ters bir kısıtlama olmadığını görmek önemlidir. Bazen görmekten çok hoşlanacağınız sonucu gerçekleştirmek için dışsal bir zorlama tehdidine ihtiyaç duyarız.

Bu perspektiften, karşı kültürün desteklediği pek çok isyan formunun ne kadar hatalı olduğu zaten görülebilir. Sabırla sırada bekleyen isimsiz kitleler on yıllarca –kitle toplumuyla ilgili yanlış olan her şeyin amblemi olarak– bir alay ve hor görme konusu oldu. Kitleler ve kesilmeye götürülen sığır ya da koyun sürüsü arasındaki karşılaştırmayı ne kadar sık görmüşüzdür? Ya da makinenin anonimliğiyle bireyselliklerinden mahrum bırakılmış, bir montaj hattı boyunca beslenen sırada bekleyen insanlar? Ya da birörnek iş elbiseleri giymiş, yürüyen merdivenden çıkan ya da metroya atlayanlar? (*Koyaanisqatsi* filmi özellikle açık bir örneği temsil eder.) Kahraman kaçınılmaz olarak kuyruktan çıkmış, kitlenin "akılsız" uyumluluğunu kabul etmeyi reddeden biridir. Ama bu uyumluluk gerçekten o kadar akılsız mıdır?

Tüm sosyal normların şu ya da bu şekilde zorla uygulandığı sıklıkla gözlenir. İnsanlar konuşmalarını kesen insanlara karşı öfkelerini sergileyecektir; sırayı bozan insanlara karşı koyacaklardır; kırmızı yanarken kavşağı tıkayan insanlara korna çalacaklardır. Bunların hepsi sosyal kınamayı ifade etmenin, kabahatliyi cezalandırmanın yollarıdır. Ama sırf kuralların zorla uygulanması olgusu onların baskıcı olduğu ya da bireysel özgürlüklerin kabul edilemez kısıtlamalarını temsil ettiği anlamına gelmez. Ne zaman kolektif bir eylem problemi olsa, bir beleşçilik girişimi olacaktır. Başka herkes sabırla sırada beklese, ön tarafa kaynak yapma saiki daha da büyür. Sosyal kontrolün bazı türleri karşılıklı çıkarlar yaratan sistemin sürdürülmesini –dolayısıyla itaatsizliğe cezayı– gerektirir. Ama bu bütün sosyal normların müstebit ya da zorlayıcı olduğu; onlara

itaat edenlerin basitçe uyumlu ya da korkak oldukları anlamına gelmez. "İyi yurttaş" olarak da bilinirler.

Bu yüzden anlamsız ve eski moda göreneklere meydan okuyan isyan eylemleriyle, meşru sosyal normları ihlal edenlerin arasına fark koymak önemlidir. Başka bir deyişle *ihtilaf* ve *sapmayı* birbirinden ayırmalıyız. İhtilaf sivil itaatsizliğe benzer. İnsanlar prensip olarak kurallarla oynamak istediği ama geçerli kuralların özel içeriğine hakiki, iyi niyetli bir itirazları olduğunda ortaya çıkar. Bu eylemlerin doğurabileceği sonuçlara *rağmen* itaat etmezler. Öte yandan sapma, insanlar kurallara kişisel çıkarlarını ilgilendiren nedenlerle itaat etmediğinde ortaya çıkar. Kısmen insanlar sıklıkla sapkın davranışları ihtilafın bir formu olarak haklılaştırmaya çalıştıkları için, kısmen de kendini aldatmanın gücü yüzünden ikisini ayırt etmek çok zor olabilir. Sapkın bir davranışa bulaşan pek çok insan, yaptıklarının bir ihtilaf formu olduğuna hakikaten inanır.

Örneğin 60'larda cinsler arasındaki ilişkileri düzenleyen sosyal normların çoğu sürekli eleştiriye maruz kaldı. Geleneksel erkek "kibarlığı" kadının sağlık ve esenliğine oldukça abartılı bir ilgiyi içeriyordu: onlar için kapıyı açma, soğuk havalarda ceketini verme, yemeklerinin parasını ödeme vb. Feministler bu normların kadınlara yardımı şöyle dursun, sadece onların çaresiz ve kendilerine bakmaktan aciz oldukları kanaatini güçlendirmeye hizmet ettiğini savundu. O yüzden pek çok insan, bunların yerine daha eşitlikçi normları benimseyerek, bu davranış kalıbını kabul etmemeye başladı. Ama bu ihtilaf aynı zamanda önemli miktarda açık sosyal sapmayla el ele gidiyordu. Erkekler eski erkek yükümlülüklerinin eleştirisini istedikleri her şeyi yapma müsadesi olarak aldı. Bu erkek topluluğunda ünlü hödüklük salgınına yol açtı (ya da İngilizlerin dediği gibi "yobbishness"/magandalık). Kadına ilgi ve saygıyı ifade etmenin alternatif yollarını bulmaktansa, birçok erkek kadının ihtiyaçlarına dikkat etmekten tamamen vazgeçti. Bu erkekler için eşitlik "Ben kendime bakarım, o da kendine bakar" demekti.

Bu tür bir kafa karışıklığı pozitif olarak karşı kültür eleştirisini davet eder. Karşı kültürün ana fikrini açıkça ifade etmenin bir yolu, onun sapma ve ihtilaf arasındaki farkı yok ettiğini söylemektir (ya

da daha doğru olarak *tüm sapmalara ihtilaf muamelesi yapmaya başlamasıdır*). Yoksa o kadar çok insanın bir yanda Martin Luther King, sivil haklar hareketi ve özgürlük bisikletçileri, öte yanda Harley-Davidson motosikletçileri, kokain kaçakçılığı ve pezevenklik arasında gördüğü paralellik nasıl açıklanabilir ki? Tiranlığa direnme, adaletsiz hakimiyete karşı savaşma özgürlüğüyle istediğiniz her şeyi yapma, kendi çıkarlarınızı üstün kılma özgürlüğü aynı şey değildir. Ama karşı kültür gayretli bir şekilde bu farkı aşındırdı.

Martin Luther King ve Abbie Hoffman'ın siyasi programlarını karşılaştırmak ilginç olur. 1968'de Alabama'da bir sivil haklar yürüyüşüne katılmaktan hapsedildiğinde yazdığı meşhur "Birmingham Şehir Hapishanesi'nden Mektup"ta King, açık olarak sapma ve ihtilaf farkına dikkat çeker: "Bağnaz ırk ayrımcılarının yaptığı gibi yasaya meydan okuma ya da kaçınmayı savunmamın bir anlamı yok. Bu anarşiye varır. Adaletsiz bir yasayı ortadan kaldıracak biri bunu *açık* bir şekilde, *sevgiyle*.... ve cezayı kabul etme gönüllülüğüyle yapmalı. Aklının ona adaletsiz olduğunu söylediği bir yasayı çiğneyen ve toplumun bilincini yükseltmek için hapishaneye girip cezayı seve seve kabul eden bir bireyin gerçekte yasaya en yüksek saygıyı ifade ettiğini iddia ediyorum."[8]

Bu Yippilerin siyasetine terstir. Hoffman bazı arkadaşlarıyla sarhoş vaziyette yerde yuvarlanıp "yippee!" diye bağırdıklarında uydurulduğunu iddia etse de terim resmi olarak "Young Internationalist Party"den türetilmiştir. Yippiler 1968'de Chicago'da Demokratların Başkan belirleme toplantısını bastı ve başkanlığa bir domuzu aday gösterme, Chicago su şebekesine LSD atma ve Yippi erkek ve kadın mangalarının onlara tam doz asit verirken delegelerin ve ailelerinin aklını çelmesi önerileri için birçok propaganda yaptı.

Bu ihtilaf mı, sapma mı? İkisini ayırmak için uygulayabileceğimiz çok basit bir test var. Modası geçmiş gibi gelebilir ama bu basit soruyu sormak için hâlâ yararlıdır. "Ya *herkes* bunu yaparsa? Bu, dünyayı yaşamak için daha iyi bir yer yapar mı?" Cevap hayır-

8. Martin Luther King, "Letter from Birmingham Jail," *Law and Morality* içinde, der. David Dyzenhaus and Arthur Ripstein (Toronto: University of Toronto Press), s. 459.

sa, kuşkulanmakta haklıyız. Göreceğimiz gibi, pek çok karşı kültür isyanı bu basit testi geçemez.

Bu analiz Freud'un uygarlık ve barbarlık arasındaki dinamiğe koyduğu teşhisteki büyük hatayı oldukça net bir şekilde görmemize imkan verir. Problem Freud'un insanın "doğal durumu" analiziyle Thomas Hobbes'unki karşıtlaştırılarak açılabilir. Freud Hobbes'un uygar insanı idare eden kurallar ve düzenlemeler olmaksızın hayatın "ıssız, fakir, pis, hayvani ve kısa" olacağı fikrine yürekten katılır.[9] İlkel insan daha büyük içgüdüsel özgürlüğe sahip olmasına rağmen Freud "onun bu mutluluğun keyfini her zaman aralığında çıkarma şansının çok zayıf olduğunu" kabul eder.[10] Bununla birlikte Hobbes'un tersine Freud insanın doğal durumunun güvensizliğinin insanın psikolojik yapısıyla ilgili derin bir gerçeği yansıttığını iddia eder. İşbirliğinden elde edilen böyle kazançların var olduğuna bakarak Freud doğa durumunun güvenilmezliğinin, güçlü içgüdülerin saldırgan ya da şiddetli davranışlar için ne kadar gerekli olduğunu ortaya çıkardığını iddia eder.

Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları'nda Freud şöyle yazar: "İnsanın bu ilkel karşılıklı düşmanlığından dolayı, uygarlaşmış toplum sürekli olarak dağılmakla tehdit edilir. Müşterek çalışmanın menfaati hep birlikte alınmayacaktır; içgüdüsel tutkular akla yakın menfaatlerden daha kuvvetlidir."[11] Buradaki sav kusurludur; ama kusur son derece de eğitici bir tarzdadır. Freud "müşterek çalışmadan" muazzam miktarda kazancımız olduğunu ifade eder. Bu yüzden "akıl" bize uygar bir tarzda davranacağımızı ve işbirliğine dayanan projelere katkıda bulunmak için payımıza düşeni yapacağımızı söyler. İşbirliğinde o kadar sık *başarısız* olmamız ve birlikte çalışmakta zorluklarımız olması, daha antisosyal eğilimlerimizin –saldırgan içgüdülerimizin– son derece güçlü olduğunu gösterir. Bu "içgüdüsel tutkular" o kadar güçlü olmasaydı, işbirliğinden gelen muazzam

9. Thomas Hobbes, *Leviathan*, der. Richard Tuck (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 89.
10. Freud, *Civilization and Its Discontents*, s. 52.
11. A.g.e., s. 49.

kazançlardaki çıkarımıza galebe çalamazdı. Bu son derece güçlü içgüdüleri bastırmak için uğraşmamız gerektiğinden, bir uygarlık inşa etmenin gerçekten çok büyük bir görev olması gerekir.

Yani Freud'un kapsamlı görüşü, doğa durumunda varolan şiddetin hepsinin saldırgan ve yıkıcı içgüdülerimizin doğrudan ifadesi olduğudur. Bu içgüdüler ortadan kaldırılamaz; yalnızca yüceltilebilir ya da bastırılabilir. O yüzden şiddet seviyesi hiç değişmez. Sadece yeniden yönlendirilir. Dışarıdan ziyade içeri dönük ifade edilir. Başka insanlara saldırmak yerine, kendine psikolojik işkencenin çok daha sofistike formlarını geliştiririz. Freud'un zihnin "düdüklü tencere" modeline uygun olarak, içselleştirilen şiddet asla çekip gitmez. Çağdaş uygar bir insana baktığımızda, sakin yüzünün arkasında kaynayan bir öfke kazanı ve hemen taşmayı bekleyen hınç olduğunu biliriz. Freud'un görüşüne göre, doğa durumunun insan hakkındaki derin bir gerçeği ortaya çıkardığının söylenebilmesinin nedeni budur. Dışa dönük şiddet bize altta yatan içgüdüsel doğamız hakkında bir şey söyler.

Öte yandan Hobbes için doğa durumunda varolan şiddetin hayati özelliği, insan doğasıyla ilgili derin herhangi bir şeyi ortaya çıkarması *değildir*. Hobbes'un görüşüne göre, şiddet sosyal etkileşimlerimizin yüzeysel özellikleri tarafından üretilir. Freud bir başkasıyla işbirliği yapmada ortak bir çıkarımız olduğu için "aklın" bize böyle yapmamız gerektiğini söylediğini varsayar. Buna karşın Hobbes kuralların yokluğunda, işbirliği yapmada ortak çıkarımız olmasının, böyle yapmak için bireysel bir saike zorunlu olarak tercüme edilemeyeceğini görür. Akıl bize sıklıkla kendimizinkileri yetiştirmektense komşunun sebzelerini çalmayı; gerçeği söylemektense yalan söylemeyi; zahmet çekmektense ense yapmayı söyler. Başka bir deyişle akıl bizi kolektif eylem problemlerine götürür. Dahası kural ve düzenlemelerin yokluğunda, başkalarının anlaşmaların şartlarını yerine getireceğine dair garantimiz yoktur. Uyurken bize saldırmayacaklarına ya da emeğimizin meyvelerini çalmayacaklarına garantimiz yoktur. Bu herkesi diken üzerinde tutmaya götürür. Bu yüzden düşmanca niyetleri olmayan insanlar, beklenen saldırıları bertaraf etmek için komşularına karşı önleyi-

ci saldırılarda bulunacaklardır sıklıkla. Hobbes'a göre insanlar bir başkasının hakkına, yalnızca kazanç için değil, güvenlik için de tecavüz ederler.

Bu yüzden Hobbes'un görüşünde insanın herhangi bir köklü şiddet aşkı ya da saldırganlıkla yönetildiği varsayımına gerek yoktur. Hobbes doğa durumu şiddetli olsa bile, bunun insanın temelde saldırgan olması yüzünden olmadığında ısrar eder. Doğa durumundaki problem sadece bir başkasına *güvenememizdir*. Bu yüzden bir başkasına karşı saldırgan bir duruş ve sömürücü stratejiler benimseriz. Ama amaç başka insanları sömürmeye yönelik temel bir ihtiyaç yüzünden değildir. Esas olarak başkaları tarafından sömürülmeye karşı kendimizi korumak için böyle yaparız. Mahkûmun ikileminde eğer ortağınızın size karşı tanıklık yapmasından şüphelenirseniz, ona karşı tanıklık yapmamak için deli olmanız gerekir. O yüzden bunu yapmak için derin bir arzu yüzünden değil, sadece düdüklenmekten kaçınmak için birbirinizi düdüklersiniz. Bu rasyonel yeteneklerimizi gölgede bırakan "ölüm içgüdüsü"nün kanıtı değildir; bir karşılıklı itimatsızlık durumuna rasyonel bir yanıttır sadece.

Sonuç olarak Hobbes uygarlığın kuruluşundaki işlere Freud'dan çok daha ılımlı terimlerle bakar. Doğa durumunda gördüğümüz şiddetin çoğu sadece bir güvensizliğin ürünüdür. İnsanlar bir başkasından korkar; bu yüzden saldırmaya eğilimli olur. Ama güvensizlik kaynaklarını ortadan kaldırırsanız, şiddetin çoğu nedenini de ortadan kaldırırsınız. Onun için düzenin yaratılması içgüdüsel doğanızın ağır baskılanmasını gerektirmez; sadece ortak iyiyle bireysel saikleri sıraya dizmeye yetecek bir güç uygulanmasını gerektirir. Problem yüzeysel olduğu için –sosyal etkileşimin yapısından kaynaklanır– çözüm de yüzeysel olabilir. Problemi çözmek için insan bilincini dönüştürmemiz gerekmez; çözmek için bütün yapmamız gereken insan saiklerini yeniden sıraya dizmektir. Başka bir deyişle hem problem hem de çözüm kesinlikle kurumsal düzeyde ortaya çıkar. Uygarlık esas olarak sosyal etkileşim problemine yönelik teknik bir düzeltmedir; insan doğasının daha derin herhangi bir dönüşümünü gerektirmez. O halde Freud topluma girmek

için vazgeçmemiz gereken, yani uygarlığın gerektirdiği baskının miktarını aşırı derecede abartmıştır.

Hobbesçu ve Freudcu doğa durumu analizlerinin ne kadar farklı olduğunu görmek için çok somut silahlanma yarışı örneğine bakalım. Herkesin bildiği gibi kontrolsüz bırakıldığında şiddetin artma eğilimi vardır. Askeri hazırlıklar da aynı eğilimi taşır. Silahlar stoklandığında ana hedef, size saldırması muhtemel başkalarından daha geniş ve daha öldürücü bir cephaneliğe sahip olmaktır. İki ülke birbirlerinden gelecek saldırıdan kuşkulandığında, ötekinden daha fazla silaha sahip olma yönündeki bu arzu bir kolektif eylem problemi yaratır. Bir ülke herhangi bir avantaj sağlar sağlamaz bu hemen ötekini daha fazla gayret sarf etmeye teşvik eder. Kısa sürede avantaj ortadan kalkar ve iki ülke, askeri harcamalarının düzeyindeki artış hariç, başladıkları yere döner. Dahası silah harcamalarına aşırı yatırım bu silahların kullanılması için baskı yarattığından, bu stoklama güvenlik seviyesini hepten düşürebilir.

"Yüksek" ya da "düşük" seviyede askeri harcama arasında bir seçimle yüz yüze kalan bir devlet adamının ikilemine bakalım. Yine öncelik sıralamasına göre mümkün seçenekler şunlardır:

1. Siz yükseği seçin, rakibiniz düşüğü seçsin. Güvenlik seviyesi: yüksek.
2. Siz düşüğü seçin, rakibiniz de düşüğü seçsin. Güvenlik seviyesi: orta.
3. Siz yükseği seçin, rakibiniz de yükseği seçsin. Güvenlik seviyesi: daha düşük.
4. Siz düşüğü seçin, rakibiniz yükseği seçsin. Güvenlik seviyesi: en düşük.

Mahkûmun ikileminde olduğu gibi, 1 ve 2 ya da 3 ve 4 arasında bir seçiminiz var. Rakibinizin yapacağı gibi, yüksek askeri harcama seviyesini isteyeceksiniz ve bu yüzden 3. seçeneği seçeceksiniz. Başka bir deyişle çok para harcayacaksınız ama karşılığında hepten düşük bir güvenlik seviyesi alacaksınız.

Ama bu daha problemin başlangıcıdır. Varsayalım ki yüksek askeri harcama seviyesini seçtiniz ve rakibinizin aynı şekilde karşılık vermesi biraz zaman aldı. Bu kısa bir an için yüksek güvenlik seviyesinden mutlu olacağınız anlamına gelir (1. seçenek). Bununla birlikte rakibinizin harcamaları etkisini göstermeye başlar başlamaz, göreli güvenlikte bir gerileme tecrübe edeceksiniz. Bu noktada kaçınılmazı (3. seçenek) kabul etmektense, daha fazla harcamayı seçerek rekabeti kızıştırma eğilimi vardır. Bu kolektif eylem problemini "dibe doğru yarış" olarak bilinen şeye dönüştürür. Burada kolektif eylem problemiyle ilişkili olan seçeneğin değersizliği, insanlara yaptıkları şeyi durduracak bir saik vermektense, çabalarını ikiye katlamak için bir saik verir, dolayısıyla tam da çözmeyi ümit ettikleri problemi alevlendirir (komşunun müzik sesini bastırmak için kendi müzik aletinizin sesini açma durumunda olduğu gibi). Sonunda seçenek o kadar kötüdür ki iki taraf da çatışmaya "kilitlenir". Kazık çok uzun olduğu için çekip çıkaramazlar.

Bu yüzden askeri harcamalarının silahlanma yarışını dejenere eden iyi bilinen bir eğilimi vardır. Dıştan bir bakışla sonuç tamamen irrasyonel gibi görünür. Ama işin içindeki taraflar sıklıkla bunun içine hapsolmuştur, öyle ki silahlanma yarışının topluma dayattığı fedakârlıklar daha da artarken yarıştan çıkmak giderek daha zor hale gelir. Dünyada parası az pek çok ülkenin silahlanmaya Gayri Safi Milli Hasılasının çok büyük yüzdesini ayırmasının nedeni budur. Mesela Eritre ve Ethopya çözülmemiş bir sınır ihtilafı yüzünden yıllardır bir silahlanma yarışına kilitlenmiştir. Yaygın açlık ve ilkel devlet hizmetlerinin bile olmamasına rağmen Eritre GSMH'sinin %25'ten fazlasını silahlanmaya ayırır. Kuşkusuz tüm silahlanma yarışlarının anası Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş'tır. Sovyetler Birliği esas olarak savunma harcamaları yüzünden çöktü. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden on yıl sonra bile Amerika Birleşik Devletleri astronomik seviyedeki –dünyanın geri kalanından çok harcama– askeri harcamalarını devam ettirdi.

Bu silahlanma yarışıyla ilgili önemli nokta, dışarıdan irrasyonel görünmesidir. Soğuk Savaş'ın ciddi biçimde başladığı 60'larda, bu

çatışmanın mantığı iyi anlaşılamadı. Bu yüzden politik ve askeri liderlerin biraz deli oldukları (ya da devletin "askeri endüstriyel kompleksin hakimiyetine girdiği) sonucunu çıkarmak kolaydı. Bu deliliğin çeşitli Freudcu analizlerinin muazzam etkisi oldu. Silahlanma yarışı rasyonel yeteneklerimize boyun eğdiren saldırgan içgüdülerimizin bir örneği olarak sunuldu. 1964 tarihli *Dr. Strangelove* filmi bu görüşün klasik ifadesiydi (ve cinsel bastırma, Alman faşizmi ve Amerikan nükleer gerginliği arasına bütün bildik paralellikleri çekti). Silah yapımı esas olarak yüceltilmiş saldırganlığın bir formuydu. Ebat ve roket yükünün sürekli artması askeri üretimin topluma dayattığı disipline nevrotik bir reaksiyon olarak açıklanabiliyordu. Daha çok silah talebi fabrikada daha çok disiplin, daha çok ertelenmiş doyum demektir. Psikolojik bastırmadaki bu artış saldırganlıkta artış ve böylelikle daha fazla yüceltme –daha fazla silah– ihtiyacı yaratır. İkisi arasındaki geri besleme ilişkisi, kaçınılmaz olarak nükleer soykırımla sonlanan, artmış gerginlik mantığını yaratır.

Bu, Freudcu perspektiften, bir silah yarışı insan doğasıyla ilgili *derin* bir şeyi ortaya çıkarır. İnsanoğlunun 100 megatonluk nükleer bombalar yapma ihtiyacı hissetmesi sadece içgüdülerimizin ne kadar korkunç olduğunu gösterir. Kalbinin derinliklerinde bu silahları bir başkasına karşı kullanma isteği olduğuna bakılırsa, olağanüstü şiddet dolu yaratıklar olmamız gerek.

Öte yandan Hobbesçu analiz silahlanma yarışının herhangi bir derin eğilimi gösterdiğini kabul etmez. İkisinin de ötekine saldırmak için hiçbir ciddi planı olmasa bile, iki ülkenin silahlanma yarışını girmeleri mümkündür; ötekinin kendilerine saldırmaya niyetlendiğine inanmaları yeter. Tam da bu güven eksikliği dibe doğru yarışı tetikler. Bir ülke algılanan bir tehdidi caydırmak için silah stoklamaya başlar. Öteki bunu bir tehdit olarak görür ve böylece kendi harcama seviyesini yükseltir. Her birinin ötekinin savunmacı hareketini saldırgan bir hareket olarak algılamasıyla döngü devam eder. Mahkûmun ikilemindeki önemli nokta iki hareket arasında fark olmamasıdır; her halükârda silahlanma yarışı kızışır. Bu yüzden Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri, ikisi

de Soğuk Savaş boyunca, kendi hazırlıklarının tamamen savunma amaçlı olduğunu iddia etti. Fakat birbirlerine inanmadıklarından, saldırgan niyet yokluğu silahlanma yarışını durduracak bir şey olmadı.

Madem ki Soğuk Savaş bitti, geriye dönüp bakmak ve Hobbesçu analizin temelde doğru olduğunu görmek mümkündür. Freudcu analiz doğru olsaydı, Soğuk Savaş asla bitmeyecekti (ya da kesinlikle sonlandığı şekilde sonlanmayacaktı). Hem Sovyetler Birliği hem de Amerika Birleşik Devletleri'ni birbirlerine duydukları nefret, ötekinin niyetine dönük korkudan daha az motive ediyordu. Çatışmayı bitiren ne varsa, esas olarak Gorbaçov'un her şeyi sonlandırma yönündeki tek taraflı kararıydı. Böyle yapmakla silahlanma yarışının, saldırganlıktan çok daha az, iki taraf arasındaki güven eksikliğine dayandığını gösterdi.

Bütün bunlardan ne sonuç çıkarabiliriz? Freud, uygarlığın en kuvvetli içgüdülerimizi bastırmakla mutsuzluk yarattığını savunuyordu. Böylesi içgüdülere sahip olduğumuzun kanıtı nedir? Kanıt, insanlar istediklerini yapmada serbest bırakıldıklarında, her şeyin hızla bozulup şiddete dönüşmesidir. Freud'a göre bu, temel düzeyde, tamamen kana susamış mahluklar olduğumuzu gösterir. Hobbes çok daha basit bir açıklama önerir. İnsanlar acı vermek için bir arzu duyduklarından değil, kendilerine kötü davranılmasından kaçınmak için sıklıkla başkalarına kötü davranır. Bu birbirlerinden hoşlanmadıkları için değil, her biri ötekinin ilişkiyi koparmak için ve "terk edilen" olmaktansa "terk eden" olmanın daha iyi olduğuna inandığı için ayrılan çiftlerin durumuna benzer. Sorun sadece güven eksikliğidir.

Hobbesçu ve Freudcu analizler arasındaki zıtlık bize psikolojik olarak derin açıklamaların sırf derinliği yüzünden daha iyi olmadığını hatırlatır. Bazen bir sigara sadece bir sigaradır. Ve bazen bir füze sadece bir füzedir. Soğuk Savaş sırasında görülen türden askeri tırmanışın abartılmış sonuçları, yok etmeye azimli deliye dönmüş bir içerideki çocuk varsayılmadan da açıklanabilir. Nükleer tırmanış kesinlikle arzu edilmeyen bir seçenektir ama güvende olmama ve itimat etmemenin belirleyici olduğu bir duruma *rasyonel* bir

yanıt olarak üretilir. Bu yüzden dibe doğru yarışı ortadan kaldırıp, yerine "nükleer aklı selimle" karşılıklı kesin yıkımı koymak içgüdülerimizin bastırılmasını gerektirmez. Zorla dayatılan bir çözüm gerekli güven seviyesini yaratabilirse, bütün taraflarca şevkle kabul edilmemesi için bir neden yoktur.

Çok genel olarak Hobbes'un savı hiçbir kural olmamasının kötü olduğunu ve kurallara uyan insanların sırf bastırılmış uyumlular olmadığını söyler. Albay Fitts'in nevrotik "nizam" talebi ve Lester Burnham'ın tüm toplumsal normları çocukça reddedişi arasında bir orta yol vardır. Basitçe adaletsiz olanlara vicdanen karşı çıkarken, genel çıkarlara katkıda bulunan kurallara uyarak, normal, dengeli bir ergen olmak mümkündür. Ama bu, karşı kültürel eleştirinin titizlikle reddettiği bir seçenektir.

Kuralların yönettiği gündelik hayatın nasıl olduğunu unutmak kolaydır. Çoğunlukla o kadar iyi sosyalleşmişizdir ki kurallara karşı gelme fikri aklımıza bile gelmez. Ve hiçbir zaman kurallara karşı gelmeyi düşünmediğimizden ve neredeyse başka hiç kimse de düşünmediğinden, herhangi bir kural olduğunu da hızla gözden kaçırırız. Ama yine de vardırlar. Gerçeğin hatırlatılmasına gerek görürseniz, hemen birkaçına karşı gelmeye çalışırsınız. Bir dahaki sefer kalabalık bir otobüse biner, birinin kucağına oturmaya kalkarsınız. Ya da bir dahaki sefer köşe başındaki dükkâna girer, sütün fiyatını düşürmek için pazarlık yaparsınız. Kalabalık bir asansörde sırtınızı dönersiniz. Ya da sinema salonunda kuyruğa kaynak yaparsınız. Ya da yoldan geçen herkesin gözünün içine bakarsınız. İnsanlar şaşırmakla kalmayacak, son derece huylanacaklardır. Bu tür sosyal sapmalar normal olarak uygun bulmama ifadelerinden, doğrudan cezalandırmaya kadar bir dizi tepkiyle karşılanır.

Başka bir deyişle, toplumsal düzen zorla uygulanır. En zayıfında bile, toplumun en iyi sosyalleşmiş üyeleri, toplumsal düzenin temel kurallarının açıktan gözardı edilmesi karşısında, er ya da geç harekete geçmeye fırsat bulacaklardır. *Dövüş Kulübü*'nde Tyler Durden acemi askerlere dayak yeme talimatı gönderdiği o komik sahnede bundan yararlanılıyordu. Talimat: İlk yumruğu atmalarına

izin vermeyin. Onun için dövüş kulübü üyelerinin sürekli kuyruğa kaynak yapmalarını, bebeklerden şeker çalmalarını ve aptal bir işadamına çorap sallamalarını gösteren bir dizi sahne vardır. İlk tepki her zaman neredeyse mazeret bulmaya çalışan bir şaşkınlık, peşinden öfke, sonunda şiddettir.

Dövüş Kulübü'nde resmedilen karşılıklar, 60'larda yapılan birkaç önemli sosyolojik deneyde ortaya çıkarılan tepkilerden çok da farklı değildir. O zamanlar toplumsal normlara uymanın zorla uygulandığı şeklinde anlaşılabilir bir kaygı vardı. En kışkırtıcı araştırmaların bazıları Californialı sosyolog Harold Garfinkel tarafından yapılmıştı. Garfinkel öğrencilerini "ihlal deneyleri" dediği şeyi yapmaya gönderdi. Onlara bir dizi göreneksel beklentiyi ihlal etmeleri talimatı verdi, sonra tepkiler kaydedildi. Mesela öğrencilere evlerinde aile üyesi değil de kiracıymış gibi 50-60 dakika geçirmeleri söylendi. Böylece "kişisel olmaktan kaçınacak, resmi hitapları kullanacak, yalnızca onlarla konuşulduğunda konuşacaklardı" ve aksi takdirde "düşünceli ve kibar" olacaklardı. Vakaların küçük bir azınlığında aile üyeleri alışılmamış davranışları "bir şaka" olarak önemsemedi. Geri kalanında davranışlar toplumsal ilişkilerde ciddi kırılmalara yol açtı. Pek çok aile üyesi bu "normal" davranış kalıbından sapmaya açık düşmanlıkla reaksiyon verdi:

> Garip eylemleri anlaşılabilir kılmak ve durumu normal görünümüne döndürmek için içtenlikle çabaladılar. Raporlar şaşkınlık, hayret, şok, kaygı, sıkılma, öfke anlatılarıyla ve çeşitli aile üyelerinin öğrenciyi kötü, saygısız, bencil, pis ya da kaba olmakla suçlamalarıyla doluydu. Aile üyeleri açıklama istiyorlardı: Sorun ne? Ne oluyor sana? İşten mi atıldın? Hasta mısın? O kadar kafayı taktığın ne? Niye deli gibisin? Kaçık mısın yoksa sadece aptal mı?.. Kızı yalnızca kendisiyle konuşulduğunda konuştuğunda çileden çıkan bir anne, kızını saygısızlık ve asilikle suçlayarak öfkeden avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı ve öğrencinin ablasının sakin olması önerisini reddetti. Bir baba kızını başkalarının sağlığıyla pek ilgilenmediği ve şımarık bir çocuk gibi davrandığı için azarladı.[12]

Garfinkel'in toplam sonuçları "normal olmanın" basitçe insanların sahip olduğu bir karakteristik olmadığını, hepimizin aktif

12. Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology* (Cambridge: Polity Press, 1984), s. 48.

olarak yapmaya ve sürdürmeye çalıştığımız bir statü olduğudur. Ayrıca başkalarının normal davranmasını bekleriz. Onları sorumlu tuttuğumuz bir standart söz konusudur: Normalde savsakladıklarında, bir açıklama isteriz ve ilişkimizi keseriz ya da tatminkâr bir açıklama sunamıyorlarsa başka bir yolla cezalandırırız.

"Normal olmak"la ilgili çok önemli bir nokta, insanın başkalarına atfettiği davranışının bilişsel gerginliğini büyük oranda azaltmasıdır. Tipik bir sosyal durumda –diyelim bir şehrin sokaklarında dolaşmak–olasılıkların hepsine gereken dikkati vermek herkes için çok fazla gelir. Normal olarak arabalar caddede, insanlar kaldırımda bulunur. Ve insanlar normal olarak ihtiyatlı bir mesafe bırakarak (bir diğerinin hemen arkasında durmadan, yabancılarla konuşmadan) kaldırımda yürür. Prensip olarak bu kuralların her biri herhangi bir zamanda ihlal edilebilir. Ama rutin olarak bu olasılıkları dikkate almayız. Suratlarının 30-40 santim ötesinden otobüs geçerken insanlar kaldırımın kenarında bekler. Açık bir arazide beklediklerini ve otobüsün onlara bu kadar yakın geçtiğini düşünün! Bu durumda aracın yayalar için yarattığı olağanüstü fiziksel tehlike elle tutulur olacaktır. Ama şehirde rutin olarak bunu dikkate almayız. Otobüs şoförünün her zaman "normal" bir otobüs şoförü gibi davranacağı ve yayalara çarpmaktan kaçınacağı bizim için verilidir. Yalnızca araç beklenmedik bir şekilde yoldan çıktığında bu beklentimiz suya düşer ve güvenliğimiz için endişelenmemiz gerekir.

İnsanların yeni ve alışılmadık bir sosyal çevrede deneyimlediği kültür şokunun, böyle tutarlı ve iyi belgelenmiş bir olgu olmasının nedeni budur. Kültür şoku esas itibariyle sosyal etkileşimleri idare eden alışıldık yön tabelalarının yokluğundan kaynaklanan birikimli hayal kırıklığı ve kaygının etkisidir. Gerginliğin büyük kısmı neyin "normal" neyin "anormal" olduğunun bilinmemesinden gelir. Başlangıçta yabancı bir çevre yeni ve heyecan verici olabilse de belli bir zaman sonra insanların en basit şeyleri bile halletmeye çalışmada yaşadığı zorluk canlarını sıkmaya başlar. Sosyal ipuçlarını yakalama ve karşılık vermedeki acizlikleri –bir şeyin nasıl satın alınacağı ve fiyatın makul olup olmadığı; insanların ciddi mi yoksa şaka mı yaptığı; kaba mı yoksa kibar mı olduğu; insanların sizinle

birlikte mi yoksa size mi güldüğü– kendilerini çocuk gibi ve yetersiz hissetmelerine yol açar. Başlangıçta bir iyi niyet fazlası bu zorlukları tatlıya bağlamak için yeterlidir ama eninde sonunda herkes, bir "normale", daha az talepkâr etkileşim tarzına dönmeye can atar.

Garfinkel böyle gözlemlere dayanarak günlük hayatımızı idare eden yoğun kural ağının "gündelik faaliyetlerin rutin zemini" olarak hizmet ettiği sonucunu çıkardı. En önemli işlevleri genel bir güven sistemini sürdürmek ve yeniden üretmektir. Gerçekten kendi işimizle ilgilenebilmemizin yegane yolu, başka insanlara güvenmekten geçer. Şoförün otobüsü üzerimize sürmeyeceğine, yabancıların hep bizi kazıklamayacağına, aşçıların bizi zehirlemeye çalışmayacağına güvenmek zorundayız. Fakat genellikle bunun özel bir kanıtına sahip değilizdir. Özellikle büyük bir şehirde, günlük bazda etkileşimde olduğumuz insanların çoğuyla hiç karşılaşmayız. Öyleyse bu tür etkileşimlerin tetikleyebileceği yoğun kaygıdan nasıl kaçınabiliriz? İnanmamız gereken şey başkalarının kurallara uyacak olmasıdır.

İnsanların zorunlu güveni tesis etmesinin bir yolu da kurallara uyma gönüllülüklerini küçük sembolik yollarla göstermelerinden geçer. Bu nezaket ve görgünün ana işlevidir. Birini kibarca selamlama, kapıyı açık tutma, doğru salata çatalını kullanma ve yardımsever bir tavır benimseme; hepsi de başkalarına orada kendilerini kötü sürprizlerin beklemediği garantisi vermeye yardım eder. Etkileşim büyük ölçüde, durumun varsayıldığı gibi olduğunu gösterecektir. Bu yüzden takip edildiğini varsaydığımız bütün o küçük aptal kurallar, bireysellik, özgürlük ve kendini ifade üzerinde bir kısıtlama olarak hizmet etmek şöyle dursun, gerçekte değerli bir işleve hizmet etmek için üretilir. Her küçük eylem, muhtemelen peşinden ne geleceğini çıkarsamak için başkalarına imkan tanıyan bir ipucu olarak hizmet görür.

Hep cana yakın ve kibar olan, en iyi dolandırıcı ve psikopatlar tarafından sömürülen tam da bu güven mekanizmasıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse, küçük şeyler olunca kurallara uyan insanların, büyük şeyler olduğunda da kurallara uyacakları sonucuna varmak yanlış bir çıkarımdır. Dolandırıcılar ilkini yapıp ikincisini

yapmayarak bunu kanıtlar. Ama bunun anlamı bu çıkarımı tamamen bırakmamız, bir başkasına güvenmeyi tamamen bırakmamız mıdır? Eğer böyle yapsaydık neredeyse bütün toplumsal hayat imkansız hale gelecekti. Başka bir deyişle, kültür olmadan hayat sürekli bir kültür şoku durumu olacaktı.

O halde toplumsal normlara uyma talebi hakkında ne söyleyebiliriz? Bu, çoğunluğun tiranlığı mıdır? Bu kitle toplumunun, birey üzerinde hakimiyet kurmaya çalışması ve biricikliğin ya da yaratıcılığın her işaretini cezalandırması mıdır? Kesinlikle hayır. Karşı kültürel isyancılar tüm toplumsal normların zorla uygulandığını söyler ve buradan kültürün tamamının bir hakimiyet sistemi olduğu sonucunu çıkarırlar. Adolf Hitler ve Emily Post arasında bir sürüklilik olduğu varsayılmıştı. İkisi de insanların zevklerini inkâr etmek için onlara kendi kurallarını dayatmaya çalışan faşistler olarak görülürlerdi. Bu yüzden toplumsal normların her türüne karşı olan isyancı, pozitif olarak değerliydi. Ama bu analizin birincil sonucu, en önemlisi Amerika Birleşik Devletleri'nde (ki orada insanlar "teşekkür ederim"e genellikle "hı hı" gibi homurdanmalarla cevap verir) kibarlıktaki şok edici bir gerilemedir. Bu herkesin bir daha düşünmesi için yeterlidir. Görgüdeki gerileme insanı özgürleştirmek şöyle dursun, sadece antisosyal davranışları (ve politik programları) olanların ekmeğine yağ sürmüş gibi görünüyor.

Alt kültürle amatörce ilgilenen biri, ilk elde toplumsal normların zorla uygulandığı birçok incelikli tarzı deneyimleyecektir. Küçük bir kasabadan gelen eski bir punk rocker olarak bununla ilgili pek çok şey biliyorum. Bütün bu punk ortamına fiilen biraz da rastlantıyla girdim. Esas itibariyle küçük bir çocuktum. Lisenin ilk yıllarında bilgisayar odasında Dungeons and Dragons oynayarak zaman geçiriyordum. Bu, bilgisayar odasındaki kalabalığın büyüklük hayalleri ve cool olmayı başarma beklentisi bile olmayan bir avuç budaladan ibaret olduğu cyberpunk ve hackers'dan önceki günlerdeydi.

Lisem varoşlarda bir yerdeydi ve genellikle ıslah evinden önce onlara son bir şans vermek için bütün disiplin sorunu olan çocuk-

ların gönderildiği bir yerdi. Bir ara okula punk rock saç kesimli –bir yarısı beyaz, diğer yarısı siyah boyalı– yeni bir kız gelmişti. Müdür ona baktı ve saçlarını tekrar "normal" boyamasını, yoksa uzaklaştırılacağını söyledi. Kız reddetti ve orada her şey bitti. Kimse onu bir daha görmedi. Bunun biraz zalimce olduğunu düşündüm, o yüzden bir dayanışma jesti için, birkaç gün sonra saçlarım tam aynı şekilde boyanmış ortaya çıktım. Beni ilgilendiren, müdürün saçlarını boyadığı için en iyi öğrencilerinden birini de mi okuldan atacağını ya da sadece hoşlanmadığı birini mi okuldan attığını öğrenmekti.

Müdür bana pis bir bakış atmaktan başka bir şey yapmadı. Ama bir şeyler değişti. Punk'lar o zamanlar damgalı bir azınlık olsa da –bir punk gibi göründüğü için dayak yemek, yere düşmek kadar kolaydı–yaygın olarak son derece cool olmak olarak anlaşılıyordu. Baskı görme duygusu birçok şekilde kulüplerin işine de geliyordu. Ve böylece yeni punk saç kesimimle kendimi birdenbire daha önce bana bir şans vermemiş olan bir sosyal çevreye kabul edilmiş buldum. Bu benimle asla konuşmayacak olan insanlarla arkadaşlık etmek, muhteşem müzik türlerini keşfetmek, cool partilere davet edilmek ve en önemlisi daha birkaç ay önce beni kendi klasında görmeyen kızları götürebilmek demekti.

Dikkatimi çeken başka bir şey öteki insanların, özellikle yabancıların kamu içinde bana nasıl farklı muamele ettikleriydi. Yaşlı bayanlar sokakta bana ters ters bakıyor, kamyonetleriyle yolda giden ameleler bana yakışıksız laflar atıyor, güvenlikçiler bakkal dükkânında dolaşırken çok zarif olmayan bir şekilde peşime takılıyor ve sokağın köşesindeki Hıristiyanlar dergilerini bana vermek için ekstra çaba harcıyorlardı. Başka bir deyişle insanlar aşırı tepki gösteriyordu. Bundan benim hakikaten radikal bir şey yaptığım, insanların beklentilerine meydan okuduğum, zihinlerini özgürleştirdiğim, kitleleri uyumlu uyuşukluğundan uyandırdığım sonucu çıkarmak zor değildi. Ben önemli bir gelişmenin ilk adımı, geniş bir devrimin başlangıcı, Batı uygarlığının eli kulağında çöküşünün en görülür işaretiydim.

Bir defasında bu duyguyu bir arkadaşımın annesine, kararlı bir hippi olarak tanımlanabilecek bir kadına anlattığımı hatırlıyorum.

(O zamanlar, 1984 civarında, hâlâ polisleri "domuz" olarak niteliyor ve karşılaştığım başka herkesten daha fazla "fuck" kelimesini kullanıyordu.) Bana dedi ki: "Ne kastettiğini anlıyorum. Ben senin yaşındayken, tamı tamına aynı şeyi hissetmiştim. İnsanlar bizim için 'pis hippi' diyor, otobüslerden atıyor, lokantalarda bize servis yapmayı reddediyorlardı. Ama şimdi kimse iplemiyor."

Bu benim duymak istediğim şey değildi. Ve bazı rahatsız edici sorunlara yol açtı. Ne de olsa biz ilk iş olarak onların uyumlu bir uyuşuklukta olup olmadığını merak etmeye başlamadan önce, kitleler daha kaç kere uyumlu uyuşukluklarından uyandırılabilir? John Ralston Saul tüm uyumluluk ve grup düşüncesi kurbanları olarak "bilinçdışı bir uygarlıkta" yaşadığımızı iddia etti.[13] Uyanmamız, kahvenin kokusunu almamız ve gerçek bireyler olarak davranmaya başlamamız gerekiyordu. Ama binlerce insan onun kitabını, onlar için kullanılan tanıma pek takılmadan okudu. Ne de olsa *siz* asla bilinçdışı olanlardan değildiniz; o her zaman yanı başınızdaki ya da sokakta yaşayan adamdı. Herkes başka herkesin bilinçdışı olduğunu düşünüyorsa, belki geniş kapsamlı gözümüzü açma olasılığını değerlendirmenin zamanı gelmiştir. Belki de başka insanları bilinçdışı saymak, sadece *kimsenin sizinle aynı şekilde düşünmediğini* kaale almamanın bir yoludur.

Uzun zaman farklı düşünceyi sistem içine almada sistemin muazzam yeteneğinin gösterildiğini savunan karşı kültürel teoriyi benimsedim. Ama zaman geçtikçe bu açıklamayı savunmak giderek zorlaştı. İnsanlar alışılmadık sosyal davranışlara başta kınama ifadeleriyle yanıt verir. İnsan kültürünün işleyişi böyledir. Mükemmelen anlaşılabilir bir tepkidir aynı zamanda. Düzeni görünür şekilde bozan birisi metroya bindiğinde, kimse onun yanı başına oturmaya koşturmaz. Bu herhangi bir özel korkuya çok bağlı değildir: fakat sadece diğer yolcuların ne olacağını bilmediği ve tartışma çıkarmaya ihtiyaçları olmadığı içindir. Ama karşı kültürel isyan gelişigüzel değildir; senaryolaştırılmış bir kalıba sıkı sıkıya bağlıdır. Bu hippi ve punk'ların görünümleriyle "bir mesaj vermelerine" ve sadece deli olarak reddedilmemelerine imkan veren şeydir. Başka bir de-

13. John Ralston Saul, *The Unconscious Civilization* (Concord, ON: Anansi, 1995).

yişle alt kültürün alternatif normları, onu sırf bir sosyal sapma değil bir *ihtilaf* hareketi olarak tanımlar. Fakat tam da böyle olduğundan, insanlar sonunda ona alıştı. Birkaç punk'ın alışveriş merkezinde takılması "normal" olur. Sonuç olarak ters reaksiyonlar çekip gider; insanlar onlardan ne umulacağını bilir. Bu, kültürün değişmesidir. Sistem içine alma değil; sadece bir adaptasyon mekanizmasıdır.

Burada karşı kültürel düşüncedeki temel yanlışı görebildiğimizi düşünüyorum. Karşı kültürel isyancılar sosyal normların uygulanmasını alır ve bunu bir bütün olarak sosyal düzenin bir baskı sistemi olduğunun bir işareti olarak yorumlar. Sonra teoriyi doğrulamak için bu normların ihlalinin ortaya çıkardığı cezayı yorumlar. Sonuç, çok sık olarak, basitçe antisosyal davranışların güzellemesidir: ihlal adına ihlal. Gündelik hayatta bu genellikle zararsızdır; ama politik olarak bu düşünce şekli feci olabilir. Karşı kültürel isyancıları sadece sosyal kurumları değil, alternatiflerin de kurumlaştırılmaya ihtiyacı olduğu ve böylelikle zorla dayatıldığı gerekçesiyle, önerilen her alternatifi de reddetmeye götürür. Bu, geleneksel sol politikaların "sırf kurumsal" olarak reddedilmesinin temelinde yatan şeydir.

Sosyal problemlere kurumsal çözümleri reddetme eğilimi, doğrudan karşı kültürün büyük günahına götürür. Karşı kültürel aktivist ve düşünürler somut sosyal problemlere mükemmel biçimde iyi çözümleri, asla etkili biçimde gerçekleştirilemeyecek "daha derin", "daha radikal" alternatifler adına, hep reddederler. Bir sonraki bölümde bu büyük günahın karşı kültürel politikaların her alanına bulaştığı gösterilecektir. Kültür parazitleyenler ve tüketicilik karşıtı harekette, eğitim sisteminin eleştirisinde, çevreci harekette, küreselleşme karşıtı harekette ve feminist harekette ve "New Age" dinsel inanışlarının yandaşlarında teşhir edilecektir. İnsan bilincinin ve kültürün toptan dönüşümüne kadar gitmeyen her öneriyi reddetmekle, karşı kültürel aktivistler tam da çözmeyi ümit ettikleri problemleri sıklıkla daha da azdırırlar.

4
Kendimden Nefret Ediyorum ve Satın Almak İstiyorum

Tüketici kültürden nefret ediyor musunuz? Bütün o paketlemelere, bütün o ticari mallara öfkeleniyor musunuz? "Zihinsel çevre"nin niteliğiyle ilgili kaygılarınız var mı? Tamam, kulübe katılın. Tüketici karşıtlığı, her sosyal sınıf ve nüfus kesimiyle bin yıllık Kuzey Amerika hayatındaki en önemli kültürel güçlerden biri haline geldi. Kuşkusuz bir toplum olarak rekor miktarda parayı lüks mallara, gezilere, tasarımcı giysilerine ve ev içi konfora harcayabiliriz. Ama edebiyat dışı çoksatar listelerine bir bakın. Yıllardır tüketimciliğin derin eleştirisini yapan kitaplarla dolu: *No*

Logo, *Culture Jam*, *Fast Food Nation*. Artık yakınımızdaki müzik ya da giysi dükkânından *Adbusters* alabilirsiniz. Geçtiğimiz on yıldaki en popüler ve eleştirel olarak alkışlanan filmlerden ikisi olan *Dövüş Kulübü* ve *Amerikan Güzeli* modern tüketim toplumuna karşı aynı suçlamaları getirir.

Bütün bunlardan ne sonuç çıkarabiliriz? Bir kere piyasa, tüketim karşıtı ürünler ve edebiyat için tüketici taleplerine yanıt vermede kesinlikle son derece güzel işler yapar. Ama hâlâ bir tüketim toplumunda yaşıyor olmaktan ötürü tüketimciliği nasıl suçlayabiliriz?

Cevap basittir. *Amerikan Güzeli* gibi filmlerde ya da *No Logo* gibi kitaplarda gördüğümüz şey, gerçekten tüketimciliğin bir eleştirisi değildir; sadece kitle toplumu eleştirisinin yeniden ifade edilişidir. İkisi aynı şey değildir. Gerçekten kitle toplumu eleştirisi geçtiğimiz kırk yıldır tüketimciliği güdüleyen en kuvvetli güçlerden biri olmuştur.

Son cümle tekrar okunmaya değerdir. Fikir o kadar yabancı, bize söylenip duran şeylere o kadar zıt ki birçok insan bunu kavramakta güçlük çeker. O yüzden burada ileri sürülen iddia basitçe şudur: *No Logo* gibi kitaplar, *Adbusters* gibi dergiler ve *Amerikan Güzeli* gibi filmler tüketimciliğin altını oymaz: onu takviye eder. Bunun nedeni yazar, editör ve yönetmenlerin iki yüzlü olması değildir. Tüketim toplumunun gerçek doğasını anlamayı becerememeleridir. Onlar tüketimciliği uyumlulukla özdeş görürler. Sonuç olarak onlarca yıldır piyasa güçlerini güdülemiş olan şeyin, uyumluluk değil, isyan olduğunu fark edemediler.

Yarım yüzyıldan fazladır "fikir piyasasında" karşı kültürel düşüncenin mutlak hakimiyetiyle birlikte tüketim ekonomisinin tam zaferini de gördük. Bu bir tesadüf mü? Karşı kültürel teorisyenler isyanlarının sırf tüketim toplumunun kötülüklerine karşı bir *reaksiyon* olduğunu düşünmekten hoşlanırlar. Ama ya karşı kültürel isyan, tüketimciliği artırmanın bir sonucu olmaktan çok, fiilen katkıda bulunan bir faktörse? Meseleyi ironik kılan tam da bu değil mi?

Para mutluluk getirmez derler. Öyle olabilir; ama bu, yoksulluğun gerekçesini açıklamakta pek yeterli değildir. Çoğu insan, tamamen haklı olarak, maddi refah ve mutluluk arasında, belli belirsiz de olsa, kimi bağlantılar olduğunu düşünür. Ve pek çok araştırma bu kanaati doğrular. Zengin sanayileşmiş toplumlardaki insanlar, ortalama olarak, yoksul olanlardan daha mutludur. Bunun nedenini anlamak zor değil. Daha büyük zenginlik, ihtiyaç ve arzularımızı tatmin etmek için, acı ve hastalıkları dindirmek için ve hayat projelerimizi gerçekleştirmek için daha büyük bir olanaklar getirir.

Bundan ekonomik büyümenin iyi bir şey olduğu sonucunu makul olarak çıkarabiliriz. Maalesef hikâyede beklenmedik bir dönüş var. Ekonomik gelişmenin ortalama mutluluk seviyesindeki sabit artışı meydana getirdiği gösterilmişken, gelişmenin belli bir seviyesine ulaşıldıktan sonra bu etki tamamen ortadan kaybolur. Konuyu çalışan ekonomistler arasında genel kabul görmüş kural şudur: GSMH kişi başı 10.000 dolara ulaşınca, daha fazla ekonomik büyüme ortalama mutlulukta artış yaratmaz.[1] Kuzey Amerika'da bu seviyeye uzun zaman önce ulaştık. O yüzden İkinci Dünya Savaşı'ndan beri göz kamaştırıcı ekonomik büyümeye rağmen mutlulukta kapsamlı bir ilerleme yok. Hatta bazı araştırmalar gerileme olduğunu gösteriyor.

Burada çok kafa karıştırıcı bir şey var. Daha fazla zenginleşen bir ülke olarak, ilave ekonomik büyümenin ortalama mutluluk seviyesinde tedricen artan daha küçük iyileşmeler doğurduğunu görmek şaşırtıcı olmayacaktı. Şaşırtıcı olan, büyümenin herhangi bir iyileşme üretmeyi hepten durdurduğunu keşfetmektir. Ekonomimiz her yıl daha fazla araba, daha fazla ev, daha fazla elektronik eşya, daha fazla emek tasarruflu aygıt, daha fazla lokanta yiyeceği, her şeyin daha fazlasını pompalamaktadır. Dahası bu malların kalitesi yıldan yıla dramatik olarak artmaktadır. Tipik bir banliyö evine bakınca, en çarpıcı özellik maddi malların bolluğudur. Bütün bu ıvır zıvır nasıl hoşnutluk yaratamaz?

1. Bkz. Bruno S. Frey ve Alois Stutzer, *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005).

Ama bu zenginliğin ortasında, orta sınıf kendisini ekonomik olarak "sıkışmış" hissetmeye devam eder. İnsanlar çok çalışıyor, çok stres altındalar ve kendilerine daha az boş zaman ayırıyorlar. Özel olarak mutlu olmamaları hiç garip değil. Ama daha çok zenginlik bu sonucu nasıl doğurabilir? Madem ki daha zenginiz, daha az çalışmamız gerekmez mi?

Durum bazı insanlara ekonomik büyümenin değerini bütünüyle sorgulatacak kadar kötüdür. Ne de olsa bir toplum olarak yüksek büyüme hızını sürdürmek için ciddi fedakârlıklar yapıyoruz. İşsizlik, iş güvencesizliği, sosyal eşitsizlik ve çevresel bozulma ekonomik yapıyı çalışır durumda tutmak için katlandığımız şeylerden sadece bazıları. Ama büyüme bizi daha fazla mutlu yapmıyorsa, maksat ne? En azından, bir toplum olarak önceliklerimiz konusunda kafamız karışık gibi görünüyor.

Geleceğin bizim için ne getireceğinin varsayıldığına bakalım. Fabrika otomasyonu ve emek tasarruflu aygıtların her şeyi yapabildiği ama çalışma ihtiyacını ortadan kaldırmadığı varsayılır. Ama geçtiğimiz yirmi yılda Kuzey Amerika'da ortalama çalışma saatlerinde bir *artış* vardır. Bildiğimiz gibi artan üretkenliğin evrensel refah yaratacağı, yoksulluğu ortadan kaldıracağı varsayılır. Ama Kanada'da GSMH 70'lerden beri ikiye katlanmasına rağmen "temel ihtiyaçlar" eksiklik düzeyi değişmeden kaldı. Peki o uçan Jetsons arabalarına ya da en azından hızlı trenlere ne demeli? İşe geliş gidiş çoğu kent sakini için kâbus haline geldi. Temiz olması bir yana, Kuzey Amerika'da araçların ortalama benzin verimliliği düştü.

Otuz yıl önce kim bir şeylerin tükeneceğini ciddi olarak öngörebilirdi? Nasıl oluyor da daha fazla üretebiliyoruz; ama buna rağmen herhangi bir anlamlı iyileşmeyi sağlayamıyoruz. Bir toplum olarak artık sağlık hizmetleri ya da kamusal eğitime "paramız yetmediğini" sürekli duyarız. Ama şimdi paramız yetmiyorsa, otuz yıl önce aynı zenginliğin sadece yarısını üreten bir ülkeyken nasıl yetiyordu? Bütün para nereye gidiyor?

Bu sorunun cevabı aslında oldukça basit: Para şahsi tüketim mallarına harcanıyor. Ama bu harcama kalıbı bizi mutlu etmiyorsa, niçin yapıyoruz? Toplumumuzdaki tüketim alışkanlığıyla ilgili

patolojik bir şey var gibi görünüyor. Bu bizi hayatın başka alanlarında makul olmayan fedakârlıklar yapmaya götürse de daha daha fazla tüketim malı edinmeye takıntılıyız. Bu takıntı eleştirmenlerin "tüketimcilik" dediği şeydir.

Fakat takıntıyı tespit etmekle, açıklamak aynı şey değildir. Tüketimcilik bizim için o kadar kötüyse, niçin tüketmeye devam ediyoruz? Tıpkı bir yaş gününde, daha sonra karnımızı ağrıtacak olsa bile, çok fazla pasta yiyen çocuklara mı benziyoruz yoksa?

Yakın zamanlarda, hakkında en çok konuşulan sinema sahnelerinden biri, *Dövüş Kulübü*'ndeki isimsiz anlatıcının (Ed Norton'ın canlandırdığı) tane tane Ikea mobilyalarıyla teşrif edilmiş boş apartman dairesini gösterdiği sahnedir. Sanki Norton'ın bakışı gerçek bir kataloğun üzerinde sürüklenmeye bırakılmış gibi sahne titrek bir ışıkla parıldar ve fiyatlar, model numaraları ve ürün isimleriyle dolup taşar. İnandırıcılığı olan, muhteşem bir sahnedir: Onun dünyasının eşyaları seri üretim malı, markalı, sterildir. Eğer biz satın aldığımız şeylersek, anlatıcımız Alyan anahtarı kullanan şirket uyumlu bir aylaktır.

Birçok yönden bu sahne sadece John Updike'ın *Rabbit, Run*'ının CGI sürümünün yeni açılış sayfasıdır. Harry Angstrom peşpeşe MagiPeel soyma bıçağı satarak geçen bıktırıcı günlerden sonra artık eve, sevmediği, hamile ve yarı sarhoş karısına döner. Harry arabasını çıkarır ve amaçsızca güneye sürer. Hayatının muhasebesini yaparken radyoda müzik, spor haberleri, reklamlar, reklam panoları; hepsi bilincindeki monoton, yekpare marka sütununa karışır.

Bu bize, *Dövüş Kulübü* ilk gösterildiği 1999'da "keskin" ve "yıkıcı" olarak alkışlansa da *Rabbit, Run*'ın ilk yayımlandığı 1960'ta çok büyük ticari başarı elde etmesini değerlendirme fırsatı verebilir. Toplumsal eleştiri son kullanma tarihi taşıyorsa, bu uzun zaman önce raftan kaldırılmış bir eleştiridir. Hâlâ ortalıkta olması ve hâlâ huşu ve beğeniyle karşılanması, insanın merakını celbediyor. Ortada gerçekten bir eleştiri mi var yoksa, tersine, modern mitlerden biriyle mi karşı karşıyayız?

Dövüş Kulübü ve *Rabbit, Run*'da ortak olan, ikisinin de tüketim toplumu ve kitle toplumu arasında ayrılmaz bir bağ olduğunu farz etmeleridir. *Dövüş Kulübü*'nün anlatıcısını, dairesini havaya uçurmaya götüren yabancılaşma, sahip olduğu dünyevi her şeyle birlikte, onu erkeklerin gece yarısı anlamsızca birbirlerini dövmek için bir araya geldikleri gizli dövüş kulübü yaratmaya götüren bastırılmış öfkeden farklı değildir. İkisi de modern toplumun baskıcı uyumluluğuna karşı bir isyandır.

Tüketim toplumunun kitle toplumuyla bu özdeşleştirilmesi o kadar eksiksizdir ki çoğu insan onu başka türlü düşünmekte zorluk çeker. "Tüketimcilik" kelimesi denince akla hangi imaj gelir? Çoğu insan, bir kez daha, 50'lerin klasik banliyösünü düşünür. Gözlerinde kuyruklu parlak Buick'ler, beyaz çitler, bir örnek evler, gri flanel takım ve ince kravatlarıyla erkekler canlanır. İnsanların "komşularıyla aşık atmaya", en son aletlerle komşularını etkilemeye çalıştıklarını, parlak yeni arabalarını evin önüne park ettiklerini ve toplumdaki statülerine takıntılı olduklarını düşünürler. Hepsinden öte reklamlar ve şirketler tarafından sonsuz manipülasyona konu olan, bir koyun sürüsü, zorla uyumlulaştırılmış bir toplum düşünürler.

Ama tüketimciliğin bir *uyma* arzusu tarafından güdülendiği fikri açık değildir. Çocuklar bazen "bütün öteki çocukların var" gerekçesiyle özel bir tür kot pantolon ya da belli bir marka spor ayakkabı isterler. Uygun olmak, kabul edilmek isterler. Fakat kaç ergen bu şekilde davranır? Çoğu insan onları uygun olmasına yardım edecek şeylere değil de onları kalabalıktan ayrı kılacak şeylere büyük paralar harcar. Paralarını *ayrım* yaratacak mallara harcarlar. İnsanlar ister onları daha cool (Nike ayakkabılar), daha çevresi geniş (Küba puroları), daha bilgili (single malt Scotch), daha zeki (Starbucks espresso), ahlaken daha üstün (Body Shop kozmetikleri) ister sadece daha zengin (Louis Vuitton bavullar) gösteren, kendilerini üstün hissettirecek şeyler alırlar.

Başka bir deyişle tüketimciliğin bir başkasını geçmeye çalışan tüketicilerin bir ürünü olduğu görülür. Problem yaratan uyumluluk değil, rekabetçi tüketimciliktir. Tüketiciler yalnızca uyumlu

olsalardı, hepsi çıkıp tamı tamına aynı ıvır zıvırı satın alacak ve herkes mutlu olacaktı. Dahası çıkıp yeni bir şey almak için bir neden olmayacaktı. Bu yüzden uyma arzusu, tüketici davranışının takıntılı karakterini açıklamayı başaramaz. Baksanıza insanlar, fazla açılsalar ve uzun vadede bu onlara mutluluk vermese bile, daha daha fazla harcıyor.

O halde niçin tüketimciliğin suçunu "komşularıyla aşık atma" mücadelesi verenlere yüklüyoruz? Hata komşulardaydı. Onlar, komşularının bir adım önünde olmaya çalışarak, her şeyi başlatanlardır. Onların kalabalıktan farklı olmak, başka herkesten daha iyi olmak arzusu, toplumlarında tüketim standartlarını artırmaktan sorumludur.

Başka bir deyişle, tüketici harcamalarını hareket ettirenler uyumlu değil aykırı olanlardır. Bu gözlem reklamcılık sektöründe çalışan herkesin son derece aşikâr bulacağı bir şeydir. Marka kimliği tamamen ürün farklılaştırmayla ilgilidir; ürünü başkalarından ayırmakla ilgilidir. İnsanlar kendilerine fark sağladığı için markalara bağlanırlar.

O zaman sosyal eleştiriler bunu nasıl bu kadar yanlış değerlendirebilir? Tüketimcilikten gelen fikir, uyumluluk araştırmaları tarafından nereye götürülür?

Jean Baudillard'ın 1970 tarihli *Tüketim Toplumu* kitabı, kültürel çalışmalar ve sosyal eleştiri alanında bir klasiktir. Guy Debord'un eserinden yararlanan Baudrillard şunu iddia eder; mallar o kadar soyut hale geldi ki artık ekonomi bir göstergeler sisteminden başka bir şey değildir. Çarşıda ifade ettiğimiz "ihtiyaçlar" gerçek arzuların altında yatan herhangi bir eğilimin bir yansıması değildir; bunlar sadece sembolik sistemdeki katılımımızı kavramsallaştırmanın bir yoludur. Gerçekten "ihtiyaçlarımız" olduğu fikri, "nesneleri" tükettiğimize inanmamızı sağlayan benzer yanılsama tarafından üretilen, bir tür "büyülü düşüncedir."[2]

2. Jean Baudrillard, "The Ideological Genesis of Needs," Çev. Charles Levin, *The Consumer Society*, der. Juliet B. Schor ve Douglas B. Holt (New York: Free Press, 2000), s. 63.

Bu analiz, modern tüketim toplumunun niçin mutluluk üretmede başarısız olduğuna uygun bir açıklama getirir. Bunun nedeni onun tatmin ettiği "ihtiyaçların" sadece "sistemin iç mantığının (bireyde neden olduğu) bir işlev" olmasıdır.[3] Baudrillard eğer sistem çalışanlarını beslemeden işleyebilseydi, ekmeğin olmayacağını savunur. Benzer şekilde eğer sistem "ihtiyaçları" olan tüketiciler olmadan işleyebilseydi, ihtiyaçlar olmayacaktı. Bu yüzden "ihtiyaçlar sadece sistem onlara ihtiyaç duyduğu için vardır."[4]

Ama Baudrillard, bu güya kurgusal ihtiyaçların bir resmini vermeye çalıştığında, kitap beklenmedik bir şekilde komik hale gelir. "Marifetli küçük araçların"[5] –bir sosyal statü işareti olarak hizmet gören işlevsel olarak işe yaramaz nesneler– tartışılmasına ayrılmış bölümde özel alay konusu yaptığı noktalardan biri, iki hızlı ön cam sileceğidir. Anlaşılan 1970'lerde bu küçük yenilikler gösterişçilik olarak, belli Fransız entelektüellerinin dikkatini çekiyordu.

Eşyalar otuz yılda nasıl da değişti. İnsan, Baudrillard'ın egzotik "aralıklı" ayarı olanlar bir yana, çok kademeli ön cam silecekleri olan modern otomobiller hakkında ne düşündüğünü merak ediyor. Bu küçük araçlar tümden yararsız mıdır? Bugün kim değişken hızlı ön cam sileceği *olmayan* bir otomobil alır? Bundan ihtiyaçlarımızın tamamen gelip geçici, sermayenin çıkarlarının (ya da otomobil üreticilerinin) güdülediği bir ideolojik sistemin parçası olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz? Değişken hızlı ön cam silecekleri hakikaten *kullanışlı* olamaz mı?

Burada söz konusu edilen daha derin mesele eleştirinin bakış açısıyla ilgilidir. Neyin yararlı olup neyin olmadığını, hangi ihtiyaçların hakiki hangilerinin sahte olduğunu kim söyleyebilir? Sadece bütün ihtiyaçların ideolojik olduğunu söylemek yardımcı olmaz. Baudrillard bize, değişken hızlı ön cam sileceğine ihtiyacımız olduğunu düşündüğümüz için "saf" olduğumuzu söylerken nereden hareket eder? *Tüketim Toplumu*'nu okurken insan ister istemez onu kırışmış siyah takım elbisesiyle, Gauloise'dan bir nefes çekip, Les Deux Magots'daki terasta oturmuş, trafiğe kaş çatarken,

3. A.g.e., s. 73.
4. A.g.e., s. 73.
5. Jean Baudrillard, *La Société de Consommation* (Paris: Éditions Denoël, 1970), s. 170.

Amerikalılardan ve onların ön cam sileceği merakından şikayet ederken hayal ediyor.

Öyle görünüyor ki saflık, tüketim toplumunun bu eleştirisini kabul edenlerin lehinedir. Ne zaman insanların (eleştiriye göre) gerçekten ihtiyacı olmadığı tüketim malları listesine bir göz atsanız, değişmez olarak gördüğünüz şey, *orta yaşlı entelektüellerin* ihtiyaç duymadığı tüketim mallarıdır. Budweiser kötü, single malt Scotch iyi; Hollywood filmleri kötü, gösterim sanatları iyi; Chrysler'lar kötü, Volvo'lar iyi; hamburger kötü, risotto iyi. Ayrıca tam da mallardan fazla fikirlerle uyarılan ve onlarla daha fazla meşgul olmaya eğilimli insanlar oldukları için, entelektüellerin genel olarak tüketim mallarına karşı doğal bir önyargıları vardır.

Başka bir deyişle, tüketimcilik her zaman *başka insanların satın aldığı* şeyin eleştirisi gibi görünüyor. İnsan tüketimciliğin sözde eleştirisinin sadece incecik peçelenmiş züppelik ya da daha kötüsü püritenlik olduğunu düşünmeden edemiyor. Hıristiyan gelenekte tüketim karşıtlığının, zengin bir adam için Tanrının krallığına girmenin, bir devenin iğnenin deliğinden geçmesi kadar zor olduğunu iddia eden İsa'nın kendisiyle başlayan, her zaman çok güçlü bir damarı olduğunu hatırlamak önemlidir. Bunun nedeni zenginin maddi ihtiyaçlarda kendine yetmesi ve maddi dünyaya geleneksel olarak günahın ve ahlaksızlığın alanı olarak bakılmasıdır. Gerçek Hıristiyanların, gözlerini yukarı kaldırması ve mutluluğu maneviyatta bulmaya odaklanması gerekir.

Tabii ki tüketimcilik eleştirisi aynı şeyin biraz daha fazlasıysa, radikal solla birlikte asla daha fazla inandırıcılık kazanamayacaktı. Birçok insan için teoriyi daha cazip kılan şey Marx'ın eserlerinden çıkarılmış, 60'lar sırasında hatırı sayılır bir etki kazanmış bir savdı. Bu, Baudrillard'ın kitaplarında oldukça net görülebilir. Bir fabrika sahibi kendi işine koyulurken, sürekli olarak ürünün kendine maliyetini düşürmeye çalışır. Bunu seri üretim tekniklerini devreye sokarak yapar. Böylelikle üretilen malların niceliğini artırır ve insan emeğinin ikamesi olarak (hem işçileri işten atmasına hem de ücretleri düşürmesine imkan tanıyan) makineleri devreye sokar. Marx'ın gözlemi (inandırıcı görünen bir şekilde) bu iki stratejinin

birbiriyle çelişik olmasıdır. Seri üretim mal arzını artırır ama işçi ücretini de düşürür; bu da talepte eksiğe neden olur. O yüzden günün sonunda kapitalist, işçi sınıfı onları satın almak için gereken gelirden yoksun olduğu için, satılamamış mallar dağıyla baş başa kalır. Sonuç genelleşmiş bir aşırı üretim krizidir.

Marx'ın düşüncesi bu aşırı üretim eğiliminin ekonomik dalgalanmalardan sorumlu olduğudur. Ekonomi açıkça çok fazla olana dek biriken, daha da fazla ıvır zıvır üretir. Bu noktada kârlar düşer, tüm ekonomik faaliyetler durgunlaşır, bir resesyon başlar ve aşırı zenginlik yok olur. Bu, yeni bir üretim döngüsü başlayabilsin diye, sistemi sıfırlar. Baudrillard'ın yazılarına göre, böylelikle sermaye "kendi çelişkileriyle (aşırı üretim, kâr oranının düşmesi) yüz yüze gelir, ilkin yıkım, mali açık ve iflas içinde birikimlerini tamamen yeniden yapılandırarak bunun altından kalkmaya çalışır. Böylelikle varolan üretim ilişkilerini ve iktidar yapılarını ciddi olarak sorgulayacak olan zenginliğin yeniden dağıtımına meydan vermez."[6]

Ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu Batılı ülke, hemen hemen kesintisiz yirmi yıl büyümenin tadını çıkardı. Marx'ın gerçekleşmesini öngördüğü ekonomik krizler, en azından, yumuşatıldı. Bu, Marksistlere açıklanması için meydan okuyan bir şey yaratttı. Ne de olsa seri üretim ve makineleşme 50'lerde hızlanmıştı. Kapitalizm daha da fazla "aşırı üretim" yapar gibi görünüyordu. O zaman ekonomik dalgalanmaların azalması nasıl açıklanır?

60'larda popülerlik kazanan bir cevap, reklamcılığın aşırı üretim krizini çözmek için devreye girmiş olduğudur. Baudrillard kapitalizmin "çelişkilerine" çözümün işçileri *tüketicilere* dönüştürmek olduğunu savunur. Bütün bu fazla malları elden çıkarmanın yolu, işçileri kandırıp daha daha fazla istemelerini sağlamaktır. Yeni bir araba ya da banliyöde güzel bir ev olmadan kesinlikle yaşayamayacaklarına onları ikna etmek gerekir. Bu yüzden kapitalizm Baudrillard'ın "ihtiyaç takıntısı ve tüketme takıntısı"[7] dediği şeyi aşılar: "Kitleleri bir emek gücü olarak sosyalleştiren sanayi sistemi, işi bitirmek için daha da ileri gitmeye zorlanır ve onları bir tüke-

6. Baudrillard, "Ideological Genesis of Needs," s. 75.
7. A.g.e., s. 74.

tim gücü olarak sosyalleştirir (kontrol etmek olarak okuyunuz)."[8] Zorunlu arzunun bu formu başlangıçta sistem içine çekme yoluyla aşılanır ama günün birinde sisteme içkin şiddet açığa çıkabilir: "Bir gün yasaların böyle zorlamaları (iki yılda bir araba değiştirme zorunluluğu) müeyyide altına aldığını bir düşünün."[9]

Burada küçük bir hata var. Malların fazlalığını yaratan seri üretim olduğu için işçilere aşılanan arzular bireysel ya da kişiye özgü olamaz. Mallar tamamıyla homojen olarak üretilir ve o yüzden yaratılan arzuların da homojen olması gerekir. Stuart Ewen'ın *Captains of Consciousness*'da savunduğu gibi, "Kitlelerin kontrolü, yaşadıkları dünya gibi, makine karakteri –öngörülebilir ve öz belirlemeye herhangi bir istek duymayan– alınış insanlar gerektirir. Sanayi makineleri standartlaşmış mallar üretirken, tabii tüketimcilik psikolojisi de pratikte tüm zihinsel ve sosyal karakteristiklerde özdeş olarak, bir 'kitle' nosyonu uydurmaya çalışır."[10]

Öyleyse tüketimcilik katı bir uyumluluk sistemi olmalı. Topluma aşılanan sahte ihtiyaçlar seri üretim tarafından üretilen mal fazlasını azaltmak için gerekli olduğundan, normdan herhangi bir sapmaya tahammül edemez. Böylelikle tüketimcilik Baudrillard'ın "üretim makinelerinin gereklerine ayak uydurarak, insanların tüketimini arttırma girişimi" dediği şeyden doğar.[11] Burada sistemin "totaliter mantığı" açığa çıkar.[12] Tüketim ihtiyaçları üretim sisteminin işlevsel gerekleri tarafından dikte edildiği için "sistem bireyleri yalnızca sistemin unsurları olarak üretebilir ve yeniden üretebilir. İstisnalara tahammül edemez".

Bu tüketimcilik eleştirisi ve karşı kültürel isyan teorisi arasındaki bağlantı noktasıdır. Bu bakış açısına göre, sistem ne fabrikada ne de süpermarkette, istisnalara tahammül edemez. Seri üretim yoluyla üretilen mal fazlasını massetmek için işlevsel olarak dayatılmış "ihtiyaçların" mutlak surette tek biçimli bir sistem olması gerekir. Sonuç olarak standart olmayan tüketim eylemi *politik olarak*

8. Baudrillard, *Société de Consommation*, 115.
9. Baudrillard, "Ideological Genesis of Needs," s. 74.
10. Stuart Ewen, *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture* (New York: Basic Books, 1976), s. 84.
11. A.g.e., s. 44.
12. Jean Baudrillard, "Ideological Genesis of Needs," s. 77.

radikal görülmeye başlanır. Nasıl ki işçi görevlendirildiği işi yapmayı reddederek tüm montaj hattını aksatabilirse, tüketici de sadece söylenen yerden alışveriş yapmayı reddederek sistemi aksatabilir.

Burada *isyancı tüketicinin* doğuşuna tanıklık ediyoruz.

Bu güzel bir teori. Birçok akıllı insanın da inandırıcı bulduğu bir teori aynı zamanda. Genelleşmiş aşırı üretimin bununla bir ilgisi yok. Daha önce de yoktu.

Soldan ya da sağdan hiçbir modern ekonomist Marx'ın "kapitalizm aşırı üretim krizlerine eğilimlidir" iddiasını kabul etmez. Ne yazık ki birisi tüketimcilik krizini aydınlatmayı ihmal etti. Bu yüzden bir şehir efsanesinin akademik eşdeğerine dayanıyor olsalar bile, Baudillard ve Ewen'ınki gibi teoriler dolaşımda kalmaya devam ediyor ve ciddiye alınıyor.

Marx'ın teorisindeki problem piyasa ekonomisinin temelde bir değişim sistemi olması olgusunu göz ardı etmesidir. Paraya karşılık mallar alsak da paranın kendisi tüketilemez; onu sadece başka insanlardan başka mallar satın almak için kullanırız. Sonuç olarak mal arzı başka mallar için talep *oluşturur*. Toplam arz ve toplam talep sadece iki farklı perspektiften görülen aynı şey oldukları için, her zaman aynı miktara tekabül eder. O yüzden başka mallara göre özel bir mal "çok fazla" olabilirken, genel olarak malların fazlalığı olamaz.

Bu ilişki yalnızca anlaşılması zor değil, aynı zamanda parayı değişimlerimize aracılık etmesi için kullanmamız dolayısıyla karmaşıktır da. O yüzden para sorusunu bir kenara koyup ve saf bir takas ekonomisini düşünmekle başlamak yararlıdır. Böyle bir ekonomide mallar her zaman başka mallarla değiştirildiği için toplam arz her zaman toplam taleple özdeştir. Varsayalım ki ayakkabı yapmaya karar verdim. Ürettiğim her çift, ekonomideki malların toplam arzını artırır. Ama benim planım tabii ki onları hibe etmek değil. Ayakkabı operasyonumu devam ettireceksem, bitmiş ürünleri, yiyecek, barınma, giysi ve başka ihtiyaçlarla takas etmem gerekecek. Sonuç olarak satmak için ayakkabılarımla pazar yerine gittiğimde, mal arzını artırmakla kalmayacağım, tam da aynı miktardaki başka

mallara talebi de artıracağım. Bu ilişki nedensel değil, kavramsaldır. Bir malın arzındaki artışın başka mallara artış yaratmasının nedeni, birinin arzının ötekiler için talep olmasıdır. Mallar başka mallarla takas edilir.

Kuşkusuz sattığım ayakkabıların artıracağı arz ve talebin tam miktarı, başka insanların ne kadar ayakkabı *istediğiyle* ve onları elde etmek için ne kadar çok şeyden vazgeçmek isteyecekleriyle belirlenecektir. Ayakkabı fiyatlarını belirleyen şey budur. Ayakkabılar için yeterli talep yoksa, fiyatlar düşecektir. Yeterli arz yoksa, fiyatlar yükselecektir. *Yerel* aşırı üretim ya da eksik üretimden söz etmemizin nedeni budur. Ama tüm mallar için toplam arz ve toplam talebin aynı olması gerektiğinden, küresel aşırı üretim ya da eksik üretimden söz etmek anlamsızdır. Çok fazla ayakkabı olabilir; ama çok fazla mal olamaz.

Bu, ekonomistlerin niçin GSMH hesaplamada iki yöntemden birini kullanabildiğini açıklar. Onlar ekonomide satılan mal ve hizmetlerin toplam değerini ya da kazanılan gelirlerin toplam miktarını hesaplayabilir. Basitçe bir insanın alımı başka birinin geliri olduğu için, ikisi eşit olmalıdır. Mesela göçün işsizlik yaratmamasının nedeni de budur. Yeni göçmenlerin emek arzı istekliliklerı, ekonomide tam da aynı büyüklükte başka mallara talepte bir artışa denk gelir. O yüzden göç, özel bir *tip* emekte çok fazla arz yaratabilirken, *genelde* çok fazla emek yaratamaz.

Bu ışık altında Marksistlerin, kapitalistlerin, ücretleri düşürmekle, üretimleri için pazardan kendilerini mahrum bıraktığı iddiasına bakalım. Bu tek tek kapitalistler için doğru olabilir; ama bir bütün olarak kapitalistler için doğru olamaz. Varsayalım ki bir kapitalist ekmek yapma işindedir. Ona çalışanları işten atma ve ücret giderlerini haftada 1.000 dolar azaltma imkanı veren yeni bir otomatik karıştırıcı devreye sokar. Doğal olarak işçiler ekmek yediği için ücretlerdeki bu düşüş kapitalistin kendi ürününe talebi azaltır. Bu kısır döngünün başlangıcı mıdır? Kapitalist, Marx'ın iddia ettiği "çelişkiye" mi yakalanmıştır?

Hiç öyle değil. Ücret giderlerinden çıkarılan 1.000 dolar yok olup gitmez. Büyük ihtimalle kapitalist tarafından kâr biçiminde

alınır. O bu parayla ne yapar? İster harcar ister biriktirir. Ücret kesintileri ekmek talebini azaltabilirken, kapitalist parayı harcadığında başka firmalar tarafından üretilen başka ürünlere talebi artırır. Böylelikle ücret kesintisi ekonomiyi 1.000 dolarlık talep değerinden mahrum bırakmaz, sadece onu bir sektörden bir başkasına (yani işçilerin satın alma eğiliminde olduğu mallardan uzağa, kapitalistlerin almayı sevdiği mallara doğru) kaydırır. Parasını biriktirdiğinde de durum farklı değildir. Bankalar biriktirilen parayı alıp ya onu sermaye mallarına harcayan yatırımcıya ya da sadece harcayan tüketicilere yeniden borç verir. Her halükârda mallar için toplam talep, ücret düşüşünden etkilenmeden kalır; sadece bir sektörden diğerine kayar.

Ücretlerde 1.000 dolarlık düşme yerine, kapitalist bütün maliyetler aynı kalırken 1.000 dolarlık ilave ekmek üretmesine imkan veren yeni kitle üretim teknolojisi devreye soktuğunda da tamı tamına aynı hikâye anlatılabilir. Bu, ekonomide bir dengesizlik yaratmaz (ve "sistemin" bu ekstra ekmeği massetmek için daha fazla tüketmeyi istemeleri için tüketicilerin beynini yıkamaya ihtiyacı vardır anlamına kesinlikle gelmez). İnsanlar daha fazla ekmek istemezse, yeni teknoloji kapitalistin 1.000 dolarlık ekstra ekmek üretmesine imkan tanımayacak, onun ancak ekstra 500 ya da 100 ya da 5 dolar üretmesine imkan tanıyacaktır. Zaten arzdaki bu artışı emmek için yeterli talep olacağından emin olmak için her ekmek kırıntısının nihai kaderini takip etmenin anlamı yoktur. Olması gerektiğini biliriz; çünkü ikisi bir muhasebe özdeşliğidir.

Benim burada başvurduğum prensip ekonomistlerce Say yasası olarak bilinir. Ne yazık ki John Maynard Keynes'in 30'larda ona karşı sert bir saldırı başlatmasından sonra, Say yasası gözden düşmüştür. Keynes, para ekonomiye girdiğinde her şey çok daha karmaşık hale geldiğini göstermiştir. Para tamamen şeffaf bir araç değildir; değer biriktirme aracı olarak da hizmet görür. İnsanlar fiyatların düştüğünü düşünürse, mesela hemen harcamak yerine nakitlerini tutmaya karar verebilir. Sonuç olarak, paraya ekonomideki başka bütün mallardan ayrı bir şey olarak muamele ederseniz, para talebinde ani bir artış bütün öteki mallara talepte ani

bir düşme ortaya çıkaracaktır. Başka bir deyişle, para talebinde ani bir artış bütün diğer malların arzında bir fazlalık *gibi görünür*. Bu, Marx'ı resesyona genel aşırı üretimin yol açtığını düşünmeye iten şeydir. Keynes ekonomik durgunluğa "çok fazla malın"değil "yeterince para olmamasının" yol açtığını gösterdi. Bu yüzden talepte böyle bir eksiğin çözümü, mallara toplam talebi artırmak için tüketicilere yeni ihtiyaçlar aşılamak değildir. Bu kesinlikle etkisiz olacaktır. Sadece dolaşıma daha fazla para koymaktır. Bu tam da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ülkelerinin, şu ya da bu şekilde, benimsediği çaredir; onlara ekonomik dalgalanmaları daha başarılı yönetmek imkanı vermiştir. Reklam da bundan başka bir şey yapmaz.

Ekonomide arza göreli talebin gerçekten toplam bir kıtlığı varmışcasına durgunluk sırasında "uyarılmış talep"ten söz etmek, Keynesçi tanıyı ne yazık ki son derece harcıalem yaptı. Nitekim durgunluk döneminde para hariç bütün diğer mallar için talep eksikliğiyle birlikte, gerçekte yalnızca değiş tokuş sayısı ve hacminde bir gevşeme vardır. Politikacılar tüketicileri ekonomiye yardım etmek için alışveriş yapmaya teşvik ettiği zaman, gerçekte yeni talep yaratmaya çalışmazlar (talepteki her artış arzda aynı büyüklükte bir artışa denk düştüğü için); onların amacı sadece dolaşıma para sokmaktır.

Üzücüdür ki politikacıların çoğu, halka söylemek bir yana, bunu anlamazlar bile. Bu, Marksist tüketicilik teorisinin yeşereceği bereketli bir toprak yaratır. Tüketimcilik eleştirileri tüketim ve üretime birbirinden tamamen ayrı iki süreçmiş gibi bakar. Örneğin *Adbusters* dergisi yıllık "Hiçbir Şey Almama Günü" kampanyası düzenlemesiyle dünya çapında ilgi çekti. Bu, gelirinizin hepsinin şu ya da bu şekilde, harcandığı olgusunu görmezden gelir. Eğer onu harcamazsanız, bankaya koyarsınız ve başkası harcar. Tüketimi azaltabilmenizin tek yolu üretime katılımınızı azaltmaktır. Nedense Hiçbir Şey Kazanmama Günü aynı izlenimi vermez.

Benzer bir yanılgı tüketimciliği başkaları için iş yarattığı gerekçesiyle *savunanların* savlarında da geçerlidir. Harcamalarını kısanları işsizlik yarattıkları için suçlarlar. Harcamalarını kısmalarının

toplam emek talebini azaltmayacağını unuturlar. Biriktirdiğiniz parayı sadece başkası harcayacaktır. Hakikaten kısıntı yapmanın tek yolu daha az çalışmak ve gelirinizi azaltmaktır. Bu durumda emek talebini azaltıyorsunuz ve böylelikle "işsizlik yaratıyorsunuzdur". Fakat kısıntı yaptığınız, başkasının değil, kendi işinizdir. *Sizin* tüketiminizin başka insanlara yardımı olduğu fikri su katılmamış bir hüsnü kuruntudur. Hayır için yiyecek vermek, böyle yapmak ne kadar hoşumuza giderse gitsin, onu kendinizin yemesinin ahlaki eşdeğeri değildir.

Uyumluluk olarak tüketimcilik tezinin cazibesinin bir kısmı, tüketim mallarının niçin uzun süreli bir tatmin sağlayamadığını açıklamaya yardımcı olmasından gelir. Bu şeylerden birine gerçekten ihtiyacımız yoksa, günün sonunda niçin kendimizi mutsuz hissettiğimizi anlamak biraz daha kolay olur. Ama başka, daha akla yatkın açıklamalar da vardır. Birincisi gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyümenin toptan mutluluğu artırmada çok büyük etkisi olduğunu not etmek değerlidir. Ancak bir toplum daha zengin hale gelince, o büyüme artık mutluluk artışını yerine getirmez. İkincisi çok zengin ülkelerde bile *göreli zenginlik* ve mutluluk arasında epey kuvvetli bir korelasyon vardır. Para mutluluk satın alamaz ama komşunuzdan daha fazla paraya sahip olmanız beklentilerinizi önemli oranda iyileştirecektir.

Bu fikir XIX. yüzyılın sonlarında Thorstein Veblen tarafından geliştirilen tüketim toplumu eleştirisinin kalbidir. Pek çok açıdan Veblen'in analizi XX. yüzyılda geliştirilen teorilerden çok daha kayrayışlıdır. Veblen'in görüşüne göre tüketim toplumuyla ilgili temel problem, ihtiyaçlarımızın yapay olması değil, üretilen mallara içkin özelliklerinden ziyade göreli başarı işaretleri olarak rollerine göre değer biçilmesidir.[13] Bir toplum çok yoksul olduğunda, üretim kapasitesindeki bir artış hemen tamamıyla üretilen "temel mallara" yönlenir: temiz su, sağlıklı gıda, doğru dürüst barınak. Bu yüzden ekonomik büyüme başlangıçta bireysel memnuniyette

13. Thorstein Veblen. *Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions* (New York: Penguin, 1994), s. 33.

elle tutulur, kalıcı kazançlar üretir. Bununla birlikte bir kez bu çok temel ihtiyaçlar tatmin edilince, mallara giderek "onursal" özelliklerine göre değer biçilmeye başlar. Giyinme daha süslü bir hal alır, evler daha geniş olur, yiyecek hazırlama daha tafsilatlı hale gelir ve mücevherat arzı endam etmeye başlar. Bu malların hepsi toplumsal statü işaretleri olarak hizmet görür.

Problem, "maddi" mallardaki bir artış herkes için mutluluk artışı yaratabiliyorken, statünün doğası gereği sıfır toplamlı bir oyun olmasıdır. Bir insanın kazanması için başka birinin kaybetmesi gerekir. Bir üst sınıfa yükselme ister istemez başka birinin –ya da başka herkesin– aşağı inmesini gerektirir. O yüzden prestij mallarının üretimine yatırılan zaman ve çaba, Veblen'e göre, "israftır". Bununla birlikte Veblen böyle harcamaları israf olarak adlandırmanın "tüketicilerin niyet ve amaçlarına itirazın olmadığını ima etmediğini" özenle ekler.[14] İsraf olmasının nedeni, bunu herkes yaptığında herkesin başladığı yere geri dönmesidir. Bu yüzden zaman ve enerji harcaması "insanın bütün olarak esenliğinde" herhangi bir iyileşme yaratmaz.[15]

Bu, püritanizm değildir. Veblen'in bakışında tüketimcilik esas olarak bir kolektif eylem problemi, bir mahkûm ikilemidir. Bu savın işe yaradığını görmek için işe ortalama bir Honda sedanla giden iki doktorun durumuna bakalım. İkisinin de Emlak Kralı Buddy Kane'in başarılı olmak için "her zaman bir başarı imajı yansıtmak gerekir" tezine inandıklarını varsayalım. Hastaların en azından bir BMW kullanmayan bir doktordan muhtemelen şüphelendiklerini de bilirler. Kuşkusuz emeklilik için gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmeleri gerektiğini de bilirler. Ama bu çok uzak görünür. Ayrıca şimdi yeni bir araba almak işlerini iyileştirecek, çok daha sonra biriktirmelerini daha kolaylaştıracaktır.

Bu yolla doktorların BMW almak için kendilerini ikna etmesi kolaydır. Fakat bu, işlerini iyileştirir mi? Bu strateji yalnızca doktorların ikisi de bunu yapmadığında işe yarar. İki doktor da koşup BMW alırsa, hastaların bir doktoru diğerine tercih etmeleri için

14. A.g.e., s. 98.
15. A.g.e., s. 97.

hâlâ bir neden olmaz. Durum, şimdi herkesin daha az tasarruf etmesi ve arabalarının taksitlerine daha fazla ödemelerinini dışında, ikisinin de Honda kullandığı zaman olanla aynıdır. Çok geçmeden BMW sadece basit bir araba olarak görülmeye başlanır. Tabii bu durumda insanın pozisyonunu iyileştirmesinin tek yolu, gidip bir Mercedes ya da Jaguar almasıdır. Ama bu sadece ötekini ayak uydurmak için aynı harcamayı yapmaya zorlar. Yine herkes başladığı yere geri döner; mutlulukta toptan bir artış yoktur.

Bu yüzden bir bütün olarak toplum daha zenginleşirken, tüketici davranışı giderek bir silahlanma yarışı yapısı kazanmaktadır. Komşunun müzik sesini bastırmak için teybin sesini açmaya benzer. Önce bu, zenginlikte hakiki bir artış üretir yani artık bitişik kapıdan gelen gürültüyü duymaz olursunuz. Problem karşılık olarak komşu, teybin sesini daha da açtığında ortaya çıkar. Aynı prensip tüketiciler için de geçerlidir. Tüketim kararları mutlulukta uzun süreli artış yaratmaz; ama bu tüketicilerin aptal, irrasyonel ve beyni yıkanmış olduğu anlamına gelmez, sadece bir kolektif eylem problemine takıldıkları anlamına gelir.

Ama rekabet, statü peşinde koşanları ve toplumsal konumunu yükseltmeye çalışanları sınırlar. Özellikle komşularına fark atmakla ilgilenmeyen ama "saygın" bir hayat tarzını sürdürmeyi isteyen insanlar, yıldan yıla daha fazla harcama yapıp durdu. Esas itibariyle küçük düşmeden kaçınmaya çalıştıklarından, tüketimleri "savunmacı bir tüketim" biçimi alır. Başka bir deyişle komşuyla aşık atmaya çalışırlar. Ama silah yarışı örneğinin gösterdiği gibi, silahların savunmacı ya da saldırgan amaçlarla edinilmesinin önemi yoktur; sonuç aynıdır. Bir insanın doğru dürüst bir yaşam standardını sürdürme girişimi, sadece başkalarını üst statüyü elde etmek için daha fazla harcamaya zorlar. Bu yüzden tüketim alışkanlıkları, alt sırada olanlarca giderek daha fazla taklit edilirken, sosyal hiyerarşide aşağılara doğru yayılma eğilimindedir.

Modern tüketiciliğin doğasını açıklamak söz konusu olduğunda, Veblen tam üzerine basar. Onun teorisinin neredeyse acayip öngörüleri vardır. Ve problemin tanısını tam olarak koymakla

kalmaz, teorisinin zorluğunu azaltmanın çok sayıda pratik yolunu da gösterir. Ama buna rağmen ilerici sol XX. yüzyılın çoğunu Veblen'in fikirlerine direnmekle harcamıştır. Bütün kitle toplumu eleştirisi bir anlamda, Marx'ın görüşünü kurtarma ve onu Veblen'e karşı savunma çabasıdır.

Veblen'e bu düşmanlık neden? Solun gözünde Veblen büyük bir günaha bulaşmıştır: *Tüketimcilik için tüketicileri suçlar.* Daha spesifik olarak, varolan toplumsal hiyerarşinin *toplumun tüm sınıfları arasındaki* rekabetçi tüketimle aktif olarak sürdürüldüğünü savunur. Böylelikle tüketimcilik entrikacı burjuvazi tarafından işçi sınıfına yüklenen bir şey olmak şöyle dursun, işçi sınıfının –böyle yapmakta kolektif çıkarları olmasa bile– sürdürülmesinde aktif katılımının olduğu bir şeydir. Çalışan sınıflar kapitalistlerin tüm hisselerini satın almak isteseydi, yıllar boyunca almış oldukları ücret artışlarının bir kısmını tasarruf ederek, şimdiye kadar bunu kolaylıkla yapabilirdi. Ama bunun yerine tüketim mallarına harcamalarını en üst seviyeye çıkarmayı seçtiler.

Nitekim daha sonrası için biriktirmektense şimdi harcama temayülüne azmış tüketimciliğin alametifarikası olarak bakarsak, tüketimcilik yoksullar arasında, zenginler arasında olduğundan çok daha kötüdür. Ortalama biriktirme temayülü zenginler arasında, geniş orta sınıf (önemli miktarda net geliri olanlar) arasında olduğundan çok daha yüksektir. Veblen'in teorisi bunun için zekice bir açıklama sunar. Toplumsal statü, başka her şey gibi, azalan marjinal fayda ilkesine tabidir: Onun ne kadar azına sahipseniz, bir miktarını elde etmek için o kadar fazla ödemeye istekli olursunuz.[16] Bu yüzden alt statü grupları gelirlerinin daha büyük bir yüzdesini rekabetçi tüketime ayırmaya üst statü gruplarından daha isteklidir. Üst sınıftaki insanların zaten o kadar fazla statüleri vardır ki daha çoğunu elde etmek için herhangi bir büyük fedakârlık yapmaya istekli değildirler. Oysa alt sınıflar isteklidir.

Bu tartışmalı bir önermedir ve ateşli karşı çıkışlara neden olmuştur. Veblen'i reddetmede temel strateji bir beyin yıkama teorisi

16. Robert H. Frank, *Choosing the Right Pond: Human Behavior and the Quest for Status* (Oxford: Oxford University Press, 1985).

olarak tüketimciliğin çeşitlerine sarılmaktır. Naif versiyon insanların pahalı arabalar almaktan hoşlandığını; çünkü reklam tarafından onu istemeye programlandıklarını ileri sürer. Veblen insanların bu arabaları istediklerini; çünkü başka tüketicilerle bir rekabete giriştiklerini ileri sürer. Beyin yıkama teorisinin daha ince versiyonu bunu kabul eder; ama tüketicilerin reklam tarafından rekabetçi olmaya programlandıkları için bu rekabete giriştikleri şerhini düştükten sonra. Böylelikle reklamın, hasedi tahrik ederek ya da toplumsal statüyü kafaya takmayı teşvik ederek, rekabetçi tüketim *yarattığı* iddia edilir. Statü peşinde koşmaya, tüketicilere "sistem" tarafından aşılanan, bir başka yapay ihtiyaç olarak bakılır.

Bu sav da sadece statüye açıktan kafayı takmaktan uzak durarak, rekabetçi tüketimden "çekilmenin" mümkün olduğu yararsız önermesine götürür. Sadece komşuyu görmezden gel; tüketimciliğe ağır bir darbe indireceksin. Ne yazık ki her şey bu kadar basit değil. Haset ve statü takıntısı tamamen kapitalist sistemin yapay bir olgusu olsa bile (bu son derece şüphelidir) genellikle çekilmenin bir yolu yoktur. Çoğu insan rekabetçi tüketim hakkında düşündüğünde, aklına "saldırgan" stratejiler gelir. Ölçüyü kaçırıp ailedeki herkese olağandan daha pahalı Christmas hediyeleri alan birine bakalım. Bu onu çok cömert, çok sevgi dolu gösterir ama artık daha az öyle görünen başka herkesin zararı pahasına. Bu saldırgan strateji, savunmacı önlemler gerektirir. Ertesi yıl ailedeki herkesin hediyelerine daha fazla harcaması gerekebilir. Üstünlük sağlama çabasına girmek istedikleri için değil, sadece bir zamanlar sahip oldukları pozisyonu yeniden kazanmak için böyle yaparlar. (Bu "silahlanma yarışı" sonunda bir silah kontrol anlaşması –"gizli Santa" protokolü gibi– gerekene dek kızışarak devam edebilir.)

Yalnızca bir insan böyle bir olay dizisini tetikleyecek bir "saldırgan" tüketim eylemi yapar. Ailedeki öteki insanlar statüye takıntılı değildir; sadece ucuz görünmekten kaçınmak isterler. Fakat Veblen'in görüşüne göre, toplum seviyesinde rekabetçi tüketimciliği güdüleyen saikler genellikle masum gibidir. Ortalama tüketim seviyesi Veblen'in "nezaketin parasal standardı" dediği şeyi –onun altında bir insanın "muhtaç" (ya da artık dediğimiz gibi "süprün-

tü") olarak görülmeye başlandığı minimum harcama seviyesi– belirleyen bir referans noktası olarak hizmet eder. Otuz yıldan fazladır sosyal bilimciler insanların aklındaki doğru dürüst bir hayat yaşamak için gereken "mutlak minimumun" ne kadar olduğunu bulmaya çalışıyor. Miktar, toptan ekonomik büyüme oranını neredeyse tam olarak yansıtarak, zaman içinde sürekli olarak arttı. Yani yoksullar da hareketli bir hedefi kovalıyor.

Ayrıca pek çok savunmacı tüketim, statüyle ilgisi olan bir şey değildir. Başka insanların tüketimlerinin doğurduğu baş belasına karşı, sadece kendimizi savunmak için sıklıkla rekabetçi tüketime zorlanırız. Mesela Kuzey Amerika'nın pek çok yerinde, yollardaki büyük SUV sayısı insanları küçük bir araba alırken iki kere düşünmeye zorlayan bir noktaya ulaştı. Bir SUV ile bir otomobil arasındaki çarpışmada bir ölüm olduğunda, %80 ölen otomobildeki insandır.[17] SUV'lar yolları öteki sürücüler için o kadar tehlikeli hale getiriyor ki herkes sadece kendisini korumak için büyük bir araba almayı düşünmek zorunda kalıyor.

İnsanların tüm rekabetçi tüketimden basitçe çekilmesini beklemenin niçin gerçekçi olmadığının nedeni budur. Bireye maliyeti çok yüksektir. SUV net bir dibe doğru yarışı temsil eder. Bir kazada size çarpandan daha ağır bir araçta olmak çok daha iyidir. Sonuç olarak herkes başkalarının kullandığından daha ağır bir araç almaya çalışır ve ortalama araç büyüklüğü, yolları herkes için daha tehlikeli hale getirerek, sürekli artar. Birisinin bu rekabete bir son vermesi gerektiğini söylemek iyi hoştur. Ama bu arada ağır SUV'lar yollardan çekilmek üzere değildir. O halde küçük bir araba alarak çocuklarınızın hayatını tehlikeye atmak ister misiniz?

Rekabetçi tüketimimiz doğası gereği çok fazla savunmacı olduğundan, insanlar seçimlerinde haklı olduğunu düşünür ve ortaya çıkan sonuçtan suçluluk duymaz. Maalesef niyetine bakılmaksızın, işin içinde olan herkesin probleme aynı oranda katkısı vardır. Niçin SUV aldığınızın önemi yoktur. –Öteki sürücülerin gözünü korkutmak istediğiniz için ya da çocuklarınızı korumak istediğiniz

17. Bu konuyu tartışan bir eser için bkz. Keith Bradsher, *High and Mighty: SUVs—The World's Most Dangerous Vehicles and How They Got That Way* (New York: Public Affairs, 2002), s. 166–206.

için– öteki sürücülerin otomobil yarışının dışında kalmayı tercih etmesini daha zor hale getirirsiniz. Tüketimcilik söz konusu olduğu zaman, niyetler konu dışıdır. Göz önüne alınan sonuçlardır.

Emlak fiyatlarının "mevki" tarafından belirlendiği basit bir gözlemdir. Bazen bunun doğruluk derecesini unuturuz. Benim Toronto şehir merkezindeki evim 100 yıldan eskidir; cephesi yaklaşık 4.5 metre ve iç alanı 110 metre kare kadar. Üç katlı –aynı bloktaki 22 evle tamı tamına aynı– sıra evlerdendir. Emlak piyasası son zamanlarda oldukça canlı, o yüzden benim sıramdaki evler 400.000 dolardan fazlaya satılıyor. Başka bir yerdeki benzer evin bu kadar etmeyeceğini söylemek gereksiz. Gerçekten yolun hemen altında Ontario, Hamilton'da bir sürü aynı büyüklükte evi 60.000 dolara alabilirsiniz.

Açıktır ki şehir merkezi emlak fiyatları, bir binanın yapısına giren malzemeyle çok az ilgilidir. Ne kadar çok insanın orada yaşamak istediğiyle ilgili olmalıdır. Şehirde bir ev aldığınızda bunu anlamak kolaydır; çünkü cazip bir yerde evlere sıklıkla birden fazla teklif vardır. Nitekim evin muhtemel satış fiyatı, diğer potansiyel alıcıların ne kadar fazla fiyat vereceğiyle belirlenecektir. Gerçi müteahhitlerin daha fazla ev yaparak ev fiyatlarının artışına karşılık vermeleri mümkünken, daha iyi bir mevki yaratmaları mümkün değildir. Sadece şehir merkezinin, çoğu insanın yaşamak istediği yer olduğu için (eğer istemezseler, şehir merkezi olmaz), şehir merkezinde emlak, doğası gereği kıttır. Sonuç olarak mevki arayışı, statü arayışı gibi, sıfır toplamlı oyun olmaya çok yakındır. Devlet okulu niteliklerinin mahalleden mahalleye değiştiği Amerika Birleşik Devletleri'nde durum daha da kötüdür ve o yüzden tüketiciler iyi okul bölgesine girmek için de birbirleriyle yarışırlar. Sonunda iyi bölgelerde ev satın alanlar, alamayanların ya da almak istemeyenlerin acımasızca mahvına sebep olurlar. Böylece arzulanan emlaka erişim, kişinin *göreli* ödeme kabiliyetiyle belirlenir. Her kazanan için bir kaybedenin olması gerekir. Ve rekabetçi tüketim bu değilse nedir?

Bu sadece şehir merkezinde olmaz. Banliyöde ev satın alan insanlar, açık alan ve kıra bitişik hayatın niteliğiyle birlikte, genellikle

şehre kolay erişime bakarlar. Ama bu yalnızca şehrin dış çeperinde başarılabileceği için her yeni banliyö, varolan banliyölerin üzerinden atlayarak gelişir ve kent büyümesinin alışıldık genişleyen halka kalıbını yaratır. Başka bir deyişle kent yayılması iyi bir mevki arayışının güdülediği bir dibe doğru yarıştır. ("Her şeyden uzaklaşmaya" çalışanlar bile bir rekabete bulaşır. El değmemiş yabanın ya da ıssız bir arazinin bir parçasını kazıkla çevirmiş her insan, başka birinin aynı şeyi yapmasını çok zor hale getirir. Açık bir yolda araba kullanmayı istemeye benzer.)

Bu örneklerin gösterdiği şey rekabetçi tüketimin sıklıkla insanların niyetlerinden başka bir şeyle ilgisi olmadığıdır; sıklıkla peşinde koşulan malların doğası tarafından dayatılır. *The Social Limits to Growth*'da Fred Hirsch "konumsal" malları "maddi" mallardan farklılaştırmamız gerektiğini savunur. Kağıt, ev, benzin ve ekmek gibi şeyler –maddi mallar– sadece üretmek için zaman, enerji ve çaba gerektirdikleri için kıttır. Sonuç olarak daha fazla zaman, enerji ve çaba yatırmak istersek, onlardan daha fazla üretebiliriz. Bununla birlikte öteki şeyler doğası gereği kıttır, istesek bile onlardan daha fazla üretemeyiz. Miktar sabit olduğu için bu konumsal mallara erişim her zaman insanın göreli ödeme kabiliyeti tarafından belirlenecektir. Statü açıkça konumsal tipte bir maldır. Emlak ise öteki tiptedir.

Kuşkusuz çoğu mal hem maddi hem konumsal niteliklere sahiptir. Her malı "rekabetçi ek ücret" taşıyıcısı olarak düşünebiliriz. Bir lokanta çok popülerse, kalabalık olacaktır ve müşteriler oturmak için masa bulmakta zorlanacaktır. Buna karşı idare, kalabalığı azaltmak için fiyatları yükseltebilir. Böylelikle lokantadaki bir yemek artık rekabetçi bir ek ücretle birlikte gelecektir: Hesabın bir porsiyonu yiyeceklere, diğer porsiyonu orada yemek isteyen başka insanları dışarıda bırakmaya gider. Şehirde bu tür rekabetçi ek ücret kafanızı çevirdiğiniz her yerde vardır; spor salonunda sinemada, kuaförde. Şehir birçok bakımdan sadece dev bir rekabettir. İstenilir herhangi bir şey bulun; ondan almaya çalışıp, önünde kalabalık oluşturan onlarca insan da bulacaksınız. Oturup bunları eklerseniz, ortalama bir şehir sakininin gelirinin neredeyse tamamen rekabet-

çi tüketime gittiğini görmek kolay olur. Benim evimde rekabetçi ek ücret –mevki için ödediğim miktar– en az 350.000 dolardır. Bunun anlamı, bir ay bazında, net gelirimin yaklaşık yarısının safi rekabetçi tüketime gitmesidir. Bunu tam olarak, benim yaşadığım yerde yaşamak isteyen insanların hepsini dışarıda bırakmak için ödüyorum.

İşe yürüyerek gitmekten gerçekten hoşlanmasam taşınacaktım. Şu an, ders verdiğim kampüse sadece 15 dakikalık yürüyüşle varıyorum. Kuşkusuz işe gitmek için yürümeyi seven, Toronto şehir merkezinde de işi olan yüz binlerce insan vardır. Fakat biz ağaçlıklı mahallelerin hepsinin üzerine asfalt dökmek ve sırt sırta konut gökdelenleri dikmek istemedikçe, bu mümkün değil. O yüzden kimin yeşil bir mahallede yaşayabilmekten *ve* işe yürüyerek gitmekten hoşlanacağına nasıl karar vereceğiz? Hepimiz bir açık arttırmaya gireriz sanki. Konut fiyatlarını yukarı çekeriz. Açık artırma yükseldikçe, ona sahip olamayan ya da işe yürüyerek gitme zevki için o kadar fazla ödemek istemeyen insanlar ayrılmaya başlar. Açık artırma ne kadar yükselir? İnsanların bu özel lüks için ne kadar ödeme yapmaya istekli olduğuna bağlıdır. Üst sınır yoktur. Bazı ince hesaplamalar, işe küçük yürüyüşümün örtük maliyetinin her seyahat için 100 doların üzerinde olduğunu gösterir.

Bu egzersizin ana fikri, rekabetçi tüketime girip girmediğinizin, rekabetçi tüketime girdiğinizi *düşünüp düşünmediğinizden* başka şeyle kesinlikle ilgili olmadığını göstermektir. Rekabetçi tüketim gösterişçi tüketim olmak zorunda değildir ve haset tarafından motive edilmesi gerekmez. Banliyöde daha geniş bir ev ve telafi olarak işe gitmek için kullanacağım bir Porsche almak bana çok daha ucuza gelecekti. Bu son derece göze batar olacaktı ve işe yetişirken tüm meslektaşlarımın nahoş bakışlarına maruz kalacaktım kesinlikle. Ama işe yürüyerek gitmek çok daha pahalıdır. Sadece rekabetçi tüketimin çok gösterişçi olmayan bir formudur. O kadar göze çarpmaz ki çoğu insan bunu fark etmez ya da tüketim olarak düşünmez bile.

Hayatımızın niteliğini belirlemede konumsal mallara ulaşmanın önemi ortadayken, ekonomik gelişmenin mutluluk ve mut-

lak zenginlik arasındaki bağı niçin ortadan kaldırdığını görmek kolaydır. Çok yoksul bir ülkede temel problem insanların maddi mallardan mahrum olmasıdır. Ekonomik büyüme bu malların arzını genişletebilir ve böylelikle insanların hayatında uzun vadeli iyileşmeler yaratabilir. Bizim toplumumuzda tersine maddi kıtlık neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır ve o yüzden ortalama tüketici geliri genellikle konumsal mallara gider. Ama bu mallar doğası gereği kıt olduğu için ekonomik büyüme onların arzını artıracak bir şey yapmaz. Bütün komşularım aynısını aldığı zaman, maaşımdaki bir artış daha güzel bir ev ya da daha lüks bir araba almam için bana yardımcı olmaz: sadece fiyatları artırır. Ayrıca bu konumsal mallara ulaşma arayışı içinde daha daha fazla tüketebiliriz. Daha uzağa seyahat ederiz. Çocuklarımızı yüzlerce farklı okul dışı aktiviteye yazdırırız. Evimizi daha sık dekore ederiz. Ekonomik büyüme insan ihtiyaçlarını tatmine yardım eden bir üretim sisteminden çok, dev bir silahlanma yarışını andırmaya başlar.

Hirsh'e göre toplumumuzdaki ekonomik büyümenin orta sınıfların hayal kırıklığını azaltmaktan çok onu alevlendirmesinin nedeni budur. Erken sanayileşme, halkın daha önce zenginlere rezerve edilmiş ayrıcalıkların çoğunun serbestçe keyfini sürmesine imkan vererek, gerçekçi olmayan beklentiler yaratır. O günler artık geçmişte kaldı. "Bundan böyle bugün zenginlerin sahip olduğu şey, yarın geri kalanlarımıza devredilemez; ama birey olarak daha zenginleşirken, ümit ettiğimiz şey budur."[18] Sizin bir Gucci çantaya paranız yetene kadar, dünya Prada'ya geçecek. Sizin bir Armani takım elbiseye paranız yetene kadar, bir sonraki büyük şey Canalı olacak. Bu bir rastlantı değil, ekonomiyi güdüleyen şeydir.

Kitlelerin inanılmaz kötü beğenileri olduğuna hiç dikkat ettiniz mi? Bunu itiraf edin. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en çok satan görsel sanatçı Thomas Kinkade'in ("Painter of Light") resmine bir göz atın. Eserleri o kadar berbattır ki inanmak için görmek gerekir. Ya da sürekli "2037'ye kadar ödeme yok" diye

18. Fred Hirsch, *Social Limits to Growth* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978), s. 67.

reklamı yapılan türden, ucuz mobilya mağazalarına gidin. Oturma odanıza koymak isteyeceğiniz tek bir parça bulmaya çalışın. Ya da dünyada en çok satan müzisyen Kenny G.'nin albümünün tamamını dinleyin. Ortalama şehir enteliniz bu deneyimi sadece zevksiz bulmayacak, hakikaten onun yüreği parçalanacaktır.

Kuzey Amerika'nın her yerinde epey bir karavanda yaşadım. Bir hayli New York City apartmanlarında da oturdum. Karavanların çoğu New York City apartmanlarında hatırı sayılır derecede ferah ve konforludur. Ama bir karavan parkındaki hayat, ortalama New York apartman sakinini deli eder. Niçin? Çünkü bütün çevre –banyodaki muşambadan, ön çime çıkmış vagon tekerleklerine, komşunun aslan yelesi saçına kadar– dayanılmaz şekilde *pejmürdedir*. Soru hangisinin önce geldiğidir. Yoksullar yoksul oldukları için mi böyle kötü beğenilere sahiptirler? Yoksulluk onları estetik deneyimden yoksun bırakıp, böylelikle sağlam bir muhakeme geliştirmelerine mi mani olur? Ya da tam tersi mi? Varlıklılar yoksulların yaptığı seçimle kendi arasına kesin mesafe koymak istediği *için* mi, belli tarzlar berbat olarak değerlendirilir?

Popüler estetik yargı görüşüne sosyolog Pierre Bourdieu'nün "doğal beğeni ideolojisi" dediği şey hakimdir.[19] Bu görüşe göre güzel ve çirkin, zevkli ve kaba, tarz sahibi ve berbat arasındaki fark nesneye aittir. Kötü sanat gerçekten *kötüdür*; ancak belli bir artalanı ve eğitimi olan insanlar onu bu sıfatla kabul edebilir. Ama Bourdieu'nün işaret ettiği gibi, kötü sanatı saptama kabiliyeti neredeyse mucizevi şekilde sınıfa özgü tarz içinde sınıflanır. Gerçekten nüfusun ancak küçük bir yüzdesi buna sahiptir. Bourdieu'nün tamamen tüketici şekilde belgelediği gibi, bu kapasite neredeyse tamamen toplumdaki üst statü üyeleri arasında yoğunlaşmıştır. Orta sınıflar kararlılıkla "az kültürlü" beğenilere sahipken, altsınıflar birörnek şekilde kötü sanatı severler.

Kısmen bile olsa eleştirel düşünce tarzına sahip birisi, bu kalıptaki aşikâr anlamı görebilir. Veblen uzun zaman önce şunu söylemişti: "Pahalı ve sözde güzel ürünlerin beklenti ve kullanımından

19. Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, İng. Çev. Richard Nice (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984), s. 126.

elde edilen olağanüstü tatmin, genellikle, büyük ölçüde güzel adı altında gizlenen pahalılık duyumuzun tatminidir."[20] Bu, çiçek beğenimizde net olarak görülebilir, "bazı güzel çiçeklere geleneksel olarak kötü ot olarak bakılır; görece kolaylıkla yetiştirilebilen başkaları, bu türden çok pahalı lükslere parası yetmeyen alt orta sınıf tarafından olumlu karşılanır ve beğenilir; fakat bu tür, pahalı çiçeklere daha fazla ödeyebilen ve çiçekçinin ürünündeki güzelliğin yüksek parasal tarifesi konusunda eğitilmiş bazı insanlar tarafından kaba diye reddedilir".[21]

Bourdieu estetik yargının her zaman bir *ayrım* meselesi olduğunu savunur, üstün olanı alçak olandan ayırmayı kapsar. Bu yüzden zevklerinin çoğu negatif olarak, ne *olmadığına* göre tanımlanır. "Zevkler" der Bourdieu "belki de başkalarının zevklerinin mide tarafından kaldırılamaması ya da dehşeti tarafından provoke edilen ilk ve en önemli tiksinme, iğrenmelerdir".[22] Müzik zevki açısından dinlediğiniz şey pek çok bakımdan *dinlemediğinizden* daha az önemlidir. Koleksiyonunuzda birkaç Radiohead CD'si olması yeterli değildir; herhangi bir Celine Dion, Mariah Carey ya da Bon Jovi *olmaması* da zaruridir. Sanata gelince, anaakım olmayan birkaç zevkli reprodüksiyon olması yeterlidir. Poker oynayan köpekler kesinlikle yasaktır.

Ayrıma dayandırıldığı için estetik yargı toplumda statü hiyerarşilerinin yeniden üretiminde çok güçlü bir rol oynar. Zevk zevkli olanın takdir edilmesiyle kalmaz, berbat olanın da (ve ima yoluyla, böylesi ayrım çizgileri çekme yeteneği olmayan insanların) şiddetle reddedilmesini kapsar. İnce zevk, ona sahip olanlara neredeyse dil uzatılamaz bir üstünlük duygusu bahşeder. Toplumumuzda farklı sosyal sınıflardan insanların birbirleriyle rahat bir şekilde etkileşmemesinin birincil nedeni budur. Birbirlerinin zevkini çekemezler. Daha spesifik olarak sosyal hiyerarşide daha yukarıda olan insanlar, aşağıdaki insanların hoşlandığı her şeyi (film, spor, televizyon programı, müzik, vb) düpedüz hakir görürler. Bourdieu bize şunu hatırlatır: "Estetik tahammülsüzlük korkunç derecede şiddet-

20. Veblen, *Theory of the Leisure Class*, s. 128.
21. A.g.e., s. 132.
22. Bourdieu, *Distinction*, s. 56.

li olabilir. Farklı hayat tarzlarından nefret, belki sınıflar arasındaki en kuvvetli bariyerdir; sınıf içi evlilik bunun kanıtıdır."[23]

Üst sosyal sınıf üyelerinin estetik olarak aşağı mallar tüketmesi ironiktir. Amaçları bu malların kötü zevk olduğunu bildiklerini herkese göstermektir. Bu kitsch'in özüdür. Bu ironik mesafe onların, tüketimleriyle ilişkili bayağılığın ayıbından kaçarlarken, bir yandan da bayağı mallardan zevk almasına imkan verir. İronik mesafe, siyah kadife resimlerden ya da Arborit tablolardan ya da Tom Jones şarkılarından basitçe *hoşlanmalarla* karıştırılmayacakları için, ayrımlarını korumalarına imkan verir. Kitsch tüketicisi, genellikle abartılmış bir tüketim tarzıyla, "espriyi bildiğini" herkese gösterir ve böylelikle üstünlük ya da ayrım duygusunu korur ya da tükettiği malları "estetize eder".

Zevk ayrım duygusuna dayandığı için, herkesin zevkinin ince olması mümkün değildir. Bu kavramsal bir imkansızlıktır (tıpkı bütün öğrencilerin ortalamanın üzerinde not almasının mümkün olmaması gibi). Kamusal sanat galerileri ve üreticilere destek yoluyla, modern idareciler halkın estetik eğitimini teşvik etmede önemli kaynaklar icat ettiler. Peki bu popüler zevkin kalibresini iyileştirdi mi? Kuşkusuz hayır. Bir sanatsal tarz popüler olduğunda, Kanada'daki Grup Seven ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde Salvador Dali gibi, estetik yargı kanonunda sadece alt sınıfa indirilir. Tam da bu popülerlik yüzünden, bu tarzların takdir edilmesi artık bir ayrım kaynağı olarak hizmet görmez. Bu yüzden "ince zevk" daha erişilmez, daha az bildik tarzlara doğru kayar.

Başka bir deyişle "ince zevk" konumsal bir maldır. Bir insan ancak başkaları ona sahip değilse sahip değilse, o şeye sahip olabilir. Özel bir yat kulübüne üyelik, şehir merkezindeki işe yürüme ya da el değmemiş yabanlarda yürüyüş yapma böyledir. Doğası gereği rekabetçi bir mantığı vardır. Bu yüzden stilini ya da zevkini ifade olarak bir nesne satın alan her tüketici, zorunlu olarak rekabetçi tüketime katılır.

Ne zaman mallar bir ayrım kaynağı olarak hizmet görse, bu değerlerinin en az parçası ayrıcalıklarından kaynaklanır demektir.

23. A.g.e., s. 56.

Herkes ona sahip olmadığı için, bu mallar küçük bir kulübün üyeleri olarak sahibiyle özdeşleşir (başkalarının bilmediğini bilenler) ve onları kitlelerden (hiçbir şey bilmeyenler) farklılaştırır. Bu yüzden uyumluluk ve ayrım her zaman el ele gider. İnsan kendisini avamdan farklılaştırmak için ayrıcalıklı kulübün standart ve alışkanlıklarına uyar. Maalesef kitle toplumu eleştirileri eşitliğin yanlış tarafına odaklanır. Tüketim sürecini güdüleyen uyma arzusu değil, tersine ayrım arayışıdır. Malın değeri, üyelerin uzlaştığı tanınmayla birlikte, kulübe üyelikle ilişkili olan üstünlük duygusundan gelir. Ama bir kere duyulunca ve daha çok insan mala erişmeye başlayınca, onun sağladığı ayrım yavaşça yok olur. Ayrım arayışı bu yüzden kolektif olarak kendi kendini engelleyen bir şeydir. Herkes, kimsenin sahip olamayacağı şeyi almaya çabalar.

Kuşkusuz bu rekabetin sonucu günün sonunda tüketicilerin elinde kabaca aynı metaların kalmasıdır. Fakat bu tür uyumluluk asla onların niyetinin parçası değildir. Tüketiciler bir sepette mahsur yengeçler gibidir, her biri kaçmaya çalışır fakat bir başkası tarafından engellenir. Yengeçlerin istediği, sepette kalmak değildir. Herhangi bir yengeç sepetin ağzına doğru bir ilerleme yapar yapmaz, onun ilerlemesini kendi kaçışları için bir yol olarak kullanan başkaları onun üzerine tırmanmaya çalışır. Sonuçta hepsi başladıkları yere geri döner.

Bourdieu'nün estetik yargı analizi tüketimcilikten çekilebileceğimizi ve sadece statü peşinde koşmaktan ve hasetten uzak durarak, Veblen'in teşhis ettiği problemlerden kaçınabileceğimizi düşünmenin ne kadar safça olduğunu gösterir. Ayrım duygusu estetik yargılarımızın –güzel ya da çirkin, alımlı ya da berbat, cool ya da cool olmayan nedir– hepsine nüfuz eder. Tarza önem veren biri *eo ipso* [otomatik olarak] rekabetçi tüketime bulaşır. Çekilmenin tek yolu, satın alma kararımızı belirleyen her yargıya izin vermekten imtina etmektir.

2000 yılı Burberry markasının çıtayı en yukarı çıkardığı yıl oldu. Klasik Burberry ekosesi, zarif bir özellik olarak, her yerde görülmeye başladı: şık bir yün eşarpta, bir ceket astarında, küçük

bir el çantasında. Markanın kökeni Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz subayları için üretilen Burberry trençkota dayanır. Sonra İngiliz taşrasının kibar tarzıyla ilişkili olarak geliştirildi. Burberry 90'ların sonunda, sonradan manken olan aristokrat Stella Tennant'ın (Devonshire Dük'ünün ve Düşes'inin torunu) eşlik ettiği parlak bir pazarlama kampanyasıyla canlandırıldı. Kısa süre sonra özel bayiler Burberry giysileri, güneş gözlükleri, çantalar, ayakkabılar ve köpek tasmalarının tüm çeşitlerini bulundurmaya başladı.

Ama iki yıl içinde Burberry zorlukla ilerliyordu. Marka stratejisti John Willamson şöyle diyordu: "Kitle piyasası yoluna girer girmez ürünlerinizi giyenlerin kontrolünü kaybediyorsunuz."[24] Büyük Britanya'da Burberry için çıtanın en aşağı inmesi, televizyon reality şovu Big Brother 4'ün yarışmacısı Tania do Nascimento milyonlarca izleyicinin önünde bir Burberry bikinisi ve bandanasıyla haftalarca gösteriş yapmasıyla oldu. Marka için iyi bir teşhir miydi? Pek değil. Nascimento asıl olarak cinsel maceraları ve şayet kazanırsa parasıyla göğüs silikonu yaptırmaya söz vermesiyle dikkatleri çekmişti.

Marka danışmanlarının dediği gibi, problem Burberry'nin "istek uyandıran" bir marka olduğunun varsayılmasıydı. Aristokratik soyağacı onun bir sosyal sınıf işareti olarak hizmet görmesine imkan tanıyordu. Burberry giyenler "modayı takip etmekten çok klasik zarafetle ilgileniyorum" diyordu. Kuşkusuz markanın yeniden doğuşunun başlarında, halkın ezici çoğunluğu Burberry ve başka herhangi bir ekosenin farkını bilmiyordu. "Bilgiye sahip" olanlar "bilgiye sahip" başka insanlara mesaj vermek, karşılıklı tanımayla bakışmak için Burberry giyiyordu. Burberry bir *ayrım* kaynağı olarak hizmet gördü. Bu, kişinin üstün iç gruptaki üyeliğini yeniden onaylamayı ve aynı anda, bayağı dış gruptaki üyeliğini yalanlamayı içerir.

Sınıfla ilgili en önemli şey, buna herkesin sahip olamamasıdır. Burberry, fiyatları yüksek tutarak, ekosede bir alametifarika dayatmanın çok zor olması hariç, markasının özel olmasını koru-

24. Richard Fletcher, "Burberry Takes a Brand Check." *Daily Telegraph*, 22 Haziran 2003.

yabilirdi. Sonuç olarak önüne gelen, korsan Burberry üretmeye başladı. "Klas/zarif" kavramları Burberry'nin üretmeyi umduğu marka imajına çok ters olan ayaktakımı için –Nascimento gibi insanlar– ekose anında ulaşılabilecek bir şey oldu. Burberry giyenlerin "klasik zarafeti tercih ederim" yerine "reality şovlardan ve göğüs büyütmelerden hoşlanmıyorum" mesajı verebileceği düşüncesi, markayı kullananların ötesinde sosyal elitin çoğu üyesinin ödünü patlatmak için yeterlidir.

Problemi ortaya koymanın bir başka yolu Burberry'nin fazlasıyla anaakım olduğunu ve böylelikle bir ayrım kaynağı olarak hizmet görmeyi bıraktığını söylemektir. Burada kitle toplumu eleştirisi ve tüketimcilik problemi arasındaki aşikâr temas noktasını görebiliriz. Geleneksel kitle toplumu eleştirisi çoğu insanın sürü üyesi, makinenin dişlisi, akılsız uyumluluğun kurbanı olduğunu varsayar. Sığ, maddi değerler tarafından yönetilen boş hayatlar sürerler. Sistemin işlevsel gereklerine hizmet etmek üzere manipüle edilirler ve böylelikle hiçbir zaman gerçek yaratıcılığı, özgürlüğü, hatta tam cinsel tatmini deneyimleyemezler. Bu söylendikten sonra, kimin kitle toplumunun üyesi olmayı istemesi mümkün olabilir? Aksine insanlar uyumluluğun kurbanı *olmadıklarını*, sırf makinenin dişlisi *olmadıklarını* umutsuzca kanıtlamaya çalışacaklardır. Kuşkusuz kitle toplumu eleştirisi giderek yaygınlık kazanırken, insanların yapmaya çalıştığı şey tam da budur.

Bu yüzden karşı kültürel isyan –"anaakım" toplumun normlarını reddetmek– hatırı sayılır bir ayrım kaynağı olarak hizmet görmeye başlar. Bireyciliği ödüllendiren ve uyumluluğu küçümseyen bir toplumda "isyancı" olmak, yeni bir istek uyandıran kategori haline gelir. Bize sürekli "farklı olmaya cesaret et" denir. 60'larda bir beat ya da hippi olmak, eski kafalı ya da takım elbiseli *olmadığınızı* göstermenin bir yoluydu. 80'lerde bir punk gibi giyinmek, pahalı okul öğrencisi ya da yuppi olmadığınızı göstermenin bir yoluydu. Bu, anaakım toplumu reddettiğini görülür şekilde dışa vurmanın bir yoluydu; fakat aynı zamanda kişinin kendi üstünlüğünün sözsüz bir teyidiydi. "*Ben, sizin* gibi sistem tarafından aptallaştırılmadım. Ben anlamsız bir cıvata değilim" mesajını vermenin bir yoluydu.

Kuşkusuz problem, kimsenin klas ve ince zevk sahibi olamamasıyla aynı nedenle, kimsenin isyancı olamayacağıdır. Herkes karşı kültüre katılırsa, karşı kültür basbayağı kültür haline gelir. O zaman ayrımı yeniden tesis etmek için, isyancının *yeni* bir karşı kültür icat etmesi gerekir. Karşı kültürel tarz çok ayrıcalıklı bir şey olarak başlar. "Yeraltından" yola koyulur. Özel simgeler –bir aşk kolyesi, bir çengelli iğne, bir ayakkabı markası ya da yırtık kotlar, bir Maori dövmesi, bir vücut küpesi, parti malı bir atkı– "bilgiye sahip" olanlar arasında iletişim noktası olarak hizmet görecektir. Ama zaman geçtikçe "bilgiye sahip" olanlar çemberi genişler ve simgeler giderek alelade olur. Bu, doğal olarak bu işaretlerin sağladığı ayrımı ortadan kaldırır. Tıpkı Nascimento'nun Burberry markasını bayağılaştırmasında olduğu gibi. "Kulüp" giderek daha az elit olur. Bu yüzden karşı kültürün kendisini sürekli olarak yeniden icat etmesi gerekir. İsyancıların modaları, markalar üzerinden hareket eden kokoşlar kadar hızlı şekilde, benimseyip atmasının nedeni budur.

Böyle böyle karşı kültürel isyan rekabetçi tüketimciliği güdüleyen ana güçlerden biri haline geldi. Thomas Frank'ın yazdığı gibi,

> "Alternatif" makyajla "isyan" ekonominin durmadan hızlanan modası geçme döngüsünü takdire şayan etkililikle gerekçelendirip, geleneksel işlevini yerine getirmeye devam eder. Dolabımızı satın alınan şeylerle doldurma isteğimiz, ürünlerin önümüzden sonsuz bir törenle geçişi, bizim yeni ıvır zıvırın eskisinden daha iyi olduğuna durmadan ikna edilmemize bağlı olduğu için, "alternatiflerin" varolandan ya da öncekinden çok daha değerli olduğuna tekrar tekrar inandırılmamız gerekir. 1960'lardan beri hip [uyanık] reklamın anadili, "düzen karşıtlığı" kelime haznesidir; onun için de bize eski mülklerimizi çıkarıp atmamız ve bu yıl sunmaya karar verdikleri her ne ise onu almamız öğretildi. Yıllar geçtikçe amaçsızlığa, başıboş değişime ve "düzene" –ya da daha doğru olarak, "düzenin" geçen yıl onu almak için ikna ettiği ıvır zıvıra– yönelik ebedi huzursuzluğu sembolize eden isyancı, doğal olarak bu tüketim kültürünün merkezi imgesi haline geldi.[25]

Kuşkusuz bu tüketimi ayakta tutan ideolojiyi korumak için, isyanın kitle pazarlamasının "sistem içine çekme" olarak tanım-

25. Thomas Frank, "Alternative to What?" *Commodify Your Dissent: Salvos from "The Baffler,"* içinde der. Thomas Frank ve Matt Weiland (New York: Norton, 1997), s. 151.

lanması esastır. Bu şekilde bitip tükenmez modası geçme döngüsü konumsal bir mal için rekabetin sonucu olarak görülmektense, sistem suçlanabilir.

Bu yüzden sistem içine çekme miti "alternatifin" iyi iş yaptığını ve her zaman da yapmış olduğunu gizlemeye hizmet eder. Herhangi bir giyim eşyası satan dükkâna rastgele bir bakış bu izlenimi doğrulamak için yeterli olacaktır. Ayrıca kitle toplumu eleştirisi bütün kültüre bir bastırma ve uyumluluk sistemi olarak baktığı için, isyancı tarzlarının sayısı potansiyel olarak sonsuzdur. Herhangi bir tür kuralı çiğneyen ve sizin pazarlama potansiyeliniz olan birisi bulunur. Örneğin torbacıların terzi tercihi on yıllardır "şehirli" tarzını yönlendirdi. Tüm gece sokağın köşesinde onluk paketler satarak oturmak çok üşütür. Kabarık bir ceket ve bir çift Timberlands giymek iyi olur. Çok fazla uyuşturucu satın aldığı için değil, hip hop tarzını bildiği için, bu görüntü herkese aşinadır. Onlar NBA oyuncularının ne giydiğine bakar ve Tommy Hilfiger'ın en son koleksiyonundan haberdardırlar.

Ya da kaykaya bakalım. *Adbusters* dergisinin kaykay alt kültürünü öne çıkarmasıyla, aynı alt kültürden neşet eden bir film olan *Jackass*'ın Kuzey Amerika gişelerinde bir numaralı film olması aynı aya rastlar. *Adbusters*'daki fotoğraf bölümü, kaykaylarıyla zarar verdikleri evlerin cephe çıkıntılarının, merdivenlerin ve kaldırımların yakın çekim fotoğraflarını yer vererek, kaykaycıların yıkıcı karakterini vurguluyordu. Fakat kaykaycılar yıpratmak için şirket idare merkezlerini hedeflemez; onlar kamu malına zarar vermekten de aynı derece mutlu olurlar. *Jackass*'ın gösterdiği gibi rastgele ahmaklık ve yıkım piyasası gerçekten engindir. Film salon gösterimlerinden 64 milyon doların üzerinde kazandı.

"*Jackass*'daki yeraltı kaykay zihniyetinin yaratıcı zekâsını ilk ortaya çıkardığımızda, genç ergen izleyicilerimizde yankı uyandırdığını gördük" dedi MTV program müdürü Brian Graden. Haklıydı. Fakat MTV ve Johnny Knoxville'in kaykay kültürünü sistem içine çektiğini söylemek mantıklı mıdır? Sistem içine çekmek için ilk planda sistem içine çekilecek bir şey olmalı. Sağda solda "haytalık" yapma âdeti kesinlikle kaykay alt kültürünün ayrılmaz

bir parçasıdır. Tüm bu Knoxville ve çetesi sadece bunu videoya kaydetmeye başladı. Haytalık bir anlamda antiotoriterdir. Kuralları çiğnemenizde –ebeveynlerinizin yapma dediği her şeyi yapmada– bir sorun yok. Dahası gelip geçen işadamları size uygun görmeyen nazarlar atacaktır muhtemelen. Güvenlik elemanları sizi mülkten kovabilir. Fakat bu yıkıcı mıdır? Kuşkusuz hayır. Olsa olsa sosyal sapmanın ılımlı bir formudur.

İlk kaykay çılgınlıklarının 1970'lerin ortalarında gelip gittiğini hatırlamak önemlidir. (Muz tahtaları kim unutabilir?) Büyük ölçüde patene (bu da diskoyla ilişkiliydi) karşı tepki yüzünden bir anda sonlandı. Oradan "yeraltına" indi (yani daha az popüler hale geldi). O zamana kadar birçok şehir ve kasaba, kaldırımlarda, avlularda ve alışveriş merkezlerinde kaymayı yasaklayan yönetmelikler çıkardı. Dolayısıyla bu da kaymaya isyanın kıyısında bir yer verdi; polisler ve güvenlik elemanları tahtaları kırmaya, bu "kahrolası veletleri" kovalamaya başlamıştı. Bu tam da kaykayın geri dönüş için ihtiyaç duyduğu şeydi.

O zamandan beri kaykayla ilişkili isyan tarzı, spor sanayisinde muazzam itici bir güç haline geldi (Can çekişen kayak sanayisine kelimenin gerçek anlamıyla milyarlarca dolar enjekte eden kaykay yan ürünlerinden bahsetmiyoruz bile) İnsanlar reklamlarında Beatles'ın "Revolution" şarkısını kullanan ya da sözcü olarak William S. Burroughs'u seçen 60'lar isyancılarının Nike tipi "sistem içine çekmeden" şikayet eder. Peki, tamamen "alternatif sporlar" adı altında yıllık 300 milyon dolarlık iş kuran bir şirket olan Vans'a ne demeli? Kaykay parkları yapmakla tenis kortu yapmak arasında fark var mıdır? Hepsi büyük iş. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2001 Ocağı'ndan 2002 Temmuzu'na kadarki 18 aylık zaman diliminde binden fazla paten parkının yapıldığı tahmin edilmektedir. 18 ayda 1000 park? Bu büyük iş. Aynı zamanda alt kültürün sistem içine çekilmesi midir? Hayır. Buna "popüler talebe yanıt vermek" denir. Şirketlerin yaptığını farz edilen şey budur. Bu alt kültürü tahrip eder mi? Kesinlikle. Bunun nedeni ekstrem sporlarla ilgili gerçekten "ekstrem" bir şey olmamasıdır. Kaykaycıların yarım boruda yaptığı futbol oynamak kadar bile tehlikeli değildir. Ekstrem

sporlar sadece sporcularla karıştırılmak istemeyen insanların sporudur. Sporcular bunu yapmaya başlayınca, ayrım kaybolacaktır ve böylelikle yerine yeni bir şey koymanın zamanı gelecektir.

Karşı kültür miti yüzünden tüketimciliğe karşı olan insanların çoğu, onun güdülediği davranış türüne aktif olarak katılır. Naomi Klein'ı düşünün. Kitabı *No Logo*'yu, Toronto'daki semtinde yakın zamanda fabrika binalarının ortak mülkiyetli "çatı arası yaşama" dönüştürülmesini kınamayla başlatır.[26] Mekanının çalışan sınıfın otantikliğine batmış ama nabzı şehir sokağı kültürüyle ve "rock video estetiği" dediği şeyle birlikte atan, gerçek çam tahtası, hakiki fabrika çatı arası olduğunu okur için netleştirdi. Semtiyle ilgili yeterince ipucu da verdi; Toronto'yu bilen her okur onun King-Spadina'da oturduğunu anlayacaktı. Kanada'da sosyal sınıfların nasıl işlediği hakkında sezgisi olan her okur, Klein'ın yazdığı zamanda King-Spadina'daki hakiki bir fabrika çatı katının, bekarlar için muhtemelen ülkenin en arzulanan emlak bölgesi –Manhattan'daki bir SoHo çatı katıyla karşılaştırılabilir– olduğunu bilir.

Ama parayla elde etmeniz mümkün olan Toronto'daki Rosedale ve Forest Hill gibi sırf pahalı mahallelerin tersine, Klein'in semtindeki hakiki bir fabrika çatı katına ancak üst sosyal bağlantıları olan insanlar sahip olabilir. Bunun nedeni onların imar mevzuatını ihlal etmesi ve böylelikle açık piyasada alınamaz ya da kiralanamaz olmasıdır. Ancak kültürel elitin en ayrıcalıklı kesiminin bunlara gücü yetebilir.

Klein için üzücü ama Toronto şehri, yavaş şehir genişlemesinin çok aydın ve başarılı bir stratejisinin parçası olarak karışık kullanıma izin vermek için, tüm şehir merkezi semtlerinin yeniden bölgelere ayrılmasına karar verdi. King-Spadina sanayi, ticaret ve konut kullanımının her kombinasyonuna izin vermek için ayrıldı. Uzun zaman önce semtin büyük çaplı yenilenmesi başladı; eski depo ve fabrikalar yenilenirken, ortak mülkiyet kompleksleri inşa edildi, yeni lokantalar açıldı.

26. Naomi Klein, *No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies* (Toronto: Knopf, 2000), xiii–xv.

Ama Klein'ın bakış açısından bu bir felaketti. Niçin? Çünkü yeniden bölgelere ayırma işlemi yuppilerin para verip onun mahallesini satın almasına imkan tanıyordu. Yuppiler konusunda yanlış olan nedir? Yuppi olmaktan başka bu yeni sakinler hangi suça bulaşmıştı? Klein mahalleye "yeni bir can sıkıcı özbilinçlilik hali" getirdiklerini iddia eder. Fakat *No Logo*'ya önsözünün kalanında gösterdiği gibi, kendisi de etrafındakiler konusunda bilinçlidir. Hem de can sıkıcı bir biçimde. Mahallesini "20'ler ve 30'larda Rus ve Polonyalı göçmenlerin sağdan soldan çıkıp Troçki ve Uluslararası Kadın Konfeksiyon İşçileri Sendikası liderliğiyle ilgili tartışmak için mezeci dükkânına daldığı" bir yer olarak tanımlar. "Meşhur anarşist ve işçi örgütçüsü" Emma Goldman'ın onun sokağında yaşadığı söylendi bize. Klein için ne kadar heyecan verici! Olması icap eden ne muazzam bir *ayrım* kaynağı.

Burada Klein'ın şikayetinin gerçek doğasını görebiliriz. Yuppilerin gelmesi onun toplumsal statüsünün erozyonuna yol açar. Ticarileşme şikayeti bu ayrım kaybının ifadesinden başka bir şey değildir. Birkaç yıl evvel "King-Spadina'da bir çatı katında yaşıyorum" derken onu dinleyen herkese çok net bir mesaj gönderiyordu. "Son derece cool'um. Muhtemelen sizden çok daha cool" deniyordu. Fakat birkaç düzine yeni ortak mülkiyet kompleksinin gürültüsü sinyali bastırmakla tehdit eder. İnsanlar senin "gerçek" bir çatı katında yaşadığını ve o yuppilerden biri olmadığını nasıl bilecek?

Klein yalnızca bir çözüm görebilir. Emlak sahipleri binalarını ortak mülkiyete çevirmeye karar verirse, çıkması gerekecek. Bunu apaçıkmış gibi tartışır. Ama emlak sahipleri binalarını dönüştürmeye karar verirse, niçin hemen çatı katını satın almasın? (Parası yetmeyecekmiş gibi değil.) Kuşkusuz problem çatı katı ortak mülkiyetinin, "hakiki" çatı katı damgasına sahip olmamasıdır. Klein'ın dediği gibi, bu sadece "aşırı yüksek tavanlı" bir daire olur.

Böylelikle gerçek problem netleşir. Onu mahalleden sürmekle tehdit eden ev sahibi değildir; toplumsal statüsünü kaybetme korkusudur. Klein'ın göremediği şey, mahallesiyle ilişkili ayrıcalığın tamı da bu konutlardaki değeri yaratan emlak piyasasının sağladığı

bir şey olmasıdır. İnsanlar bu çatı katlarını Naomi Klein gibi cool olmak istedikleri için alırlar.Ya da daha spesifik olarak, onun toplumsal statüsünü isterler. Doğal olarak bu onun hoşuna gitmez.

Burada en çıplak biçiminde rekabetçi tüketimi sevk eden güçleri görebiliriz. Acayip olan, tüketim karşıtlığının İncil'i olarak kabul edilmiş bir kitabın önsözünde görseler bile, fark etmeden geçmeleridir.

5
Aşırı İsyan

Sanayi Devrimi ve sonuçları insan ırkı için bir felaket oldu. "İleri" ülkelerde yaşayan bizlerin hayat beklentisini adamakıllı yükselttiler; fakat toplumu istikrarsızlaştırdılar, hayatı tatminsizleştirdiler, insanı haysiyetsizliğe tabi ettiler, yaygın psikolojik dertlere (Üçüncü Dünya'da bedensel dertlere de) yol açtılar ve doğal dünyaya ciddi hasar verdiler. Teknolojinin sürekli gelişimi, durumu daha kötüleştirdi. İnsanı daha büyük haysiyetsizliklere tabi edecek kesinlikle ve doğal dünyaya daha büyük hasar verecek, muhtemelen daha büyük toplumsal bozukluklara ve psikolojik dertlere yol açacak; "ileri" ülkelerde bile psikolojik dertlerin artışına yol açabilir.

Bu yüzden sanayi sistemine karşı bir devrimi savunuyoruz. Bu devrim şiddet kullanabilir ya da kullanmayabilir: Ani ya da on yıllara yayılmış görece aşamalı bir süreç izleyebilir. Hangisi olacağını tahmin edemeyiz. Fakat toplumun o formuna karşı devrimin yolunu hazırlamak için sanayi sisteminden nefret edenlerin alacağı önlemleri en genel hatlarıyla çıkaracağız. Bu siyasi bir devrim olmayacak. Amacı yönetimleri değil, şimdiki toplumun ekonomik ve teknolojik temellerini devirmek olacak.[1]

Bu satırlar "Unabomber Manifestosu"nun açılış paragraflarındandır. 1980'ler ve 90'larda Unabomber Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli yerlerindeki –toplumun "teknolojik temellerinin" yeniden üretilmesinden sorumlu tuttuğu– tanınmış araştırmacı bilim insanları, mühendisler ve sanayi lobicilerine bombalı paketler postalamasıyla ulusal çapta nam kazandı. Bombalar genellikle günlük nesnelerin arasına incelikle gizlenmişti. Bunların çoğu açıldıkları zaman patlayacak düzenekleriyle, sigara paketleri ya da kitaplardı. Bir vakada bomba, nakliye uçağı belli bir yüksekliğe ulaştığında patlayacak şekilde tasarlanmış basınca duyarlı bir tetik mekanizması içeriyordu.

Polis, Unabomber vakasında on beş yıldan fazla başarılı olamadı. Şans anı bombacı isim vermeden yetkililerle temas kurduğunda 1996'da geldi; *New York Times* ya da *Washington Post* manifestosunu yayınlarsa kampanyasına son vermeyi önerdi. Tartışmalı bir hamleyle, iki sayfa kabul edildi. Manifesto yayınlanınca Unabomber'ın kardeşi işi çaktı ve polisle temasa geçti. Verdiği tüyo polisi Theodore Kaczynski'nin 1979'dan beri bir keşiş hayatı yaşadığı Montana, Lincoln'deki küçük bir kulübeye götürdü; elektriksiz, kendi sebzelerini yetiştirerek, tavşan avlayarak ve el yapımı bombalar yaparak yaşıyordu.

Unabomber Manifestosu yayınlandığında soldaki pek çok insan, az çok şaşkınlık içinde, aynı fikirde olmadıkları çok az konu olduğunu fark etti. Metin karşı kültürel eleştirinin bildik unsurla-

1. Theodore Kaczynski, "Industrial Society and Its Future" (a.k.a. "The Unabomber's Manifesto"). Bu metin internette bir hayli dolaştı. Metnin bütünü *The Washington Post*'un Eylül 1995 sayısında 8 sayfa halinde yayımlandı. *The Washington Post* basım maliyetlerini *New York Times*'la paylaştı.

rını içeriyordu. Modern teknoloji toptan bir hakimiyet ve kontrol sistemi yaratmıştı: Elbette. Doğa sistematik olarak tahrip ediliyordu: Tamam. Sanayi toplumu ikame doyumlardan başka bir şey sağlamıyordu: Doğru. Kitleler aşırı sosyalleştirilmiş, takıntılı uyumlulardı: Bana bilmediğim bir şey söyle.

Gerçekten birçok insan Kaczynski ile aralarındaki farkı esasa dair olmaktan çok taktiksel buldu. (İzleyenlerden Al Gore'un *Earth in the Balance*'ından alıntıları Kaczynski'nin manifestosundan ayırt etmesini isteyen popüler bir internet anketi, şaşırtıcı derecede zor bulundu.) Onun inançlarıyla aynı görüşteydiler sadece bombalı mektup göndermiyorlardı. Ama orada bile Kaczynski'nin şiddet konusundaki fikirleri Jean-Paul Sartre ve Frantz Fanon'dan, Malcolm X'e kadar 60'ların pek çok ikonunun aldığı tavırdan çok da farklı değildi.

Bu yüzden Unabomber vakası pek çok insanı karşı kültürel eleştiri partizanlarının on yıllardır titizlikle kaçındığı bir soruyla yüzleşmeye zorladı. Sınırı aşma ve patoloji arasındaki sınırı nereden çizeriz? "Alışılmışın dışına çıkmanın" gölgesi ne zaman akıl hastalığının üzerine düşer? Antisosyal davranmak ve topluma isyan etmek arasındaki fark nedir? Alternatif olan hangi noktada yozlaşarak su katılmamış çılgınlığa dönüşür?

Her radikal hareket garip insanlar ve uyumsuzlardan payını alır. Ama karşı kültürel isyan hareketinin payına gerekenden biraz daha fazlası düşmüş gibi görünüyor. 60'ların radikalleri Jonestown kültü ve Manson ailesinden, İslam Milleti ve Erkekleri Doğrama Cemiyeti'ne kadar deli ve meczupların cezbedici sözlerine garip şekilde kapılmış gibi görünüyor: *Morning of the Magicians*, ufoculuk, antik uzay tanrıları teorisi, Druid ayinleri, Atlantis aramaları, teosofi, Scientology, Rosicrucianism. Karşı kültürel isyancıların bönlüğünde sınır yok gibi görünüyor.

Bunun için açıklama bulmak zor değil. Belki karşı kültürel isyan garip insanlar için başka hareketlerden daha çok cazip değil ama geldikleri zaman onlarla uğraşmak için garip şekilde kötü donanımlıdır. Bunun nedeni karşı kültürel eleştirinin esas olarak

sosyal sapma ve ihtilaf arasındaki farkı inkâr etmesidir. Tüm kültüre bir bastırma sistemi olarak bakıldığından, nedeni ne olursa olsun, herhangi bir kuralı çiğneyen birinin, bir "direniş" eylemi yaptığı iddia edilebilir. Ayrıca bu iddiaları eleştiren birine, otomatik olarak "sistemin" bir başka yardakçısı, isyancı birey üzerindeki kuralları ve kaideleri dayatmaya çalışan bir başka baskıcı faşist diye saldırılacaktır.

Bu nedenle karşı kültür her zaman suçu romantikleştirmeye eğilimlidir. *Bonnie ve Clyde*'dan *Amerikan Sapığı*'na kadar hırsızlık, adam kaçırma ve cinayetin yeniden yorumlanması (ve akla uygunlaştırılması) eğilimi vardır; bunlara bir toplumsal eleştiri biçimi olarak bakılır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki cezalandırıcı uyuşturucu yasaları bu eğilimi alevlendirdi. *Easy Rider*'daki kokain dağıtıcılarını özgürlük için kavga verenler olarak görüyorsak, *Katil Doğanlar*'daki Mickey ve Mallory'yi de niçin öyle görmeyelim? Çok geçmeden Columbine lisesindeki silahlı saldırının kitle eğitim sisteminin bir eleştirisi olduğunu savunan insanlar gördük. (Dylan Klebold ve Eric Harris sporcuların ve etütlerin tiranlığıyla uyuşmayı reddettiler.) Lorena Bobbit feminist bir açıklama yaptı. (Kurban olmayı reddediyordu!) Mumia Abu-Jamal ırkçı polise direniyordu (Güçle savaş!) Ve elbette O.J. Yalan yere suçlanıyordu.

Bu vakaların her birindeki olağan (ve bazen olağanüstü) suç fiilleri çekip çıkarıldı, siyasi bir yorum verildi ve sonra "sisteme" karşı protesto eylemleri olarak hem mazur görüldü hem de savunuldu. Bu yorumlama stratejisi şablonu 60'ların sonlarında uyduruldu. Bu Cehennem Melekleri'ne gösterilen hoşgörüde kolaylıkla görülebilir (ki 1969'da Altamont'daki feci Rolling Stones konserine doğrudan onlar yol açtılar). 60'ların sonunda yüzlerce zenci semtine (en kayda değeri Watts ve Detroit) hızla yayılan ayaklanmalara verilen yaygın reaksiyonun çok daha büyük politik önemi vardı. Beyaz radikaller arasındaki hakim eğilim, bu ayaklanmaları ayrı bir olgu olarak değil, sadece sivil haklar hareketinin bir uzantısı olarak görmekti. Siyahların King'in yönetiminde barışçıl protestolar yapmaya çalıştığı fakat değişimin çok yavaş ilerlediği savunuluyordu. Hayal kırıklığı oluşurken, siyahlar yüzlerini Malcolm X ve Stokely

Carmichael gibi daha radikal liderlere döndüler. Ve protestolarını daha şiddet içeren yollarla –ayaklanma vasıtasıyla– dile getirmeye başladılar. Sivil haklar aktivistlerine göre, Watts ayaklanması siyah Amerikalıların "gaz odasına güzel güzel yürümeyi" reddettiğini gösterdi.[2] Bunlar "gettonun her tarafına yayılan işsizlik ve ümitsizlik zulmüne" bir karşılıktı.

Bu yorum sonradan Spike Lee gibi film yapımcılarınca takdis edildi. Problem ampirik temelinin olmamasıdır. Yıkıcı Detroit ayaklanması zamanında, mesela otomobil sanayi hızla büyüyordu ve şehirdeki siyah işsizler yalnızca %3-4 oranındaydı. Ortalama bir siyah ailesinin geliri beyazlarınkinden yalnızca %6 daha düşüktü ve siyahlar arasında ev sahibi olma ülkedeki en yüksek orandaydı. Artık o kadar aşina olduğumuz Detroit gettosu imajı –millerce boş alan ve boş evler– ayaklanmanın nedenlerinden biri değil *sonucuydu*.

Ayrıca ayaklanma daha radikal "siyah güç" liderlerine desteğe doğru bir kaymaya denk düşmedi. Malcolm X ve Bobby Seale gibi adamların benimsediği tutum, daha çok siyah toplum üyelerinden ziyade beyaz karşı kültürel radikallerin hoşuna gitti. Hayatı boyunca Malcolm X'in popüler desteğinin siyahlar arasındaki oranı (kendi üssü New York City'de bile) asla tek hanelilerin üzerine çıkmadı; oysa desteklenmeme oranı %48'di. Siyahların sonraki bir araştırması "siyah güç" liderleri Carmichael ve Rap Brown'ın her birinin destek oranının %14, desteklenmeme oranının Carmichael için %35 ve Rap Brown için %45 olduğunu gösterdi. Ama M1 tüfekleriyle silahlanmış, California meclisine yürüyen, siyah militanların görünüşüne, toplumsal düzene karşı topyekûn bir devrimden daha azını istemeyen birçok beyaz radikalin direnemeyeceği ortaya çıktı. Onlar için Martin Luther King'in kurumları birleştirmeyi savunan yaklaşımı, sadece sistemin ihtilafi "içe alma" anlarından biriydi.

Yani karşı kültür Amerikan ırk ilişkilerinin gelişimini kendi siyasi tercihlerine uygun düşürmek için yeniden yorumlar. Sivil

2. Stephan Thernstrom ve Abigail Thernstrom, *America in Black and White* (New York: Simon &Schuster, 1997), 142; Detroit'teki ekonomik koşullar üzerine veriler, 162; radikal siyah liderler için destek, s. 167–68.

haklar hareketini yasaya bağlanmış haklar için bir mücadele olarak görmektense, herkesi buna Amerikan kültürü ve toplumuna karşı toplu bir isyanda yaylım ateşi açmak olarak bakmaya teşvik eder. Fakat böyle yapmakla Amerika'nın iç şehirlerindeki durumu pek çok şekilde ağırlaştıran, siyah semtlerindeki suç davranışları için bir hoşgörü kalıbı yaratır. Bu günlere Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilerici solun, Afrikalı Amerikan kültüründeki sapma ve ihlal arasındaki hattı nereden çekecekleri konusunda kafası hayli karışıktır. Örneğin hip hop'un çok büyük bir kısmı açık antisosyal davranış ve tutumların bir kutlamasıdır ama pek çok insanın, sözler ancak beyaz rapçilerin ağzından çıktığında, bu eleştirilerden rahatı kaçmaz. (Günümüz siyah hip hop'unun çoğu kriterine göre genellikle ılımlı olan şarkı sözleri sansürlenen Eminem, kendisine yöneltilen eleştirilerin ikiyüzlü olduğunu söylemekte tamamen haklıdır.)

Suç davranışına bir protesto biçimi muamelesi yapılmadığında bile, baskıcı sosyal durumlara bir reaksiyon olduğunu iddia edenlerce sıklıkla "siyasallaştırılır". Ayaklanmacılar sefalet ve ırkçılığı protesto etmemiş olabilirler ama onların ayaklanmasına yine de bu koşullar *neden* olmuştur. O yüzden ayaklanmacılar bilinçli olarak özel bir siyasi gündem dile getirmeseler bile, ayaklanmaya karşılık vermenin tek yolu bu siyasi gündeme hitap etmektir.

Bu meşhur suçun "temel nedeni" teorisidir. Çoğu teori gibi bunda da küçük bir gerçek parçası vardır. Ancak çok ileri götürülünce problem çıkar; *tüm* suçlar ya da *tüm* antisosyal davranışlar düşünüldüğünde, sosyal adaletsizliği düzeltmeyi amaçlayan siyasi önlemler baştan sona elenebilir. Bu her sosyal düzenin değişmez şekilde ürettiği, altta yatan beleşçi saiki ihmal eder. Çoğu zaman suç elbette fiilen kazanç sağlar. İnsanlar ondan elle tutulur yararlar edinir. Böylelikle her zaman kendine yarar sağlamak için başkalarına zarar vermeyi seçenlerin davranışları için cezalandırıcı bir sosyal cevaba ve her zaman sosyal protestodan antisosyal davranışları ayırmak için bazı kriterlere ihtiyaç olacaktır.

Ne var ki karşı kültürel eleştiri bunun hepsini yapar ama "iyi" bastırma –karşılıklı faydalı işbirliğine imkan veren kuralların daya-

tılması– ve "kötü" bastırmayı –zayıf ve dezavantajlılara uygulanan haksız şiddet– ayırması mümkün değildir. Ve "temel neden" teorisi her şeye uygulandığı zaman, sonuçlar entelektüel olarak güçsüzleşebilir. Toplum dev bir bastırma sistemiyse, ne kadar şiddetli ya da antisosyal olursa olsun her eylem ya bir protesto biçimi ya da sistemdeki aşırı bastırmanın neden olduğu "geri tepme" olarak görülebilir. Böylelikle olan herhangi bir kötü şeyin suçu, hiçbir zaman onu yapan bireylere değil, eninde sonunda "sisteme" atılır.

Temel neden teorisinin zararlı etkisi Michael Moore'un Academy ödülü kazanan belgeseli *Bowling for Columbine*'da görülebilir. Columbine Lisesi katliamı en azından açık bir anlamda bir suç eylemiydi. Lisede acı çektirilen ergenler arasında, birkaç sporcuyu öldürme ve okulu havaya uçurma fantezisi neredeyse evrenseldir. *Heathers*'da Christian Slater'in karakterinin sevgilisinin futbol sezonu bittiği iddiasıyla itirazlarını reddedip iki sporcuyu öldürdüğü sahneyi kim sevmez; ikisine "tecavüz ve AIDS şakaları hariç okulun verebileceği bir şey kalmamıştı". Klebold ve Harris'le onların koşullarındaki çoğu başka çocuk arasındaki fark, onların bu fantezilerinin olması *değil*, bunları uygulamaya koymalarıdır. Bu bakımdan bütün diğer suçlular gibidirler; çoğumuzun yalnızca yapmaya hep istek duyduğumuz şeyi çoğunlukla basitçe yapmalarıdır.

Ama Moore için Columbine katliamı sadece bir suç eylemi değil, tüm Amerikan toplumu ve tarihine yönelik bir protestoydu. Belgesel tahmin edilebileceği gibi, Klebold ve Harris'in kullandığı silahlara ve bunların Amerika Birleşik Devletleri'nde ne kadar kolay alınabildiğine odaklanarak başlar. Fakat yavaşça, filmin savı garip bir yöne döner. Silah kontrolünün yokluğu, sadece problemin yüzeysel bir unsuru gibi görünür. Moore, Kanadalıların her tür silaha sahip olduklarını; ama silahlı şiddetin neredeyse olmadığını iddia eder. Bu yüzden problemin "temel nedenini" bulmak için daha derine bakmamız gerekir. Moore, suçlunun Amerika Birleşik Devletleri'nde varolan "korku kültürü" olduğunu iddia eder.

Bu noktada Moore, Amerika Birleşik Devletleri'nin göçmenlerden şimdiki zamana kadar tüm tarihini tekrarlamak gereğini

hisseder. Kölelik tarihi, linçler ve KKK, İspanyol Amerikan savaşı, CIA'in sponsorluğunda Güney Amerika darbeleri, Grenada'nın işgalinden Sırbistan'a NATO bombardımanına kadar her şeyden haberdar ediliriz. Nihayet "korku kültürünün" kökeninde, askeri sanayi kompleksi, Amerika'nın paranoyak nükleer hegemonya faaliyetleri ve sağcı televizyon konuşmaları tarafından beslenen, köle sahibinin köle isyancılar korkusunu yansıtan, derindeki siyah korkusu vardır. Bu bir şekilde işsizlik ve yoksullukla da ilgilidir.

Sonunda Moore, silahların kontrolüne *karşı* bir tavır almak durumunda kalır. Silahların kontrolü çok yüzeyseldir. Silahların kontrolü Roszak'ın Amerikan toplumundaki silahlı şiddet problemine "salt kurumsal" bir çözüm dediği şeydir. Problemin köküne inmez. Moore, Amerikan kültürü ve bilincinin toptan dönüşümünden daha azına razı olmaz. Burada Moore'un bulaştığı karşı kültürün büyük günahını görebiliriz. Burada radikal ya da yeterince "derin" olmadığı gerekçesiyle, karşı karşıya olduğu probleme mükemmel bir işe yarar çözümü –vatandaşlarının hayatını gösterilebilir şekilde iyileştirecek bir çözümü– es geçer. Kültürdeki devrimci bir değişiklikte ısrar etmekle kalmaz, *daha az olan her şeyi reddeder*. Bu, isyanın aşırılaştırılmasıdır.

Daha yakın bir irdelemeyle, Moore'un silahların kontrolüne karşı savı tamamen yanıltıcı çıkar. Silahlı şiddet Hobbesçu dibe doğru yarışın klasik bir örneğidir. Her birey bir silah edinerek kendi kişisel güvenliğini artırabilir; fakat böyle yapan herkesi aynı zamanda komşusu için daha büyük tehlike haline getirir. Net sonuç kolektif olarak kendi kendini baltalamaktır. Herkes birbirine karşı tehlike oluşturmaya başlar, ortalama kişisel güvenlik seviyesi düşer. Çözüm ülkeler arasında olduğu gibi, bireyler arasında da silahlanma yarışı içine kilitlenir. İnsanlar rekabeti durdurmak için, silahları kontrol anlaşmasına ihtiyaç duyar. Bu tam da silahları kontrol yasalarının sağladığı şeydir.

Moore Kanada'da milyonlarca silah olup, hemen hemen hiç silahlı şiddet görülmediği için silahları kontrol yasalarının önemsiz olduğunu iddia eder. Bu sav, dürüst olmama noktasında kurnazdır. Moore Kanada'da son derece sert silah yasaları olduğun-

dan bahsetmez. Kanada'da 8 milyon silah olabilir; fakat hemen hepsi tek atımlı tüfek ya da çiftedir, kırsal alanda silah dolaplarında kilit altında tutulur. Neredeyse hiç tabanca, yarı otomatik ve kesinlikle saldırı tüfeği yoktur. Columbine saldırısında kullanılan TEC9 tabancalar Kanada'da temin edilemez. Moore Ontario, Sarnia'daki atış poligonundan görüntüler verir; fakat adamların hiçbirine binanın dışında silah taşıma izni verilmediğinden bahsetmez.

Başka bir deyişle Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki asıl fark kültürel değil, kurumsaldır. Kültürdeki farklar, yasalar ve kurumlardaki farkların bir *sonucudur*. Kanadalılar, Amerikalılardan farklı TV şovları seyrettikleri ya da köleliğin mirasından muaf oldukları için değil, her an ateş edileceğinden endişe etmedikleri için, bir korku kültüründe yaşamıyorlar.

Karşı kültürel düşünce konu suça geldiğinde belli bir saflığa dönüşmesine rağmen, akıl hastalığının neredeyse mantıksız bir güzellemesini teşvik etti. *Guguk Kuşu*'ndan Michel Foucault'nun *Delilik ve Uygarlık*'ına* ve R.D.Laing'in *Yaşantının Politikası*'na kadar sürekli tekrarlanan önerme, deli insanların gerçekten deli olmadıkları yalnızca farklı olduklarıdır. Onlar hasta değildir, farklı sorular sormaları engellenen, uyuşturulmuş ve kapatılmış uyumsuz insanlardır.

Norman Mailer 1957 gibi erken bir tarihte, sosyal görenekleri aldırmayan "çiçek çocukların" aslında bir tip psikopatoloji olduğunu savunarak bu bağlantıyı kurdu. Modern dünyada günlük hayatın hızlanması "sinir sisteminin, yüceltme gibi uzlaşma olasılıklarının ötesinde, aşırı gerildiği" bir durum yaratır.[3] Bu yüzden içgüdüsel enerjinin nevrotik bastırılması, toplumsal kontrol sisteminin birey üzerindeki kontrolünü kaybetmesi olarak, psikopatolojiyle yer değiştirmeye eğilimlidir. Çiçek çocukları ve sıradan

* Foucault'nun *Deliliğin Tarihi* (*Histoire de la folie*) adlı kitabı *Amerika'da Delilik ve Uygarlık* (*Madness and Civilization*) adıyla yayımlandı. (y.h.n.)

3. Norman Mailer, "The White Negro" *Advertisements for Myself* (New York: Putnam, 1959), s. 345.

psikopatlar arasındaki tek fark, birincilerin "kendi koşullarından, isyanlarının haklı, radikal bir evren görüşü olduğu şeklindeki içsel kesinlikten anlam çıkarmalarıdır ki onları genel cehaletten, gerici önyargılardan ve kendinden şüphe eden en konvansiyonel psikopattan ayırır".[4]

Mailer'ın karşı kültürel isyan ve delilik arasında kurduğu bağlantı, karşı kültürel eleştirinin merkezi öncüllerinin doğrudan sonucudur. *Tüm* kurallar baskıcı kısıtlamalarsa –bireyin özgürlük ve yaratıcılığına sınırlamalarsa– insan rasyonalitenin kendisinin bir kurallar sistemi olduğunu fark edemez. Mailer'a göre yalnızca iki tip insan vardır: Hip'ler ("isyancı") ve *Square*ler ("uyumlu") olanlar. Rasyonalitenin *Square*ler için varoluşu belirlemesi şaşırtıcı değildir o zaman. Çelişmezlik ilkesi sözümüzü kısıtlayan sosyal olarak zorla uygulanmış bir kuraldan başka nedir ki? Bilimsel olgular bürokratik onayın resmi mührünü almış inançlardan başka nedir ki? Dilbilimsel anlam söyleyebildiğimiz ve düşünebildiğimiz şeyi kısıtlayan, üzerimizde ağırlık yapan, eski önyargı ve göreneklere çomak sokmaktan başka nedir ki? Hatta kendiliğindenliğimizi, yaratıcılığımızı ve özgürlüğümüzü kısıtlayan bir deli gömleği değilse, gramer nedir ki?

Kendisini doğru olarak ifade etmek için bu kuralların hepsini serbestçe çiğneyen sanatçıların eserlerinde bunların hepsini görebiliriz. Ama rasyonalite bir kurallar sisteminden başka bir şey değilse ve özgürlük bireyin kendini ifadesinin kendiliğinde yatıyorsa, o zaman bizatihi özgürlük bir tür irrasyonellik olmalı. Akıl Apollo ise delilik Dionysus olmalı. Foucault'nun yazdığı gibi, delilik "dünyada basit, keyifli, saçma olan her şeyi yönetir. Delilik, çılgınlıktır; insanı 'eğlendirir ve neşelendirir'".[5]

Aklın hegemonyasını tesis etmesi için aklın "akıl olmayanı hükmü altına alması" gerekir. Düzen ve kontrolü tesis etmek için deliliği ortadan kaldırması gerekir. Orta Çağ'da Kilise'nin, insanların zihinlerini ve kalplerini avcunun içinde tutmayı sürdürmesi için, sapkınları yakması gerekmişti. Seküler bir çağda akıl hegemo-

4. A.g.e., s. 343.
5. Michel Foucault, *Madness and Civilization*, İng. Çev. Richard Howard (New York: Pantheon, 1965), s. 25.

nik kültürel sistem olarak dini yerinden etti. Bu yüzden sisteme en büyük tehlikeyi oluşturanlar sapkınlar değil, delilerdir.

Foucault modern çağın "büyük kapatılma" dediği şeyle başladığını öne sürer. Her cins sosyal uyumsuz toparlandı ve hapishaneye, tımarhaneye, ıslahevine ve hastaneye sevk edildi. Foucault'nun görüşüne göre bu kurumlar modern toplumda düzenin payandaları haline geldi. Sürekli olarak hapishane ve tımarhane arasında benzerlik kurar: Hapishane başka herkes gibi *davranmayı* reddedenleri cezalandırır; tımarhane başka herkes gibi *düşünmeyi* reddedenleri kontrol altında tutar. George Orwell'in *1984* kitabında tahayyül ettiği, "düşünce suçuna" bulaşanları tutuklamak için sokakta "düşünce polislerinin" devriye gezdiği baskıcı toplum çoktan kapımıza dayanmıştır, Foucault'ya göre. Biz açıkça bunu fark etmeyi beceremeyiz; çünkü hapishaneler "hastane" olarak etiketlenmiştir ve polise "doktor" denmektedir.

Kuşkusuz Çin'in komünist yöneticilerinin olağanüstü sayıda insanı "yeniden eğitim" kamplarına göndermesi gibi, Sovyetler Birliği'nde siyasi muhaliflerin rutin olarak psikiyatri kurumlarına *kapatıldığının* doğruluğu kabul edilmelidir. Ayrıca çok yakın zamana kadar, Batı psikiyatrisi çok fazla sayıda su götürür tanı (eşcinselliğin bir akıl hastalığı olarak sınıflandırılması gibi) içeriyordu. Ama buradan, tımarhane sadece başka bir ad altındaki hapishanedir sonucunu çıkarmak zordur. Eşcinselliğin akıl hastalığı olmasından şüphelenmekle, şizofreninin bir akıl hastalığı olduğundan şüphelenmek arasında muazzam fark vardır. Ama 60'larda pek çok önde gelen entelektüelin yaptığı şey tam da buydu. 1967 tarihli çok satan kitabı *Yaşantının Politikası*'nda Laing, şizofrenlerin sosyalleşme işlemleriyle dayatılan normalleştirme yapılarının hepsini bozmaya girişen bir "keşif yolcuğunda" olduklarını iddia etti.[6] Bu yolculuğun büyük acılar barındırdığını inkâr etmezken, şizofrenlerin kendilerinin en otantik insani benliğini keşfetmek için yola çıkmış olduklarını savunuyordu. Tüm sosyalleşme esas olarak baskıcıysa, özgürlük onun etkilerinin hepsini bozmakta yatıyor olmalıdır. Bu iç benlik ve dış dünya, geçmiş ve gelecek, gerçek ve hayali,

6. R. D. Laing, *The Politics of Experience* (New York: Ballantine Books, 1967), s. 107.

iyi ve kötü arasındaki sosyal olarak dayatılan farkları reddetmeyi gerektirir. "Normal" toplum tam da göreneksel sosyal düzende bir kırılma teşkil ettiği için, bunu aksamış bir düşünce kalıbı olarak algılar. Fakat fiilen ortaya çıkan şey, "normal" toplumun sınırları içinde hakiki özgürlüğün mümkün olmamasıdır.

Anti psikiyatri hareketinin savı hippiler ve diğer karşı kültürel isyancılar tarafından seve seve yalayıp yutuldu. *Guguk Kuşu*'ndan ayrı olarak, 1972 tarihli *The Ruling Class* [Yönetici Sınıf] filminde teorinin özellikle açık bir formülasyonu bulunabilir. Peter O'Toole'un oynadığı Jack, Gurney'nin 14. kontu, kendisinin İsa olduğuna inanan bir delidir. Aileden miras kalması üzerine tımarhaneden taburcu edilir; fakat yoksullara kardeşçe sevgiyle davranarak ve mülkünü onlara bağışlamakla tehdit ederek akrabalarını toplum içinde utandırır mahcup eder. Ailenin çağırdığı şarlatan doktor, güçlü elektrik şoku da dahil bir dizi alışılmışın dışında tedavi vasıtasıyla, Jack'in hezeyanlarının yönünü değiştirmeyi başarır; öyle ki artık kendisinin Karındeşen Jack, olduğuna inanır. Ama Jack, bu yeni kisvede İngiliz toplumunun içinde büyük başarıyla hareket edebilir. Lordlar Kamarası'nda yerini alırken deliliği fark edilmez.

Filmin mesajı açıktır: Delilik seyircinin gözündedir. Neyin gerçek olduğunu neyin olmadığını ya da neyin doğru neyin yanlış olduğunu bize kim söyler? İsa bugün dünyaya gelseydi, akıl hastanesine kapatılırdı. Ama insan öldüren manyaklar iktidar koridorlarında yürür. Bilim insanları, bürokratlar ve ilaç firmaları, çeşitli merhem ve ilaçlarla duygularını körelterek, halkı kontrol etmede birleşmiştir. Modern hayatın sahtelik ve hileleriyle en kolay aldatılanlar için, tüketim malları vardır. Bunlar başarısız olduğunda acıyı azaltmak için Prozac vardır. Ve hâlâ tatmin ya da mana bulamayanlar için, Haldol alma zamanıdır. Biz haplarımı yutar gibi yapıp, birkaç dakika sonra güzelce dilinin altına sakladığı hapları çıkaran psikiyatrik hastaları gizlice alkışlarız. (*Girl, Interrupted*'de Angelina Jolie'nin oynadığı karakter patriarkal bir toplum tarafından baskılanmış kendinden emin bir kadından ziyade gerçek bir sosyopata dönüştüğünde biraz şoka uğrarız.)

Deliliğin kendisine genel olarak yıkıcılığın bir formu ve deli düşüncesine, bağlamı ne olursa olsun, yıkıcı olarak bakılır hale geldi. Psikanalistlerin hastaların bir kısmındaki öfke ve savunmacılığı terapinin "aşama kaydetmeye" başladığının işareti olarak almasıyla aynı şekilde, toplumsal eleştirmenler çılgınlık denen hali, sorularının ve teorilerinin rahatsız edici bazı gerçeklere yaklaştığının işareti olarak alır. Doğru cevap geri çekilmektense, bu araştırmaları daha ilerletmek olmalı.

Karşı kültürel düşüncede yer eden deliliğin romantikleştirilmesinin uzanımlarını görmek için Dezenformasyon Şirketi tarafından üretilen yayınların bazılarına bir göz atmak yeter. Karşı kültürel girişimciliğin klasik bir örneği olan Dezenformasyon Şirketi, en iyi alternatif kültür toptan satış dükkânı olarak tanımlanabilir. Şirket kurucusu Richard Metzger yakın zamanlı bir profilde kendisini "büyük işleri olmasını isteyen bir adam, uçmuş gazeteciliğin ve karşı kültürün Ted Turner'ı" olarak tanımlar: "O, hayatını karşı kültür satarak kazanır ya da daha doğrusu, ardına kadar açılmış sosyal tabuları seyrettikleri zaman insanların aklını başından alan, iç gıcıklayan bir heyecan satar."[7] Amacı yıkıcılığı markalaştırmaktan başka bir şey değildir.

Dezenformasyon Şirketi'nin yayınları genellikle "alternatif düşünce" çuvalının büyük kısmına dahildir. Problem burada "alternatif düşüncenin" "anaakım düşünceye" karşı olan her şey anlamında kullanılıyor olmasıdır. Böylelikle radikal sosyal eleştiriden delilerin hezeyanlarına kadar her şeyi içeren bir kategori haline gelir. Bu yüzden Noam Chomsky ve Arianna Huffington (sert olmasına rağmen ciddidir) gibi eleştirmenler, kendilerini insanların rutin olarak klonlanmış olduğunu, aspartamın zehirli olduğu ve antik Kuzey Amerika'nın pigmelerin yerleşim yeri olduğu ve evrenin duyarlı olduğunu ileri süren makalelerle bir araya getirilmiş bulur. Mevcut her sinyal bütün bu gürültünün ortasında hızla yok olur.

7. Lianna George, "Corporate Avant-Guard Market Radicalism," *National Post*, March 15, 2003.

Acayiplik arayışı Metxger tarafından üretilen ve Birleşik Krallık'ta yayınlanan *Disinformation* adlı TV programında daha da uç noktaya taşınır. Bu noktada, Fox Televizyonuvari "kameraya takılan aptalca davranışlara" düşkünlükle birlikte, Dezenformasyon, "Ripley'in ister inan ister inanma adlı programının acayipliği kutsamasına benzer bir yöne kaydı. Bu birbirlerini yakan hanzolar, dudakları dikilmiş bir kadın, bir CIA zihin kontrol kölesiyle röportaj, bir zaman makinesi mucidiyle tartışma gibi "sınırı aşan görüntülerini" içerir. Ve elbette Dezenformasyon Şirketi'nin iş modelinin ana gelir kaynağı ufolojidir. Alternatif girişimciler UFO'larla ilgili yayınlardan o kadar çok para kazanıyor ki tüm faaliyet hızla anaakım haline geliyor.

Dezenformasyon'un sunduklarının çoğu, yarışmacıların rutin olarak kırkayak yediği ya da hamam böcekleriyle dolu bir fıçıya girdikleri *Fear Factor* ve en çok işlenmiş tema olarak uzaylıların adam kaçırmada sert şehir içi polislere rakip çıkması gibi anaakım TV'de görülebileceklerden çok daha acayip ya da çirkin değil. Fakat reality TV'nin aksine Dezenformasyon Şirketi kendisini çok ciddiye alır. Yaptıklarının siyasi olduğuna inanırlar. Sınırları geri itiyor, anaakıma meydan okuyor ve böylelikle sistemi yıkıyorlardır. Ürünleri son derece ciddiyetle de kabul edilir. *Disinformation: The Interviews*'un bir değerlendirmesinde *LA Weekly* garip adamlar ve ilginç tipler vurgusunun altında ciddi bir amaç yattığında ısrar eder: "İradenin gücü vasıtasıyla gerçekliğin büyülü değişimine yapılan bu vurgu ilk bakışta saçma görünebilir; fakat dezenformasyon gündeminin asıl yönünün altını çizer. Propagandanın teşhiri ve alternatif teorilerin araştırılmasının bireyleri etraflarını saran kurgu ağına uyandırdığı yerde, şakacı ve sapkın örnekler rekabet eden kurgulardan kendilerininkini sahneye koymak için insanlara izin verir. Bu, günümüz teknolojisinin en iyisi her ne ise onu sömüren –kültür parazitleme, reklam bozma ya da geçerli konsensüse bir gedik açma– William Burroghs tarzı büyüdür."[8]

Bu temanın Guy Debord ve Jean Baudillard'ın gizli artalanından geldiği görülebilir. Bir gösteri toplumunda, her şeyin sadece

8. Doug Harver, "Pranksters, Deviants and SoCal Satanists: The Interviews," *LA Weekly*, 29 Kasım 2002.

bir temsil, bir yanılsama olduğu bir dünyada yaşarız. Matrix gerçektir; her yanımızdadır. Öyleyse neyin doğru neyin yanlış olduğu kimin umurundadır? Hepsi sadece gerçekliği kimin tanımlayacağı üzerine bir mücadeledir.

Problem bu "yıkıcılık" türünün herhangi bir kayda değer etkisi olmadan, kırk yıldır devam ediyor olmasıdır. Dezenformasyon'un para bayıldığı hiçbir şey kablolu erişimde bulunabileceklerden daha acayip değildir. Ve dünün "alternatifi" bugünün anaakımıdır. Bu bağlamda fanzin mizanseninin –Dezenformasyon'un esas olarak kullandığı şeydir– 60'ların başından beri edebiyat müessesesi için idman takımı rolü oynadığının farkına varmak öğreticidir. Ve aynı radikal iddialar –"geçerli konsensüste bir gedik açmak"– başlangıcından beri yapılmıştı. 1968'de Douglas Blazek "edebiyat artık bir ateş tekerleğidir ve eskisinden daha çok insanın –çoğunlukla da neşeli dondurma külahları ve dönme dolap yerine, gaz odasını ilk kez duyan genç insanların– kafasının içinde yeni bir döngü yakar."[9] Önde gelen fanzinlerin bazıları hakkında değerlendirme yapmaya devam eder: "Gene Bloom (bir ot alemi cezasını çekerken Sing Sing sakinlerini kendi dinine çevirmekle meşgul) yerine Mike Berardi tarafından yayımlanan ENTRAILS sadece delilik, can sıkıntısı katilleri ve bunak gıdaklamalarıyla dolu. 'Penisbaskı' denen işlemin yeni tanımlamasını okuyun. 'Üç yıldır Sing Sing'deyim' diyen gülünç hakimi okuyun. 'BECER' diyen rahibeyi okuyun. 1967 Bahar Yaz Sears Kataloğunun değerlendirmesini okuyun."[10]

Biz yıkıcılığın anlamından kuşkulanmaya başlamadan, herhangi bir fark edilir etki olmaksızın sistem kaç kere yıkılabilir? Akıl hastalığı gerçekten farklı bir sonuç bekleyerek aynı şeyi tekrar tekrar yapmaksa, bu radikalizm türünün sistemin altını oyacağını düşünmek delilik olmalı. "Becer beni" diyen rahibelerin radikal olmadığını, tümüyle göstermelik olduklarını biz fark etmeden daha kaç on yıl geçecek?

9. Douglas Blazek "THE little PHENOMENA," *The Portable '60's Reader* içinde, der. Ann Charter (New York: Penguin, 2003), s. 267.
10. A.g.e., s. 267.

İşte geçen elli yılda son derece yıkıcı olarak değerlendirilen şeylerin şipşak bir listesi: sigara içmek, erkeklerde uzun saç, kadınlarda kısa saç, sakal, mini etek, bikini, eroin, caz müziği, rock müziği, punk müziği, reggae müziği, rap müzik, dövme, koltukaltı kılları, graffiti, surf yapma, scooter, piercing, ince kravat, sütyen takmama, eşcinsellik, esrar, yırtık giysiler, saç jölesi, kızılderili saçı, Afrikalı saçı, doğum kontrolü, postmodernizm, ekoseli pantolon, organik sebzeler, askeri botlar, ırklar arası cinsel ilişki. Bu günlerde tipik bir Britney Spears videosunda bu listedeki her maddeyi (belki koltukaltı kılları ve organik sebzeler hariç) bulabilirsiniz.

Karşı kültürel isyan, dünyanın varsayılan sonunu sürekli ileri tarihe atan, hadisesiz geçip gittikten sonraki bir son tarih olarak kıyamet günü tahminlerine benzemeye başladı. Her zaman isyanın yeni bir sembolü sistem tarafından "içe alınır"; karşı kültürel isyancılar alternatif kimlik bilgilerini sınamak, kendilerini hakir görülen kitlelerden ayrı koymak için daha daha ileri gitmeye zorlanır. Punklar bir sürü kulak piercing'iyle yola koyuldu. Bu sıradanlaştığı zaman burun piercing'ine geçtiler, sonra kaş, dil ve göbek. Liseli kızlar bunları takmaya başlayınca, isyancılar Balililerin kulak blokları ya da penis piercing'i gibi "ilkel" tarzlara geçtiler.

Burada karşı kültürel hareket için son derece karakteristik olan bir kendi kendini radikalleştirme eğiliminin iş başında olduğu görülebilir. Temel problem estetik ve giyim kuşama ait normlara karşı isyanın fiilen yıkıcı olmadığıdır. İnsanlar ister piercing taksın ister dövme yaptırsın, ne tür giysiler giyerse giysin, hangi müziği dinlerse dinlesin kapitalist sistemin bakış açısından bir sorun yoktur. Şirketler gri takım elbise ve motorcu ceketi karşısında esas olarak yansızdır. Hangi tarz olursa olsun, her zaman onu satmak için sıraya giren tüccarlar olacaktır. Ve her başarılı isyancı tarzı, ayrım sağladığı için, otomatik olarak taklitçileri cezbedecektir. Hakiki bir yıkıcılığa bulaşmadığı için aynı tarzı benimseyen birilerini durduracak bir şey yoktur. Herhangi biri piercing taktırabilir ya da saçlarını uzatabilir. O yüzden "alternatif" ya da "cool" ve zer-

re kadar tavsiye edilebilir olan herhangi bir şey kaçınılmaz olarak "anaakım" olacaktır.

Bu, isyancı için bir ikilem yaratır. Bir zamanlar ayrım kaynağı olarak hizmet eden giyim kuşam işaretlerinin önemlerinin aşındığını görür. Bu isyancıyı iki seçenekle karşı karşıya bırakır: Kaçınılmazı kabul etmek ve kitleler tarafından sollanmak ya da yeni bir şey, daha aykırı bir tarz, birçok taklitçiyi henüz çekmemiş ve böylelikle hâlâ bir ayrım kaynağı olarak hizmet görebilen bir şey bularak direnmeye devam etmek. İsyancının aradığı şey, en nihayetinde sistem içine alınamayan alt kültürdür. Leonard Cohen'ın şarkısındaki kumarbaz gibi, o kadar yüksek ve acayip kartı arar ki hiçbir zaman bir başkasıyla oynama ihtiyacı duymaz; karşı kültürel isyan başka kimsenin takip etmeyeceği bir patika, asla anaakım olmayacak kadar uç bir görüntü arar.

Problem zamanla taklitçilerin eksilmeye başlamasıdır; bunun genellikle çok iyi bir nedeni vardır. Müzik örneğini ele alalım. Herkes efsanevi "yeraltı" toplulukları dinlemeyi ister. Hal Niedzviecki'nin konu üzerine uzun ağıdında yazdığı gibi "hepimiz TV ya da fast food ya da ambalajlı çerez ve önceden belirlenmiş kıyafet kelepçelerini çıkarıp atmak isteriz". Ama "Top 40 saçmalığının vasat dünyasında, Tayvan malı ürünlere batmış evrenimizde.... bir alıcıdan başka herhangi bir şey olarak birey için çok az yer vardır". Ve bu yüzden makinelerin tiranlığına karşı, yaratıcılık ve dışavurum arayarak, "tüm yaratıcı dışavurumları montaj hattında kayan parçalara döndüren katı, kâr takıntılı piyasa ekonomisine" karşı savaşarak misilleme yaparız.[11]

Niedzviecki'nin fark etmediği şey bu şekilde isyan etmeyi isteyebiliriz ama hiç başarılı olamayız. Hepimiz "top 40 saçmalığa" arkamızı dönsek ve alternatif müzik dinlemeye başlasak, bu alternatif topluluklar yeni top 40 haline *gelecekleridir*. Bu tam da Nirvana'ya olan şeydir. Ayrıca müzik sanayisinin bir albüm çıkarmak için çok; fakat ilave kopya yapmak için çok az paraya ihtiyaç gösteren yapısı göz önüne alınırsa, kim olursa olsun listeye giren çoğu insan için

11. Hal Niedzviecki, *We Want Some Too: Underground Desire and the Reinvention of Mass Culture* (Toronto: Penguin, 2000), s. 2–11.

son derece kârlı olacaktır. Müzik sanayisinin "katı" olduğu ya da "zımbırtı" ürettiği fikri yalnızca bir teorinin pençesindeki biri için söz konusu olabilir. Niedzviecki hiç Death Row Records dinlemedi mi acaba? Christina Aguilera'nın "Dirrty" videolarını hiç görmedi mi? Kim onlara zımbırtı der?

Gözüpek Niedzviecki alternatif müziğin kutsal kasesini –asimile edilemeyecek bir sound– bulmak için bir arama başlatır. Onu, en azından geçici bir süre için, Toronto'da Braino adlı grupta buldu. Onlar "isyanın sesi boğulmuş ulumalarıyla", "iç umutsuzluğun hüzünlü, ağıtlı ifadeleriyle" anlatısının kahramanları oldu. CD'lerinin piyasaya çıkma partisinde grubun performansını açık tatminle, "dağınık gevezelik eden pozcuların sinirini bozan ve hazırlıksız olanların ödünü koparan ses patlamaları" diye tanımladı.

Bununla birlikte Niedzviecki'nin satır aralarını okuyarak Braino'nun niçin o kadar sistem dışı olduğu hakkında biraz daha bilgiye erişebiliriz. Braino'nun *bir boka benzemediği için* asla anaakım olmayacağı çabucak ortaya çıkar. Müzikleri dinlenebilir gibi değildir. Anlatısının başında Niedzviecki Braino sound'unu "bir özbilinç, avant caz, rock, punk, film müziği ve barbershop'ın ironik karışımı" olarak tanımladığında, bu üstü kapalı söylenir. Bu, kulağa ümit verici gelmez. Daha sonra Braino'yu "büyük, hantal, acı veren bir gürültü" yapmakla tanımlar. Daha sonra düpedüz kabul eder, "bu sinir bozucu bir müzik. Çekip gitmek istiyorsunuz".

İşte elinizdeki bu. Kitle toplumu tiranlığından kaçınma çabasında, isyancı kendisini yarı boş bir barda, pozculara üstünlük hissederek, "sinir bozucu" olduğunu kendinin de kabul ettiği bir müziği dinlerken bulur. (Niedzviecki'nin anlatımındaki korkutulmuş pozcunun mevcudiyeti aslidir. Zevk ayrımı gerektirir ve ayrım "bizi" –bilgiye sahip olanları– "onlardan" –küçümseme ve şikayet konusu olarak hizmet görenlerden– ayırmayı içerir. Pozcular cool insanlar için, 50'lerde "geçmeye" kendilerini beyaz diye yutturmaya çalışırken yakalanan Yahudi ve Zencilerin eşdeğeridir.)

Niedzviecki'nin açmazındaki en kötü şey daha önce bunların hepsinin yapılmış olduğunu kabul etme başarısızlığıdır. Nihai alternatif albüm çoktan, 1975'te çıkmıştı. Lou Reed'in tamamı din-

lenilmez geri beslemeleri ve beyaz gürültüden oluşan çifte albümünün adı *Metal Machine Music*'ti (rahatsız edici bir konu da ikinci albümün B yüzünde bir çizik olduğundan son kısmın iğne plağın üzerinden fiziksel olarak kaldırılana dek sonsuza kadar sürmesi). Albümü satın alan çoğu insan parasını geri istedi, bu çalışmayı takdir eden hayranları bunu "büyüleyici" ve "yarısı duyulan hızlı tekrarlanmış notalar ve eskimiş gitar tellerinin üzerinden geçen, sürekli çığlıklar içinde sürekli demlenen enerji dalgası patlamaları" belki daha açıkçası "edinilen bir zevk" olarak gördüklerinden, bu albüm hâlâ pek çok rock eleştirmeninin liste başı.

Gerçekten alternatif müzik istiyorsanız, işte burada. Başka her şey pop müziktir.

Karşı kültürdeki bu eğilimlerin hepsini inceledikten sonra, bir insanın elektriği olmayan tahtadan bir kulübede yaşamayı nasıl becerebildiğini anlamak belki daha kolaydır. Popüler olarak "tüketim karşıtlığı" olarak tanıtılan önlemlerin çoğu yararsızdır. Sıklıkla tam zıt bir etkileri vardır; rekabetçi tüketimi teşvik ederler. Bu fırın sanayisinde mükemmel netlikte görülebilir. 60'larda pek çok insan Wonder ekmek topluluğunun ruh karartıcı birörnekliğine bir tepki olarak kendi ekmeğini kendi pişirmeye başladı. Ama tarihin büyük bölümünde, insanların ekmek almak için fırına gitmesinin bir nedeni vardır. Küçük partiler halinde ekmek hazırlama ve pişirme son derece verimsiz, pahalı ve zaman alıcıdır (çevre için kötülüklerden bahsetmiyoruz bile). Başka bir deyişle evde ekmek yapmak mutlaka birkaç ayrıcalıklıya (zenginlik ya da boş zaman fazlası olanlara) göre bir faaliyettir. Sonuç olarak çok geçmeden, onları temin etmeye istekli fırıncılarla birlikte marketlerde ev tipi ekmek görülmeye başladı. Böylelikle beyaz ekmeğin gözden düşmesi, Great Harvest Bread Company gibi güçlü acenteliklerin büyümesiyle birlikte, güya fırıncı esnafında bir patlamayla denk düştü. Bu fırınlar toplu üretim teknikleri kullanmadıkları için somunlarının maliyeti Wonder ekmeklerinden epey yüksekti. Fakat tüketimcilik ve kitle toplumunun kurbanı olmaktan kaçınmak için özel tarife ödemeye istekli tüketicilerde kıtlık yoktu. Bir kez

daha karşı kültür tüketici eğilimlerini sürükleyen hayati kıvılcım olduğunu kanıtladı. San Francisco'nun hem 3 dolarlık latte'nin hem de 4 dolarlık hamur mayasının vatanı olması tesadüf değildir.

Kitle toplumunu eleştiren insanlar "sistemin" pençesinden kurtulmak için giderek daha uç önlemlere zorlanıyor. En başta, daha önce bahsedildiği gibi gelirinizi azaltmadıkça tüketiminizi azaltmak yararsızdır. Kazandığınız her şey biriktirilir ya da harcanır; biriktirdikleriniz de daha sonra siz ya da başka biri tarafından harcanır. Harcama kalıplarınızı değiştirmek ancak gelirinizin düşmesine izin verirse tüketim miktarında bir gedik açacaktır.

Tüketimin ve gelirin bu tür "vites küçültmesinin" en önde gelen savunucularından biri Juliet Schor'dur. *The Overspent American*'da Schor tipik vites küçülten bir insan profili sunar: Tüketimcilikle savaşmasının çeşitli yollarına dikkat çeken küçük bir okla birlikte, market malzemeleri taşıyan şirin bir genç kadın fotoğrafı. Bu noktalara bir göz atıldığında, vites küçülten bu gençlerin ne zor bir görevle karşı karşıya olduğunu görmek kolaydır. İşte bir örnek:[12]

> - "Organik yiyecekler alır." Bu nasıl tüketimcilikle savaş olur? Bizim vites küçülten adamımız market malzemelerinin hepsi için iki üç kat fazla ödemek niyetindeyse, daha fazla para kazanmak zorunda kalacaktır kesinlikle. Organik gıda "şişik fiyatlı" tüketim mallarının en son kategorisidir. Esnaf ekmeği, espresso kahve ve el dokuması halı gibi, üretimi daha emek yoğundur. Kuzey Amerika'nın her yerindeki marketler organik çılgınlığından çıkar sağlar. Organik gıdalar Amerika Birleşik Devletleri'nde neredeyse bir aristokrat sınıfına dönüşü sürükleyen ana güçlerden biridir; zenginler artık fakirlerle aynı gıdayı yemez.
> - "Takas ekonomisine başlamakla ilgili bir kitap olan '*The Time Dollar*' taşımak." Yerel bir takas ekonomisinin ulusal para ekonomisinden bir şekilde daha az "tüketimci" olduğu fikri çok tuhaftır. Tüm mallar başka mallarla değiştirilir. Bir takas ekonomisinin yegane avantajı vergiden kaçınmayı kolaylaştırmasıdır; bu da solcuların savunacağı bir şey değildir.
> - "Spor Salonu üyeliğini iptal edip akşamları hayat arkadaşıyla yürümek." MEC ve REI gibi boş zaman malı satıcılarının ileri teknoloji yürüyüş ayakkabılarını, sıradan ve daha az dayanıklı salon ayakkabılarından 300 dolar fazlaya satmasının nedeni budur. Salon üyeliği olan insanlar egzersiz ekipmanlarını paylaşmayı kabul ettikleri işbirliğine dayalı bir düzene gi-

12. Juliet Schor, *The Overspent American: Upscaling, Downshifting, and the New Consumer* (New York: Basic Books, 1992), s. 112.

rerler. Daha bireyci olan açık hava meraklıları kaçınılmaz olarak kendi alet edevatlarının hepsini satın alırlar. Açık hava boş zaman malları piyasasının o kadar zengin olmasının nedeni budur. "Temiz" faaliyetlere katılmak tüketicilerin kendilerine aşırı harcama izni bahşetmede kullandığı ana psikolojik aygıtlardan biridir.

- "Anı yaşar." Bu kulağa muhteşem gelir fakat neye yarar? Anı yaşayan insanların gerçekten ihtiyacı olmayan şeyleri gayri ihtiyari satın almaları daha muhtemel değil midir? Anı yaşamak hiçbir şeyi biriktirmemeyi ima etmez mi?
- "Satın almaktansa tamir eder" (bir çekiç taşır). Muhteşem. Kendin yap; kendi alet setine ihtiyacın olacak. Nasıl yapacağını sana anlatan kitaplara ihtiyacın olacak. Teknikleri öğrenmek için kurslara katılmaya ihtiyacın olacak. Bu tam Home Depot'nun iş modelidir.
- "Kendi giysilerini yapar, kendi yünlerini tarar, kendi koyunlarını kırkar." Bu belli ki bir espridir. Fakat kahkahanızı kontrol altına alınca, bir batış duygusuyla fark ediyorsunuz ki listelenen bütün maddelerden "tüketimciliği" azaltmak için bir şey yapması muhtemel olan yeganesidir. Ve Amish gibi yaşamak tüketimcilikten uzak durmanın tek yoluysa, tüketimcilikte evvel emirde yanlış olan şeyi merak etmeye başlarsınız.

Vites küçültmedeki bu tavsiyelerin hepsi, toplumun değişmesinin nihai olarak bizim kendi bilincimizin değişmesi meselesi olduğunu iddia eden karşı kültürel inanca dayanır. Sonuç olarak bir dizi ileri derecede bireyselleştirilmiş strateji yaratır. Ortalama çalışma saatleri son birkaç on yıldır Amerika Birleşik Devletleri'nde yükselmiştir. Ve iş aile dengesini kurmada zorlukların arttığını bildiren Amerikalıların sayısı göz önüne alındığında, bunların çoğunun istemeden yapıldığına kuşkunuz olmasın. Bunların çoğunun nedeni işyerindeki rekabetçi yapıdır. Başka herkes haftada 60 saat çalışıyorsa, çocuklara, eve gitmek için akşam beşte işe başlamanız halinde, terfi etme şansınız sıfıra yakın olur. Schor Amerikalıların aşırı çalıştığını iddia etmekte kesinlikle haklıdır fakat bu problemin çok basit, "yüzeysel" çareleri vardır. İş haftasına zorunlu tatilleri uzatacak ve ücretli annelik ve ebeveyn iznini daha uzatacak daha ileri yasal sınırlar getirmektir. (Kuzey Amerika'da "serbest Cuma" mız var; daha çok bir hafta sonu atmosferi yaratmak için insanlar işte ceketlerini ve kravatlarını çıkarıp atmaya teşvik edilir. Fransa'da çok daha iyi bir çözümleri var. Fransızlar buna "çalışıl-

mayan Cuma" diyorlar.) Bu tür kurumsal değişiklikler tüketimcilikle savaşmada, Schor tarafından önerilen herhangi bir vites küçültme stratejisinden daha fazla şey yapacaktır.

Michelle Rose'u tanıyalım. 41 yaşında, Vermont'da yaşayan, üç çocuk annesi Rose kötü bir evlilik ve istismarcı bir ilişki de dahil, bir dizi kişisel trajediden acı çekti. Fakat bütün bunlar artık geçti. Hayatına geri döndü. Dönüm noktası, evini kül eden bir yangında bu dünyada sahip olduğu her şeyi kaybetmesiydi. Bu olay ihtiyacı olan uyandırma ziliydi. Bu (*Real Simple* dergisindeki profiline göre) "gerçekten ihtiyacı olan her şeyin dünyanın kendisi olduğunu fark ettiği" andı.[13]

Yukarıda anlatılanlar, bir kadının maddi değerleri aşmayı nasıl öğrendiği ve kültürümüze hakim olan, almış başını gitmiş tüketimcilikten nasıl kaçtığıyla ilgili erdemli bir hikâyenin başlangıcı gibi görünüyor. Eşlik eden fotoğrafta Michelle bahçesinde çalışırken görülüyor: "Büyük bir dikkatle yeni evindeki bitkileri seyreltiyor, sonra yavaşça etraflarındaki toprağı sıkıştırıyor. Her hareketi, neredeyse annece, şefkatli. Burada, toz toprak içindeki onun en gerçek benliğidir."

Ama biraz ilerleyince hikâye garip bir dönüş yapıyor. Kuzey Vermond'daki "toprağın" Rose'un tanımlamasına hiç uygun olmadığına dönüyor. Yükümlülüklerden kaçmak için gittiği küçük bahçesi gerçekte "Hawai'nin en azgelişmiş ve verimli adalarından biri olan" Kanui'dedir. Oraya gidip gelir: Burlington'a araba sürerek, Chicago'ya uçakla, birkaç tane daha aktarma uçuşu sonrası arazisine varmak için bir saat daha araba sürerek. "Yetiştirmeye başladığı çay, sandal ağacı ve bambulara ayrılmış 40 dönümünü temizlemek ve hazırlamak için" yılda birkaç seyahat yapar. Çocukları liseyi bitirdiğinde, adada tam zamanlı kalarak hayatını "basitleştirmeyi" planlar.

Buyurun yeni tüketimciliğe. Bir zamanlar insanların her şeyden uzaklaşmak için kuzey Vermond'a giderdi. Sonuçta kuzey

13. Tüm alıntılar: Jenny Allen, "Endless Summer," *Real Simple*, Haziran/Temmuz 2003. 198–204. Time Warner Inc.'in nazik izniyle.

Vermond aşikâr olarak biraz fazla kalabalık hale geldi. O zaman bir sonraki neresi? Pasifik'teki ücra bir ada. Kuşkusuz bu adalar da az bulunur. Fakat şimdiye kadar Rose, sürünün dışında kalmayı başardı. "Mai Tai ve luau için giderek popüler olan adalara gelen devre mülk ziyaretçilerin tersine Michelle toprak için gelir" deniyor bize. Anlayamayanlar için Michelle ek bir vurgu yapıyor. "Tatil için gelen çoğu insan adanın güney sahilinden hoşlanır, orada hava daha güneşlidir" diyor. Oysa onun mülkü yağmur ormanları tarafındadır. "Biz rutubetli havadan hoşlanırız" diyor. Doğal olarak. Tüm turistlerden ayrı olarak, onu adanın diğer tarafına çeken moral üstünlük duygusu ya da ayrıcalıklı olma değildir. *Rutubettir.*

Çay yetiştirme planına ne oldu? O gerçekten kapitalizm değildir. "Dört dönüm bir iki ton çay verebilir... Lipton değilseniz bu çok değil fakat yerel olarak organik çay satacaksanız yalnızca bir hayli demlik eder." Diğer taraftan plan muhtemelen çok ekonomik değildir. İş, Michelle'in o uzaktayken "toprağına" göz kulak olacak tam zamanlı bir eleman almasına döner. "Tik cilalı sedirin" dışındaki araziye üç bina yapması için müteahhitle de anlaşır: Onlardan biri yetiştirmeye niyetlendiği organik çay içindir. Tarz hem "ilkel hem zariftir". Bütün bunlara nasıl para yetiştirir? Bayağı cömert bir nafaka aldığı ortaya çıkar. Ve binaların tasarımı hem mimar hem hem üniversite profesörü olan (bir yandan bahsedildi) yeni kocası tarafından seve seve yapıldı. Maddi mallarımızın hepsinin yok olmasıyla ne kadar çok şey öğrenebildiğiniz şaşırtıcı değil mi?

Bu resimde açık olarak yanlış bir şey var. Maddiyatçı olmayan değerler ileri süren ve "basit" hayat idealini savunan biri için Michelle kesinlikle korkunç miktarda fazla para harcamış gibi görünüyor. Buna "maddiyatçı olmamanın paradoksu" denebilir. Son kırk yıl içinde, maddiyatçı olmayan değerler, Amerikan tüketimci kapitalizminin en çok yolacağı kazlardan biri oldu. Herkesin kendi organik çayını yetiştirmek için zamanı olmaması basit bir gerçektir. Bazı insanların sorumlulukları vardır. Rose'un hayat tarzını paylaşacak paraya da zamanları olmayabilir ama en azından onun değerlerini benimseyebilirler ve organik çay satın alarak onun es-

tetiğini yakalayabilirler. Burada bir pürüz var: Tam da maddiyatçılık karşıtı oldukları için *Real Simple* dergisinin teşvik ettiği değerlerin yüksek prestiji vardır. Ucuz seri üretim ıvır zıvır almaktansa, kendi çayını yetiştirmek dünyayla daha çok temas halinde, daha iyi bir insan gibi görünmenizi sağlar. Böylelikle kendinizinkini yapmak için çay piyasasından "çıkmak" tüketiciliğe gerçekten bir darbe vurmak değildir; sadece kendininkini üretmeye vakti olmayanlar için daha pahalı, "tamamen organik" çay için bir piyasa yaratır. Başka bir deyişle rekabetçi tüketimciliği azaltmaktan çok alevlendirir.

Hippilerin yuppi olmamak için her şeyi satmalarının gerekmemesinin nedeni budur. Sistem onların ihtilafını "içe alıyor" değildir, onların zaten hiçbir zaman gerçekten ihtilafları olmamıştır. Michelle Rose ve başkalarının kanıtladığı gibi, maddiyatçı değerleri ve kitle toplumunu reddetmek, sizi tüketimci kapitalizmi reddetmeye zorlamaz. Sistemin gerçekten dışına çıkmak istiyorsanız, "bir Kaczynski olmanız" ve çekip gidip bir yerlerdeki tahta kulübede yaşamanız (ve bir Range Rover'la sağa sola seyahat etmemeniz) gerekir. Karşı kültürel isyanı karakterize eden sembolik direnişin gündelik edimleri gerçekten "sistemi" rahatsız edici olmadığı için, karşı kültürel düşüncenin mantığını doğal sonuçlarına kadar takip eden biri kendisini giderek isyanın uç formları içine çekilmiş bulacaktır. Bu isyanın yıkıcı hale geldiği nokta, genel olarak hakikaten antisosyal hale geldiği noktayla çakışır. Ve o zaman bir isyancı olmaktan çok bir baş belası olursunuz.

İkinci Bölüm

6
Üniformalar ve Birörneklik

Uzay Yolu evreninin en dikkat çekici özelliklerinden biri, markalı tüketim mallarının hiç olmamasıdır. Şovdaki herkes neredeyse her zaman bir üniforma giymektedir. Yedikleri, içtikleri, işte ve eğlencede kullandıkları ürünler ve ekipmanlar, bilgisayarları, tricorder'ları ve silahları herhangi bir tür ticari marka, logo, marka adı içermez. Ayrıca her şey bizim dünyamızda verili kabul ettiğimiz tasarım ve özgünlükteki çeşitlilik ve farklılık açısından eksiklik taşır. *Uzay Yolu* evreni neredeyse her yönden birörnektir. Bu açıdan *Uzay Yolu* en çağdaş bilimkurgulardan dikkat çekici şekilde farklıdır. *Blade Runner* (Bıçak Sırtı) gibi filmlerde ve William Gibson ve Neal Stephenson gibi yazarların kitaplarında yakın ge-

lecek, şirketler, acentelikler ve tüketim mallarının hakim olduğu enformasyon kapitalizminin çok güçlü bir formudur.

Uzay Yolu'nda enformasyon teknolojisi, piyasalar ve tüketim mallarının etkisinin cyberpunk'un alt türlerindeki kadar merkezi olmaması, neredeyse tamamen gözden kaçırılır. Jean-Luc Picard Borg'a karşı kısa ve nihai bir savaşın, Federasyon içinde tüketici güvenini yeniden sağlayacağını da umut etti mi acaba? Bütün cakasına karşın James T. Kirk modaya en ufak bir ilgi gösterir mi? *Uzay Yolu* tüketici kültürüne bu kayıtsızlığıyla hep, şirketler ve tüketiciler arasında piyasa temelli bir rekabet değil, devletler ve ideolojiler arasında askeri bir rekabetin hakim olduğu bir gelecek öngören 50'lerin bilimkurgusunu andırır.

Uzay Yolu geleceği net olarak Amerikan değerlerinin, en azından Federasyon içinde, zafer kazandığı bir gelecektir. Pek çok yorumcunun işaret ettiği gibi, dizinin politik mesajı yapıldığı dönemi yansıtmaya eğilimlidir: Kaptan Kirk'ün komünistlikle suçlanması ve adaleli militarizminin, Picard ve Janeway'in yılışık çok kültürlülüğüne yol açması gibi. Tüketim ürünlerinin ve tüketimci değerlerin yokluğuna, sadece dizinin senaristlerinin bir kısmındaki kötü yazarlık ve tahayyül eksikliği açısından bakmak çok caziptir. Fakat bu çok aceleci ve kolay bir sonuç olur. Diziyi değerlendirmenin bir başka yolu, Federasyon yurttaşlarının isyancı olmadan birey olmanın, matlaştırıcı bir varoluşsal birörnekliğe boyun eğmeden üniforma giymenin bir yolunu bulduğu politik alegori olarak, aydınlanmış bir geleceğin alegorisi olarak bakmaktır.

Biz tamamen zıt bir toplumda yaşıyoruz. Bizler benzeri olmayan bir derecede giydiklerimizin tam olarak bilincindeyiz ve karşı kültür bu bilinçliliği yükseltmede muazzam bir rol oynadı. Şimdi bile pek çok alternatif haber dergisi, her birinin kökeninin detayları verilen giysi ve aksesuarlarının titiz dökümüyle birlikte, yerel bir sahne insanının resmini gösteren küçük "tarz" yazıları kullanıyor. Bu özsunumun rekabetçi yapısı asla yüzeyden çok uzak değil. Her parça egzotik bir bölgeden ya da sıradışı bir biçimde ya da istisnai şekilde düşük fiyatla edinilmelidir. Her parçanın kendi özel hikâyesi olmalıdır. Toplam düzenleme cafcaflı değil; ama eklektik olmalıdır.

Buraya nasıl varıldı? *Uzay Yolu* dizisinde öngörülen geleceğe ne oldu?

Saf pratik bir perspektiften giysiler örtünmek içindir. Bizi sıcak tutar, güneşten, böceklerden korur ve genel olarak korumaya ihtiyacımız olan yerlerimizi korur, desteğe ihtiyaç olan yerlerimizi destekler ve gündelik hayatta işlerimizi kolaylaştırır. Bu çok aşikârdır. Ama aşikâr olmakla birlikte giysiler bundan daha fazlasıdır. İnsanlar her zaman, yalnızca (ya da birincil olarak) örtünmek için değil, iletişim için giyindiler. Giysilerin sembolik kullanımı pek çok bakımdan dil gibidir, bir dışavurumcu eylemler yelpazesine imkan tanıyan gramer ve sözdizimi vardır. Ve zengin bir dilin espriye, ironik cümlelere, hatta argo ve metaforlara izin vermeye yetecek kadar incelmiş bölgesel ve demografik lehçeleri vardır.

Giydiğimiz şey kim olduğumuza dair çok şey anlatır. Giysilerimiz yaşımızı ve gelirimizi, eğitimimizi ve sosyal sınıfımızı ortaya koyar: halihazırdaki tavırlarımızı ve siyasi inancımızı, toplumsal cinsiyetimizi ve hatta cinsel tercihimizi ortaya koyar. Eş seçiminde olağanüstü önemli bir rol oynar. Giyinme içinde yaşadığımız zaman için son derece doğru bir rehberdir de: Ne giyildiğine (saç kesimiyle birlikte) bakmak eski fotoğrafları tarihlemenin en kolay yoludur. Kısacası kim olduğumuz, giydiğimizle ortaya çıkar.

Bunların hiçbiri pek çok insana tartışmalı gelmeyecektir. Fakat giyinme ifadenin bir formuysa, konuşma gibi, az ya da çok bağımsız olabilir ve tıpkı insanların söyleyebildiği ya da duyabildiği şeyleri kısıtlamanın, sıklıkla düşündüklerini kısıtlamanın bir yolu olarak görülmesindeki gibi, insanların giyebildikleri şeyler üzerindeki kısıtlamalar, kim olduklarını sınırlamaya hizmet edebilir. Bu fikir toplumumuzdaki üniformalara yaygın düşmanlığı motive eden şeydir. Sav basittir: Giysilerin birörnekliği kaçınılmaz olarak zihnin birörnekliğine yol açar; başkalarının giyim kuşam dayatmalarına uyuyorsanız, varlığın dışarıdan bir belirlenme şekline uyuyorsunuz demektir. *The Language of Clothes*'ta [Giysilerin Dili] Alison Lurie, üniformanın karşı kültürel analizini özetler: "Üniformanın ne türü olursa olsun –askeri, sivil ya da dini; bir gene-

ralin, bir postacının, bir rahibenin, bir uşağın, bir futbolcunun ya da bayan garsonun kıyafeti– böyle bir kıyafet giymek, insanın bir birey olarak davranma hakkını bırakmasıdır. Konuşma açısından da kısmen ya da tümden sansürlenmektir."[1]

Bu tür düşünce, hippilerle başlayan, yalnızca asker ve polise değil, her bürokratik organizasyona düşmanlığın açıklanmasında doğru çok yararlıdır. Standartlaştırılmış her tür giysiye üniforma olarak bakarsak, gri takım elbiseli bir adama bir Milli Muhafız'ın eşdeğeri olarak muamele etmek kolaydır. Askeri sanayi kompleks içindeki doğal ittifak, herkesin bir tür üniforma giymesi vasıtasıyla ortaya çıkar: işte polisler, işte takım elbiseliler, işte idareciler. Üniforma bu kurumların hepsini çabucak gözden geçiren ortak nokta olur; deşifre edilmelerine imkan verir.

Bütün üniformaların içinde hiçbiri okul üniformasından daha kötü ve sürekli eleştiriye konu olmamıştır. Bunun nedenini anlamak zor değildir. Standart karşı kültürel görüşe göre, bürokratik devletin amacı, kişinin sistemdeki yeriyle özdeş özel bir role ya da işleve tamamıyla boyun eğsin diye, bireye "bilinç vermekti". *The Greening of America*'da Charles Reich böyle bir sistemde insanın "makine dünyasının bir parçası ve sakini olarak, aldırışsız ve cansız yürüyüp gittiğini" savunur.[2] Gri takım elbise teknokrasideki asli tek boyutluluğun bir sembolü haline gelir. Eğitim sistemi yoluyla öğrenciler önce endoktrine edilir; işlevsel rollerini kabul etmeleri öğretilir. Eğitimi "bir rol hapishanesinde yatanları endoktrine etmenin" yolu olarak tanımlayan Reich ıslah etme metaforuna yönelik ısrarından vazgeçerken okullaşma derecesinin "bir Kurum Çocuğu" yarattığı inancını tümüyle korur.

Bütün bir kuşak için okul üniforması günümüz toplumuyla ilgili ruh yıkan her şeyi simgeler. Bu üniformanın saygısızlığı genç isyancıların en güçlü sembollerinden biri haline geldi. AC/DC'nin yaşlı gitaristi Angus Young hâlâ imzalı okul üniformasıyla sahneye çıkar. Rock and roll'un anarşist ruhunun dine yakın bir yakarışı. Madonna'nın ya da Sinead O'Connor'ın katı ikona kırıcılığından

1. Alison Lurie, *The Language of Clothes* (New York: Henry Holt, 2000), s. 18.
2. Reich, *Greening of America*, s. 141.

çok daha etkilidir. *The Wall*'un sinema versiyonunda üniformalı okul çocukları korosu, yavaşça kıyma makinesine doldurulup diğer uçtan hamburgerler çıkarken, Pink Floyd'un meşhur düşünce kontrolü ve eğitimi teşhis/tehdit etme şarkısını söyler. Bu, bir okul çocuğuna sınıfta şiir yazmaya cüret ettiği için müdür tarafından dayak atılmasının taklidi yapıldıktan sonra olur. Hepsi kıyma makinesinin içine! Yaratıcılık ve imgelem ne pahasına olursa olsun ezilmelidir. Fabrikaları başka nasıl sorunsuz işleteceğiz?

Ama 90'larda, bebek patlamasının çocukları liseye başladığında garip bir şey oldu. Gerici güçler disiplini iyileştireceğini ve öğrenciler arasında daha fazla saygıyı teşvik edeceğini savunarak, daima güçlü bir şekilde üniformanın tarafını tutmuştu. Askeri okullar ve kilise okullarıysa hiçbir zaman üniformayı bırakmadı. Fakat bu zıtlık, karşı kültürel radikaller arasında büyük değer verilen, üniformaların ortadan kaldırılmasının özgürleştirici olacağı, yeni bir yaratıcılık ve özgürlük çağına götüreceği inancını pekiştirdi sadece. Ama 90'larda işitmeye başladığımız ses tamamen farklıydı. İçlerinde birçok 60'lar radikali de olmak üzere pek çok ilgili ebeveyn okul üniformalarının hiç de o kadar kötü bir fikir olmadığını usul usul ileri sürmeye başladı. Amerika Birleşik Devletleri'nin bebek patlaması kuşağından olan ilk başkanı Bill Clinton, okul üniformalarına desteğini, bir Eyaletteki söylevinde buna bir gönderme yaparak açıkladı.

Üniformaları ortadan kaldırmaktaki problem, sonuçlarına bakılırsa, disiplinde çok fazla bir bozulmaya değil, başıboş bir tüketimciliğe yol açmasıdır. Bütün o ergenler arasında duyduğumuz marka bilincinin, giysilere, spor ayakkabılara takıntının nereden geldiğini sanıyorsunuz? Şurası kesindir: Üniforma giyen çocuklar giysileri için öldürülmezler. Clinton'ın dediği gibi "eğer bu, ergenler marka ceketler için birbirlerini öldürmeyi bırakacaklar anlamına geliyorsa, devlet okullarımız öğrencilerine okul üniforması giymeyi zorunlu kılabilir."[3]

Okul üniformalarının bu beklenmedik dönüşü bir modern ahlak hikâyesi gibidir. Burada karşı kültür mitini yeniden üreten

3. Bill Clinton, State of the Union Address, Ocak 1996.

ve devam ettiren oyundaki güçlerin hepsini bulabiliriz. Bu mitin başarısızlığının nedenlerini ve onun yarattığı yalancı isyancılığın sapkın sonuçlarını da net olarak görebiliriz. Karşı kültürel isyanın niyetlendiği sonuçları üretmedeki başarısızlığı, hiçbir yerde daha bariz değildir. Başka bir deyişle üniforma politikalarından, modern kültür hakkında bilmemiz gereken her şeyi öğrenebiliriz. Fakat önce üniformanın nasıl böyle bamteli bir mesele haline geldiğine daha dikkatli bir bakış atmamız gerekiyor.

Paul Fussell *Uniforms* adlı kitabına üniforma ve kıyafet arasına bir fark koymaya çalışarak başlar. Fussell'a göre "bir giysinin üniforma olarak nitelendirilmesi için birçok başka kişinin aynı şeyi giymesi gerekir".[4] Yüzeysel akla yatkınlığına rağmen, bu iddia dikkatli bir incelemeye dayanmaz. Blue jean'i bile üniforma sayarsak (Fussell'in yaptığı gibi), bu derhal karşı kültürün çoğu üyesi de dahil, herkesin bir üniforması olduğu sonucuna götürür. Üniforma giymeyen yegane insan, tek çantayla sokakta yaşayan kadınlar, deliler ve eksantrik İngiliz erkekleridir (bunlar arasında tüvit takımın yaygın ortak zevk olduğuna bakılırsa, buraya dahil edilmeleri kuşkulu hale gelir). O zaman böyle bir tanım karşı kültürel isyancıların, uyumlu da olduklarından –onlar sadece farklı bir kurallar setine uyarlar– tümüyle ikiyüzlü oldukları yüzeysel suçlamasını körükler.

Birkaç ayrım koymak yardımcı olacaktır. Bir kere popüler üniforma nosyonunun –bireyselliği baskılayan uyumluluk sağlama araçlarını dışarıdan şart koşan şey olarak ki askeri üniforma bunun temel örneğidir– bir bütünün sadece bir ucu olduğunu fark etmemiz gerekir. Askerliği bir yana bırakırsak, yarı üniformalara (hemşireler, postacılar), standartlaştırılmış giyim formlarına (tamircilerin tulumları gibi), çalışma hayatı elbiselerine (gri flanel takım) ve moda giyime geliriz. İstersek bunların hepsine eşit olarak "üniformalı" muamelesi yapabiliriz ama bu bir üniformanın işlevinin kurum ya da gruba bağlı olarak değişebildiği önemli durumları

4. Paul Fussell, *Uniforms: Why We Are What We Wear* (Boston: Houghton ve Mifflin, 2002), s. 4.

fark etmemizi engeller. Ayrıca bunların hepsine üniforma muamelesi yapmak yanlış olur; çünkü "üniformalı" olmakla giysilerin birörnekliğini eşitlemek yanlıştır. Buckingham Sarayı'nın dışında nöbet tutan kırmızı tunik ve ayı postu şapkalar giyen Kraliçe Muhafızları üniformalıdır; mezuniyet balosunda farkında olmayarak aynı giysileri giyen iki kız ise değildir.

"Üniformalı" olmanın ne giydiğinizden çok, içine gömülü olduğunuz sembolik ve sosyal ilişkilerle ilişkisi vardır. Üniformanın kendisi bir kurumdaki üyeliğin meşrulaştırıcı sembolüdür ve böylelikle ikili bir işleve hizmet eder. İlki, üniforma bir grubun üyelerini başka grubunkilerden ve bir bütün olarak toplumun geri kalanından ayırır. İkincisi, üniforma dışarıdan tasdik edilmiş statü, ayrıcalık ve aidiyet işaretlerinin kullanımını ortadan kaldırarak, grup uyumluluğu dayatır. Üniforma paradoksal olarak hem demokratik hem seçkincidir, statüyü hem açığa vurur hem gizler: Dışarlıklı olanlara belli bir grubun üyesi olarak, giyenin statüsünü açığa vurur, grup içinde statü ve aidiyetlerin tüm dışsal belirteçlerini baskılar.

En katışıksız formunda üniforma, idari bir bürokratik organizasyon içinde kontrol ve kumandayı icra etmede kullanılan bir araçtır. Amaç üniforma giyenler için Nathan Joseph'in "Genel Üniforma"[5] dediği bir kimlik yaratmaktır; o diğer bütün kimliklere boyun eğdiren "Baş Statü" dür. Üniforma giyenler tek bir öncelikli kurumsal normlar dizisine tabi, tek boyutlu insan görünümü alırlar. Onun hakkında bilmeye ihtiyacınız olan her şeyi, kelimenin gerçek anlamıyla kıyafetinin üzerine giymiştir. Askeriye genel üniformanın en iyi örneğidir ve Amerika Birleşik Devletleri Deniz Piyade Sınıfı belki de fevkaladenin fevkindedir.

Askeri komutanlar askerlerin genel olarak fikirler için değil Kral ve Ülke için, hatta aileleri için savaşmadığını neden sonra anladı: onlar birbirleri için ve ait oldukları birlik için savaşırlar. Bir adamı bir siperin üzerine tırmanmaya ya da bir makineli tüfek yuvasına koşmaya ikna eden şey kardeşlik duyguları, yetiştiği

5. Nathan Joseph, *Uniforms and Nonuniforms: Communication through Clothing* (New York: Greenwood, 1986), Böl. 5.

birliğe ve birlikte savaştığı insanlara sadakatidir. Askeri komutanların, askerleri siyasi teorinin ayrıntıları ya da jeopolitiğin çetrefilliği konusunda eğitmeye çok zaman harcamamalarının nedeni budur. Onun yerine mümkün olduğunca güçlü bir grup aidiyeti duygusu aşılamaya zaman ayırırlar. Nihai hedef kendi tarafını yüzüstü bırakmaktansa, ölmeyi düşünen askerler yetiştirmektir.

Birçok orduda grup sadakatinin birincil hedefi askeri Alaydır. Mesela Kanada ordusunda Princess Patricia's, Loyal Eddies ve Van Doos'daki askerlerin kafalarına sokulan Alay tarihleri ve Alay gururları vardır. Amerika Birleşik Deletleri Deniz Piyadeleri farklıdır, orada Sınıf bir bütün olarak önemlidir. Piyadelerin parolası *semper fidelis*'dir (genellikle *semper fi* diye kısaltılır) –"daima sadık"– ve piyadeler birlikten ayrıldıktan çok sonra bile bir kardeşlik duygusunu korumalarıyla meşhurdur.

Grup sadakati ve ayrı olma halinin bu güçlü bileşiminin gelişimi Stanley Kubrick'in 1987 tarihli filmi *Full Metal Jacket*'in ilk yarısının merkezindedir. Film bir askeri berber tarafından kafalarının tıraş edilirken, bireysel kimlikleri kelimenin gerçek anlamıyla kırpılan acemi erler kurgusuyla başlar. Sonraki dersleri üniformanın ikili işlevi üzerine bir örnek olay çalışmasıdır, acemi erlere talim eğitmenleri R. Lee Ermey'nin (gerçek hayatında da eski bir eğitim çavuşudur) oynadığı Topçu çavuşu Hartman tarafından adamakıllı bir fırça atılan meşhur ilk sahneyle başlar. Denizci piyadelerin içten demokratik doğasını vurgulamak için Hartman acemileri bilgilendirmeye (renkli bir dille) bir dakikasını ayırır; onun kampında ırkçı darkafalılık yoktur; çünkü herkese eşit derecede değersiz gözüyle bakılır.[6] Ve derslerinin sonunda Parris adasından ayrılıp usta birliklerine katılamaya hazırlanırlarken, Hartman onların toplumun geri kalanından temel olarak farklı bir grup olduklarını hatırlatır. Artık bir "kurtçuk" değil, bir denizci, kardeşliğin parçasıdırlar.[7]

Bu askeri temel örnek göz önüne alındığında, üniformalara – ve onları giyen kadın ve erkeklere– kültürel isyancılar tarafından

6. Stanley Kubrick, Michael Herr ve Gustav Hasford, *Full Metal Jacket* (New York: Knopf, 1987), s. 4.
7. A.g.e., s. 42

muazzam bir küçük görme ve düşmanlıkla muamele edilmesinde pek şaşırtıcı bir şey yoktur. Genel üniforma, toplumu otoriter, baskıcı, yabancılaştırıcı ve uyumlu olarak değerlendiren tüm karşı kültürel anlayışlar için, son derecede görülür bir işaretleme olarak hizmet görür. Üniformalı çoğu insanın hükümet destekli şiddet ya da zorlamanın faili olması ve bir üniforma giyme kararının niçin sadece nahoş bir hayat tarzı seçimi olarak değil, açıkça tehlikeli görüldüğünü anlamanın kolay olduğu olgusunu ekleyin. O zaman kaçınılmaz olarak Vietnam savaşı karşı kültürel protesto için paratoner hizmeti gördü. Birçok hippi askeri haki renk giyerek, askeri değerleri ters çevirip açıkça saygısızlık ederek memnuniyetsizliklerini dile getirdi.

Yine de bunu, toplumsal bağlamı ya da içine gömülü rolü ne olursa olsun kıyafetlerin birörnekliğinden genel şikayet olarak kullanmak yanlıştır. Bir söz söyleme biçimi olarak giysi benzetmesine geri dönersek, ifadenin bireyselliğinin her zaman arzu edilen bir şey olduğunu varsaymak hatadır. Bazen peşinde olduğumuz şey, kilise korosunda ya da ibadetteki gibi, sesimizin herkese ulaşacağı daha dar bir birimdir. Senfoni orkestrasının resmi siyah kravatı ve Amerika'nın orta batısındaki lise bandolarının ultradisiplinli gösterişleri, kıyafetlerin birörnekliğinin kolektif müzik yapma etkisini zenginleştirmesine iki örnektir. Askeriyede bile her zaman şiddetin hizmetindeki disiplinle ilgili değildir. Patrick O'Brien'ın Napolyon savaşları sırasında İngiliz deniz kuvvetlerindeki hayatla ilgili romanlarında şöyle sayısız pasaj vardır: *The Commodore*'den: "Stanley'in filikası göründü, yanındaki altın sırmalı şapkalı deniz harp okulu öğrencisiyle Duff'ın gururlu dümencisi kullanıyordu ve denizci inceliğinin ve ihtişamının en yüksek noktasında giyinip kuşanmış –dikişleri şeritli beyaz sıkı beyaz pantolonlar, nakışlı gömlekler, kıpkırmızı boyun atkıları, geniş kenarlı kordonlu şapkalar, iki parlak örgülü saçlar– on genç mavnacı kürek çekiyordu. Stephen aklında Giffard'ın sözleriyle onları süzdü. Tek tek her denizci çok iyi olacaktı ama hepsi bir örnek giyindiği için fazla abartıldığını düşündü."[8]

8. Patrick O'Brien, *The Commodore* (New York: Norton, 1995), s. 180.

Bu tür durumlarda gemi kaptanları tekne mürettebatını açıkça Veblen'in "vekaleten gösterişçi rekabet" dediği şey için kullanır. Fakat denizcilerin kendileri sırf kukla değildir ve onların bu görünümü almaktan duydukları gururu O'Brien uzun uzun anlatır. Bu yüzden Lurie bir üniforma giymenin insanın bir birey olarak davranma hakkından vazgeçmesi olduğunu iddia ettiğinde, durumu ciddi olarak abartır. Kaçırdığı şey, bir üniforma giymek Fussell'ın "aidiyetin kibri" dediği şeye hak kazanmak olduğu için, tam giyimli bir grup üyesi olmanın yoğun bir bireysel gurur kaynağı olabileceğidir.[9] Piyadeler için geçerli olan şeyi bütün üniformalı kurumlar için model olarak almak daha da büyük yanlıştır. Askeri üniforma her zaman, hiyerarşi, komuta ve zorlama çağrışımlarının yanı sıra, bir şiddet fikrini beraberinde getirir; genel bir üniformaya mümkün olduğunca kapalı olması gerekmesinin nedeni budur. Askeriye tek boyutlu insanlar ister; çünkü savaş tek boyutlu bir hayat şeklidir.

Fakat bütün üniformalar genel üniforma değildir. Doktorlar ve hemşireler, rahibeler, rahipler ve havayolları personelinin hepsi bürokraside ya da en azından bürokratik yapılara benzeyen yerlerde çalışır ve onların üniformaları bildik grubu dışarlıklılardan farklılaştırma, mesleki rütbe ve normların kabulünü motive etme ve grubu birbirine bağlı bir birim olarak bütünleştirme amacına hizmet eder. Lurie şunu iddia ederken yine durumu abartır: "Üniformalar birisine bir insan olarak muamele etmeyeceğimizin ya da etmemiz gerekmediğinin ve onların bize bir insan olarak muamele etmesi gerekmediğinin ve etmeyeceğinin işareti olarak iş görür."[10] Bir doktor ya da bir rahiple muhatap olmak zorunda kalan herhangi birinin bildiği gibi, bir yanda onlarla pür bürokratik ya da "profesyonel" seviyede muhatap olma arzumuz, öte yanda daha insani bir temas arzumuz arasında sürekli bir gerilim olur. Bu, üniformalıların tamamen farkında oldukları bir gerilimdir; sıklıkla üniformayı ya kişiselleştirerek ya da önemsizleştirerek çözmeye çalışırlar.

9. Fussell, *Uniforms*, s. 6.
10. Lurie, *Language of Clothes*, s. 18.

Artık doktorlar sıklıkla şakacı kravatlar ya da hatta beyaz önlük üniformalarının altına gündelik gömlekler giyerken, birçok rahibe üniforma alışkanlıklarını bırakıyor ya da onları yalnız özel günlerde giyiyor. Müşterilerinde üniformanın genelleştirilmemesi yönünde kuvvetli bir arzu olduğu için böylesi sapmalar hoş görülebilir. Çoğumuz doktorumuzun tatilinden haberdar olmak ve rahibimizin gündelik giysi zevkini görmek isteriz. Bu birbirine daha insanca muamele etmek için iki tarafa da izin verir. Oysa bunun ilişkinin iki tarafı için bir bedeli de vardır. Pek çok rahibe sokak giysileri giymiş kadından ruhsal rehberlik almamayı tercih eden insanlardan güçlü ters tepkiler almıştır; pek çok hasta ve doktor prostat muayenesinin mümkün olduğunca klinik ve kişisellik dışı bir tarzda yapılmasını tercih eder.

Kimsenin bankaya, postaneye ya da doktor muayenehanesine iyi bir arkadaşını görmek için gitmediği doğrudur. Üniformaların insanlar arasında yarattığı sosyal mesafe sıklıkla arzu edilen bir şeydir. Üniformaların arzu edilmeyen sosyal hiyerarşilerin kuvvetlendirilmesinde kullanılabileceği olgusu, üniformaların ortadan kaldırılması için bir gerekçe değildir. Arzu edilmeyen sosyal hiyerarşilerin ortadan kaldırılması için bir gerekçedir.

Üniformanın bireyselliği ortadan kaldırdığı fikri biraz da yanılsamadır. Olsa olsa bireylerin bireyselliklerini dile getirebilecekleri tarza kısıtlamalar koyar. Üniformaların en sertleri bile belli bir miktar çeşitliliğe izin verir. Gerçekte sapmaya dönük resmi tolerans, grup üzerinde bürokratik kontrol uygulamanın bir yoludur. Prensip olarak zorla uygulanabilen kesin düzenlemeler olduğu müddetçe, "kitabına göre yapmaya" başlama tehlikesi fiili sapmayı kabul edilebilir sınırlar içinde tutabilir. Stanley Kubrick *Full Metal Jacket*'in bir sahnesinde resmi toleransın sınırlarını keşfe çıkar: Private Joker (Matthew Modine'in canlandırdığı) üzerine barış işareti giydiği ve miğferinde "öldürmek için doğmuş" yazdığı için arazide fırçalanır. Albay ona ülkesini sevip sevmediğini sorar. Joker evet dediğinde albay programı almaya başlamasını önerir. Joker'in ülkesine bağlılığını sorgular; çünkü üniformada haddinden fazla

sapmanın, onun temsil ettiği varsayılan kurumsal normların altını oyduğunu ve rekabet eden değerleri örgüt içine alma tehlikesi yarattığını bilir.

Ama gönüllülerin ikona kırıcılığı askeri üniformaya dönük en önemli tehdit değildir. Geleneksel olarak aristokratik küçümseme üniformanın reddedilmesi için güçlü bir mazerettir; çünkü sınıf bağlılığı, üniformalı örgüt tarafından istikrarlı bir iç kardeşlik ya da hiyerarşiyi güçlendirme çabalarını etkisiz hale getirir. Dışsal statü işaretlerinin üniformanın içine sızmasına izin verildiğinde, bu sembolik rol büyük ölçüde zayıflar. Askeriye içinde sırma şeritler, pirinç düğmeler, gerçek altından apoletler vb teçhizatlar vasıtasıyla, erkek cakasının gösterişli ifadelerine, züppeliğin bir biçimine, genellikle mahal verilir. Örneğin Mark Kingwell'in babasının Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri'ndeki teçhizatlarını anlatmasına bakalım: "Mavi gri yünlü ceket kısadır ve arkasında deniz kabuğu şeklinde süs vardır; pantolonlar yüksek, sıkı ve iki yanında altın şeritler olan mahmuzlar, topukta deri bir düğüm olan ve yanları elastik parlak Wellington botlarla son bulur. Gömleğin manşetlerinde altın düğmeler, yakalarında ipek kaplama, bir çift altın deniz zabiti kanadı, kaptanlığının işareti olan küçük apoletler ve iki madalyasının minyatür versiyonları vardır."[11]

Bunun nihai etkisinin bir üniforma olarak kıyafetin sınıf düşürdüğünü, onu bir askeri züppe giysisine döndürdüğünü fark etmek önemlidir. Fussell, General George S. Patton'ın görünüş takıntısıyla çok eğlenir –pirinç düğme aşkı, "lake miğfer kayışı" saçmalığı (olabilecek herhangi bir şey)– fakat bunun Patton'ın aidiyet cakasına boyun eğdiğini gösterdiğini farz etmek yanlıştır.[12] Gerçek tam tersidir. Patton ait olmak için giyinmez, göze çarpmak için giyinir. Uyumluluk erler için gerekli kılınırken, alışılmamış giysilerin iyi bir liderlik için esas olduğuna inanır. Bir lider, grubun geri kalanından temel farklılığını belli etmek için göze çarpmalıdır.

11. Mark Kingwell, *Practical Judgments: Essays Culture, Politics, and Interpretation* (Toronto: University of Toronto Press, 2002) içinde, s. 248–49.
12. Fussell, *Uniforms*, s. 38.

Ne giyiyorsak oyuz ve kural olarak giysilerimizi satın almak zorundayız. O yüzden kitle toplumunun boğucu uyumluluğuna isyan etmek için tüketmemiz gerekir. Sonuç olarak "resmi" erkek modasındaki tarzların (takım elbise, kravat ve resmi giyimin diğer formları) bir yüzyıl içinde fazla değişmezken, gençlik kültürünü hedefleyen giysilerdeki moda döngüsünün ve modası geçmenin şaşırtıcı bir oranda hızlandırıldığını görmek şaşırtıcı değildir. "Cool'daki" devir hızı fantastiktir ve karşı kültürel hareketin en derin ironilerinden birini sergiler. Thomas Frank'in ifade ettiği gibi, kitle toplumunun en münasebetsiz cephelerinden biri, Vance Packard'ın *The Waste Makers* kitabında en meşhur şekliyle sergilediği "planlanmış modası geçme" sistemiydi.[13] Ama kitle toplumuna çözüm –karşı kültürel isyanın– modada tamamen bireysel ifade adına en hızlı modası geçme döngüsünü verir bize.

Teknokrasinin uyumluluk ve tıkanıklığını örneklemek için 50'lerdeki erkek giyim tarzından daha iyi bir şey olamaz. Brooks Brothers/gri takım elbise, kement ya da köpek tasması benzetmesi olarak hizmet gören boyun bağıyla birlikte, tek boyutlu insanın hapishane giysisinden çok az daha fazlası gibi görünüyordu. İmge hâlâ reklamcıların rutin olarak, SUV'una atlayıp şehir dışına sürdüğünde ya da dev ekran TV'sinin karşısına kurulduğunda, kravatını çıkaran erkekler göstermesine yetecek kadar güçlüdür.

Bu eleştiri tamamen değersiz değildir. Erkek giyimi 50'lerde özellikle, tatsız ve birörnekti. Mamafih birincil neden erkeğin birçok giysiye sahip olmamasıydı. O zamanlar erkeğin bütün çalışma haftasında aynı elbiseyi giymesi oldukça yaygındı. Hatta aynı gömleği günlerce giyerlerdi, fanila giymelerinin nedeni de buydu. Bu alışkanlıklar durgunlaşan bir sanayiyi teşvik etmeye umutsuzca çalışan erkek giyim üreticileri ve reklamcılar arasında anlaşılabilir iç daralmalarına neden oldu. Önemli nokta giysi birörnekliğinin teknokrasi tarafından dayatılan bir şey olmamasıdır. Tam tersi; gri takım elbise erkekler arasında tüketimcilik yokluğunun bir semptomuydu. Bu bağlamda karşı kültürel isyan, sistemi yıkmaktan çok uzak, erkeklerin Nehru ceketlerinden tatil giysilerine kadar giy-

13. Frank, *The Conquest of Cool*, s. 196.

diği her şey 60'ların "Tavus Kuşu Devrimi"nin yaratılmasında yer aldı.[14]

En başından beri erkekleri giyime daha fazla para harcamaya sevk eden isyancı tarzıydı. Bunu önce *It Happened One Night*'da fanilası olmadan görünerek Clark Gable başlattı. Haftalar içinde bu yeni, daha cesur görünüm Kuzey Amerika'nın her yerindeki erkekler arasında moda haline geldi. Giyim üreticilerinin bunu fark etmesi uzun zaman almadı. Erkekler bir gömleğin yıkanması için gereken zamanı azaltmak için fanila giyiyordu. Bu onun ömrünü fazlasıyla uzatıyordu. Faniladan kurtulmak, gardırobunda üç iyi ve on kadar ucuzundan gömlek yerine, günümüz erkeğinin on iyi kalite gömleğe ihtiyacı olacak demekti.

Giyim üreticilerinin standart iş takımının ortadan kaldırılmasını da şiddetle talep etmesinde şaşırtıcı bir yan var mı? Bu 60'lar ve 70'lerdeki karşı kültürel tarzın ne kadar isyancılar tarafından üretildiği ve ne kadar giyim sanayisine bağlı olduğuna dair ciddi bir sorudur. İsyancıların sanayinin onların tarzını "sistem içine çektiğinde" ısrar etmelerine karşın gerçek çok daha karmaşıktır. Bazı modalar sokakta başlayıp moda evlerine geçerken, daha fazlası sanayide başlayıp sokağa iner. Manipüle edilenleri ve manipülasyonu yapanları bulmaya çalışarak bütün bu ilişkileri ayıklamaktansa, sadece kapitalist girişimciler ve karşı kültürel isyancılar arasında varolan çıkarın doğal aynılığını gözlemlemek daha kolaydır. Karşı kültür, ta başından beri, yoğun olarak girişimle ilgilidir. San Francisco'da 1969'da başlayan Gap'le (Banana Republic ve Old Navy'i içeren zincir) bir ilgisi yoktur. Gap'in başarısını anlamak için yalnızca Sharon Stone'un 1995'te Oscar törenine 22 $'lık Gap boğazlı bir kazakla geldiğinde neden olduğu çalkantıya bakmak yeter.

Arthur Marwick'in 60'ların olağanüstü kavrayışlı analizinde yazdığı gibi, "60'ların değişiminin kalbinde yer alan hareketlerin, alt kültürlerin ve yeni kurumların çoğuna eni konu girişimsel, kâr amaçlı etik aşılanmıştır. Bunu söylerken butikleri, deneysel tiyatroyu, sanat galerilerini, diskotekleri, gece kulüplerini, 'ışık oyunları-

14. A.g.e., s. 186–89.

nı', 'kafa yapma dükkânlarını', fotoğraf ve manken ajanslarını, underground filmleri, pornografik dergileri düşünüyorum. Kitlesel iletişimin, özellikle televizyonun, aşırı yaygınlaşmasının yardımıyla altmışlar tam bir 'gösteri' çağı oldu: karşı kültürün önde gelen şahsiyetleri bu gösterinin tam bir parçası haline geldi, böylece hem statü ve prestij hem de bol para kazandılar."[15]

İsyan sisteme bir tehdit değildir, *sistemin ta kendisidir*. En uç giyim kuşam isyankârı Alexander McQueen'in Givenchy müessesesinde önde gelen bir tasarımcı haline gelmesi yerindedir. Modaya kitle toplumu eleştirisi merceğiyle bakan insanlar, takıntılı uyumlular toplumunu her yıl gardrobunu atıp yenisini almaya zorlamak için etek boyunda bir değişiklik dayatan Paris ve Milano'daki tasarımcıların bir komplosunu düşünür. Gerçek tam tersidir. Moda acımasızca rekabetçidir. İnsanlar bu yılın tarzını, hâlâ geçen yılınkini giyenlerden kendilerini ayrı tutmak için satın alırlar. Lüks desinatör evleri, ayrım satma işi yapar. İsyan, modern dünyada en güçlü ayrım kaynaklarından biridir. Sonuç olarak insanlar, sosyal statünün diğer formlarına erişmek için ödemeye istekli olmaları gibi, onun bir parçası için büyük paralar ödemeye isteklidir. Burada kimse "ruhunu satmaz"; çünkü artık satılacak bir şey yoktur.

Bugün sözde ilericiler arasındaki geçerli görüş okullarımızın yüz yüze olduğu, en büyük problemlerinin, yeni muhafazakâr hükümetler tarafından eksik finanse edilmeleri olduğundan, 60'larda siyasi soldan gelen eğitim sistemi eleştirisini anlamak bizim için zordur. O zaman, siyasi sağ tarafından savunulan, son zamanlarda yapılan eğitim reformlarının çoğunun, voucher ve charter* okulları gibi, başlangıçta karşı kültürel devrimin can alıcı bir cephesi olarak geliştirildiğini fark etmek ironiktir. Birçok bakımdan karşı kültür için, toplumsal devrim sadece eğitim *devrimiydi* ve zengin öğrenme deneyleri dönemiydi. Britanya'nın Summerhill'inden

15. Arthur Marwick, *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c. 1958–c. 1974* (Oxford: Oxford University Press, 1998), s. 13.

* Voucher sistemi: Çocuğunu özel okula veren ebeveynler devletten para yardımı alır. Charter: Parasız devlet okulu olmasına rağmen yönetmeliklerinde bağımsız okullar. (ç.n.)

Toronto'nun Rochdale'ına, Berkeley'den dünyanın her yerinde pıtrak gibi biten "özgür üniversite"ye kadar, eğitim sistemindeki bir değişikliğin, karşı kültürün alametifarikası olan bilinçteki değişikliği gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan tek şey olduğu kanaati yaygındı. Roszak böyle bir deneyin akıbetini anlatırken zamanın havasını oldukça güzel yakalar:

> Özgür üniversitelerin ilk İngiliz versiyonu olan Antiüniversite 1968'in başlarında açıldığında, broşürü "anti kültürler", "anti çevrecilik", "anti şiir", "anti tiyatro", "anti aile" konusunda derslerle doluydu. Anlaşılan yetişkin toplumun sunduğu hiçbir şeyin artık kabul edilebilir olmadığı kanıtlandı. Okulun kızgın radikalizmi sonunda çok eski öğrenci ve öğretmen ilişkisinin, otoriteryanizmin hoşgörülemez bir formu olarak ateş altına alınması aşamasına vardı. Bu yüzden kimsenin artık gençlere öğretecek bir şeyi olmadığı varsayımı ıskartaya ayrıldı; onlar kendi eğitimlerini en baştan düzenleyeceklerdi. Ne yazık ki –ama aksilik daha komik ya da daha trajikti– okul bu radikal yeniden yapılandırma eyleminden sağ çıkmayı başaramadı.[16]

Buradaki tutarlılığın takdir edilmesi gerekir. Ne de olsa tüm kültür bir baskı sisteminden başka bir şey değilse, eğitimden bir fayda alabilmek mümkün müdür? Geçmiş sadece ideolojik bir safradır. Böyle "bilgiler" karşı kültür için sadece yararsız değil, kesinkes lanetlenmiş bir şeydir. Ne de olsa gençlere iletmek isteyebileceği yegane şey, onları aynı sistem içinde endoktrine etmek olacaktı. Böylelikle okullar sadece kitle toplumunun bir başka uyumlu, bürokratik kurumu olarak değil, teknokrasinin nihai aleti olarak da görülmeye başlandı. Mahkûm benzetmesi yaygındı –Reich'ın eğitimden "akıl hastalarının endoktrinasyonu" diye bahsetmesi gibi– fakat bu bile okulların korkunçluğunu tam olarak resmetmiyordu.

Karşı kültürel eleştirinin bu içerimleri en etkili olarak *Okulsuz Toplum*'da Ivan Illich tarafından dile getirildi. Illich için okul mikrokosmozdaki kitle toplumuydu; karşı kültürün sövüp saydığı her şeyi içinde barındırıyordu. Onun toplumun "okulsuzlaştırılması" çağrısı toplumun bürokratiksiden arındırılması, profesyonellerden arındırılması ve kurumlardan arındırılmasından başka bir şey değildi.

16. Roszak, *Making of a Counter Culture*, s. 45–46.

Illich çeşitli sosyal kurumların yerleştirilebileceği bir "kurumsal yelpaze" tanımlar. Yelpazenin sağında "manipülatif" kurumlar dedikleri yer alırken, sol tarafta daha arzu edilebilir "şen" kurumlar vardır.[17] Manipülatif kurumlar bürokratik, uyumlu ve kitle toplumunun hizmetindedir; şen kurumlar hizmet ettikleri ve zenginleştirdikleri bireysel özgürlük ve kendiliğindenlik tarzıyla farklılaşır. Bu şekilde yelpazenin daha sağ tarafında olağan şüphelileri buluruz: polis, askeriye, büyük şirketler, hapishaneler ve hastaneler. Daha sol tarafta telefon ağı, posta, kamu taşımacılığı ve kamu marketleri gibi kamusal ya da yarı kamusal kurumlar yer alır. Yelpazenin ortasında küçük iş yerleri (fırınlar, kuru temizlemeciler) ve kamu avukatı ve müzik öğretmenleri gibi belli meslekler vardır. (Burada ilginç bir incelik var. Illich otobanlara "sahte kamusal iyi" der; çünkü doğal olarak şen gibi görünürken fiili olarak petrol ürünleri ve otomobiller gibi yelpazenin sağındaki mallar ve hizmetler için bir talep üreterek köleleştirilmemize katkıda bulunurlar.)[18]

Illich'in yaklaşımı zaman zaman derin kavrayışlar içeriyordu. "Ağ toplumu" dediği şeyin yükselişini öngördü ve daha sonra internete doğru gidecek olan özgürleşme savlarının çoğunu kabaca çizdi. Illich kamuya karşı özel mülkiyet yelpazesinin, hayati faktörü kaçırdığını gördü: Önemli olan erişim ve kullanımın doğasıdır. Ağın kıymetini gördü. İletişim ve işbirliğinin kullanıcının kendisi tarafından, kendi seçtiği şartlarda başlatıldığı merkezsizleşmiş, düzlenmiş kurumlar bu ağlara örnektir. Telefon ve posta sistemi, internetin de eninde sonunda olacağı gibi, bu ağın bir parçasıdır.

Burada bizim amacımız bakımından en önemli şey Illich'in okulları kurumsal yelpazenin en sağına yerleştirdiğini görmektir. Okullar kiliselerden, askeriyeden, hatta tımarhaneden kötüdür. Okullar tıpkı, erişimi kontrol eden birkaç kişinin elindeki anahtarla bilgiyi ölçülü dozlarda kitlelere dağıtarak kutsal ve dünyevi, bilgi ve cehalet arasında keskin bir ayrım yapan kilise gibidir. Fakat en azından kiliseye gitmek seçime kalmıştır. Illich için zorunlu eğitim zorunlu din fikri kadar kötüdür (ve anayasaya aykırıdır).

17. Ivan Illich, *Deschooling Society* (New York: Harper and Row, 1971), s. 52–56.
18. A.g.e., s. 58.

Vietnam'daki savaşla kıyaslandığında bile, devlet okulları güzel görünmez; çünkü "Amerika'nın gençlerini zorunlu eğitime teslim etmesinin, Vietnamlıları zorunlu demokratikleştirmek için sahte Amerikan vaadi kadar abes olduğu artık ortaya çıkmıştır."[19]

Bu yüzden okullar otobanlara benzer, sadece öteki sağ yelpaze kurumlarının ürün ve hizmetlerine talebi karşılamak için vardırlar. Fakat otobanlar sadece arabalar için bir talep yaratırken, okullar yelpazenin sağ tarafında kalabalık oluşturan bir dizi kurumun hepsi için bir talep yaratır. Kitle toplumunun her kurumu bireyi belli bir tarzda şekillendirir; fakat okul daha derin ve sistematik olarak köleleştirir. Okullar normallik ve sapma, kanuni ve kanunsuz, sağlıklı ve hastanın; kilisenin, polisin ve hastanelerin işlev görmesi için önkoşul olan her şeyin standartlarını koyar. Okullar kurumların kurumudur; çünkü bir öğrencinin hayatının geri kalanını içinde geçireceği kurumu etkili şekilde belirler. Bunlar öğrencide, ruhun içinin boşaltılmasını, kaynakların tükenmesini ve çevrenin kirlenmesini garantileyen bir şekilde, kitle toplumu ürünlerinin tüketilmesi için hayat boyu bir bağımlılık yaratır.

Bu teorinin sonraki on yıllarda ilerici solun gündemi üzerinde yaptığı etki şaşırtıcıdır. 2003'te *Harper's Magazine* hâlâ bizi "okullarımızın gerçekte ne olduğuna uyanmaya" teşvik eden "Okula Karşı" adlı bir kapak makalesi yayınlayabiliyordu: "genç zihinler üzerinde deney laboratuvarı, şirket toplumunun talep ettiği alışkanlık ve tutumlar için alıştırma merkezi. Mecburi eğitim çocuklara ancak şans eseri hizmet eder; gerçek amacı onları köleye döndürmektir." Bu, bir ifşa, daha önce hiç duymadığımız bir şey olarak, son derece ciddiyetle takdim edilir. "Okul, çocukları işsiz ve tüketici olmaları için eğitir.... refleks olarak itaat etsinler diye."[20] Karşı kültürel düşüncenin sosyal eleştiriyi aynı bıktırıcı klişelerle bir kez daha... neredeyse refleks olarak tekrarlamaya zorladığı görülüyor.

19. A.g.e., s. 65.
20. John Taylor Gatto, "Against Schools," *Harper's Magazine* (September 2003).

Okullara bu düşmanlığın yaygınlığı ve derinliği ortadayken, okul üniformasına ilgili düşmanlığı anlamak zor değildir. Eğer okullar nihai total kurumsa –hapishane, askeriye ve tımarhane hepsi birden– o zaman okul üniforması o kurumun nihai sembolüdür. Ve eğer askeri kıyafet askerlere aidiyetin gurur ve haysiyetinden keyif almalarına imkan veriyorsa, o zaman okul üniformaları hapishane giysilerine ya da Nazilerin Yahudileri takmaya zorladığı büyük sarı Davut yıldızına benzer. Aidiyetin utancı ve damgasını sembolize eder.

Kitle toplumu eleştirileri için okul üniforması, tüm üniformalar gibi, bir grup insanı tanımlar ve onları başkalarından ayırır; fakat bu ayrım noktası onun boyun eğen statüsünün sürekli bir hatırlatıcısını öğrencinin zihnine yerleştirir. Okulun birincil işlevi öğrencileri bir hayat boyu itaat ve uyumluluğa hazırlamak olduğundan, üniforma öğretmenlere otorite kurmak ve ceza vermek için akla yatkın bir mazeret verir. Herhangi bir anda bir sıkı önlem olasılığı her zaman olduğu müddetçe, kontrolün resmi olarak tanımlanmış üniformadan sapmaya hoşgörü vasıtasıyla sağlanabileceğini hatırlayın. Okul üniformaları literatürü hâlâ travmanın kötü etkilerini yaşayan eski akıl hastaları (pardon, öğrenciler) tarafından anlatılan, alay konusu yapılma, dayak yeme ve öğretmenlerin ellerindeki genel günlük aşağılama rejimini mutlak kıyafet yönetmeliğine dayanarak gelişi güzel uygulamasının anekdotlarıyla doludur.

Kontrol aracı olarak uzun vadeli kullanımları göz önüne alındığında, okul üniformalarının geleneksel olarak kanun ve nizam insanları, genellikle siyasi muhafazakârlar tarafından desteklenmesi şaşırtıcı değildir. Ama 90'larda hayati bir kayma oldu; okul üniformaları toplumcu siyasi sol arasında makul bir destek bulmaya başladı. Kayma iki ciddi problemin devlet okullarındaki eğitim çevresinden etkilendiğinin yaygın olarak farkına varılmasıyla başladı. Birincisi okul içi şiddette keskin bir yükseliş vardı, bunun çoğu çetelerle ilişkili ya da çetelerden etkilenmişti. İkincisi 90'larda ergenler günün lüks ekonomisine kitle halinde girmişti.

İkisi ilişkisizdi. Çete sembolizminin (ceketler ve bandanalar gibi) yükselişi büyük oranda Amerikan şehirli siyah kültürünün,

müzik videoları, reklam ve profesyonel basketbol vasıtasıyla banliyö beyaz gençliğine pazarlanmasının sunucuydu. Bu arada ergenler keyfi kullanılabilecek büyük miktarda geliri (yalnız 2000 yılında toplam 155 milyar dolar) kontrol etmeye ve giderek daha küçük yaşta tüketimcilik mantığını benimsemeye başladılar. Sonuç, öğrenciler arasında modayla ilişkili rekabetçi tüketimcilikte bir patlamaydı. Bu rekabet öğrenciler üzerinde muazzam bir sosyal baskı oluşturuyordu; sınıf farklarının son derece abartılmasının (ve ancak o şekilde cool kalmaya paraları yetişebileceği için, çoğu öğrencinin yoksul aileler tarafından "okul sonrası" işlerde neredeyse tam zamanlı çalışmaya teşvik edilmesinin) lafını bile etmiyoruz. Nike spor ayakkabılar ve L.A.Raiders ceketler gibi malzemelerin aşırı pahalılığı göz önüne alınırsa, bu pek şaşırtıcı bir sonuç değildir.

Bu etkilerin hepsi, aşikâr nedenlerle, öğrencinin önceliklerinin sıralamasında öğrenmenin alt sıralara düştüğü okul atmosferini yaratmak üzere birleşti.

Bunların bireysel disiplin ve itaat problemleri olmadığını fark etmek de önemlidir. Tek bir öğrencinin ya da bir grup öğrencinin büyük oranda kontrolü dışındaki faktörler tarafından sevk edilir. Çeteden etkilenmiş şiddet ve daha anaakım moda rekabeti esas olarak dibe doğru yarıştır. Kimse okulda en son model Nike'ları giymese, ilgili herkes için en iyisi olacaktı; fakat üstünlük sağlama çabasına girişme eğilimi ve geriye düşmeme arzusu çok büyüktür. İki durumda da sonuç moda düzeyinde bir silahlanma yarışıdır (Amerika Birleşik Devletleri'ndeki silah kültürü göz önüne alındığında sıklıkla gerçek silah yarışı haline gelir) bu da kaynakları tanımı gereği kazanılamaz olan bir rekabete giderek daha fazla gömmeye götürür.

Karşılık olarak pek çok insan devlet okullarında zorunlu tutulan üniformaların probleme dönük en kolay çözüm olduğunu düşünmeye başladı. Açıkça katı bir kıyafet yönetmeliği, tüm tarafları bağlayan, rekabet olasılığını kısıtlayan bir silah kontrol anlaşmasına çok benzeyen bir şeye hizmet edebilirdi. Zengin ya da fakir herkes aynı ekose gömleği giyecek, aynı okul kravatını takacak, aynı

rugan ayakkabı giyecekti. Bunların hepsinin öğrencinin kendine güvenini artıracağı, stres ve baskıyı azaltacağı, öğrencilerin üretken okul dışı faaliyetlere daha fazla zaman ve enerji ayırmasına imkan vereceği düşünüldü.

Okul üniformasına bu yenilenmiş ilginin ardındaki teori sağlam bir temele sahipmiş gibi görünüyor. Öğrencilerin yüz yüze kaldığı temel problem moda düzeyinde rekabetçi tüketimin çeşitli biçimlerinden kaynaklanıyorsa, basit bir çözüm okul üniformasını zorunlu yaparak rekabet fırsatlarını kısıtlamak amacıyla onların çevrelerini düzenlemek olacaktı. Maalesef okul üniformasının umulan faydayı sağlamadaki etkisi üzerine karşılaştırma verileri yok. Üniforma lehine en sık alıntılanan çalışma California'daki Long Beach Birleşik Okul Semtinde yapıldı. 1994'te bölgede anaokulundan 8.sınıfa kadar bütün okullarda uygulanan üniforma zorunluluğunun oldukça çarpıcı sonuçları oldu. Vandalizmden ateşli silah suçlarına kadar birçok disiplin probleminin görülme sıklığında bir yılda %33'lük azalma oldu. Bu taciz ve kötü davranışlardaki %44 ve seks suçlarındaki %74 ve kavgalardaki %41 azalmayı içeriyordu. ABD'nin her yerindeki başka okul yönetimleri benzer sonuçlar yayınladılar; fakat eldeki bilgiler anekdota dayalı ve sistemsiz olmaya eğilimliydi. Bununla birlikte bu yararların zamanla doğrulanıp doğrulanmayacağı ya da belli bir yenilik etkisine bağlı olup olmadığı net değildir.

Ama net olarak görülen bir şey, üniformanın kaldırılmasından kaynaklandığı düşünülen yararların hayata geçirilemediğidir. Yeni bireysellik atmosferi çocukları daha yaratıcı ve sanatçı mı yaptı? Daha sevgi dolu ve şefkatli mi? Daha dışa dönük ve özgür mü? Sırf soruları formüle etmek önerinin saçmalığını ortaya çıkarır. Bir fark varsa, o da üniformanın kaldırılmasının bireyselliği değil ayrıcalıklılığı beslemiş olmasıdır.

Üniformanın iç yüzünü anlamanın en iyi yolu, onu giyen çocuklarla konuşmaktır. O yüzden tüketimcilik ve gri etekler hakkında konuşmak üzere Toronto'da sıkı kıyafet kuralları olan güzel bir özel kız okulunun, Bishop Strachan'ın yolunu tuttum.

Beklenebileceği gibi, kızlar giysileri üzerine düşünmeye çok bir zaman ayırır ve üniformanın girdisi çıktısı konusunda size korkunç çok şey anlatabilirler. Pozitif tarafında okulda her gün üniforma giymenin onların günlük streslerini azalttığını herkes kabul ediyordu. Ne giyeceği konusunda telaş etmemek, her sabah verilecek kararlarda bir eksik (ya da nasıl sayacağınıza bağlı olarak üç karar eksik) anlamına gelirdi. Onların da çoğu üniformanın okul ruhunu ve dayanışmayı zenginleştirdiğini düşünüyordu. Fakat üniformalar onların bireyselliğini yok ediyor muydu? Ruhlarını eziyor muydu? Onları makinenin bir dişlisi yapıyor muydu? Pek değil.

Okul üniformasında değişiklik yapmanın bin bir yolunu öğrenmek istiyorsanız, onu giyen kızlara sorun: Manşetler katlanabilir ya da içeri sokulabilir, ters çevrilebilir ya da düz çekilebilir; kravatlar gevşek ya da sıkı bağlanabilir, düz ya da çarpık olabilir; düğmeler uygun yerlerde açılabilir, etekler onlarca şekilde uzatılabilir ya da kısaltılabilir (klasik belde toplama da dahil, sabah evden çıktıktan sonda yapılıp dönmeden önce eski haline getirilebilen bir şey). Sonra aksesuarlar var. Kıyafet yönetmeliğinde bir gri bölge ama kadın giyim dünyasında neredeyse bir kıta. Sadece takı, saat ve çanta alanında bir milyon seçenek var. Kızlar saçlarını da istedikleri gibi yaptırabilirler; bu da olasılık yelpazesini açar.

Bu yüzden herkes tarafından kabul edilen genel fikir, üniformaların bireyselliği ortadan kaldırmayacağı, bireyselliğin ifade edilebileceği yollara bazı sınırlamalar koyacağıdır. Bu da rekabetçi tüketimi azaltır. Farklılıkları bastıramazsınız ve öğrencilerin rekabet etmesini durduramazsınız. Rekabet hâlâ oradadır; ama artık sınırsız değildir. Bu bakımdan üniformalar nükleer silahların yayılmasını önlemek için yapılmış gibidir: Ülkeler hâlâ ordular besler ve silahlar depolar; anlaşma sadece onların topyekûn bir savaş açma kabiliyetlerini sınırlar.

İma açıktır: Üniformalar sihirli kurşun değildir. Sınıf temelli hıncın işini bitirmez. Bir öğrenci (okulda bursluydu) bana gizli olarak, tasarım ayakkabılara ve el çantalarına parası yetmediği için kendini aşağılanmış hissettiğinden şikayet etti. Bu kızların hemen

hepsi moda üzerinden yarışın bir yere gitmediğini; fakat hayatlarının başka kısımlarına transfer olduğunu kabul ediyordu. Okul çıkışı ya da hafta sonu ne zaman dışarı çıksalar, her partinin okul balosu gibi hissedildiği noktaya kadar, iyi görünmek için ekstra baskı hissettiklerini söylediler. Benim konuştuğum kızların üniformalarıyla ilgili yanılsamaları yoktu. Okul üniformalarının belli bazı şekillerde ifade özgürlüklerini kısıtlamak için işlediğinin farkındaydılar. Fakat en önemli nokta ezici çoğunluğun üniformadan *hoşlanmasıydı*. Bütün olarak akademik çevrelerindeki iyileşmeler vasıtasıyla kazandıkları avantajların buna değeceğini düşünüyorlardı.

Pek çok bakımdan durumu, kendini onların savunucusu tayin etmiş kimilerinden daha iyi anlamış görünüyorlardı. New Yorklu gazeteci Alissa Quart *Branded: The Buying and Selling of Teenagers* adlı kitabında, günümüz genç kültürünü etraflıca inceledi ve bulduğu şey karşısında şok geçirdi. Yeniyetmeler makyaj yapıyor, ergenler şirketler için "trend gözcüsü" olarak çalışıyor, liseliler steroid alıyor ya da estetik ameliyat oluyor ya da manken gibi görünmek için aç kalıyorlardı. Hepsi de bir markalar denizinde, etrafları markalarla çevrili yürüyorlardı.

Quart, suçu pazarlamacılar ve reklamcılarda bulur. Böyle yapmakla kitle toplumu eleştirisinin neredeyse tamamen yeniden yapılandırılmış bir versiyonunu benimsemiş olur. Pazarlamayı beyin yıkamanın bir formu olarak düşünür ve kitabı kandırılmış, zorlanmış, programlanmış ve başka türlü video oyunlarında üç kağıda getirilmiş ve giysi alışverişi için mağazalara gitmiş ergenlere göndermelerle doludur. Tüketimciliğin ergenlerin cool olma arzusundan kaynaklandığını kabul eder ve cool kalabalık halinde birlikte takılmakla alakalı olduğundan, baktığı her yerde ergenlerin aynı ayakkabıları giymeye, aynı grupları dinlemeye ve aynı okullara gitmeye çalıştığını görür. Bu yüzden cool olma çabasının uyma çabasıyla aynı şey olduğu sonucunu çıkarır. Ve düşmanın rekabet değil de uyumluluk olduğuna ikna olduğundan, Quart okul üniformalarını, teşhis ettiği ergen kültürünün problemlerinin çözümü olarak kabul etmez. Bu yüzden 22 eyaletteki devlet okullarını

işleten kâr amaçlı bir şirket olan Edison Schools Inc., kısmen okul üniformasını zorunlu kıldığı için, eğitime hapishane benzeri "kurabiye kalıbı" yaklaşımıyla dalga geçilir.

Quart kendini paradoks bir şeye ikna eder. Ergenlerin ortama uyun ve cool olma arzularını sömürerek, markalarını onlara kapı kapı dolaşıp satan şirketlerin eleştirisiyle başlar. Bu güzel. Fakat probleme acele bir çözüm var. Markaları sınıftan içeri sokmamanın en kolay yolu, onları giymeyi çocuklara tamamen yasaklamaktır. Onları bir üniformaya sokmaktır. Fakat uyumluluğu güçlendirecek bir uygulama da olduğu için bu çözüm reddedilir. Öğrencilerin kendi giysilerini seçmelerine izin vermek de onlara üniforma giydirmek de uyumluluğa yol açıyorsa, çözüm nedir?

Quart'a göre öğrencilerin yapması gereken isyan etmektir. Kendi bodrumlarında müzik yaparak, sokakta bekarlığa veda partileri vererek ve birbirlerinin saçını keserek toplumsal eleştiriyle kültürel yaratıcılığı birleştiren "Kendin yap" punk faaliyetini ve "kültür parazitlemesini" över. Bunu daha önce nerede duymuştuk? 60'lardan beri insanların yaptığı bu değil miydi? Ama Quart bu defa bir şeylerin farklı olacağını düşünüyor gibidir. Çocukların onun tarz açısından ihtiyaç duyduğu bütün şeyin bir çift Converse ve bir Ramones tişört olduğu eski günlerdeki haline benzemesini gerçekten önerir. Ergen isyanı sırasında kendisinin giydiği ayakkabının markasını ismiyle vermesi şaşırtıcıdır. Her nedense onun giydiği Converse ayakkabıyla (Julius Erwing'in meşhur ettiği basketbol ayakkabısı) çocukların bugün giydiği Nike ayakkabı (Michael Jordan'ın meşhur ettiği basketbol ayakkabısı) arasında temel bir fark olduğunu düşünür, öyle ki o bir "isyancıydı" oysa şimdiki ergenler bir "kurbandır". Bu arada insanlar "markalardan kimliklerini korumaya çalışırken"[21] kendilerini daha da sert, eski püskü ve punk gibi yeniden markalaşmanın içinde bulduklarından parantez içinde bahseder; fakat bu yeniden markalaşmanın başından beri rekabetçi tüketimini güdüleyenle tamı tamına aynı fark arayışı olduğunu asla kabul etmez.

21. Alissa Quart, *Branded: The Buying and Selling of Teenagers* (Cambridge, MA: Perseus, 2003), s. 218.

Burada karşı kültür mitinin neden olduğu muazzam hasarı görebiliriz. Bu, Quart'ı karşı kültürün büyük günahına bulaşmaya götürür: ergenler arasındaki tüketimcilik problemine mükemmelen iyi bir çözümü (üniformalar), işe yaramamakla kalmayıp tam çözmeyi umduğu problemi gözle görülür şekilde alevlendiren varsayımsal bir çözüm (alt kültürel isyan) namına reddeder.

Özünde, tüketimcilik malların hem bireysel kimliklerimizi ifade ettiği hem de tanımladığı inancından kaynaklanır. Tüketimcilik otantik kendini ifade arayışına kültürel bir takıntıyla birleştiğinde, sonuç toptan çok sayıda tüketim tuzağına yakalanmış bir toplumdur. Modanın ifadenin üst bir formu –giysilerin bir dili vardır– olduğuna dair bir başka kanaatimiz yüzünden, durmak bilmez bir moda döngüsünün niçin rekabetçi tüketimin hakim mevkisi haline geldiğini görmek zor değildir. Mamafih bu, modanın bir yararı olmasıyla ilgilidir. Eğer giysiler üzerindeki rekabeti ortadan kaldırırsak, rekabetin en ciddi ve zararlı formlarının birinden de kurtulabiliriz. Bu, üniformaların en özgürleştirici erdemlerinden biridir.

Tüketimciliğin siyasi olarak etkisiz ve yansız olmadığını akılda tutmak önemlidir. Birçok bakımdan tüketimciliğin başarısı, erişilebilir, kişiselleşmiş ve hemen memnuniyet verici bir şekilde temel siyasi fikirlerimize –özgürlük, demokrasi, kendini ifade etme– bağlanmayı becermesine bağlıdır. Demokratik politikalar teoride büyük ses çıkarabilir fakat pratiklerinde alışverişle ilgili bir şey yoktur. Tüketici egemenliği gibi bir egemenlik yoktur.

Bu bizi *Uzay Yolu*'na geri götürür. Yayınlanan bütün bölümlerinde *Uzay Yolu* neredeyse garip şekilde siyasi bir şovdur. İleri derecede rasyonel ve teknolojik olarak gelişmiş bir toplumda hümanizmin yeriyle ilgili –en dikkat çekici olarak Picard'ın Borg'la mücadelesinde– daha çağdaş bilimkurgu konularını ara sıra ele alır; fakat dizi herhangi bir şeyden daha çok siyasi özgürlük, eşitlik ve mutluluğun kurucu politik mitlerinin en iyi nasıl yorumlanacağına dair Amerika'nın kendi kendisiyle süregiden diyaloğuyla ilgilidir. *Uzay Yolu* dünyası siyasi hayat ve toplum değerleri sorunları ve toplumsal dayanışmanın, çalışma, tüketim ve bireysel kendini

ifadenin daha özel sorunları üzerindeki önceliğinin devam ettirildiği bir dünyadır.

Bunun en aşikâr sembolü dizideki herkesin giydiği üniformadır. Üniforma giymekle kalmazlar, üniformanın kendisi de en ufak bir gösteriş işaretini açığa vurmaz. Dizideki kimse odalardaki uyanık zamanlarının çoğunu kostümler yerine uydurma pijamalarla geçirmeye en ufak bir ilgi göstermiyor gibidir. Federasyon'un siyasi gündemi onlara hayatlarına anlam vermenin çok daha doğrudan yollarını sağlarken niçin önemsesinler?

Uzay Yolu'nun hiç alışılmadık şekilde bir siyasi ütopya betimlediğine itiraz edilebilir: temel vatandaşlık değerleri ve temsili demokrasinin, yeterli düzeyde bireysel anlam ve toplumsal dayanışma sağladığı bir ütopyadır. Bizim dünyamızdaki tüketimciliğin zaferi (bu yüzden itiraz yükselir) tam da modern demokrasinin yerini insan arzularına anlam vermekten aciz teknokrasinin almasındandır. Belki de bu kötü bir şey değildir; siyasi teorisyen C. B. MacPherson bir keresinde XVII. yüzyıl tahakkümcü bireyciliğinin gerçekten bir kötülük olmadığını, bunun aslında intikam ve şeref etiği için yararlı bir ikame olduğunu savunmuştu. Benzer olarak tüketimciliğin büyük oranda sivil katılımın başka formlarının yerini alması, emperyalizm ve etnik milliyetçilik gibi XX. yüzyıl dehşetleri için popüler coşkuyu azaltırsa, o kadar da kötü bir şey olmayabilirdi.

Belki. Fakat her şey tam farklı yöne gidiyor. Kültürel bir yeni başlangıçtan ziyade siyasi bir yeniden başlangıç için hayatımızda bir yer bulmak zorundayız. Bu alanı yaratmanın bir yolu olarak tüketimci dağınıklığı temizlemekle ve hayatımıza biraz daha fazla birörneklik almakla başlayabiliriz. "Farklı olmaya cesaret etmek" yerine, belki de benzer olmaya cesaret etmemiz gerekiyor.

7
Statü Peşinde Koşmaktan Trend Avcılığına

Başka birçok şey gibi, cool takılmaya başlamam 9. sınıfta oldu. Yılın ilk büyük kar yağışının sabahında, hatırlayabildiğim süre boyunca cool'un doruğu olarak duran farklı kırmızı dili olan kahverengi Cougar botlarımı görev duygusuyla giyip çıktım. Her cool çocuğun –hayır, tanıdığım her çocuğun– Cougar'ı vardı. Kışın giydiğimiz bir şeydi. O yüzden henüz onu almamış birilerinden bihaber okula kuru ayaklar ve vicdan rahatlığıyla gittim. Sınıfa girmeden hazırlandığım dolabımın önünde durduğumda, bir ses arkamdan alay ederek bağırdı "Güzel Cougar'lar!"

Çocuklar gülerken etrafıma bakındım. Cougarlı olan yalnız bendim. Lanet olsun, *botlu* olan yalnız bendim. Neredeyse diğer

herkes sonbahar boyunca giydikleri gibi, anlaşılan o 1984 kışında da modaya uygun ayakkabı olan topsider (Bass ya da Sperry) giymişti. Onların ayakları üşümüş ve nemden ıslanmışken, benimkiler sıcak ve kuru olsa ne yazar? Onlar cool'du, ben değil. Sonraki dört yılımın çoğunu onların soğuk ve ıslanmış topsider'larını giyip, o çocuklar kadar cool olmaya çalışmakla geçirdim.

Herkesin bunun gibi bir hikâyesi vardır. Ama bunların anlamı bir şekilde tüketimcilik eleştirisiyle gözden kaçırılır. Cool modern ekonomiyi hareket ettiren ana güçlerden biridir. Cool tüketim kapitalizminin merkezi ideolojisi haline geldi. Biraz daha pahalı bir şey, paranızın tam yetmeyebileceği bir şey satın aldığınız son zamanı düşünün. Niçin onu aldınız? Muhtemelen *gerçekten* cool olduğu için. Dolabınıza ya da bodrumunuza bir göz atın; kolayca görürsünüz.

Eksiksiz bir açıklama. İşte Andrew'un yıllar boyunca cool olduğunu düşündüğü için aldığı ıvır zıvır: gerçek bir Burberry yağmurluk (800 dolar), bir Shanghai Tang ipek ceket (500 dolar), üç çift John Fluevog ayakkabı (çifti 200 dolar), bir Dell Inspiron 8500 geniş ekran (3.800 dolar), bir çift Ray Ban Predator güneş gözlüğü (150 dolar), bir Kenneth Cole kol saati (200 dolar). İşte Joe'nun cool olduğunu düşündüğü için aldığı ıvır zıvır: bir Solomon 550 Pro snowboard (550 dolar), iki çift çelik burunlu Blundstone (çifti 180 dolar), bir Due West kar kabanı (600 dolar), iki deri Root sandalye (2.200 dolar), bir Mini Cooper (32.000 dolar).

Çoğumuz buna benzer bir liste yapabiliriz kolaylıkla. Ayrıca bu listelerin çoğu markalı tüketim mallarından çoğunu içerecektir. Fakat bütün bunların önemi ne? Markalara vurgu göz önüne alınırsa, hep kitle medyasınca reklam yoluyla dağıtımı yapılan cool'un kitlesel pazarlanmış bir versiyonunu almış olduğumuz anlamı mı geliyor? Ya da tartışmanın biraz havasını almak için, sadece hava attığımız anlamı mı geliyor? Hem cool nedir ki?

Yakın yıllarda "cool"un anlamından bahseden çok sayıda kafa karışıklığı vardı. *The New Yorker*'daki "Cool Avı" denen iyi eleştiriler almış bir parçada Malcolm Gladwell, cool'un üç ana kuralı

saydığı şeyleri sıraladı. Birincisi en hızlı takip edilen en hızlı kaçar. Yani biz cool'u keşfettiğimizi düşünür düşünmez o sıvışıp gider. İkincisi cool hiç yoktan üretilemez. Şirketler cool döngüsüne müdahale edebilirler ama onu kendi başına başlatamazlar. Şu son kuralı eklediğimizde –cool'u bilmek için cool olmak zorundasınız– cool kapalı döngü, sımsıkı kapalı bir çember halini alır; içinde cool'u ne yapmanın ne yakalamanın mümkün olduğu, ayrıca ne olduğunu bilmenin de imkansız olduğu bir çember. Yani zaten cool olmadıkça, ilk planda onu aramak için bir nedeniniz yoktur.

Gladwell'in görüşüne göre, filozof G.E.Moore'un meşhur "iyi" nedir sorusuna cevaben verdiği, "basit, tanımlanamaz ve doğal olmayan niteliktir" tanımlamasına çok benzer şekilde, cool soyut ve tanımsız bir şeydir.[1] Buna cool"un "soyut özcü" bakış açısı diyebiliriz, bu bakış açısına göre çoğumuz onun ne olduğunu asla bilmeyecek olsak bile cool gerçekte vardır (gerçekte cool insanlar ve cool şeyler vardır).

Karşı tarafta, cool'u aldatılmış kitlelere güneş gözlükleri ve deri sandalyeler satmak için şirketler tarafından akıllara sokulan, tüketimci bir seraptan başka bir şey değil diye tanımlayarak kaale almayan bir düşünce okulu vardır. *Culture Jam* kitabında *Adbusters* editörü Kalle Lasn, cool'u, Amerika'yı (cool'un doğum yeri) bir ulustan küresel bir markaya döndüren "kuvvetli bir manipülatif şirket ethosu" olarak tanımlar.[2] *Cesur Yeni Dünya*'ya gönderme yaparak, Lasn cool'u medya tarafından reklam yoluyla dağıtımı yapılan, zamanımızın "Huxleyci soma'sı" olarak tanımlar. Huxley'den Marx'a geçerek, cool'un markalı uyumluluğun bir formu, günümüz kitlelerinin afyonu olduğunu iddia eder. Belli bir ana fikir verilmeden birçok imge sunulur. Sonunda *Adbusters*'ın 2003 Güz sayısı "cool faşizmi" ethosu denen şeye saldırır. Bu görüşe göre, anlaşılan cool'un Amerikan şirketlerince acımasızca markalaştırılması tamamen yeni Amerikan emperyalizminin bir unsurudur. Pentagon "demokrasiyi" (kapitalizm olarak okuyun) Irak ve Afganistan'a zorla yedirir; Tommy Hilfiger ve Nike da "cool"u

1. G. E. Moore, *Principia Ethica* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965).
2. Lasn, *Culture Jam*, xiii.

dünya insanlarına zorla yedirir. Bu "cool faşizmi" teorisine göre, cool tam bir aldatmacadır.

Bunlar neredeyse direkt olarak zıt anlayışlar gibi görünürken, hem soyut özcülük ve hem de cool faşizm, cool'un en bariz özelliğini şöyle toparlarlar: cool görünümleri olarak sayılan şeyler son derece istikrarsızdır. Bir hafta cool olan şey bir sonrakinde acımasızca geçmiş olur; bu yüzden bütün cool dergilerin ön bölümlerine demir atmış aylık listeleri takip ederek cool'un sabit devir hızını anlarız: In/Out [gözde/gözden düşmüş], Hot/Not [cazip/cazip değil], Now/Then [şimdiki/eski], Wired/Tired [canlı/ölgün], H:p/*Square* [yenilikçi/demode]. Başka bir deyişle topsider [tekne ayakkabısı] nedir, Cougar nedir? Cool nedir, cool olmayan nedir?

Gladwell için bu kaypaklık kesinlikle cool'un soyut doğasının kanıtıdır: "O zaman cool avcılığının anahtarı önce cool insanları sonra cool şeyleri ve etrafta başka türlü olmayanları aramaktır. Cool şeyler her zaman değiştiğinden onları arayamazsınız; çünkü onların cool olmasının anlamı aradığınız şey hakkında bir fikriniz olmamasıdır."[3] Cool insanlar iyi koku alan moda tazısı gibidir. Lanı için cool'un değişken doğası kapitalizmin temel kötü niyetliliğinin kanıtıdır. Bir şey bir ay "cool"dur, başka bir şey öbür ay "cool" olur. Herkes bu ıvır zıvırı aldığı müddetçe gerçekten sorun yoktur.

Gerçekte cool o kadar anlatılmaz, o kadar meşum bir şey değildir. Cool'u günümüz şehir toplumundaki temel statü hiyerarşisi olarak düşünmek en iyisidir. Ve sınıf gibi geleneksel statü formlarına benzer şekilde, doğası gereği konumsal bir maldır. Nasıl ki herkes üst sınıftan olamazsa ve herkes güzel zevklere sahip olamazsa, herkes cool da olamaz. Bunun nedeni bazı insanların gerçekte başkalarından daha cool olması değil, cool'un nihai olarak bir ayrım formu olmasıdır. Asıl cool ideolojisinin Pierre Bourdieu'nün "doğal beğeni ideolojisi" dediği şeyden farkı yoktur.

Tüm konumsal mallar gibi cool olmak da değerini başkalarıyla karşılaştırılmaktan alır. Bazı insanlar sırf başkaları -aslında baş-

3. Malcolm Gladwell, "The Coolhunt," *The New Yorker*, 17 Mart 1997.

kalarının hemen hiçbiri- olmadığı için cool olmaya başlar (Daha somut olarak, bazı şeylerin cool olması için, diğerlerinin masse-dilmesi gerekir.)Fakat zaman içindeki sürekliliğin vurgulandığı geleneksel hiyerarşi statülerinin tersine, cool uyumsuzluk arayışın-daki bir huzursuzluk tarafından yapılandırılır. Kültürel teorisyen Jeff Rice'ın dediği gibi, cool "bireyselliğin evrensel duruşudur",[4] burada bir birey olmak başka insanların ne yaptığına bakmaksızın istediğiniz şeyi yapmak olarak anlaşılmaz, tersine başka insanların *yapmadığını* yapmak olarak anlaşılır. Cool insan kendisini kasten toplum kitlelerinin karşısına koyan biridir. O bir isyancıdır, Ame-rikan film, müzik ve romanının tipik çıkıntı şahsiyetidir.

Bu yüzden anlaşılan "cool" genellikle çeşitli şekillerde huzur-suz, alternatif ve havalı olarak ifade edilen kültürel bir duruş için kullanılan bir terimdir. Cool sıklıkla "sırf kültürel" şahıs ve nesne-lerle (aktörler, yazarlar, müzisyenler, ayakkabılar, giysiler, elektro-nik eşyalar) ilişkili olurken, cool partizanları kendi eylemlerini her zaman son derece politik olarak yorumlar. Onların bakış açısından cool ya da havalı olmak, bir dizi pratiğe girişmek ve bireyi kitle toplumunun boyunduruğundan kurtarmak üzere dizayn ediliş bir dizi tavrı benimsemektir.

Norman Mailer "Beyaz Zenci" makalesiyle bir kalemde gün-demi belirledi. 1957'de yazdığı hipster tanımının hâlâ güncel bir izlenimi vardır: "XX. yüzyıl insanının kaderi ergenlikten yaşlılık başlarına kadar ölümle birlikte yaşamaksa, o zaman yaşamdan yana yegane cevap, ölüm koşullarını kabul etmek, yakın tehlike olarak ölümle yaşamak, köksüz yaşamak, benliğin isyancı buyruklarının içine bilinmeyen bir yolculuğa çıkmaktır. Kısacası karar kendindeki psikopatı cesaretlendirmektir. İnsan ya Hip'tir ya *Square*; ya isyancı-dır ya uyumlu."[5] Kitle toplumunun "sinir sisteminin hapishanesi"[6] olduğu göz önüne alınırsa, gerçek bireyin bu seçenek üzerinde düşünmeye fazla zaman harcamaması gerekir.

4. Jeff Rice, "What Is Cool? Notes on Intellectualism, Popular Culture, and Writing" *ctheory.net*, Mayıs 10, 2002.
5. Mailer, "White Negro" s. 339.
6. A.g.e.

Cool'a gücünü veren onun ve/veya tabiatıdır; cool'un karşı kültürün merkezi statüsü olarak yükselişi, lise mantığının toplum çapında zaferinden başka bir şey değildir. Mailer'ın hipster'i, uyumsuz bohem, antisosyal çocuk suçlu ve cinsel, marjinalize zenci füzyonu olarak o kadar mükemmel yakalayabilmesinin nedeni bunu anlamasıydı. Tribünlerin arkasında sigara içen o değil midir?

Cool'un ikili doğasının en büyük erdemlerinden biri, toplumdaki tamı tamına her şeyi, ünlü cool/cool olmayan ayrımının şu ya da bu tarafına yerleştirmemize izin vermesidir. Bu mantık Siskel ve Ebert'ın film okulları eleştirisini "baş parmak yukarı/baş parmak aşağı" ile birlikte Beavis ve Butthead'in müzik okulları eleştirisini "rocks/sucks [harika/berbat]" şeklinde yapmalarını açıklar. Bize sağlam bir hot/not listesi de verir; Mailer bunun açılışını 1959'da *The Hip and the Square*'deki listesiyle yapmıştı.

Yabani, romantik ve kendiliğinden (pratik, klasik ve düzenlinin *square*liğine karşıt) gibi böylesi tahmin edilebilir hip şeylere ilaveten, hip Schrödinger'in atom modelinde (Bohr'unki *square*dir), emperyal ölçülerde (metrik *square*dir), futboldaki T formasyonunda (tek kanat *square*dir) de kendini dışa vurur. Cool nosyonunun eleştirileri cool'un ne kadar geçici ve kısa ömürlü olduğunu belirtmekten hoşlansalar bile, Mailer'ın neredeyse elli sene önce yaptığı seçeneklere katılmak gerçekten zor olduğunu fark etmek ilginçtir:[7]

Hip	Square
siyah (Zenci)	beyaz
nihilist	otoriteryan
kendilik	toplum
Dostoyevski	Tolstoy
tele kızlar	psikanaliz
anarşistler	sosyalistler
günah	halas
esrar	alkol

7. Norman Mailer, "The Hip and the Square" *Advertisements for Myself* (New York: Putnam, 1959), s. 424–25.

Ve benzerleri. Modanın yüzeyselliği değişebilir; fakat isyancı uyumsuzluk olarak cool'un derin yapısı bize şaşırtıcı derecede istikrarlı ve devamlı bir anahat sağlar. Cool öyle görünüyor ki sosyal bir kurum haline geldi.

Hip (cool, alternatif) her zaman sosyal hiyerarşi statümüzde o kadar merkezi değildi. Amerikalıların cool'dan ziyade sınıfla ilgilendiği bir zaman vardı, gerçekte çok uzun zaman önce.

Bu, çoğu Amerikalının nahoş ya da en azından tamamen ters bulabileceği bir önermedir. Tüm vatandaşların eşitliği üzerine temellenmiş bir cumhuriyet olarak Amerika Birleşik Devletleri, resmi bir soya dayalı aristokrasiden ve Britanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde bulunabilecek bir sınıf sisteminden yoksundur. Çoğu Amerikalı bundan büyük gurur duyar. Fakat Amerika Birleşik Devletleri çoğu insanın olduğunu düşündüğü gibi ya da olacağını ümit ettiği gibi sınıfsız bir toplum asla değildir. Zira Amerika Birleşik Devletleri'nde sınıf olmamasıyla övünen insanlar olduğu müddetçe, insanlar Amerikan sınıf yapısı gezintisine kendi vatandaşlarını almaya daha istekli olmuştur.

Çoğu geleneksel sosyal sınıf sistemi, statünün aile kökeni gibi "doğuştan varolan" bir özellikten kaynaklanmasıyla, aristokrasinin bir formudur. Örneğin İngiliz aristokrasisi toprağın alınıp satılamadığı, yalnızca miras kaldığı bir zamanda toprak sahipliğine dayanan irsi (küçük bazı ünvanlar satın alınabilse de) bir sosyal sınıftır. Bu sistemin altta yatan seçkinci varsayımlarının çoğu cumhuriyet devrimlerinin yolunu açan yıllarda İngiliz kolonilerine ihraç edildi. Amerika Birleşik Devletleri'nde genel kanı, ülke daha zenginleşirken, sınıfın zerresinin bile kalmayıp öleceğiydi. (Vance Packard'ın 1957 tarihli *The Status Seekers* kitabında bu çok net olarak görülebilir.) Ülke giderek çok geniş bir orta sınıf haline gelirken, ilerlemenin gidişi de eşitliğe doğru bir gidiş olacaktı. Bu Amerika Birleşik Devletleri'nin demokratik kendilik imajına uygun olsa da Packard bunun durumun gerçekliğini algılamada bütünüyle başarısız olduğunu savunur. Bir fark varsa, o da statü mücadeleri yoğunlaşsa bile, sınıf hatlarının keskinleştiğinin ortaya çıkmasıydı.

Çeyrek yüzyıl sonra Paul Fussell Amerika'daki sınıf turuna, sırf sınıftan *bahsetmenin* bile Amerikalıları sinirlendirmeye yettiğini belirterek, "Hassas Bir Mevzu" başlıklı bölümde başladı, "pek çok şekilde, bir yüzyıl önce aspidistralar* arasında çay yudumlayarak, açıkça sekse davet eden bir partinin sessini kesebilirdiniz".[8] Packard'ı yanıklayarak Fussell Amerikan hayatındaki iddia edilen eşitliğinin, sınıfların daha az değil daha önemli olduğu anlamına geldiğini savundu. Ne de olsa bütün vatandaşların formel eşitliğini taahhüt etmiş bir toplumda "yegane kaygılardan biri sosyal onaya dayalı bir bireysel özsaygı için sürekli mücadele edilmesidir".[9] Bir anlatım benzerliği içinde hem Packard hem de Fussell Amerika'da sınıfın olabilirliğini inkâr ettikten hemen sonra, konuyu şehirlerinde zar zor gizlenmiş sınıf yapılarının bilgili ve hatta neşeli bir tartışmasına dönüştürürler.

İlk Protestan elitler etrafında bir araya gelen Amerikan sınıf sistemi, maddi zenginliğin, üretken çalışmanın, sosyal istikrarın ve saygınlığın burjuva değerlerine dayandırıldı. Bu burjuva elit, birinci statü işareti olarak toprağın yerini zenginliğin almasıyla, kendisini büyük ölçüde İngiliz aristokrasisi örneğinde şekillendirdi. Amerikan sınıf yapısında zenginliğin rolünün en büyük analisti Thorstein Veblen'dir. *The Theory of the Leisure Class*'da sınıf mücadelesi tartışmalarında hâlâ kullandığımız pek çok terim üretti: gösteriş amaçlı tüketim, vekaleten boş zaman, maddi öykünme, kıskandırıcı kıyaslama. Veblen için bir mülkiyet sistemi olan herhangi bir toplumda sınıf farkları kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Onun tartışmalı iddiası şuydu; bir toplumun zenginliği sırf geçimlik seviyenin ötesinde büyüyünce, daha fazla zenginlik edinme meselesi ona eşlik eden "kıskandırıcı ayrımı"[10] kazanmaya döner.

O zaman burjuva sanayi toplumunda mülkiyet ve zenginlik birikimi, saygı ve itibarın mutat temelleri olarak hizmet etmeye başlar. Toplumda herhangi bir şekilde yer alması için, insanın belli

* George Orwell'in bir romanında 1930'lar İngiltere'sinde sınıf atlama özlemi içindeki orta sınıfların statü sembolü olarak gördükleri ve evlerinden eksik etmedikleri çiçeksiz bir zambak türü. (ç.n.)

8. Paul Fussell, *Class* (New York: Ballantine Books, 1983), s. 1.

9. A g.e., s. 7.

10. Veblen, *Theory of the Leisure Class*, s. 26.

bir zenginlik seviyesine ulaşması gerekir. Bunun ötesindeki her şey insanın itibarını yükseltir (ve "üst sınıf" olur); minimumum altındaki herhangi bir şeyse itibarda düşme ("alt sınıf" olma) anlamına gelir. Kapitalist toplumda ortaya çıkan büyük problem, insanlar giderek bir gece içinde büyük miktarda para kazanabilirken (ve kaybedebilirken), zenginliğe dayalı basit statü hiyerarşisinin son derece akışkan olmasıdır. Sosyologlar Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal sınıfların kesin sayısı konusunda anlaşamayabilirler (Fussell dokuz olduğunu düşünse de, çoğu beş der); fakat herkes böyle bir toplumdaki sosyal bir eliti tanımlamak ve yerli yerine koymak için *sırf zenginliğin* yeterli olmadığını kabul eder. Paranızın nereden geldiği de önemlidir (miras kalması, kazanmış olmaktan daha iyidir) ve yaşamak için çalışmak zorundaysanız, elleriniz yerine beyninizle çalışmak daha iyidir.

Kapitalist, eşitlikçi bir toplumdaki gelir aşırılıklarını uzak tutmanın bir yolu olarak, Amerikan elitleri yalnızca zenginliğe değil, eğitim, siyasi güç ve zevke dayalı adeta barok bir sınıf işaretleri sistemini akıl etti. Hemen her durumda can alıcı karakteristik yaştır: Eski para yenisinden iyidir, Ivy League okulları geri kalanlardan iyidir, eski siyasi aileler didinen gençlerden iyidir. Benzer şekilde mülkiyete geldiğimiz zaman, fiilen herhangi bir şey satın almaktan kaçınmak en iyisidir. Naylon ya da polyesterden yapılmış, seri üretim ya da satın alınmış bir mücevherden daha yüksek statü sağlayan doğal iplik, antikalar ve aile yadigarlarıyla, otomobilden giysilere kadar her şeyin miras kalması tercihe şayandır. Carmela Soprano evinde hiç antika olmadığını, sadece "geleneksel tarzda" mobilyalar olduğunu gururla ilan ettiğinde, sosyal sınıfı hakkında bilmeniz gereken her şeyi size söyler.

Yeni karşısında bu eski tercihi, eski İngiliz aristokrasisinin soya dayalı, neredeyse feodal karakterini kasıtlı bir taklit çabasından kaynaklanır. Bu burjuva ast üst sistemi, ülkenin var olduğu ilk iki yüzyılda Amerikan sosyal hayatına hakimdi. Bu zaman zarfında burjuvalar genel olarak "bohem" denen rekabetçi bir değer sistemine karşıydı. Burjuvalar çok çalışmaya değer verir, bunu toplumun geniş ve hakim kurumları içinde gerçekleştirmeye çalışırken,

bohem etik hazcı, bireyci ve duygusaldı. Deneyime, keşfe ve kendini ifadeye değer veriyor ve uyumluluğa karşı duruyordu. Kısacası bu Mailer'ın hip diye tanımladığı az çok bir değer setidir (çocuk suçluların tehlikeli isyancılığıyla mayalanmış).

Bu yüzden Mailer'ın hip/*square* zıtlığı pek çok bakımdan geleneksel bohem karşıtı burjuva temasının bir çeşididir sadece. Bunun yalnızca iki olası değer setini temsil etmediğine iki taraf da büyük oranda her zaman inandı: Yalnızca estetik değil, siyasi ve ekonomik de olan bir savaşta bütün alanı işgal ediyorlardı. Burjuva değerlerini eleştirmenin kapitalist sistemin tam temelini eleştirmek olduğunu herkes kabul eder. Mailer'ın bakış açısı kesinlikle buydu.

Aynı noktada, her nedense, muazzam bir kültürel kayma oldu. Bohem değerler –yani cool– Amerika'daki hakim statü sistemi olarak sınıfa el koydu. Daha 1976'da Daniel Bell (*The Cultural Contradiction of Capitalism*'de) kapitalizmin onu tehdit eden bohem değerlere teslim olduğunu savunuyordu: "Hasım kültürün elebaşıları, geleneksel burjuva değerler üzerindeki tarihsel-yıkıcı etkileri yüzünden, bugünkü kültürel kurumları yani yayınevlerini, müzeler ve galerileri; büyük gazeteleri, filmler ve haftalık ve aylık dergileri; tiyatrolar, sinemalar ve üniversiteleri büyük ölçüde etkiler." Ayrıca "bugün en çarpıcı şey çoğunluğun hasım kültüre karşı denge oluşturmak için, kendi entelektüel saygın kültürü olmamasıdır; edebiyatta, resimde ya da şiirde büyük kahramanları yoktur. Bu anlamda burjuva kültürü yıkılmıştır".[11]

Eski moda burjuva değerlerle bohem değerler arasındaki çatışmada bohemin zaferle çıkmasında sorun olmayabilir. Fakat bu süreçte –ve Bell'in büyük öngörüsünün tersine– kapitalizmi sağlam bırakmakla kalmayıp onu daha sağlıklı ve daha dominant kıldı. Bu nasıl oldu?

60'ların sonundan 90'ların başına kadarki 30 yıllık dönemde Kuzey Amerika toplumunda büyük bir kültürel kayma olduğunu

11. Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books, 1976), s. 41.

herkes kabul edebilir. Özellikle 70'ler büyük kültürel değişimin 10 yılıydı. (Bazı çok bilmişler bize fiilen 70'lerde gerçekleşen değişimin çoğunun 60'larla bağlantılı olduğunu hatırlatmaktan hoşlanır.) Eski Protestan ast üst sistemi, bebek patlaması dönemi çocukları üniversiteden mezun olurken ve yetkili mevkilere gelmeye başlarlarken, onlarla birlikte hippi değer sistemini alarak çöktü. Bu arada bu grup, arkasında dönüşmüş bir toplum bırakarak, 90'lardaki siyasi, ekonomik ve kültürel elit haline geldi.

Bu değişimler herkesin hemfikir olduğu bir şeydir. İnsanların anlaşamadığı, bu değişimlerin kesin doğasıdır. Standart hikâyeye göre bebek patlaması dönemi hippileri ya ruhlarını satacaklar (Beemer ile nargilelerini takas etmek) ya da sistem içine çekileceklerdi. Bu bakış açısından karşı kültürün değerleri gerçekte sonunda galip çıkmadı. En azından zafer ancak kısmi ve koftu. Sistemin kontrolündeki elitler birkaç taktik ödün verdi; fakat sıra karşı kültürün merkezi değerlerine geldiğinde sistem hiçbir şey vermedi. Onun yaptığı özellikle müzikte karşı kültürün en tehlikeli unsurlarını alıp, yapay seri üretim versiyonları yoluyla onları massetmek ve sonra gerçek gibi kitlelere geri satmaktı. Böylelikle 60'lardan doğan devrimci potansiyel her ne ise, onun yıkıcı enerjisi kökten değişime kararlılıkla direnen bir sistem tarafından düzenli olarak boşaltıldı. Cool 60'lar radikalizminin nostaljik cilası olarak kaldı.

Yakın zamanlarda David Brooks, bu büyük çatışmadaki iki tarafın, hip ve *square*in tamamen birbiri *içinde kaynadığını* savunan, daha zekice bir bakış açısı getirdi. (Ne kadar kapitalist!) Bu görüşe göre bebek patlaması döneminden çok sayıda çocuğun üniversiteden mezun olması eğitim ve liyakata dayalı yeni bir elit oluşmasına yol açtı. İsyancı geçmişle uyumlu gelecek arasında seçenekleri olmadığını kısa zamanda fark ettiler. Hayır, hisse senedi opsiyonları olan isyancılar olmalarına imkan veren bir hayat tarzı yaratarak, kızarmış patatese sahip olmanın ve onu daha fazla yemenin bir yolunu bulacaklardı. Herkes ruhunu sattı mı? Gerçekte hayır, "kültür ve karşı kültür arasındaki ayrışmada birilerinin birilerini massetti-

ğini söylemek imkansızdır; çünkü gerçekte bohemler ve burjuvalar birbirlerini massederler."[12]

Bu yeni elit, aile, para ve okul bağlarına dayalı ahbap çavuş ilişkisiyle bir arada tutulmadı. Seattle, Austin, Toronto ve Palo Alto gibi yerlerde yaşayan; üniversiteler, yüksek teknoloji firmaları ve tasarım ajansları gibi bilgi endüstrisi işlerinde çalışan bobo'lar (burjuva ve bohemin kısaltılmışı) büsbütün gevşek bir "meritokrat" grubudur. Onları birleştiren şey hem burjuva hem bohem cephede uzlaştıracak ortak bir ret yanıtıdır: "Açgözlü görünmeksizin müreffehtirler; uyumlu görünmeksizin yaşlılarına hürmet ettiler; aşağıdakileri alenen küçük görmeksizin tepeye yükseldiler; sosyal eşitlik idealine toplumun kabul ettiği belli hakaretlere yüz vermeksizin başarı kazandılar; eski gösterişçi rekabet klişelerinden kaçınırken müreffeh bir hayat tarzı kurdular."[13] Hepi topu, çok bayıcı bir grup insan.

Bebek patlaması dönemi bobo'ları "yaratıcı sınıf" olarak bilinen geniş bir grubun önde gelen kısmıdır. 50'lerin yerleşik sınıfları gibi, bu güçlü yeni sınıf da bir bütün olarak toplum için kapsayıcı normlar koydu. Örgüt İnsanını tanımlayan türdeşlik ve uyumluluğun tersine, bu yaratıcılar bireycilik, kendini ifade ve farka değer verdiler. Yaratıcıların yükselişi, bu yeni "X sınıfının" gerçekten bütün sınıfları aşacak ilk grup olacağını düşünmesi hariç, Fussell tarafından *Class*'da öngörülmüştü. (On yılda bir ya da o zamandan beri, birileri karşı kültürel isyanın en son grubunu kaçınılmaz olarak teşhis etti ve benzer öngörülerde bulundu.) Fussell'a göre bu aktörler, müzikçiler, sanatçılar ve gazeteciler, "başkalarına kapalı bu sınıf tiyatrolarının arka kapılarından kaçmayı" başararak, bir tür servet sahibi olmayan aristokrasi olacaktı.[14]

Yaratıcıların en kapsamlı analizini ekonomist Richard Florida yaptı. Bu bireyci, uyumsuz, kurum karşıtı, meritokratik ve hoşgörülü insanları *kültürel* elit olarak gören Brooks'ın tersine Florida onların gücünün en başta *ekonomik* olduğunu kabul eder. Florida

12. David Brooks, *Bobos in Paradise: The New Upper Class and How They Got There* (New York: Simon ve Schuster, 2000), s. 43.
13. A.g.e., s. 45.
14. Fussell, *Class*, s. 222.

insanların artık işe gitmediğini –işin insanlara geldiğini– fark ettiğinde, onların büyüyen etkilerini yorumladığını söyler. Yeni Ekonomide yaratıcılık rekabetçi avantajın kesin kaynağı haline geldi ve firmalar onların yaratıcı insanların yaşadığı yerlere (örneğin Seattle, Austin, Toronto, Palo Alto...) gitmesi gerekeceğini fark etti. Yaratıcılar artık Amerika Birleşik Devletleri'ndeki toplam işgücünün yaklaşık üçte birini oluşturuyor ve askerlerin ve emekçilerin kazandığının ortalama iki katını kazanıyorlar.

Florida'ya göre bu grup sadece büyük karışım içinde hip ve *square*i birlikte ezmekle değil, aynı zamanda tüm muhaliflerini aşmakla iktidara yükseldi. Florida'nın "Büyük Oluşum"[15] dediği şeyi gerçekleştiren, bohem değerlerle Protestan çalışma etiği arasında Tony Blair gibi sihirli bir üçüncü yol buldular. Çok ayrıntı vermez ama savının özü şudur; hippiler *square*lerle dalaşırken San Francisco çevresine dayalı –çoğunlukla bilgisayar hacker'ı– sessiz bir entel grubu burjuva ve bohem arasındaki zıtlığı aşan, Florida'nın "yaratıcı ethos'u" dediği yeni bir etik yarattı. Gerçekte bir gün işleyen bir yaratıcılık etiği geliştirmeye karar verdiler.

Geçen otuz yılın değerlerindeki kaymaya bir karışım işlemi ya da aşma işlemi olup olmadığına bakılmaksızın, toplumun temel yapısında çok küçük değişim olduğu gözleminden kaçış yoktur. Kapitalizm gayet güzel işliyor ve hâlâ Amerikan hayatında her zaman olduğundan fazla hiyerarşi var. Bohem değerlerin sisteme bir tehdit teşkil ettiği fikri bariz biçimde yanlıştır. Florida bu temayı şurada yakalar: "Ona gönderme yapan her şey pop kültür olduğundan karşı kültür terimi bir yanlış adlandırmadır; bir şeyler satmak ve para kazanmak için sadece bir etikettir."[16] Hippi kültürünün kitle pazarlaması herhangi bir tür ihanete yol açmaz; çünkü "pek az kültürel ürün en başta çok fazla içeriğe sahiptir".[17]

Daha ilginç olansa cool'un doğuşunun Amerikan toplumunun o statü hiyerarşisini dönüştürmüş olmasıdır. Sınıfları ortadan kaldırmaktan çok, cool esasen sosyal prestijin merkezi belirleyeni olarak sınıfların *yerini değiştirdi*. John Seabrook *Nobrow* adlı kitabında

15. Richard Florida, *The Rise of the Creative Class* (New York: Basic Books, 2002), s. 190.
16. A.g.e., s. 200.
17. A.g.e., s. 201.

"yüksekten atanların (high-brow)" ve "kültürsüzlerin (low-brow)" beğenisi arasındaki kadim zıtlığın piyasa tarafından feshedildiğini, bu yüzden şimdi birörnek "renksiz (no-brow)" ticaret dünyasında yaşadığımızı ileri sürer. Ama eski Protestan kilisesinin spesifik değer ve kültürünün etkisini oldukça kaybettiğine kuşku yoksa da bu, statü hiyerarşisinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Bizzat Seabrook alt kültürün pek çok şekilde düpedüz yeni bir kültür haline geldiğini belirtir.[18]

Eski Protestan ast üst sisteminde sıranız büyük ölçüde ne yaptığınızla (ya da kadınlar için, kocanızın ne yaptığıyla) belirlenir. 50'lerde Packard belli bir mesleğin prestijini belirleyen altı faktör belirledi: görevi yerine getirmenin önemi, işe özgü otorite, gerekli bilgi ve beyin, görevi yerine getirmenin haysiyeti ve mali ödül. Sonra prestije göre işlerin kapsamlı sıralamasına ulaşmaya çalışan, 50'lerde yapılmış birçok araştırmadan alıntı yaptı.

Sonuçlar kayda değer derecede istikrarlıydı. Neredeyse tüm durumlarda Anayasa Mahkemesi yargıçları Amerika'daki en prestijli iş olarak görülüyordu, onu hemen doktorlar takip ediyordu. Diğer prestijli meslek sahipleri bankerler, iş yöneticileri, bakanlar ve üniversite profesörleriydi. Listenin en altında muhasebecileri, reklam yöneticilerini, gazetecileri ve işçi sendikası çalışanlarını buluruz.

Burada tamamen sezgisel olarak 50'lerde Amerika'nın kitle toplumuyla özdeşleştiriğimiz statü hiyerarşisinin çok net ifadesini görebiliriz. "Prestijli meslekler" toplumdaki en dominant kurumlarda yüksek seviyede hizmet sunan, kurulu düzenin çok önemli sütunlarıdır. Ayrıca bunlar son derece *paternalistik* mesleklerdir. Yargıç, bakan, doktor, profesör; bunlar düzenli işi olan birini güvene dayalı bir ilişkinin uzmanlık ve otorite tarafına yerleştirmeleriyle tamamen ayırt edilirler. Bu yüzden bu meslek gruplarının üyeleri yalnızca büyük prestij sahibi olmakla kalmaz, büyük bir güç ve etki sahibi de olurlar. Kendisini aile, okul ve kurum bağları

18. John Seabrook, *Nobrow: The Culture of Marketing, the Marketing of Culture* (New York: Vintage, 2001), s. 66.

yoluyla devam ettiren yönetici elitin hakim şahsiyetleridirler. Bu açıdan bu insanlar sekülerleşmiş bir aristokrasinin, toplumun kaderini elinde tutan bir sosyal elitin üyeleridirler.

Bugün bu grubun üyeleri bazı geleneksel ölçülerde hâlâ yüksek olarak sınıflandırılabilir; fakat bu seviyeyle ilişkilendirilen etki sürekli zayıflamaktadır. Prestij eskiden olduğu şey değildir; güç giderek burjuva ve paternalistik aritokrasi tarafından değil cool ve bohem yaratıcı tipler tarafından kullanılmaktadır. Geçen on beş yıl boyunca bu yaratıcı sınıf kültürel ve ekonomik manzarayı dönüştürdü. Bu dönüşümün nasıl olabildiğini görmek zor değil. Modern kapitalist ekonomide bilgi ve eğitim, liyakat ve sosyal bağlardan çok daha önemli hale geldi. Piyasa muazzam coğrafi hareketlilik talep eder. Hakim sınıfın üyeleri artık rutin olarak aynı anda iki ya da üç şehirdeki işlerin üstesinden geliyor.Ve son olarak sosyal elitin hayat tarzını ve tüketim alışkanlıklarını sürdürmeye sıra geldiğinde, zenginlik gelirden çok daha az önemli hale geldi. Amerika'daki ultra zenginler –sinema yıldızlarından şirket CEO'larına kadar– paralarını yatırımlardan değil maaşlarından kazanır.

Başka bir deyişle hayat tarzları ve alışkanlıkları esas olarak eski İngiliz aristokrasisine göre modellenen vakur ve oturaklı burjuva elit, bizatihi kapitalizm güçleri tarafından çok erken bir yıkımla cezalandırıldı. Tez canlı, bireyci, özgür ruhlu bohemler, pek çok şekilde kapitalizmin gerçek ruhuyla daha fazla uyum içindedir. Bir öğle sonrasında servetlerin kazanılıp kaybedildiği, dünyanın her yerinde sermaye akışının bir fareye tıklamakla serbest kaldığı, ticaretin herhangi birisinin bir yere kök salması için çok hızlı hareket ettiği ve en önemlisi herkesin parasının aynı renk olduğu bir kapitalizm. Temel olarak feodal toplumsal normların bir taklidi olan sözde burjuva değerlerinin tersine, hip değerler kapitalizm ruhunun doğrudan bir ifadesidir.

Statü sistemindeki bu değişim işyerine net olarak yansır. Bugün için insanların arzu ettiği şey, artık bir doktor olmak gibi eski moda "statü" işleri değildir. "Cool işler" modern ekonominin kutsal kasesi haline geldi. Şirket Amerikası uzun zamandır bununla uyum içindeydi. 50'lerden bir gözlemci yaratıcı fikirlerin gelgitini

yansıtmak üzere tasarlanmış serbest giyim kodları ve esnek çalışma saatleriyle modern yakasız işyerlerini fark etmeyecekti. Her şey profesyonel idare altındaki bir hippi komünü gibidir. Yaratıcı işyerinin açık bir tasarımı (odacıklar değil), yüksek tavanları, dolaylı aydınlatması ve duvarlarında bir sürü harika sanat eseri vardır. Bir yemek odası yerine, çalışanların frizbi atabilecekleri, video oyunu oynayabilecekleri ve espresso içebilecekleri pek çok mekan vardır. Aybaşı geldiğinde yaratıcılar nakit para istemezler; oyunlara, masaja bilet isterler ve birlikte eve getirdiklerine akşam yemeği hazırlarlar. Ve başka yönetici sınıflar gibi, istedikleri genellikle aldıklarıdır.

Cool bir işyeri çevresi olması önemlidir; ama yaratıcılar her şehirde de çalışmaz. "Cool cemaat" denen şey içinde, büyük sayıda aynı kafadaki insanlarla yaşamaları gerekir. Yetenekli profesyonellere cazip gelmesi için artık bir şehrin düşük suç oranlarına, temiz hava ve suya, doğru dürüst toplu taşımaya ve avuç dolusu müze ve galeriye sahip olması yetmez. Artık yaratıcı sınıfın özel ihtiyaçlarının karşılanmasına ihtiyaç vardır, bunun anlamı şehrin büyük ölçekli geri dönüşüm programına, bir sürü entel kafeye, vejetaryen lokantalarına ve organik ürünlerin eksiksiz sıralandığı özel dükkânlara ihtiyacı olduğudur. Pek çok göçmeni ve gay insanlarıyla çeşitli ve hoşgörülü bir nüfusu olmalıdır ve sağlam bir klüp ve müzik dekoru ve dağ bisikleti, kaya tırmanışı ve su kayağı yapılan alanlara ulaşımı kolay ve hızlı olmalıdır. Gelecek Kuşak Danışmanı adlı bir grupla 2001'de yapılan bir araştırmada, San Francisco Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en cool şehir olarak öne çıktı (bu danışmanların muazzam ücretler talep edebildiği türden bir öngörüdür) onu Minneapolis, Seattle, Boston ve Denver takip etti.

İnternet devriminin ilk yıllarında Yeni Ekonomi kahinleri tarafından yayılan en uydurma haberlerden biri, teknolojinin coğrafi sınırlamaları bertaraf fikriydi. Pek çok insan tarafından, herkes sanal ekonomideki dişli olarak evden çalışılan kır evi için aşırı kalabalık şehirleri bırakıp giderken telekomünikasyonun kalkışa geçtiği varsayıldı. Bu tür saçmalıkları yayanların -Esther Dyson, George Gilder ve Kevin Kelly gibi insanlar- bu ekonomide fii-

len çalışan insanların değer sistemini hiç anlamadıkları açıktır. Bu insanlar da eski burjuva eliti kadar ayrımla ilgileniyordu. Bir fark varsa, o da mekanın daha az değil daha çok önemli hale gelmesiydi. Florida'nın ikna edici biçimde savunduğu gibi, yaratıcı sınıfın yükselen gücüyle birlikte, bir avuç "cool şehirdeki" gibi kümelenilen Amerika Birleşik Devletleri kendisini hızla statü hatları boyunca –statü hiyerarşisinin artık sınıfa değil cool'a dayanması istisnasıyla– coğrafi olarak ayırıyor.

Bir yere kadar bu yeni bir olgu değil. New York, Londra ve Paris gibi şehirler bohemlerin çok büyük kısmına her zaman cazip gelmişti; fakat Florida'nın belirttiği gibi sınıf ayrımları gitgide artarak belirgin hale geliyor. Bir insanın posta kodu, pazarlamacılara onun tüketim tercihleri konusunda aile tarihinden çok daha fazla şey söyler. Bir başka önemli fark eskiden her şehrin, daha geniş ulusal elitlere çeşitli şekillerde bağlanan, kendi burjuva elitlerinin –kendi idarecileri, yargıçları, bankacıları, profesörleri, doktorları vb– olmasıdır. Şimdi yaratıcı sınıf üyeleri neredeyse tamamen bütün ülkeyi bırakıyor ve bir avuç merkezde toplaşıyor.

Yine de kabul edilmesi gereken en önemli şey, bu sınıf ayrılmasının ancak kendisini beslediğinde ve artan oranda ekonomik etki biriktirdiğinde keskinleşeceğidir. Bunun nedeni yaratıcı sınıfın –eski elitlerin daha aristokratik gönül rahatlığının tersine– inatla kapitalist yönelimi olan bir ethosla güdülenmesidir.

Bu sınıf üyelerinin takındığı açıkça isyankâr, kurum karşıtı tavırlar göz önüne alındığında, bu iddia birçok insana garip gelebilir. Fakat burada Brooks'un burjuva ve bohem değerlerin karşıtlaştırılmasını nasıl karakterize ettiği yer alır: "Burjuvalar maddeciliğe, düzene, düzenliliğe, göreneğe, akılcı düşünmeye, özdisipline ve üretkenliğe değer verir. Bohemler yaratıcılığı, isyanı, ilginçliği, kendini ifadeyi, maddiyat karşıtlığını ve canlı deneyimi göklere çıkarır."[19] Şimdi kendinize sorun: Bunların hangisi günümüz kapitalizminin ruhunu daha doğru yansıtıyor?

"Burjuvalar" cevabını verenler kapitalizmin doğru işlemesi için uyumluluğun gerektiği fikriyle aklı çelinmişti. Gerekli değildi.

19. Brooks, *Bobos*, s. 69.

Gerçekte tam tersidir. Kapitalizm Joseph Schumpeter'ın "daimi yaratıcı yıkım fırtınası" dediği şeyde serpilir.[20] Schumpeter kapitalizmin "var et ve dene" döngüsüyle işleyen evrimci bir süreç olduğunu fark etti. Sistem daimi bir *yeni* akımı üretir: yeni tüketim malları, yeni üretim ve taşıma yöntemleri, yeni piyasalar, yeni örgütlenme biçimleri. Bu süreç eski ekonomik yapının yıkılıp yerine yenisinin konduğu sürekli devrim sürecidir. Schumpeter için bu, "kapitalizmin dayandığı ve her kapitalist şirketin birlikte yaşamasının şart olduğu şeydir". Girişimcilerin işlevi bu devrimci ürünleri ve prosedürleri, yeni icatlardan faydalanarak ya da varolan teknolojileri orijinal bir şekilde kullanarak üretmektir.

Bu, bohem değer sisteminin –yani cool'un– kapitalizmin can damarı olduğunu belirtmenin dolambaçlı bir yoludur. Cool insanlar kendilerini, bir şeyler yapmanın kabul edilmiş yollarına uyum sağlamayı reddeden radikaller, yıkıcılar olarak görmekten hoşlanır. Bu tamı tamına kapitalizmi güdüleyen şeydir. Varolan hayat ve düşünce kalıplarını parçaladığı için hakiki yaratıcılığın tamamıyla isyancı ve yıkıcı olduğu doğrudur. *Cool insanlar kapitalizmin kendisi hariç* her şeyi yıkar. Böylelikle Thomas Frank'in "cool'un fethi" olarak tanımladığı süreç gerçekte hiç de bir fetih değildir. Frank "Karşı kültür Amerikan orta sınıf değerlerinin gelişiminde bir aşama olarak, tüketici nesnelliğinin yirminci yüzyıl dramasındaki renkli bir bölüm olarak düşünüldüğünde doğru anlaşılabilir" der.[21]

Kapitalizm ve cool arasındaki bu temel bağ tüketimcilik eleştirileri tarafından fark edilmedi. Çoğu bunu biraz rahatsız edici buldu, o kadar rahatsız edici ki bunun bir yanlış olması gerektiğini düşündüler. Bu yüzden eğilim şirketler tarafından satılan "cool"un, tüketicilerin gerçek olduğuna inanarak, satın almaya kandırıldığı sahte, paketlenmiş, ikame cool olduğunu iddia etmektir.

Bu tekrar muhtelif güçlerde yapılır. *No Logo*'da Naomi Klein pazarlamacıları sadece kötü durumu daha da kötüleştirdikleri

20. Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper&Row, 1975), s. 82–83.
21. Frank, *The Conquest of Cool*, s. 29.

için eleştirir: Cool'un küresel kitle pazarlaması çağında "ergenlerin asap bozucu şüpheleri çağımızın milyon dolarlık sorusudur".[22] Fakat pek çok eleştirmen, özellikle karşı kültürün yıkıcı gücüne bağlananlar için tüketimci cool, sadece şirketlerin bize "cool" ürünler satarak arzularımızı sömürmesi değildir; onların *bu ürünler için fiilen arzu yaratmasıdır.* Sistematik olarak dolandırılırız, manipüle ediliriz, tüketimci cool zihniyetine programlanırız, başka türlü gerçekten istemeyeceğimiz ürünleri almaya kandırılırız.

Kalle Lasn durumu *The Manchurian Candidate* ile kıyaslarken, belki bu savın en saf ve düz şeklini sunar. Bu filmde Kore'den dönen bir Amerikan askerinin Koreliler adına çalışan bir casus olduğu şeklinde beyni yıkanmıştı. O önceden saptanmış bir emir üzerine başkanı öldürmeye programlanmış, robot bir suikastçiydi. Lasn'e göre Mançuryalı tüketici çağında yaşıyoruz. Reklamlar bilinçaltımıza, bizi satın almaya programlanmış robotlara döndüren çeşitli arzular implant ediyor.

Varolan tüketici davranışının bir tanımı olarak inandırıcılıktan uzak olması bir yana, bu savda ilginç olan pazarlamacılara ve reklamlara, özellikle ulusal ve uluslararası markaların geliştirilmesini amaçlayan formlara büyük bir güç atfetmesidir. Klein bizi Marka Zorbalarının kurbanı olarak görür; Lasn için bu, Marka Beyin Yıkamasıdır.

Reklamın istek yaratmak için böyle bir gücü olduğu ve psikolojik teorinin sofistike kullanımıyla çalıştığı fikri ilk önce Packard'ın 1957 tarihli *The Hidden Persuades* kitabının yayınlanmasıyla yaygın olarak dikkat çekti. Ucuz versiyonundaki kapak yazısında bu meşum deklarasyon yer alır: "Bu kitapta satıcıya dönen psikoloji profesörlerinin dünyasını keşfedeceksiniz. Onların nasıl çalıştığını, siz ve komşularınız hakkında neler bildiğini ve size mikser, sigara, araba, sabun, hatta fikir satmak için bu bilgiyi nasıl kullandıklarını öğreneceksiniz."[23]

Reklamın büyük bir halkı ikna kurumu olduğuna hiç şüphe yok. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki toplam reklam harcaması

22. Klein, *No Logo*, s. 69.
23. Vance Packard, *The Hidden Persuaders* (New York: Cardinal, 1958).

yılda yaklaşık 200 milyar dolardır. Radyo ve televizyondan, reklam panolarına, internetten dergilere kadar reklamı kaçınılmaz bir şeydir. Reklamlar cep telefonumuza ve elektronik postamıza gelir ve hatta bazı şirketler gökyüzüne yazar. Ortalama bir insanın her gün 700 ila 3000 reklamla karşılaştığı tahmin edilmektedir ve bunun bilinç altımızda *bazı* etkileri olmaması şaşırtıcı olurdu.

Reklamlara yöneltilen tüm acı sözlere, Mançuryalı tüketici konusundaki tüm kaygılara karşın, önemli bir soru cevapsız kalmaktadır: Pazarlamacıların, eleştirenlerin söylediği gibi tüketici arzularını şekillendirme gücü var mıdır? Hatta reklam bir işe yarar mı? Şaşırtıcıdır ki hiç kimse gerçekten emin değil. Kesin doğru olan reklamların eleştirenlerin iddia ettiği gibi bir gücünün pek olmadığıdır ve pazarlamacıların bilinçaltımıza nokta atışlı mesajlar göderdiği şüphesi tamamen yanılgıdır.

Her birimizin her gün yüzlerce ya da binlerce reklam gördüğünü söyleyen iddiayla başlayalım. Bu reklamları fiilen "görmemizin" ne anlamı var? Bunların kaçı anlamlı bir şekilde kaydolur? İşe toplu taşıma aracıyla giden birinin belli bir günde belki binlerce insan gördüğü, eşit derecede doğrudur. Kaç yüze dikkat eder? Bir saat sonra ya da ertesi gün kaç tanesini hatırlar? İnsan zihninin olağanüstü etkili bir filtre etme mekanizması vardır; umursamamız gereken ve gerekmeyen şeylerdeki duyu izlenimlerini sürekli olarak ayıklar. Duyularımızı her an bombardımana tutan milyonlarca enformasyon parçacığının ancak küçük bir kısmı sinir sistemi tarafından işlenir ve sadece yararlılar çalışan bilincimizin dikkatine alınır. Reklamlar da istisna değildir. Çoğu tüketicinin markette gördüğü ürünler için genellikle reklam yapılmadığı göz önüne alınırsa, anket yapılan insanların ancak dörtte birinin bir gün önce televizyonda gördüğü reklamların *bir* tanesini hatırlayabildiğini öğrenmek şaşırtıcı değildir.

Reklamın malların satışını artırabildiği henüz ispatlanmamış bir varsayımdır ve şirketler kendi reklamlarının etkililiğini takip etmek için pek çaba harcamaz. Gerçekten en makul araştırmalar satışların reklamları takip ettiğini göstermez, tam tersi: reklamlar satışları takip eder. Yani satışlar arttığında şirketlerin reklam bütçe-

leri buna bağlı olarak artar. Satışlar düştüğünde reklam bütçesi de kesilir. Bu insanların tüketici arzularını manipüle etme kabiliyeti olduğuna inanan birinden beklenen bir davranış pek değildir.

Birçok reklamcı gerçek meselenin tüketicilerce yeni arzular yaratmak, hatta kendi ürününün kategorisindeki toplam tüketimi artırmak olmadığını, sadece müşteriyi rakiplerden çekip almak olduğunu itiraf eder. Reklam sıklıkla toptan talebin gerilediği endüstrilerde görülen, piyasa paylaşımı üzerine bir savaş haline geldi. Bunun en açık örneği bira işidir ki reklam bütçesi en yüksek sanayi dallarından biridir. Bu arada Kuzey Amerikalıların bira tüketimi 1980'den beri sürekli düşmektedir.

Reklam ve satış arasındaki ilişki, önemli satış durumlarının reklam yokluğunda gerçekleştiğinin fark edilmesi üzerine daha da kırılgan hale geldi. Hershey's, Starbucks, The Body Shop ve Subway hepsi çok küçük reklamlarla kitlesel tüketim markaları haline geldi. Bu şirketlerin bazıları şimdi büyük uluslararası kampanyalar düzenliyorlar; fakat bu satışları artırmak için değil öncelikle rakiplerine karşı varolan piyasa konumlarını savunmak için tasarlanıyor. *No Logo*'da Klein, Body Shop ve Starbucks'ın reklam olmadan böyle güçlü markalar yaratabilmiş olmalarından resmen şikayet eder. Onun kafasında bu olgu sadece "marka zorbalarının" ne kadar hain uygulamaları olduğunu gösterir. Bu ikrarın "Mançuryalı tüketici" tezinin doğrulanması olduğu fark edilmiyor.

Bunların hiçbiri reklam tamamen zararsız, zihnimiz ya da tüketim alışkanlıklarımız üzerinde hiçbir etkisi yok demek değildir. Bununla birlikte anlamamız gereken, reklamın beyin yıkama gibi değil de daha çok baştan çıkarmaya benzeyen bir şey olduğudur. Nasıl ki becerikli bir baştan çıkarma bir seviyede gerçekten seks yapmak istemenizi istismar ederse, etkili reklam da zaten varolan ihtiyaç ve arzularımız üzerinde çalışır. Sekse ilgisi olmayan birini baştan çıkaramazsınız; görünümüyle alakadar olmayan birisine de diş beyazlatıcı satamazsınız.

Reklam vakasında bizi zayıf kılan arzular, altında rekabetçi tüketim yatan arzulardır. Reklamcılar silah tacirlerine benzer: İki kar-

şıtı savaşa girmeye ikna edemezler ama iki tarafa da silah satmaktan çok mutlu olurlar. Ve silah tacirlerinin çatışmayı şiddetlendiren ve zaiyatı artıran ürünler sağlayarak durumu daha kötüleştirebilmeleri gibi, reklamcılar da tüketiciler arasındaki rekabetçi tüketimin etkilerini alevlendirebilirler. Reklamcılık ve kitle imha silahlarını aynı torbaya koymadan önce, reklamın iş gördüğü koşullara ve onun etkisini azaltmak için ne yapabileceğimize dair daha net bir kavrayışa ihtiyacımız var.

Reklamcılık konusunda en aklı başında kitaplardan biri, sosyoloji profesörü Michael Schudson'ın *Advertising, The Uneasy Persuasion*'ıdır. Schudson reklamı, hükümet, okullar, medya, televizyon ve sinema, sivil toplum kuruluşları, ebeveyn ve akran gruplarını kapsayan, toplumun "farkındalık kurumlarından" sadece biri olarak düşünmemiz gerektiğini önerdiğinde tamamen haklıdır.[24] Reklamın inanç ve değerlerimizi nasıl şekillendirdiğini sormak kültürün *herhangi* bir cephesinin bunu nasıl yaptığını sormaktır. O yüzden sormamız gereken gerçek soru, basit "Reklam nasıl işler?" değil "Az ya da çok işlemesi muhtemel şartlar nedir?"dir.

Reklam ne bir boşlukta üretilir ne de tüketilir ve etkinliği tüketicilerin elinin altında olan enformasyonun diğer formlarına geniş ölçüde bağlıdır. Bu şunları kapsar:

-Ürünle (ya da benzer ürünlerle) geçmiş kişisel deneyim,
-ürün hakkındaki diğer enformasyonlar (numunelerden, dergilerden vb),
-kulaktan duyma (akranlardan, ebeveynlerden ve iş arkadaşlarından),
-tüketici eğitim kanalları (kamu yararına çalışan gruplar, tüketici gözlemcileri),
-genel medya okur yazarlığı ve kültürel farkındalık (aileden, okuldan vb).

Birçok tüketici için bu ilave enformasyon kaynakları reklama, medyaya ve genel olarak farkındalık kurumlarına karşı genel bir kuşkuculuk aşılamaya yardım eder. Bütün reklam çeşitleri ürünün özellikleri ve fiyatı hakkında bilgi vermektense, temel olarak kötü niyetle, hem üreticinin hem de tüketicinin yanıltıcı olduğunu bildiği iddiasıyla hareket eder. Bu yüzden bütün taraflarda

24. Michael Schudson, *Advertising: The Uneasy Persuasion* (New York: Perseus, 1984), s. 127.

bol miktarda sinizm bulmak şaşırtıcı değildir. Halk kuşaklar boyu reklamcılar tarafından yapılan iddiaları önemsemedi. 60'larda yaygın olarak iddia edilen şuydu: "Yeni kuşak" o kadar kuşkucu ve medyayı iyi kavramıştır ki eski moda reklam çekiciliği artık işlemez. Aynı iddia, ardından gelen her kuşak için tekrar edildi. Her seferinde dünyayı sarsacak bir keşifmiş gibi.

Yine de pek çok eleştirmen reklamın aksi taktirde tercih etmeyeceğimiz bir şekilde paramızı harcamamıza neden olduğu kanaatini sarsamadı. Bu kanaat popüler bir pazarlama biçimi olarak markalaşmanın büyüyen başarısından kaynaklanıyor gibi görünüyor. Tüketicilerin rakip markalar arasında anlamlı bir fark olmamasına rağmen belli bir markaya bağlanmaya devam ettiği marka sadakati olgusu özellikle irrasyonel olarak görülür.

"Markalar sığırlar içindir" sloganı tüketim karşıtı aktivistler arasında popüler bir slogandır ve hedeften çok uzak da değildir. Pazarlama gurusu Al ve Laura Ries'ın belirttiği gibi piyasadaki markalama çiftlikteki markalamadan farklı değildir: "Bir markalama programı sizin ürününüzü otlaktaki diğer bütün sığırlardan farklılaştırmak üzere tasarlanacaktır. Otlaktaki bütün sığırlar birbirine çok benzer görünse bile."[25] Bir markalaşma kampanyasının bütün meselesi ürününüz için bir *kimlik*, markanızla ilişkilendirilecek bir dizi anlam ve değer yaratmaktır.

Markalı mallar ilk önce, fabrikalarda daha fazla malın seri üretimine başladığı XIX. yüzyıla doğru ortaya çıktı. Makine temelli üretim bir firmanın gömleğini, ayakkabısını ve sabununu diğer firmanınkinden ayırt etmeyi giderek daha zor hale getirdi. Üreticilerin ürünlerini piyasada farklılaştırmanın bir yolunu bulmaları gerekliydi; bu yüzden ürünün üzerine marka adını yazmaya başladılar. Fakat ürünün isminin görünür olması yeterli olmadı; tüketicilerin diğerini değil de belli bir markayı alması için bir nedene ihtiyacı vardı. Herkesin aynı malzemeyi ya da içeriği ya da üretim yöntemini kullandığı bir dünyada, marifet ürününüzü ya-

25. Al Ries and Laura Ries, *The 22 Immutable Laws of Branding* (New York: HarperBusiness, 2002), ix.

pıldığı şeyle değil, güzellik, gençlik, sağlık, ince zevk ya da cool ile ilişkilendirmektir. Markanın etrafında, onun kimliğine demirlemiş, bir anlam aurası yaratmanız gerekir.

Markayla ilgili olarak bu *kimliğin* –malzemesine karşıt olarak anlamının– satın alınmasını birçok eleştirmen çok irrasyonel ve nahoş bulur. O denli rahatsız edicidir ki (mesela birisi bir şampuanın *heyecan* yaratabildiğine samimiyetle inanabilir), tüketicilerin bir şekilde aldatılmış ya da manipüle edilmiş olması gerektiği sonucuna varırlar. Şişe suyunun benzinden daha pahalı satılması başka nasıl açıklanabilir ki? Ya da artık süslü lokantaların her yemeğinize eşlik edecek farklı marka şişe sularını önermek için "su tadımcısı" çalıştırmaları?

Bununla birlikte tüketicileri bu kadar aşağılamak iyi değildir. Schudson şunu savunur: Markalar fark yokluğunda bir ayrım yaratma ihtiyacından gelişmiş olabilir ama *kabul edilmelerinin* ve büyümelerinin nedeni çok farklıdır. Para harcadığınız, her zaman bir risk alıyor olduğunuz kolayca unutulur. Fiyatını ödediğiniz şeyi alamayabilirsiniz ya da paranızın karşılığını alamayabilirsiniz. Bir alet bozuk çıkabilir; yiyecek bozuk ya da kokmuş olabilir; yeni çıkan şeyler reklamdaki gibi işlemeyebilir. Tazminat poliçeleri, garantiler, tüketici izleme ve koruma mevzuatı gibi tüketici koruma formlarını o kadar fazla kullanırız ki ticaret tarihi boyunca kazıklanmanın sürekli bir endişe kaynağı olduğunu unuturuz.

Sonuç olarak, tüketiciler riski en aza indirmek için adım atmalıdır. Küçük, görece istikrarlı topluluklarda insanlar bakkallarla, satıcılarla kişisel güven ilişkisi kurmaya çalışır ve yerel olarak üretilmiş malların iyi kalite olup olmadığını zamanla öğrenirler. Toplum daha fazla şehirleşirken, bu ilişkileri kurmak ve sürdürmek daha zor hale geldi. İnsanlar daha hareketli olurken, güvenmeye başladıkları yerel ürünlerin izini kaybettiler. Ulusal markalar, büyük ölçüde, belirli bir tüketici koruma biçimi sunduğu için başarılı olur. Şehirden şehire, ülkenin her yerinde markaların istikrarlı değişmezliğine güvenebilen insanlar bulunur.

Paketleme de tüketiciye artan bir koruma sağlamanın yolu olarak devreye girdi. Standart paketlemeden önce tüketiciler bakkal-

larının teraziye parmağını basmadığından ya da mallara hile katmadığından emin olmak için gözlerini dört açmak zorundaydı. Paketleme ve standartlaşma, özellikle etiket yapıştırılmaya başlanınca (bunlar ürünün açılıp tekrar kapatılmasını zorlaştırıyordu) bu tür sahtekarlıkları çok zor hale getirdi. Tenekelenmiş mallar alanındaki öncülerden biri olan Heinz şirketi, ilk reklamlarında bu endişeye oldukça açık gönderme yapıyordu. 1922 tarihli iyi bilinen bir reklamda tenekelenmiş Heinz mallarını kağıda saran bir bakkal görülür. Eşlik eden yazıda okura Heinz'ın dikkatli gözünün "bakkalınızın" üzerinde olduğu bilgisi verilir: Satış elemanlarımızın gücü, onu çok sık –birkaç haftada bir– ziyaret edebileceğimiz kadar büyüktür.

Tüketimcilik eleştirmenlerinin çoğu ulusal (ve artık uluslararası) markalı malların reklamının tüketici korumanın bir biçimi olarak hizmet etmesinin kapsamını ihmal eder. Fakat onları gerçekten sinirlendiren şey markalaşmanın en aşikâr cephesi olan, ürünün kendisiyle çok az alakası olan bir anlam aurası satmasıdır. Çoğu defa gömleğimizde kullanılan malzemenin, kotumuzdaki dikişin ya da şişemizdeki alkolün kalitesine dikkat etmeyiz. Dikkat ettiğimiz Tommy Hilfiger, J.Crew ve Absolut Vodka tarafından bahşedilen kimliktir. Fakat bundan kandırıldığımız sonucu çıkmaz. Tüketiciler son derece kavrayışlıdır ve muazzam ürün yelpazesindeki markalar arasında anlamlı farklar olmadığının tamamen farkındadır. Onlar içkiyi değil reklamı içtiklerini, kotu değil etiketi giydiklerini bilirler. Marka vasıtasıyla kim olduğumuzu ve neye önem verdiğimizi ifade ederiz. Hip markaları tüketme vasıtasıyla cool olmaya çalışırız.

Pazarlama uzmanları hangi markayı tüketme kararlarımızın nedensiz ya da tesadüfi olmadığını, gerçekte oldukça öngörülebilir olduğunu bilirler. Hemen herkes her biri farklı bir hayat tarzını temsil eden, bir avuç "marka demetlerinin" belli birinin içinde tüketir. Her demetin (pazarlamacılar "Genç Banliyölü" ve "Para & Akıl" gibi isimlerle bilir) içinde hangi markaların satın alınacağı ve hangi markalardan uzak durulacağıyla ilgili örtük ama çok kuv-

vetli normlar vardır. Bu marka demetleri, görmüş olduğumuz gibi tüketimciliğin kalbinde yatan, fark arayışının temelini oluşturur.

Birçok insan bu temel fikri (kim olduğumuz tükettiğimiz şeydir) oldukça şaşırtıcı bulur. Fiozof Mark Kingwell kaygısını şu şekilde ifade eder:

> Modern dünyada alımında bir niş market raporuyla eğleniyormuşum gibi, özenle kurduğum bireyselliğimin kavrayışlı bir reklamcı için şeffaf ve manipüle edilebilir olduğunu kabul etmekten daha rahatsız edici ve daha baş döndürücü bir deneyim olduğunu düşünemiyorum. Satın aldığım viski ya da votkayı birisinin bilmesi, kişisel kimliğim için ruh hali değiştiren uyuşturucuların yapabileceğinden daha fazla tehdit edicidir... Seçimimin yalnız bana ait, saygıdeğer ve kişisel olduğunu *düşünebilirim* ama bunlar kendini manipüle edilmiş ve öngörülmüş gibi gösterir. Bu yüzden merak ediyorum: Özgür olmayan, belirlenmiş, alt tarafı kültürel bir ahmak mıyım?[26]

Burada Kingwell'in problemi çok eski felsefi özgür irade sorununa dokunur. Yaptığımız seçimlerin bir anlamda *bize göre* olduğunu düşünmekten hoşlanırız. Onlar bize ait olduğu için, kim olduğumuzu yansıtır ve eylemlerimizin sorumluluğunu almamıza, övgü ve suçu kabul etmemize izin verir. Fakat eğer seçimlerimiz bir şekilde öngörülebilir ise, özgür bir fail değil, tüketimci komutlarla dans eden kültürel bir kukla olmaz mıyız?

Öngörülebilirliğin özgürlüğün altını oyduğu kaygısı eski bir kaygıdır; fakat ilginç bir paradoksu ortaya çıkarır. Bir an için tüketim seçimlerimiz de dahil eylemlerimizin öngörülebilir *olmadığını* düşünelim. Her gün çalışmak için kafa göstermeye gittiğinizi (ya da gitseniz bile) hiç kimsenin bilemediğini hayal edelim. Ya da bazen arabayı dikkatli ve itinalı kullandığınızı ama bazen de on altı yaşındaki hız çılgını kadar gözü kara olduğunuzu. Bir an esprili ve dışa dönük, bir an aksi ve içe kapalısınız. Bir hafta suşiyi seviyorsunuz, öteki hafta ona tahammül edemeyeceğinizi söylüyorsunuz. Ya her hafta aksatmadan *The New Yorker* okuyorsunuz; ama *Harper's* ya da *Atlantic Monthly*'e hiç ilgilenmiyorsanız? Ya yeni Lexus'ınızı

26. Mark Kingwell, *Better Living: In Pursuit of Happiness from Plato to Prozac* (Toronto:Viking, 1998), s. 160.

seviyorsunuz; ama dikiz aynasına tüylü zarlar asmada ve kaportaya fantezi ejderhalar çizdirmede ısrar ediyorsanız?

Başka bir ifadeyle ya tamamen tesadüfi ve öngörülemez tarzda davranmaya başlarsanız? Bu, bireyselliğinizi savunmanın bir yolu olacak. Arkadaşlarımız farklı kimliğinize övgü düzecek ya da *neyin nesi olduğunuzu* merak edecekler.

İşin garip yanı öngörülebilir olmak, bir kimliğe sahip olmanın özüdür. Filozof Daniel Dennett, kimliklere "anlatının ağırlık merkezi" der ve bu mükemmel bir tanımdır.[27] Bir ağırlık merkezinin belli cisimlerin davranışını öngörmek ve birörnekleştirmek için kullandığımız bir soyutlama olması gibi, bir kimlik de bireylerin davranışını öngörmek ve düzenlemek için kullandığımız bir soyutlamadır. Bireyselliğimizi tehdit etmek şöyle dursun, eğer ne tüketeceğimiz konusundaki seçimlerimiz son derece öngörülebilir değilse, neredeyse patolojik derecede tuhaf bir durum söz konusu olacaktır. Bireyselliğinizi savunma adına sevmediğiniz ıvır zıvırı almanız mı gerekiyor?

Bunun bir anlamı yok. İnsanlar bireyselliklerine ya da kimliklerine bir tehditten şikayet ettiğinde, gerçekte tepki gösterdikleri şey statülerine bir tehdittir, bu da hip tüketimciliğin rekabetçi yapısı tarafından dayatılır. Bunun anlamı "kitlelerin" hâlâ cehennemlerinde donuyor olduklarıdır. İnsanların gerçekten kurmak istedikleri şey bireysellikleri olsaydı, bunu sadece tesadüfi davranmakla çok kolay yapabilirlerdi. Fakat gerçekten peşinde olduğumuz şey bireysellik değil, ayrımdır ve ayrım farklı olmakla değil, ayrıcalıklı bir kulübün üyesi olarak kabul edilmemizi sağlayan bir şekilde farklı olmakla başarılır. Bu bizim seçimlerimizi fazlasıyla öngörülebilir kılar; çünkü toplumsal hiyerarşideki her verili pozisyonda görece iddiasız bir dizi müsait hamle vardır. Herhangi bir insanın ne yapacağı konusunda çok net bir öngörüde bulunmak için bütün yapılması gereken, benzer konumdaki başka insanların ne yaptığına bakmaktır.

Gerçek soru, niçin bununla uğraşıldığıdır. Olacak "bir sonraki büyük şeyi" bulmak, çok fazla bir çaba gerektirebilir. Çoğu insanın

27. Daniel Dennett, "The Self as a Center of Narrative Gravity," *Self and Consciousness*, der. F. Kessel, P. Cole, D. Johnson (Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1992).

otuzlarına geldiğinde coşkusu kalmaz. Pazarlamacıların araçlarını niçin kendi rekabetçi avantajınıza döndürmeyesiniz? Çok kolay. Sadece Amazon com.'a girin, istek listesi doldurun, biraz alışveriş yapın sonra koleksiyonunuz için birkaç yeni CD ya da okumak için birkaç yeni kitap tavsiye etmesini isteyin. Kendi başınıza seçebileceğinizden daha iyi –ve daha cool– olacağını garanti ediyorlar.

Son yıllarda toplumsal bilinçte yolunu tutan büyüleyici akademik bulgulardan biri, birçok ayrı ve görünüşe göre alakasız toplumsal olgunun nasıl doğduğunu ve sabit ve öngörülebilir bir şekilde bir topluluğa geçtiğini gösteren"yayılım" araştırmalarından geldi. Suç dalgalarından saç stillerine, yeni müzikten ergen intiharına kadar çok sayıda akımın hepsi temel bir gelişim kalıbını izliyor gibidir. Yalnız bu da değil; bu kalıbı izlemek için en iyi model sosyolojiden değil epidemiyolojiden [salgın hastalıklar bilimi] gelir. Yani fikirler, modalar, davranışlar ve yeni ürünler, soğuk algınlığı ve nezle virüsleriyle aynı şekilde yayılıyor gibi görünüyor.

Salgınların, sonunda elinizde tam bir salgın olana dek her gün bir avuç yeni enfeksiyonla sabit bir çizgisel tarzda yayılmadığını insanlar uzun zamandır bilir. Olan şudur; küçük bir grup insana hastalık bulaşır ve bunlar hızla izole edilmezse, kısa sürede biraz daha geniş bir grubu hastalandırırlar. Bu grup genel popülasyonla karışırsa enfeksiyon birdenbire "boca olur" tam anlamıyla bir gece içinde dört başı mamur bir salgın patlar.

Cool'un yayılımı tam tamına aynı şekilde olur. Küçük bir grup "yenilikçiyle" başlar, bunlar her zaman başka kimsenin yapmayacağı, söylemeyeceği, giymeyeceği ve kullanmayacağı şeyler için fırsat kollayan doğuştan uyumsuzlardır. Yenilikçileri, kısa süre sonra "ilk benimseyenler" denen daha az geniş bir grup takip eder. Bunlar cool simsarları diyebileceğimiz kişilerdir. Yenilikler üzerine etiket vururlar, yaptıklarını değerlendirir ve taklit edip etmemeye karar verirler. Ederlerse, ilk benimseyenler hızla "ilk çoğunluk" ve sonra "geç çoğunluk", avangard olmaya hiçbir zaman cesaret edemeyen sağlamcı kitleler tarafından taklit edilmeye çalışılırken, akım

katlanarak büyümeye başlayacaktır. Moda ve değişime en dirençli "geride kalanlar" isteksizce gemiye binerken, en nihayet hip salgını canlılığını kaybeder. İnternet çılgınlığının sona gideceğini görmeyi hâlâ bekleyenler bu insanlardır.

"Moda" dediğimiz şeyin çoğunun bu genel kalıbı takip ettiğini takdir etmek Kingwell gibi insanların ifade ettiği türden kaygıları açıklamaya yardım eder. Pazarlamacıların bireyselliğinizi ifade etmek adına satın alacağınız şeyi bildikleri doğrudur. Arkadaşlarınızın çoğunun aynı nedenlerle aynı şeyleri satın alacağı da eşit derecede doğrudur. Yukarıdan aşağı görünüm, manipüle edilmiş uyumluluk, tanımı gereği çoğumuzun ilk ya da geç çoğunluk olmamızın neden olduğu basit bir yanılsamadır. Fakat çok az yenilikçi ve sadece biraz daha fazla ilk benimseyen vardır. Cool olanlarımız olsa olsa ilk çoğunluğun en erkenleri, gerçekten ne kadar sıkıcı olduğumuzu fark etmeyecek kadar son modaya yakın olanlardır.

Cool akımların yayılımıyla ilgili ilginç bir şey, bunda reklamın çok küçük bir rol oynamasıdır. Yenilikçiler, kararlı uyumsuzlar kitlesel pazarlanmış herhangi bir şeyi kesinlikle almayacaklardır. İlk benimseyenler, kitlelerle aradaki uçuruma köprü kurmaktan sorumlu olanlar işaretlerini yenilikçilerden alırlar. Ve böyle gider. Salgının insanlar arasında doğrudan temas yoluyla yayılması gibi, cool da akran grupları yoluyla yanlamasına gider. Reklam, bir etkisi varsa, geç çoğunluğu ve ağır davrananları toplumun geri kalanının peşinde olduğu şey konusunda uyarmaya yardım edebilir, kuşkusuz o zamana kadar cool başka her şeyini değiştirmiş olsa da (Siyah sokak argosu kırk yıldır benzer bir döngüde hareket eder, "bling bling'i [rüküş]"ü hatırlayın).

Reklamın cool almada az ya da çok etkisiz olduğunu söylemek, pazarlamacıların moda döngüsüne müdahale edemeyeceğini söylemek değildir. İlk benimseyenlerin fark ettiği şeyi bir dereceye kadar hesaplamaya çalışarak müdahale edebilirler; ama ürünlerin bunu boşa çıkarma potansiyeli vardır. Bunu yapmalarının bir yolu "cool avıdır". Yenilikçilerin ne yapıp ne yapmadığını, ilk benimseyenlerin nasıl tepki verdiğini izleyen, gençlik kültürünü takip etmede özelleşmiş bir avuç danışma grupları vardır. Bunlar Reebok

ve Abercrombie ve Fitch gibi firmaların küçük bir servet ödediği bulgularını cool raporu olarak yazarlar.

Şirketlerin moda döngüsüne sinsice girmeye çalışmasının bir başka yolu "viral pazarlama" olarak adlandırılır. Akımların kelimenin gerçek anlamıyla bulaşıcı doğasını alırlar ve kendi cool salgınlarını başlatmaya koyulurlar. Çekici bir kadın size barda sokulup özel bir marka votka satın almanızı önerdi mi hiç? Bir kulüpte birisi yanaşıp dinlediği bu muhteşem yeni grup hakkında konuştu mu hiç? İnternette giydiği türden bir spor ayakkabıdan bahseden birisiyle hiç karşılaştınız mı? Sizi hiç birisi sokakta durdurup son model bir dijital makineyle resmini çekmenizi istedi mi? Fırsat denen şey bir viral pazarlamacının, lafı yaymak için ödeme yapılan birisinin, soğuk algınlığı gibi size de bulaşacağı ümidiyle, sizi hedef yapmasıdır.

Cool avı ve viral pazarlamacılar oldukça hakir görülür oldu. Onlara "kültürel hain" ya da Klein'ın sözleriyle "gençlik kültürünün yasal iz sürücüsü" dendi.[28] Bu insanların nesle ihanet ettikleri, Vichy Fransa'sındaki işbirlikçilerin pop kültürel eşdeğeri olduğu fikri bir parça abartılıdır; çünkü evvel emirde ruhunu satacak çok kimse yoktur. Arada bir fark varsa o da onların düşük statülü gruplarının (örneğin cool olmayanlar) cool olana daha hızlı ulaşmalarını sağlayarak değerli bir hizmet yapmaları, dolayısıyla yüksek statü gruplarının onlara böyle bir aşağılamayı reva görmesini zorlaştırmalarıdır. Yine de cool avcılarının ergen hayatını hedef alması ve sızması kapsamında bir problem vardır. Ergenler, yeniyetmiler ve çok yeni demografik "8-12 yaş grubu" Disney ve Warner Brothers'dan Gap'a kadar en büyük ve en güçlü şirketlerin en fazla yaltaklandığı ve pazarlama yaptığı gruptur.

Bunun için sağlam iş gerekçeleri vardır. Neredeyse herkesin marka tercihi yeniyetmelik ve ergenlik yıllarında sabitlenir (yetişkinlerde markaları değiştirmek son derce zordur) o yüzden onlar nihai marka kararlarını vermeden önce tüketicileri önemli kay-

28. Klein, *No Logo*, s. 72.

naklara yöneltmek anlamlıdır. *Branded*'de Alissa Quart ergenlerin artık aralıksız pazarlama kampanyalarının nesnesi olmasının kapsamını kataloglama gibi mükemmel bir iş yaptı. Gördüğü şeyler hoşuna gitmedi: Yeniyetmelerin ebeveynlerine hangi model SUV alacaklarını tavsiye etmesi; ergenlerin moda kampanyaları için "danışman" olarak işe alınması; sonra yeni ürünleri sınıf arkadaşlarına kabul ettirmek üzere okula geri gönderilmesi; üniversitelilerin iç çamaşırı reklamlarındaki mankenler gibi görünmek için steroid kullanması ya da diyet yapması. Quart'a göre pazarlamacılar, ergenlerin kırılgan egolarını ve yarı yapılanmış kimliklerini sömürüyor, onları "günümüz lüks ekonomisinin kurbanları" haline getiriyor.[29]

Güzel bir görüş değil ve Quart'ın problemin yararlı bir çözümü yolunda sunacağı az şey var. Fakat yeniyetmeler ve onlardan daha küçük kardeşlerinin pazarlamanın baştan çıkarıcılığına karşı en kırılgan olanlardan daha kırılgan olduğunu ileri sürdüğünde bir şeyi yakalar. Bu açıdan ergenler, göçmenleri, yaşlıları ve eğitimsiz insanları da kapsayan, özellikle kırılgan tüketici grubunun bir parçasıdır. Reklamın, en nüfuz edici ve önlenemez olanlardan biri olsa da pek çok farkındalık kurumundan yalnızca biri olduğunu daha önce gördük. Genç insanları reklama karşı özellikle kırılgan yapan şey, onların başka bilgi ve deneyim formlarından, şehir hayatı için gerekli zırh olan sağlıklı şüpheciliği aşılayacak alternatif enformasyon kaynaklarından mahrum olmalarıdır. Şekillenmemiş kimliklerine (ki onları hayat tarzı pazarlamasına karşı kırılgan yapar) ek olarak, ergenlerin ürünlerin geniş yelpazesiyle ilgili çok az pratik deneyimi vardır. Genellikle fiyat bariyerinden bihaber olmaları, ebeveynlerine dayattıkları harcama baskısını artırabilir. Kısacası ya aile bağlamı içinde ya da okuldaki akranları yoluyla çocuklara yönelen pazarlama, ciddi bir problemdir.

Ama bütün bunlara rağmen Klein ve Quart gibi eleştirmenler bu problemlerin hiçbirine işe yarar bir çözüm sunmazlar. Burada karşı kültürel düşüncenin etkisi açıktır. *No Logo* modern reklam odaklı ekonominin her cephesini şiddetle itham eder. Ama bunu

29. Quart, *Branded*, xii.

sonuna kadar okuyan biri, bu problemlerin herhangi birini çözmek için ("küresel direniş hareketinin" yerel bir dalında ötmekten başka) pozitif bir öneri içermediğini keşfedince şaşıracaktır. Quart, görmüş olduğumuz gibi problemi çözmekten çok alevlendirmesi daha muhtemel olan, sırf şekilsel bir isyan tavsiye eder.

Problem hem Klein'ın hem de Quart'ın, reklamı şirket hegemonya ve hakimiyet sisteminin tamamlayıcı bir unsuru olarak alması ve bu yüzden sitemi tamamen yıkmaksızın onu çözmenin bir yolunu görememesidir. Reklamı şirketler arasında bir kolektif eylem problemi olarak görmek çok daha yararlıdır. Firmaların daha az reklam yapması ya da reklamlarının çocukları hedef almaması gerektiğini söylemek iyi hoş. Ama bir firma bunu yaptığı müddetçe, ötekiler de sırf pozisyonunu korumak için, aynı şeyi yapma baskısı altında kalır. Kampanyaların çoğu bir ürün için yeni talep yaratmaz. Sadece bir şirketin rakiplerinden müşteri çalmasına imkan sağlar. Ötekiler aynen karşılık verdiğinde, artık reklama daha fazla harcama yapıyor olmaları hariç, herkes başladığı yere geri döner.

Artan reklam bütçesi ve giderek saldırganlaşan pazarlama kampanyalarıyla yüz yüze kaldığında şirketlerin ihtiyaç duyduğu şey, bir silah kontrol anlaşmasının eşdeğeridir. Bu bakımdan reklama harcanan para pek çok şirketin masraf yaptığı eğlencelere ya da yabancı ülkelerdeki anlaşmaları sağlama almak için bazen ödenmesi gereken rüşvete çok benzer. İdareciler müşterileri ya da tedarikçileri pahalı yemeklere çıkarmak ya da hafta sonu kayağa göndermek istemeyebilirler; ama rekabet bunu gerektiriyorsa o zaman çok fazla seçenekleri kalmaz. Ya oyunu oynarlar ya da işi kaybederler.

Fakat şirketlerin bu tür tuzaklara düşmesi, bir toplum olarak bununla ilgili herhangi bir şey yapamayacak olduğumuz anlamına gelmez. Yabancı yetkililere rüşvet vermenin yasadışı olabileceği gibi, genç insanları hedefleyen reklam da yasaklanabilir. Şirket eğlence harcamaları çığırından çıktığında, Kanada hükümeti işletmelerin bu harcamalar için aldığı vergi indirimini azaltarak karşılık verdi. Şu anda eğlence maliyetinin ancak yüzde ellisi iş harca-

ması olarak gider yazılabiliyor. Reklam için de tamamen aynı şeyi yapabiliriz. Zaten işletme giderlerinden ayrı olarak listelenen bir kategoridir. Tek yapmamız gereken vergiden düşürülebilir oranını %100'den daha aşağı çekmektir. Bu, şirketleri reklam yapmaktan alıkoymayacaktır. İşletmelerin müşterileri eğlendirmesinin yasal bir gereklilik olduğu zamanlar olması gibi, reklamın gerekli ve yerinde olduğu zamanlar da vardır. Bu harcamaları vergiden düşürme oranını azaltmak, basitçe bu harcama kategorisindeki patlama eğiliminde olan üretken olmayan rekabetin daha uç biçimlerini bastıracak ve toplumumuzdaki reklam gürültüsünün toplam miktarını düşürecektir.

Kişisel reklamla kamusal alanın ticarileşmesi ya da kolonizasyonundan gerçekten endişeleniyorsak, bu tür pratik çözümleri şiddetle talep etmeliyiz. Vergi kodundaki küçük bir değişiklik, reklamı dünyada kültürün hepsini parazitlemekten daha fazla dizginleyecektir. Ama bu küçük, işe yarar öneriler kültürel siyasetler, dünya devrimi ve diğer daha göz kamaştırıcı arayışlar lehine sürekli görmezden gelinir.

8
Coca-Colonization

1947'de New York'un otuz kilometre dışındaki eski bir patates tarlasında, William Levitt adında eski bir ABD Deniz Kuvvetleri mühendisi bir gün dünyadaki en meşhur banliyölerden biri olacak bir yeri kurmak için kollarını sıvadı. Levitt'in yeniliği basitti. Standart bir kitle üretimi sisteminde, son derece uzmanlaşmış işçilerin her biri kendi üretimlerine ait özel bir görevi yerine getirirken mallar bir montaj hattı boyunca ilerler. Açık ki bunun gibi bir sistem, araba üretimi için iyidir; ama evlerin bir montaj hattında ilerlemek için çok büyük olması gibi basit bir nedenle, ev yapımında kullanılamaz. O yüzden Levitt hareketli bir montaj hattıyla aynı kapıya çıkacak bir şey yarattı. Malların hareket

edip hattın sabit kalması yerine, malları yerinde tuttu ve sadece hattı onların üzerinde hareket ettirdi. Adım adım son derece uzmanlaşmış görevleri yapacak işçi grupları teşkil etti, sonra seri ev üretimine geçti.

Böyle yapmakla Kuzey Amerika bilincinde kalıcı bir iz bırakacak bir fenomen de yarattı: banliyö "arazi" evi. Seri üretiminin faydalarını sağlamak için orijinal Levitt sitesindeki her ev özdeşti. Orijinal "Cape Cod" dan –üretim bandının çeşitlenmesinden önceki ev stili, "çiftlik" evinin hafif değiştirilmiş şekli– 6.000'den fazla inşa etti. Bu birörnekliğin nedeni açıktır: Olağanüstü miktarda ev üretmesine imkan tanır. Ortalama bir müteahhidin yılda yalnızca beş ev yapabildiği bir zamanda, Levitt *bir günde* otuz ev üretmeyi başardı. Ve fiyatlar rakipsizdi. Evler 1949'da satışa çıktığında (televizyon ve çamaşır makinesi de dahil 6.999 dolarlık fiyatla) Levitt bir günde 1.400 ev sattı.

Levitt'in yöntemi ve evleri kısa sürede Kuzey Amerika'nın her yerindeki müteahhitler tarafından taklit edildi. Gerçekten Levitt pek çok insana esrarengiz şekilde tanıdık göründüyse, bunun nedeni neredeyse herkesin iki evden birinde bulunmuş olmasıdır. (Saskatoon'daki çocukluğumu düşününce, arkadaşlarımdan ikisinin Levitttown Cape Cod tarzı evin kopyalarında yaşadıklarını hatırladım.) Çocuk kuşaklarının arkadaşlarının çoğuyla tam tamına aynı evlerde büyüme deneyimi vardı. Şimdi bile pek çok insan, eski bir banliyö evini ziyaret ettiğinde banyonun nerede olduğunu sorma ihtiyacı hissetmez.

Kitle toplumu eleştirilerinin felçli olduğunu söylemeye bile gerek yok. Lewis Mumford, Levittown benzeri banliyöyü "birörnek aralıklı, birörnek yollarda, ağaçsız bir ortak boş arazide, birörnek aralıklarla kararlı biçimde dizilmiş, aynı televizyon programlarını izleyen, aynı buzdolabından aynı tatsız fabrikasyon gıdaları yiyen, hem içeride hem dışarıda aynı ortak kalıba uyan, aynı sınıftan, aynı gelir düzeyinden, aynı yaş grubundan insanların oturduğu, birörnek, tanımlanamayan evler çokluğu" olarak tanımlar.[1] Bir komedyen kuşağı ofisteki uzun bir günün sonunda eve dönüp yanlış

1. Lewis Mumford, *The City in History* (New York: Harcourt Brace, 1961), s. 486.

eve giren ve yanlış kadınla sevişen. Düzen Adamıyla ilgili esprilerle iyi paralar kazandı.

Mumford gibi eleştirmenler için, Levittown kitle toplumunun kalbindeki Faust pazarlığını dramatize etti. Evler ucuzlarken, onlar da rezilleşti. Fiyat ve çeşitlilik arasında basit bir takas olduğu ortaya çıktı. Yalnızca evler değildi. Bayilik verme giderek popüler bir iş modeli olurken, bir yaşam alanı daha geç kapitalizmin homojenleştirme eğilimine kurban gitmiş gibiydi. Elli yıl sonra bu kaygılar daha da akut hale geldi. Artan küreselleşmeyle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'ni silip süpüren kültürel birörnekliğin şimdi. Batı dışı kültürleri yok ederek, başıboş tüketim kapitalizminin herkesi farklılaşmama noktasında massederek artık tüm gezegene yayılacağından korkuluyor.

Ama önemli soru hâlâ cevapsız. Kapitalizmin gerçekten homojenleştirici bir eğilimi var mı? Levittown kural mı yoksa istisna mı?

Levittown modelinde inşa edilen banliyöler popüler tahayyülde o kadar kuvvetli bir etkiye sahipti ki eleştirel şehir meseleleri tartışmalarının çoğu modern banliyönün gerçekliğinden tamamen koptu. Ne de olsa eğitimli kesimlerin çoğu üyesi şehir merkezinde yaşar. Sadece bunu istedikleri için değil buna zorunlu oldukları için de. Kitle toplumu eleştirileri sayesinde banliyöye artık geniş olarak beyin ölümünün eşanlamlısı olarak bakılıyordu, o yüzden ya şehir merkezinde ya da kırsal alanda yaşamayan bir entelektüel olarak ciddiye alınmak zordur. Sonuç olarak banliyö yaşamını eleştirenlerin çoğu çocukluklarından beri gerçekten birkaç saatten fazlasını banliyöde asla geçirmemiştir.

Bunu yeni yapılan markalı bir banliyöde mağrur alıcı olan kayınbiraderim henüz bitmemiş evindeki "seçenekleri" belirlemede yardım etmemi istediğinde gün fark ettim. Toronto şehir merkezinde tadilat gerektiren bir Viktorya dönemi evi satın aldığımdan beri estetik ayrıntılarda uzman gibi bir şey olmuştum: boya, alçılama, süpürgelik takma, fayans döşeme, aydınlatma teçhizatı değiştirme. Yüz yıllık geçmeli köknar yer döşemesini tamir etmek için kullanılacak kontraplağın kalınlığını Home Depot/Yapı Market-

:eki görevliye sorarken gördüğünüz bir adamım. O yüzden kayınbiraderimin yeni evi için hangi malzemeleri alması gerektiği tavsiyesini verecek doğru insan gibi görünüyordum. Kafamda dans eden Levittown ve *The Truman Show* görüntüleriyle kabul ettim. Bir banliyö evi için seçenekler belirlemek ne kadar zor olabilir? Bir araba için seçenekler belirlemek gibi olacağını düşündüm. Bana elli seçeneği içeren bir kağıt ve belki dört beş paket teklif vereceklerdi.

"Şehir merkezine" gidip de müteahhidin temsilcisi mevcut tüm seçeneklerin listelendiği beş santim kalınlığında bir dosyayı önümüze koyduğunda nasıl şaşırdığını düşünün. Banliyöler pek eskisi gibi görünmüyordu. Kafamdaki birörnek ve kurabiye kalıbından çıkmış evlere dair bütün fikirler hızla yok oldu. Seçeneklerin sayısı hakikaten sersemleticiydi. Malzemelerin yarısını daha önce duymamıştım bile. Ve seçenekler sadece estetik değildi. Evin temel yapısal özellikleri tamamen yeniden şekillendirilebiliyordu. Önce sitede 125 metre kareden 305 metre kareye kadar değişik büyüklükte yirmi farklı ev vardı, her birinin üç farklı "cephe yapısı" vardı: tuğla, taş ve kaplama. Cephe sırasıyla balkon ve pencerelerin şeklini belirliyordu. Müteahhit iki aynı evi birbirinin yanına inşa etmemişti, sokağa bakan cephede birörneklikten özellikle *kaçınılmıştı*. Bu, hangi evi istediğinize karar verdikten sonra, onu inşa etmenize imkan verecek bir arsa bulmak zorunda olacaksınız demektir.

Bir ev ve bir arsaya sahip olduğunuzda gerçek iş başlar. Tavanınızın hangi yükseklikte olmasını istersiniz? 2,40 mı, 2,70 mi? Çatı penceresi ister misiniz? Kaç tane, nerede? Tamamlanmış bodrum ister misiniz, istemez misiniz? Hangi tür yer döşemesi? Ahşap, laminant, seramik ya da halı? Merdivenlerde ne tür tırabzan? Düz mü pütürlü tavan mı? Kartonpiyer? Tabak rafı? Ne tür elektrik sistemi, standart ya da çift ampul? Mutfakta ada? Lavabo olsun mu olmasın mı? Hangi mutfak tezgahı: Arborite, granit ya da Corian. Ancak evin bu özellikleri seçilince estetik ayrıntılara dönülebilir. Burada seçenek sayısı, yüzlerden binlere katlanır. Daha kolay karar vermek için seçenekler fiyatlarla birlikte farklı "sınıflar" içinde

gruplanır, her sınıf çeşitli modeller içerir ve sonra her modelin geniş bir renk yelpazesi vardır. Örneğin seramiğin beş sınıfı vardır, her biri yaklaşık yirmi model içerir; halının dört sınıfı, her birinin on modeli; süpürgeliğin altı sınıfı; ve mutfak dolaplarının gerçekten sonsuz sayıda. En nihayet kaç tane telefon prizi, kablolu TV prizi, Ethernet bağlantısı olması gerektiği ve nerede olacağını düşündük.

Açık ki bütün bu kararları bir oturuşta almak söz konusu değildi. İyi süpürgeliklerin ve meşe döşemeliklerin erdemleri konusunda birkaç genel gözlem yaptım, sonra kayınbiraderim ve karısını önümüzdeki haftayı döşeme planları, ürün numuneleri ve tüm seçenekleri içeren dosyalarla geçirmeleri için bıraktım. Aslında yaptıkları şey kendilerine ısmarlama bir ev yapmaya gidiyordu. Ama ödedikleri fiyat Toronto'daki bir evin ortalama ikinci el satış fiyatından daha *düşüktü*. Dolayısıyla çok az kısıtlamayla seri üretimin bütün fiyat avantajlarını elde etmiş gibi görünüyorlardı.

Sonraki birkaç ayda biz evin yapılmasını izlerken, müteahhidin bunu nasıl kıvırabildiğini görmek kolaydı. Seri üretim tekniği 50'lerden beri çok daha gelişmişti. Levitt esas olarak genel inşaat malzemesi kullandı, sonra bütün ev inşaatına seri üretim teknikleri uyguladı. O zamandan beri evler, hepsi de sahanın dışında seri üretilmiş, bir dizi modüler bileşene ayrıldı. Birçok durumda inşaat sadece bu bileşenleri farklı dizilişlerde bir araya getirmeyi içerir. Mesela bütün çatı kalasları önceden birleştirilmiş gelir ve önceden şekillendirilmiş alüminyum köşebentler kullanılarak tutturulur. Taşıyıcılar asılınca, vinil kaplamalar çivi ya da tornavida kullanmadan basitçe yerine kilitlenir. Laminant döşeme çivi ya da yapışkan kullanmadan birbirine geçirilir.

Müteahhit iş modelinin ikinci çok belirgin özelliği, Japon tarzı "düşük maliyetli imalat" tekniği kullanılmasıdır. Esas olarak daimi bir stok yoktur. Bir gün onları tuğla gereken bütün evlere monte edecek ustalarla birlikte bütün tuğlalar gelir. Ertesi gün birkaç ton çakıl gelir, akşama kadar hepsi yerine konur. Ayrıca müteahhit asıl inşaatın hiçbirini kesinlikle yapmaz. Sadece malzeme modüler değildir, iş de öyledir. Tüm inşaat projesi bağımsız bir firmaya taşeron

olarak verilir. 200'den fazla evin yapımını koordine ve kontrol etmek için müteahhidin yalnızca dört elemanı vardır.

Bu esnek inşaat tekniğinin etkililiği bitmiş üründe çok net görülebilir. Yalnızca en vasat banliyöler hâlâ kurabiye kalıbı modelinde yapılmaktadır. İmalat teknolojisi seri üretimle ilişkili maliyet tasarrufunu gerçekleştirmek için artık birörneklik gerektirmeyen noktaya geldi. İmalatın birçok farklı alanında da benzer gelişimler görülebilir. Modern otomobil üretimine gidin, aynı üretim bandında eşzamanlı üretilen farklı arabaları görebilirsiniz.

Bu, seri üretimle ilişkili homojenliğin "kitle toplumuna" içkin bir özellik olmadığı şüphesini doğurur; sadece üretim güçlerinin gelişimindeki bir aşamadır. Ama bu doğruysa, karşı kültür eleştirisinin gücünün büyük kısmını elinden alır. Bu teoriye göre kapitalizm tüketiciler arasında uyumluluk gerektirir; çünkü seri üretim sistemi tarafından yaratılan özdeş malların "fazlasını" elden çıkarmak için bir homojen arzular sistemi yaratmak zorundadır. Fakat seri üretim artık özdeş mallar üretimini gerektirmiyorsa, kapitalizmin uyumluluk gerektirdiğini düşünmek için hiçbir neden yoktur.

Elbette bunların hiçbiri daha temel soruya hitap etmez: İlk elde homojenleşmenin nesi yanlıştır? İnsanlar benzer evlerde yaşamayı, benzer giysiler giymeyi ve benzer faaliyetlere katılmayı kendi istekleriyle seçiyorsa, biz kim oluyor da onları eleştiriyoruz? Onlar yaptıkları şeyi gerçekten istediği müddetçe, buna karşı çıkmak zordur. Ayrıca seri üretim insanların başka türlü almaya güçleri yetmeyecek mallara erişmelerine imkan sağlıyorsa, estetik sonuçlarından hoşlanmadığımız gerekçesiyle onları fırsatlardan yoksun bırakmak çirkin olacaktır. Bu kitle toplumunun William Whyte gibi (*The Organization Man*'in yazarı) zeki eleştirmenlerinin başlangıçta fark ettiği bir şeydir. "Banliyöde Bireysellik'te" Whyte "dizi dizi çiftlik evleri moral bozucu bir görüntüyken" bu yapı tipinin "ortalama ev maliyeti için ödenmesi gereken fiyat" olduğunu teslim eder. "Ve fiyat çok aşırı değildir, yoksulluğun soylulaştırılmasına inanıl-

madıkça, yeni evler bireyselliğin gelişimine yerini alacağı dizi dizi kasvetli apartmanlardan daha az aykırıdır."[2]

Başka bir deyişle yoksulluğun azaltılması ve homojenliğin azaltılması arasında bir seçim söz konusu olduğunda çoğu insan yoksulluğun azaltılmasını tercih eder. Ve bu seçme banliyö arazi evleriyle sonuçlanırsa, basitçe bunu kararımızın bir sonucu olarak kabul etmemiz gerekir. Homojenlik seçimden çok bir zorlama üretimin sonucu olduğunda –insanlar ya boyun eğdikleri bir yetersizlik yüzünden cezalandırıldıkları ya da gerçekten yapmak istemedikleri bir şeyi yapmaya kandırıldıkları ve ikna edildiklerinde– gerçek bir problemdir.

O yüzden gerçek soru piyasanın homojenliği teşvik edip etmemesi değildir. Belli açılardan öyle yaptığını kimse inkâr edemez. Soru bunun meşru olup olmaması, bunun insanların özgür seçimlerini yansıtıp yansıtmamasıdır. İnsanların benzer ürünleri tüketmeyi isteyebilmesinin de pek çok nedeni vardır. Mesela birçok mal ekonomistlerin "ağ dışsallıkları" dediği şeyi yaratır. Faks makinesi tipik bir örnektir. Gönderdiğiniz kişi de onu alacak bir faks makinesine sahip olmadıkça, bir faks çekmeniz mümkün değildir; faks makinesi satın alan her birey, prensip olarak, faks çekebildikleri insan sayısını artırmakla, diğer bütün faks makinesi sahipleri için ufak bir fayda yaratır. 1984'te ortaya çıkan ucuz faks makinelerinin 1987'ye kadar gerçekten sıçrama yapmamasının nedeni budur. İlk önceleri, sadece faks çekilebilecek çok az insan olduğu için, makine çoğu insan için fiyatına değmiyordu. Bu yüzden 1984'te 80.000 tane satıldı. Ama kullanıcı sayısı artarken sistem "kritik kütleye", bir makine satın almaya değecek faksları alabilen yeterince insan olması noktasına ulaştı. 1987'de bir milyon faks makinesi satıldı. (E-mail ve cep telefonları da aynı şekilde gelişti.)

Ne zaman ağ dışsallıkları olsa standartlaşmayla alakalı yararlar olacaktır. Klavye düzeni standartlaştırıldığı için her bilgisayarın başına oturup yazmaya başlayabiliriz. Somunlar ve civatalar standart boylara getirildiği için yalnızca bir anahtar takımımızın olması ye-

2. William Whyte, Jr., "Individualism in Suburbia," *Individualism: Man in Modern Society*, der. Ronald Gross (New York: Laurel, 1972), s. 146.

terlidir. Arabalar standartlaştırıldığı için hangi pedalın gaz, hangisinin fren olduğunu biliriz. Fast food restoranları standart bir sipariş sistemine sahip olduğu için dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkıp yiyeceği beş dakika içinde alabiliriz. Bilgisayarlar arasında iletişim için standartlaştırılmış protokol olan TCP/IP sayesinde internetin mucizelerinin tadını çıkarabiliriz.

Standartlaşmadan elde ettiğimiz yararlar sadece maddi mallar için söz konusu değildir. Bireylerin geniş bir izleyici kitlesinin üyesi olmaktan elde ettiği yarar dolayısıyla birçok kültürel ürün de değerlenir. İzlenen bir filmin, seyredilen televizyon programının, okunan bir kitabın zevkinin bir kısmı, dostlar ya da iş arkadaşlarıyla onun hakkında konuşmaktadır. Bu "gişe rekoru" olgusunu açıklar. O kadar fazla insan ondan bahsettiği için, diğerleri sadece katılabilsinler diye (ya da herkesin hakkında konuştuğu şeyi bilmek istediklerinden) kendilerini onu görmek zorunda hissettiğinde bir film kritik bir kütleye erişebilir. Kitap piyasası da aynı yapıya sahiptir, bu sıradan kitaplar ve çoksatarların satış rakamları arasındaki devasa uçurumu açıklar. Tam da mallar tek tek bireyler tarafından değil *toplumsal bir bağlamda* tüketildiği için insanlar sıklıkla başkalarıyla aynı şeyleri tüketmek isterler.

Mesela reality televizyon programlarının başarısı, sadece programın içeriğinden çok daha fazla şeyle ilişkili olsa gerek. İnsanlar bu programlardan hoşlanır; çünkü bu programlarla ilgili konuşmaktan hoşlanırlar, talipler saygıdeğerdir ya da değildir ve niçin; yarışmacılar kazanmaya ya da kaybetmeye müstahaktır ve hangi stratejileri başarılı ya da başarısızdır. Televizyon yayınının ilk dönemlerinde insanların "aynı televizyon programlarını seyretmekten" (Mumford'ın dediği gibi) başka seçeneği yoktu. Bu teknolojik kısıtlama artık ortadan kaldırıldı. Ama 500 kanallı evrende keşfettiğimiz şey insanların gerçekten pek çok aynı programı seyretmek için güçlü bir arzuya sahip olduğudur. Bu programların çoğu Kuzey Amerikalı için hayatın farklı kesimlerinden insanların hâlâ paylaştıkları yegane hikâyeleri sunar.

Elbette ağ dışsallıklarıyla ilişkili olan mallar tüketildiğinde sonuç her zaman çok iyi değildir. Herkesin yetersiz bir yerel eşitliğe

saplanıp kalması muhtemeldir. Daha somut olarak, sadece başka herkesin kullandığı bir mal olduğu için insanlar mevcut olandan daha kalitesiz bir mal seçer anlamına gelebilir. (VHS'ye karşı Betamax video klasik örnektir.) Değerleri kritik bir kütleye ulaşana dek tam olarak kabul edilmeyecekleri için, prensip olarak, eskisinden daha iyi olan yenilikçi yeni ürünler ve standartlar piyasaya güçlükle girebilir.

Aynı olgu kitaplarda, televizyonda ve filmlerde işbaşında görülebilir. İnsanlar hasılat rekorlarından nefret etse bile, sadece üzerinde konuşulacak bir şeye sahip olmak için görmeye gidebilirler. Bir tür altta eşitleme etkileri de olabilir; insanlar öyle olmalarından bile önce, en popüler olacağını *düşündükleri* malların peşinde koşar. İnsanlar elden çıkarma değerinden endişe ettikleri için daha sıradan bir ev alabilir. Şayet çok sayıda insan bunu yaparsa, kendini gerçekleştiren kehanet olacaktır. Çoğu insan, sadece çoğu insanın alacağı türden bir şey olarak göründüğü için, ev satın alacaktır.

Elbette ürünlerini satmak için tüketicileri geçerli bir standarttan uzaklaştırması gereken şirketler için kitle toplumu eleştirisi reklam konseptlerine tükenmez bir kaynak sağladı. Örneğin bilgisayar işletim sistemleri klavye düzenine çok benzer. Kullanıcılar standartlaşma ve bağdaşırlıktan muazzam yarar görür. IBM ve daha sonra Microsoft başlangıçta kendilerini standart olarak belirleyerek piyasaya hakim olabildi. Bu yüzden Apple gibi rakip şirketler, standardı kullananları sırf uyumlu, grup düşüncesi kurbanı olduklarını öne sürerek, ürünlerini tanıtmaya çalıştı. Apple'ın meşhur "1984" reklamını düşünün. Düzenli sıralar halinde dizilmiş robotumsu işçi lejyonları önünde Big Brother dev bir ekranda görünür ve kalabalıklara seslenir: "Bugün Enformasyon Arıtma Direktiflerinin birinci muhteşem yıldönümünü kutluyoruz. Tarihte ilk kez saf bir ideoloji bahçesi ürettik. Orada her işçi çelişki zararlılarından ve kafa karıştırıcı hakikatlerden korunmuş bir şekilde çiçeklenebilir. Düşünce Birliğimiz dünyadaki her donanma ve ordudan daha kuvvetli bir silahtır. Biz tek iradesi, tek kararı, tek gayesi olan tek

bir insanız. Düşmanlarımız ölene kadar konuşacak ve onları kendi kafa karışıklıklarına gömeceğiz. Kazanacağız."[3]

Tehdit edici çevik kuvvet polisinin kovaladığı, ekrana doğru koşan parlak kırmızılar giymiş sarışın bir kadın hariç her şey siyah beyazdır. Çığlık atar sonra koca bir balyozu ekrana fırlatır, bir ışık patlamasıyla infilak eder. Yeni Macintosh bilgisayar için görüntünün içinde bir alan açılır. Apple Computer Corporation sayesinde 1984'ün *1984*'e benzemeyeceğini temin ediliriz. (Spot, Ridley Scott'ın yönettiği, *Advertising Age* tarafından on yılın en iyi reklamı olarak ödüllendirilir.)

İsyankâr satar için daha mükemmel bir örnek bulmak zordur. Ama reklamın üzerinden atladığı şey toplumumuzda "Enformasyon Arıtma Direktifleri" olmadığı gerçeğidir. Bilgisayar sanayisinde standartların varlığı, insanların yapmış olduğu seçimlerin ve sonuçlanmış istemli tartışmaların sonucudur. Daha genel olarak tüm birörneklikler kötü birörneklik değildir, her zaman zorlayıcı da değildir. Herkes, kendi aygıtını bıraktığı zaman, sanki tümden bireyci bir tarzda davranmayı istiyor değildir (öyle ki saf tesadüfilikten her sapma güç dayatmayı gerektirir). Başka herkes gibi davranmada sık sık önemli yararlar vardır. İşe giderken komik bir kravat takarak kendinizi ifade etmekle, bilgisayarımızda çalışma arkadaşlarımızınkiyle bağdaşmayan formatları kullanarak bireyselliğinizi ifade etmek aynı şey değildir.

Kuzey Amerika tarım kültürüne aşina olan herhangi biri sumpweed, goosefoot (kaz ayağı), knotweed (çoban ekmeği) ve maygrass gibi önemli ekinleri kuşkusuz yakından tanımış olacaktır.

Hayır mı? Bunları hiç duymadınız mı? Tamam, yalnız siz değilsiniz. Bu ekinler Kuzey Amerika'da yüzyıllarca Yerli kültürünü ayakta tutmasına rağmen, Avrupalılar kıtaya ayak basmadan uzun zaman önce üretim dışı kaldılar. Onları esas olarak Meksika'dan mısır ve fasulyenin gelmesi iflas ettirdi.

3. In James Twitchell, *Twenty Ads That Shook the World* (New York: Three Rivers, 2000), s. 186–87.

Jared Diamond'ın *Tüfek, Mikrop ve Çelik** kitabını okuyanların bileceği gibi, Amerikalar'da uygun bir tarımsal ekin almak için pek çok deneme ve melezleme yapıldı. Örneğin kendiliğinden yetişen sumpweed ideal bir ekin olmaktan uzaktı. Kötü şöhrete sahip ragweed'in (paçavra otu) bir akrabasıdır ve "polenleri bitkinin bulunduğu geniş alanlarda bahar nezlesine neden olabilir". "Bazı insanlar için mide bulandırıcı olan kuvvetli bir kokusu da vardır" ve "dokununca cilt tahrişi yapabilir".[4] Yerli çiftçiler bunu yalnızca daha iyi bir şey olmadığı için yetiştirdiler.

Oysa mısır en az birkaç yüzyıllık melezlemenin ve ilk çiftçilerin bir kısmının ekin deneyiminin ürünüdür. Esas itibariyle genetik mühendisliğinin çok uzun ve yavaş işleyişi sayesinde üretildi (nihai ürün o kadar yapaydır ki onun yabani atalarının kimliği hakkında hâlâ bilimsel bir ortak fikir yoktur). Başlangıçta Meksika'da geliştirildi; fakat yerel doğal ekinler üzerindeki aşikâr üstünlüğü, Yerli çiftçilerin mısırla temasa geçer geçmez geleneksel bitkilerini derhal terk ettikleri anlamına geldi.

Benzer bir işleyişin antik dünyanın her yerinde, pirincin, mısırın tatlı patatesin, kulkasın, buğdayın, arpanın yayılımında işbaşında olduğu görülebilir. Sonuç biyolojik çeşitliliğin büyük eksilmesiydi. Başlangıçta küçük bir alanda yerel olan mısır, geniş bir yelpazedeki diğer türleri tamamen yerinden ederek tüm dünyaya yayıldı. Ama bunların hepsi bilim ve teknolojinin, kapitalizm ya da küreselleşmenin gelişiminden uzun zaman önce oldu. Bu son gelişmelerin işleyişi hızlandırdığı kuşku götürmez ama onu yaratmadı. Mısırın sumpweed'i yerinden etmesinin nedeni esas olarak onun daha iyi bir ekin olmasıdır. Her çiftçi ikisi arasında bir seçim söz konusu olursa, mısır yetiştirmeyi seçecektir. Dün ve bugün arasındaki tek fark, bu yeniliklerin bir alandan diğerine yayılması yüzyıllar almışken, toplumumuzdaki iletişim ve ticari bariyerlerin indirilmesinin bu yayılımı neredeyse anında yapmasıdır.

Bu yüzden tüketici piyasalarında oluşan beğeni homojenleşmesinin belli bir miktarı tüketici talebinin doğrudan bir sonucudur.

* *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, Tübitak Yay., 2004. (y.h.n.)

4. Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: Norton, 1997), s. 151.

Bu aralar bir patates ya da bir koçan mısır alan herkes muhtemelen bu aynı eğilimi alevlendirmekten suçludur. Ontario, Guelph Üniversitesi'ndeki araştırmacılar tarafından üretilen sarı Yukon Gold patatesi olağanüstü oranda bir piyasa payı kazandı. Ve iki renkli mısırdan başka bir şey bulmak giderek zor hale geldi. İki durumda da neden, tüketicilerin bu sebzeleri tercih etmesidir, yeter ki onlara daha fazla ödemeye istekli olsunlar. Ve bu ekinlerin hiçbirinin reklamı yapılmadığından kimse tüketicilerin aptalca etkilendiğini iddia edemez. Herkesin Yukon Gold patatesi yemesi olgusunun en makul açıklaması, onların gerçekten iyi patatesler olduğu ve insanların ondan hoşlanmasıdır. Genel sonuç homojenlikse, bunu nasıl açıklayabiliriz? Ne de olsa bu sonuçtan kaçınmak için birileri sürekli hoşlanmadığı patatesleri yemek zorunda olacaktı.

Biyolojik çeşitliliği sürdürmek için gözde bitkileri soyu tükenenlerden daha az korumaya yönelmek güçlü bir fikirdir. Fakat ticari ürünlerde onları korumaya yönelmek çok daha zordur. Sumpweed sadece kötü ünlü olduğu için değil; randımanı daha az ve taneleri özel olarak lezzetli olmadığı için terk edildi. Sonuç olarak üretimi emek yoğun ve böylelikle daha pahalı ama çok lezzetli olmayan bir şey olacaktı. Tarımda çeşitliliğin sürdürülmesi için birisinin bir yerlerde yeterince sumpweed yemesini isteyebiliriz; ama çoğumuz bu insan olmayı arzu etmeyiz (ve elbette başka mallara ulaşmalarını engelleyerek bir grup insanı onu tüketmeye zorlarsak, o insanlara büyük haksızlık olacaktır). Bu yüzden şu soru cevapsız kalır, kim yiyecek? Hepimiz çeşitliliği isteriz; ama homojenleştirmeye götüren sıklıkla bizim kendi tüketici tercihlerimizdir.

Homojenleşmeden özellikle ekonomistlerin "kazanan hepsini alır" şeklinde tarif ettiği sektörlerde bahsedilir. Herkes en iyisini istediğinden ve gelişen teknoloji pek çok durumda bütün tüketicilerin en iyisine ulaşmasına imkan tanıdığından, *birinci ve ikinci* arasındaki fark çok büyük olur. Rekabette ancak çok küçük bir avantajı olan ürünler daha önce hiç olmadığı gibi piyasaya tamamen hakim olabilirler. Bu tamamen tüketici tercihlerinin birleşik etkisidir. "Süperstar" klasik bir örnektir: Hollywood ünlüleri, süper modeller, pop yıldızları vb. Sürekli fabrikasyon olmakla suç-

lamaya rağmen, gereksiz medya sansasyonlarının yutturmaca ve reklamla şişirdiği süperstarlar, medya manipülasyonu ve reklamın çok daha kısıtlı bir rol oynadığı birçok sektörde vardır. Örneğin klasik müzik piyasasına hâlâ *öncelikle* yetenek yön verir. Ama kazanan her şeyi alır eğilimi burada da açıkça görülebilir. Ekonomist Sherwin Rosen'ın dediği gibi: "Klasik müzik piyasası hiçbir zaman şimdiki kadar geniş olmadı; ama herhangi bir enstrümanın tam zamanlı solistinin sayısı birkaç yüz kadardır (ve insan sesi, keman ve piyanonun dışındaki enstrümanlarda daha da azdır). İlk sıradaki sanatçılar bu küçük toplamın bir avucundan çıkar ve çok büyük gelirleri vardır. Çoğu tüketici bir 'körün' işitebildiği küçük farklardan fazlasını zor ayırt etse de, ikinci sıradakilerle [onların gelirleriyle] arada büyük fark olduğu da bilinir."[5]

Doğal olarak bir yıldız piyasaya tamamıyla hakim olduğunda, o kişiden tiksintisini ifade ederek fark oluşturup sürüden ayrı olmak isteyenler için bir fırsat doğar. Bu yüzden gerçek klasik müzik meraklıları Luciano Pavarotti'yi yeteneksiz olduğu için değil, sadece çok "anaakım" olduğu için ya da daha özel olarak çok "piyasa işi" olduğu için yıllarca dinlemeye katlanılmaz buldu (estetik yargı sistemlerine göre, tam da o kadar insan ondan hoşlandığı *için* iyi *olamazdı*). Bu ayrım arama, star sistemi içindeki kişiliklerin sürekli rotasyonu olacağını garantiye alır. Günümüzün idolü yarının unutulmuş yıldızı olacaktır. Ama bunların hepsi manipülasyon ya da zorlama üretimin değil, tüketici tercihleri yapısının doğal sonucudur. Şirketler süreci şu ya da bu yöne sürüklemeye çalışır; fakat esas olarak süreç onların kontrolü dışındadır.

Bu, piyasa her zaman haklıdır demek değildir. Piyasalar özellikle mülkiyet haklarını korumanın son derece zor olduğu kültürel ve entelektüel üretim alanında sıklıkla tüketici tercihlerini tam olarak yansıtmada başarısızdır. Fakat bu, piyasalar her zaman yanlıştır demek de değildir. Ayrıca eleştirmenlerin popüler zevkleri reddetme, insanların *gerçekten* McDonald's yiyeceklerini sevemeyecekleri ya da *gerçekten* Celine Dion dinlemekten zevk alamayacaklarını

5. Sherwin Rosen, "The Economics of Superstars," *American Review*, 71 (1981): 845–58; Robert Frank ve Philip Cook, *The Winner-Take-All Society: Why the Few at the Top Get So Much More Than the Rest of Us* (New York: Free Press, 1996), s. 24–25.

düşünme yönünde bir eğilimi vardır. Bu yüzden homojenleşmenin ne ölçüde hakiki tüketici tercihlerinin bir sonucu olduğunu yabana atarlar.

Son on yılda sahneye çıkan bobo yiyecek ürünlerinin hepsinin, açık farkla en matrak olanı "serbest kümes" tavuklarıdır. Kuşkusuz tavukların tüm hayatlarını küçük kafeslerde geçirdiği fabrika çiftliklerdeki yaşam şartları konusunda kaygılarla kışkırtılan tüketiciler, hayvanların daha insani koşullarda yetiştirilmesini talep etmeye başladılar. Ve onlar için daha fazla ödemeye gönüllü oldular. Kısa süre sonra birilerinin aklına parlak bir fikir geldi; tavukların dış mekanda "serbest kümeslere" eriştikleri söylenecek ve yüksek bir kâr payıyla satılacaktı. Yeni ürün çabucak tutuldu. İsim tavukların ufukta dolaştığı, rüzgarın tüylerini dalgalandırdığı açık çayır imgesini çağrıştırıyordu. Ancak hiç canlı bir tavuk görmemiş ya da onlara dokunmamış biri için anlamlı olabilecek bir imgeydi.

Bir çiftlikte biraz zaman geçirmiş herkes serbest kümes tavuklarının güneş seven bir solucan kadar akla yakın olduğunu bilir. Güzel bir yaz gününde tavukları arayacağınız en iyi yer kümesin en karanlık köşesidir. Onlarcası küçük toplar halinde birbirlerinin üzerine çıkıp genellikle uyur. Hiç gezinen tipler değillerdir. (Serbest dolaşan tavukların %15'inin ulaşabilecekleri dış mekanı fiilen kullandığı yeni bir araştırmayla doğrulandı.)[6] "Serbest dolaşma" fikri sadece yiyeceklerimiz üzerindeki arzularımızın bir yansımasıdır. Ne yaparsak yapalım tavuklar, bizim onların olmasını istediğimiz gibi aşırı bireyci asla olmayacaktır.

Seri üretim ve uyumluluk konusundaki kaygıların ne kadarının bu türden benzer arzuların tüketiciler üzerindeki yansıması olduğunu insan merak ediyor. Kitle toplumunun geleneksel eleştirisi tüketicilerin, aynı seri üretilmiş malları tüketmek için reklamcılar tarafından kandırılmaları gerekecek kadar, olağandışı heterojen arzuları olduğunu varsayar. Sistemin "seri üretimi" kolaylaştırmak için "kitle bilincini" geliştirmesi gerekir. Ama bu aşikâr bir açıkla-

6. C. A. Weeks vd., "Comparison of the Behaviour of Broiler Chickens, Indoor and Free-Ranging Environments," içinde, *Animal Welfare*, 3 (1994): s. 179–92.

ma olmaktan çok uzaktır. Kitle üretimi mallar geleneksel mallardan daha *ucuzdur*; tüketiciler de fiyata duyarlıdır. Onların ihtiyaçlarına mükemmelen uygun; fakat pahalı olan mallar ile ihtiyaçlarını mükemmelen karşılamayan, pahalı olmayan mallar arasında bir seçim söz konusu olduğunda, insanlar rahatlıkla pahalı olmayanı seçebilirler. Bu tamamen onların fiyata ne kadar önem verdiğine bağlıdır (bu yüzden yoksulların seri üretilmiş malları tüketmelerinin zenginlerden daha muhtemel olacağı beklenebilir).

Yine de piyasanın daha küçük oyuncuları sıkıştırarak bu eğilimleri alevlendirdiği savunulmuştur. Mesela ekonomist Tibor Scitovsky bu argümanı aşağıdaki şekilde savunur:

> Ölçek ekonomileri büyük ölçekli ürünleri ucuzlatmakla kalmaz, büyüyen dalgalarla küçük ölçekli ürünlerin kârlılığını azaltır ve maliyetleri yükseltir. Bu sırasıyla ürün kârlılığını sağlamak için gerekli minimum satış hacmini artırır ve böylelikle sunulan ürünlerin çeşitlilik yelpazesinde daralmayı artırmaya öncülük eder ve azınlık ihtiyaç ve zevklerini ve üretilen ve pazarlanan malların dizaynını tabiatıyla ihmal eder. Azınlık tercihlerinin artan ihmali kötü bir şeydir; çünkü liberal değildir, birörnekliğe neden olur ve piyasa ekonomisinin birincil faziletini bir dereceye kadar tahrip eder: farklı insanların farklı ihtiyaç ve zevklerine ayrı ayrı ve aynı anda hitap etme kabiliyeti.[7]

Mamafih bu sav çok hızlı yayıldı. Başlangıç olarak malların, her bireysel müşteri için kişiye özel mallar üreten küçük ölçekli bir tedarikçiden ısmarlanmış olduğunu varsayın. Fakat bu üç modelde büyük ölçekli bir üretici, aynı tip ürünler yapanlarla birlikte gelir. Bu üretici model sayısını sınırlayarak malları daha düşük maliyetle satabilir. Sctovsky buradan büyük üreticinin küçük üreticiyi işin dışına iteceği sonucuna varır.

Fakat ille de böyle olması gerekmez. Küçük ölçekli üretici tarafından yaratılan ürün çeşitliliği göz önüne alınırsa, üç seri üretilmiş çeşidin en azından bazı tüketicilerin zevkiyle tam olarak uyuşmayacağı varsayılmalıdır. Bu, eğer seri üretilmiş mallara dönerlerse, bu tüketicilerin refah kaybı yaşayacağı anlamına gelir. Yani eğer dö-

7. Tibor Scitovsky, "On the Principle of Consumer Sovereignty," *American Economic Review*, 52 (1962): s. 265.

nerlerse, bunun nedeni onların parayı satın alınan malların zevklerine tam uymamasının sıkıntısının önüne geçmeye tercih etmeleri olmalı. Azınlık zevklerine sahip insanlar bu mallar için çoğunluk zevklerine sahip insanlardan daha fazla ödemeye istekli olurlarsa, küçük ölçekli üreticiler iflas etmez. Homojenleşme ancak insanlar, birbirine yeterince yakın düşük maliyetli alternatifler mevcut olduğunda, tercihlerinin tatminiyle alakalı tam maliyeti ödemek istemedikleri için artar. Burada zorlayıcı ya da liberal olmayan bir şey yoktur.

Kuşkusuz anaakım zevklere daha az sahip insanlar, kendilerine adil olmayan şekilde muamele edildiğinden şikayet edebilir. Sırf harcıalem zevklere sahip olmadıkları için niçin daha fazla ödemeleri gereksin? Mamafih bu soruya kesin bir cevap vardır. Seri üretim mallar kişiye özel olanlardan daha ucuzdur; çünkü üretilmeleri için daha az zaman, enerji ve emek gerekir. Saçlarımızı kestirmek için bir berbere giderseniz, bu ancak on beş dakikanızı alır. Standart bir berber traşı istemiyorsanız ve benzersiz saç stilinizle bireyselliğinizi ifade etmek istiyorsanız, o zaman bir salona gidersiniz. Orada bir saç kesimi bir saat sürer. Maliyeti de dört kat fazla olacaktır. Başkasının zamanının daha fazlasını aldığınız için, bir stiliste gitmek size daha pahalıya mal *olmalıdır.*

Gerçekten burada olanın mükemmel bir pratik hesabı vardır. Toplumun sizi uymaya zorladığı ya da size bir insan gibi değil bir sayı olarak muamele ettiğini hissettiğinizde, kendinize şu soruyu sormalısınız: "Bireyselliğim başka insanlara daha çok iş çıkarır mı?" Cevap evet ise daha fazla ödemeye hazır olmalısınız. Toplumumuzdaki çoğu kurumun kullandığı bir sistem vardır. Fast food restoranında, bankada, bir hastanede müşterilerle etkileşim içinde olmak ve hizmet sunmak için standartlaşmış bir sistem vardır. Böyle bir sistem genel olarak, belli bir ücret (ya da belli bir bütçe kaynağı) karşılığı sağlanan hizmeti en çoklaştırmak üzere tasarlanmıştır. Sisteme uymayı reddeden insanlar hizmet için daha fazla ödemekle kalmaz, genellikle başka herkesin işini sekteye uğratırlar. Bu bağlamda bireyselliğin gölgesi sıklıkla başkalarının ihtiyaçlarını narsistik görmezden gelmeye düşer.

Bu narsizme güzel bir örnek Kalle Lasn'in *Culture Jam*'inde bulunur. Lasn kendi "karar anını" tüketim kapitalizminin temelde etik dışı olduğunu fark ettiği zaman" olarak tanımlıyor. Alışveriş için mahallesindeki süper marketine gitmiş ve "aniden bir dümen yapmak aklına geldiğinde" bir alışveriş arabası almak için 25 cent deposit vermek üzereymiş. "Her hafta geldiğim ama nefret ettiğim, yerel olarak yetiştirilen herhangi bir ürünün nadiren satışa sunulduğu ve beni her zaman ödeme sırasında tutan verimsiz bir zincir mağazada, para harcama avantajı için çeyrekliğimi bir hazneye sokuyordum. Alışverişimi bitirdiğim zaman verimlilik uzmanının karar verdiği belli bir yere bu arabayı bırakmam gerekiyordu; arabamı ötekilerin arkasına kaydırıp kancasını takıyor ve lanet çeyrekliğimi almak için kırmızı düğmeye basıyordum."[8]

Lasn bu tüketici labirent koşusunun yorucu hikâyesini bir zafer gösterisiyle sonlandırır: çeyrekliğini atıp ve oluğun içine iter, anahtarlığıyla sıkışana kadar vurur. Bu *Falling Down* filminde Michael Douglas'ın küplere binmesi ama herkesin onun yaptığı gibi yöneticinin canına okumasıyla aynı şey değildir. Ne yazık ki şimdi makineyi tamire gelmesi için mağazanın birisine ödeme yapması gerekecek ve bu arada park yerinin her yerine dağılmış arabaların peşine düşen öteki müşteriler kıymetli alışveriş *zamanlarının* bir kısmını harcamak zorunda kalacaklar. Kendi başına bireyselliklе ilgili yanlış bir şey yokken, hiçbir insanın bireyselliğinin başka insanların zaman ve enerjisi pahasına elde edilmemesi önemlidir. Ne de olsa yerel olarak yetiştirilmiş organik ürünleri, dürüst ticari kahveleri ve ev yapımı kiş satın alabileceği dükkânlarla dolu olan Vancouver'da yaşayan Lasn, arabadaki çeyrekliği takmaktansa hiçbir zaman sırada beklemeyecek sabırsız lise öğrencilerini çalıştırabilirdi. Lasn sadece havayı biraz koklasa birini kolaylıkla bulabilirdi. Bu dükkânlarla ilgili sorun son derece *pahalı* olmalarıdır; çünkü iki kat kadar çok eleman çalıştırmak zorundadırlar. ("Lütfen izin verin sizin için o arabayı ben alayım bay Lasn.") Olması gereken budur. Bireyselliğiniz başka insanların el pençe divan durmasını gerektiriyorsa, size pahalıya patlamasına hazır olmalısınız.

8. Lasn, *Culture Jam*, xv.

Homojenleşme korkusunu diğerlerinden daha fazla kışkırtan bir şey varsa o da bayilik verme sistemidir. İnsan Amerika Birleşik Devletleri'nde seyahat ettiği zaman her şeyin olağanüstü *aynılığından* etkilenmeden duramaz. Bütün alışveriş merkezleri başka yerlerde gördüğünüz aynı dükkânlarla dolup taşar gibidir. Her büyük giriş yolu hep aynı benzin istasyonları, lokantalar ve donut dükkânları için alışıldık işaretlerle kalabalıklaşmıştır. "Marka sütunları" o kadar bir örnek hale gelmiştir ki birçok insan bayiler ve zincirlerin Amerikan perakende piyasasının yalnız %35'ini kontrol ettiğini öğrendiğinde şaşırır.

Bayiliğe standart itiraz, bunların bölgesel ve kültürel özellikleri tahrip ettiğidir. Ve hiçbir şirket MacDonald'dan daha fazla bu itirazın doğrudan hedefi olmamıştır. (Gerçekten "*Toplumun McDonald'slaştırılması*, *The Mcdonaldization of Higher Education*, *The McDonaldization of Church* ve elbette *Resisting McDonaldization* gibi kitapların sayesinde McDonald'slaşma" terimi bazı çevrelerde modern dünyayı hastalandıran her şeyle eşanlamlı hale geldi.) *Toplumun McDonald'slaştırılması*'nın yazarı George Ritzer'a göre homojenleşme işlemi, bayiliğin ruhlarımızı tehlikeye atmasıyla iplerinden boşanır. Şayet dünya daha az McDonald'slaşsaydı, "insanların şimdi olduklarından daha düşünceli, becerikli, yaratıcı ve güzel vücutlu olma potansiyeli olacaktı."[9]

Ritzer'ın düşünce yörüngesi son derece nettir. McDonald'slaşmanın yükselişine dair tarihsel analizinde anahtar olayları aşağıdaki gibi sıralar (bunlar kitabının birinci bölümündeki konu başlıklarıdır):[10]

Holocaust: Ölümün Kitlesel Üretilmesi
Bilimsel Yönetim: En İyi Yolun Bulunması
Montaj Bandı: İşçilerin Robota Döndürülmesi
Levittown: Binaların Dikilmesi -"Bom, bom, bom"

9. George Ritzer, *The McDonaldization of Society* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge, 2000), s. 18.
10. A.g.e., Böl. 2.

Alışveriş Merkezleri: Amerika'nın Mağazalaşması McDonald's: "Fast Food Fabrikası"nın Yaratılması

Bu "Auschwitz'den evimize" düşünce tarzı yine Holocaust hayaletinin kitle toplumu eleştirisini ne kadar derinden sardığını gösteriyor. Pek çok insan için sırf dünyanın etrafında aniden Altın Kemerler belirmesi, Nuremberg mitinglerinin anısını akla getirmek için yeterlidir. Ritzer'ın bakış açısından Big Mac almak için sıraya giren insanlar, Führer'i selamlayan Hitler gençliğinden bir grup kadar beyin yıkamanın kurbanıdır.

Lakin Ritzer McDonald's'a odaklanmakla her şeyi kendisi için kolaylaştırmaktadır. En eski fast food bayiliği olarak McDonald's'ın birçok bakımdan demode olmuş bir menüsü ve bir dizi iş pratiği vardır. Bu yüzden bayilik tartışması çok sıklıkla çevresel konulara, Brezilya yağmur ormanlarında çiftlik yapmanın etkileri üzerine bir çekişmeye ya da sağlık konularına, Amerika Birleşik Devletleri'nde şişmanlığın yaygınlaşması üzerine bir çekişmeye kayar. Bunlar kuşkusuz ilginç sorularken, McDonald'slaşma eleştirisinin merkezinde yer alan homojenleşme konusuyla ancak teğet bir ilişkisi vardır. Konuya odaklanmak için vurguyu McDonald's'dan uzaklaştırmak ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ikinci en büyük fast food lokanta Subway'e göz atmak yararlı olabilir. Subway tıpkı McDonald's gibi bir "fast food fabrikası" olduğu halde, ne sunduğu yiyeceklerin kalitesi, sunduğu menü başlıklarının çeşitliliği ne de yaptıkları işin çevresel sonuçlarında şikayet için hiçbir gerçek neden yoktur. Ama Amerika'nın "Subwayleşmesi"ni tartışmak biraz daha az meşum gibi görünmektedir.

McDonald's üzerine vurgu bir başka önemli noktayı da karartmaktadır. Kültürel elitin çoğu üyesi McDonald's yiyecekleri konusundaki antipatisini ifade eder. Gerçekten de büyük oranda alt sınıflara hizmet verdiğinden, ürünleri kaçınılmaz olarak yüksek estetik duyarlılığa hakaret olarak gelecektir. Fakat herhangi bir başarılı bayiye ya da zincir dükkâna önyargısız girin; niçin başarılı olduklarını görmek kolaydır. Çoğu durumda bunun nedeni sundukları ürünün fiyata göre kanıtlanabilir biçimde çok iyi olması-

dır. Wal-Mart en iyi markaları düşük fiyata satar ve süper yenilikçi bir idaresi vardır. Yaşlılara indirimli reçeteler yapar. Tatilcilere bedava karavan park yeri sunar. Home Depot gerçekten bilgili koridor görevlileri çalıştırır. Ahşabınızı zorluk çıkarmadan hemen oracıkta sizin için keserler. Bunları eve kadar götürmek için bir kamyonet kiralayabilirsiniz. Subway dumanı tüten fırından yeni çıkmış sandviçler satar. Tam da sevdiğiniz şekilde yaptırırsınız. Tim Hortons civardaki en iyi filtre kahveyi satar. Hatta McDonald's'ın Paris'teki bistroların yarısında bulabileceğinizden daha güzel patates kızartması sattığını bazen unuturuz.

Bu şirketler şimdi yoğun reklam yapabilirler; fakat işlerini reklam sayesinde kurmamışlardır. Özel bir piyasanın içinde kendilerine önemli bir yer açabiliyorlarsa, bunun nedeni genellikle o piyasanın daha önce çok zayıf hizmet vermesidir. Bağımsız kitapçılar rahat sandalyeler yerleştirip kahve servisine uzun zaman önce başlayabilirlerdi; Barnes&Noble ya da Chapters'ın baskısını hissetmeye başlayana kadar buna vakit bulamadılar. Lumberyard görevlileri, çekiştiren ya da tehdit eden kadın müşterileri durdurabilirdi; köşe başında Home Depot açılana kadar buna vakit bulamadılar. Benzin istasyonları her istediklerinde müşterilerini kazıklamayı bırakabilirdi; Midas gibi zincirler işlerinin önemli bölümünü alana kadar buna vakit bulamadılar. Kahve dükkânları istedikleri her an bir espresso makinesi koyabilirlerdi; Starbucks ortaya çıkana kadar buna vakit bulamadılar. Süpermarketler başlangıçta "sorgu sualsiz" iade politikası benimseyebilirlerdi; büyük zincirler yapmaya başlayana kadar buna vakit bulamadılar. Liste böyle uzayıp gider.

Bu başarılı zincirlerin çoğunun Amerikalı olmasının bir nedeni de Amerikalıların zevkli bir perakende satış deneyimi üretme meselesine olağanüstü zaman ve düşünce ayırmalarıdır. Kaç defa sizinle konuşmakla *size* bir lütuf yapan biriymiş gibi davranan personeli olan mağazada yürüdünüz? Kaç defa tamircinizi seyrettiniz ve sizi dolandırdığından şüphelendiniz? Kaç defa personelin size aptal muamelesi yapmasından korkarak bilgisayar mağazasında soru sormaya çekindiniz? Kaç defa lüks bir lokantadaki garson fiyatlarını söylemeden günlük spesiyalleri hızlı hızlı saydı? Bunlar

müşterileri uzaklaştıran negatif deneyim çeşitleridir. Başarılı bir bayi sisteminin genel olarak bu tür deneyimleri ortadan kaldırmaya elverişli bir sistemi vardır. Yoksa her şube ve satış yeri zarar görür.

Son olarak bayilik vermeyle (McDonsld's gibi) zincir (Starbucks gibi) arasında önemli bir fark vardır. Mesela tüketimcilik karşıtı PBS serisi *Affluenza*'nın yazarları "büyük, işinin başında olmayan bayilerle" sahibi yerli olan işler arasına fark koyar: "Sahibi yerli olan bir kahve dükkânında aşağıdaki sokakta yaşayan birinin sanatsal çalışmasını görebilirsiniz. Dükkân sizin kahve dükkânınızdır. Bağımsız kitapçınızda geniş bir çeşitlilikte kitaplar yayınlayan küçük yayınevlerinin kitaplarını bulma şansınız, ana-akım kitapçılardan daha fazladır."[11] Bu ampirik iddianın kuşkulu olması bir yana (Great Harvest Bread Company'nin her bir satış yerinde mahalleden bir çocuk tarafından yapılmış sanatsal çalışmayı bulabilirim), bayilikler ve sahibi yerli olan dükkânlar arasına koydukları fark bir kafa karışıklığına dayanır. Her dükkânın sahipli olduğu ve ana şirket tarafından yönetildiği zincirlerin tersine, bayilikte ana şirket yalnızca iş modeli ve isim hakkı lisansını sonradan dükkânı yönetecek olan bağımsız bir işadamına verir. McDonald's, Subway ve KFC gibi büyük fast food şirketleri tamamen bayilik işletmeleridir. Bunun anlamı çoğunlukla yerli işadamları tarafından işletilir ve sahiplenilirler demektir.

İşletmenin yaygınlaşması ana şirket tarafından gerçek sermaye yatırımı gerektirmediği için bayilik daha hızlı yayılan işlere imkan verir. Rakiplerce gayri adil olduğu düşünülen çapraz sübvansiyon ve diğer "üçkağıtları" da kısıtlar. Starbucks, dükkânlarının hepsinin sahibi olduğu için bir rakibi saf dışı etmek amacıyla bir yerde bir yıl boyunca para kaybetmeyi göze alabilir. Küresel bir stratejinin parçası olarak, kayıp basitçe başka yerde elde edilen kazançla karşılanır. Fakat bayilik işletmesi genellikle bayinin kendisinindir ve para kaybı en nihayetinde kendi cebinden çıkar. Bu açıdan bayilik tıpkı küçük iş gibidir ve bu yüzden de muhaliflerinin sıklıkla

11. John de Graaf, David Wann ve Thomas H. Naylor, *Affluenza: The All Consuming Epidemic* (San Francisco: Berrett-Koehler, 2000), s. 62.

onları suçladığı kirli rekabete bulaşamaz. Başka bir deyişle bayi işletmeleri genel olarak küresel bir strateji yürürlüğe koymaktan yoksundur.

Açıktır ki bayiler reklamda ölçek ekonomisinden belli faydalar edinir. Fakat en önemli rekabet avantajları genellikle bayilerin benimsediği altta yatan iş modelidir. Çoğu perakendeci inanılmaz rekabetçidir. Her büyük şehirde her yıl binlerce iş kurulur ve binlercesi batar. Bu muazzam teşebbüs denizinden bir iki iş başarılı çıkacaktır; sonra "şişeleyecek" ve satacaklardır. Bunda yanlış bir şey görmek zordur. Mesela *Toplumun McDonald'laştırılması*'nın (kazara) en şaşırtıcı bölümlerinden birinde Ritzer'ın bahsettiği Washington, DC'deki Marvelous Market şirketinin hikâyesini ele alalım. Şirket 60'larda "harika ekmek" fenomeniyle mücadele etmek özel hedefiyle kuruldu. Ne de olsa yediğiniz şeysiniz ve bir şirket broşürüne göre "Yiyecekler ruh halinizi ve hafızanızı tetikler, ihtiyaçlarınız ve arzularınızı ortaya çıkarır, gerilliminizi azaltır ve yaratıcılığınızı teşvik eder".[12]

Ritzer işletmenin başarısızlığını büyük memnuniyetle anlatır. "Onun yiyecekleri önceden kestirilemeyen şeylerdi. Müşteriler robotlardansa insanlarla ilgilendi."[13] Kuşkusuz şirket çok güzel ekmek yapıyordu. Ve bu yüzden Marvelous Market hızla başarıyı yakaladı. Satışlar o kadar dramatik arttı ki şirket ekmeği kişi başına iki somunla sınırladı. Sonunda sahibi özel fırın ürünleri açarak ve süpermarket ve lokantalara mal vermeye başlayarak işletmeyi genişletmeye başladı. Ekmeklerinin piyasası büyümeye devam etti ve ilk dükkândaki servis dayanılmayacak derecede yavaşladı. En sonunda teslim oldu ve *ikinci bir satış yeri açtı*. Müşteriye bir açık mektupta bu yeni gelişme için bol bol özür diledi ve şunu vurguladı: "Yeni donanımı hâlâ otomatik değil; biz öteki fırında da tıpkı burada, yavaşça, elle yaptığımız gibi ekmek yapıyoruz."

Bazı insanlar bu hikâyeyi kapitalist sistemin tam da işlemesi varsayıldığı şekilde işlemesinin bir örneği olarak yorumlayabilir. İyi ekmek kötüyü kovar. Öte yandan Ritzer bunu modern bir ahlak

12. Ritzer, *McDonaldization*, s. 204.
13. A.g.e., s. 204.

hikâyesi. McDonald'slaşmanın nasıl baştan çıkarıcı siren sesi olabileceğinin dramatik bir örneği olarak anlatır. Ama bir şeyi hiç açıklamaz. Nihayetinde ekmek güzel olduğu sürece Marvelous Market dükkânının bir ya da iki ya da yirmi tane olup olmaması ne fark eder? Ritzer basit, öngörülebilir ve yaygın olan üzerinde düzensiz, öngörülemez ve nadir olanı tamamen fetişleştirmeyi tahrik eder. Ama bu kesinlikle bireysel bir tercihtir, toplumun örgütlenmesi üzerinde meşru bir yakınma değil. Başka birçok karşı kültürel isyancı için olduğu gibi Ritzer için de ideal birey herhangi bir kuralı takip etmeyi ya da herhangi bir koda uymayı reddederek, düzenlilik sergileyen her tür davranışa karşı ihtiyatlı olmayı tahrik eden "gelişigüzel insan"ın kimi tipleri olmak gibi görünür. Onun hatırına Ritzer bununla kendi homojenleşme eleştirisini mantıksal sonuçlarına götürür. McDonald'slaştırmaya direnmek için farklı stratejileri özetlediği bir bölümde, robot ve otomat olmaktan nasıl kaçınabileceğimize ilişkin bir seri öneri sunar. Bunlar kendiniz için yaptığınız (ya da sizin için yapılmış) bir evde yaşamayı, kendi yağ değişiminizi yapmanızı, telesekretere konuşmayı reddetmeyi, kredi kartı yerine nakit kullanmayı, seyahatteyken bölgenin yerlileriyle tanışmayı, kubbeli stadyumları boykot etmeyi ve en mantıksızı, bütün günlük rutinlerden kaçınmayı içerir: Şunu tavsiye eder: "Bir günden diğerine mümkün olduğu kadar çok şeyi farklı bir şekilde yapmaya çalışın."[14]

Bu önerilerin ciddi olup olmadığını anlamak zordur. Ama Ritzer'ın tavsiye ettiği hayat tarzını belirlemek kolaydır. Bu tuhaf alışkanlıkları, iyi bir maaşı ve elinde bol miktarda boş zamanı olan kadrolu bir üniversite profesörünün hayat tarzıdır. Böyle kolay bir işi olanlarımız Ritzer'ın tavsiyelerini candan desteklemekte kuşku duymayabilir. Fakat toplumun geri kalanının aynı şeyi yapmasını gerçekten umabilir miyiz? Yine bu bireyci davranışın "gelişi güzel insan" modelini benimsemeden önce sorulması gereken iki soru vardır: birincisi "Benim bireyselliğim başka insanlara daha çok iş çıkarıyor mu?" ikincisi "Herkes böyle davranırsa ne olur?"

14. A.g.e., s. 226.

Toplumumuzda iş başında olan homojenleşmeyi teşvik eden güçlerin hepsi dünya sahnesinde de gözlemlenebilir. Turizm ve kitlesel göçle birleşmiş ticaretin artan küreselleşmesi en iyi "birörnek çeşitlilik" durumu olarak tanımlanan şeyi tedricen üretiyor. Son yirmi yılda dış ticaretteki artışın neredeyse hepsi ticaretin yoğunlaşmasından çok çeşitlenmesiyle ilgilidir. Örneğin Fransa ununun tamamını Kanada'dan alırken ve tarım sektörünün bu alanı giderek çökerken, Kanada'nın kırmızı şarabının hepsini Fransa'dan alması ve kendi kırmızı şarap sanayisinin giderek çökmesinden çok, artan ticaret Kanada'yı zaten ürettiği malların az çok aynı yelpazesini hâlâ üretir kılıyor. Ticaret bu ülkede geleneksel olarak edinilemeyen mallara ulaşmanın başlıca yolu olarak kullanılır. O yüzden Kanada artık Provençal çömleklerini ithal ederken, Fransa Kanada'nın akçaağaç şurubunu ithal eder.

Sonuç olarak her ülkenin iç piyasası daha çeşitli hale gelir. Eskiden belli bir çömlek tipi ancak Fransa'nın belli köylerinde bulunabilirken, artık neredeyse her büyük şehirde ulaşılabilir oldu (bu yüzden sahibine unvan veren fark aşınır). Benim gençliğimde bakkalda yeşil soğan ya da pide bulamazdınız (ithal peynir daha da azdı). 1970'ten beri Kuzey Amerika süpermarketlerinde satılan malların ortalama sayısı 8.000'den 30.000'e çıktı. Kayınvalidem Tayvan'dan ziyarete geldiğinde (ve doğal olarak herkes için yemek yapmakta ısrar ettiğinde) alışkanlıklarını hiç değiştirmek zorunda kalmadı. Taipei'de satın aldığı her şey Toronto'da da vardı. Ekonominin bazı sektörlerinde iş yapan şirketlerin azaldığı belki doğrudur; ama çok sayıda farklı *ürün* sunan herhangi bir sektörün büyümediğini düşünmek zordur.

Ama bu süreç dünyanın her yerinde devam ettiği için, seyahat eden biri dünyadaki her yerin giderek daha çok birbirine benzer görünmeye başladığını kuşkusuz fark edecektir. Kuşkusuz kaldırımda satılan Guatemala el ürünlerinin aynısını (Guatemala müzik gruplarının aynısının yakınlarda müzik yaptığı da görülür) yalnızca görmek için uzak bir ülkenin sokaklarında yürümek üzüntü vericidir. Kimse Pekin'i gezerken McDonald's'ın yazılarını gör-

meyi gerçekten istemez (acele girip tuvaleti kullanmak için güzel bir yer olsa da). Ama Çinliler Big Mac yemek istiyorsa, biz kim oluyoruz da onlara dur diyoruz? Çinliler saflıklarını ve kültürlerinin bozulmamışlığını sürdürmek için biraz daha fazla sorumluluk gösterse bu mükemmel olur ama biz kim oluyoruz da bunu söylüyoruz? Buna karşın ülkemizde (erişte, suşi ve köpüklü çay gibi Asya fast food çeşitleri şöyle dursun) Çin lokantası olmasını severiz. Ikea, Zara, The Body Shop, Benetton ve H&M gibi yabancı zincir dükkânlardan alışveriş yapmayı da severiz. Ülkemiz içinde bütün kültürlerin olduğu dev bir etki ve stil çorbası haline geldi: çoğumuz bundan hoşlanıyor. Fakat bu geri dönüp aynı patikayı izleyen başkalarını eleştiremeyiz demek değildir.

Kuşkusuz pek çok insan Amerika Birleşik Devletleri'nin bu süreçte orantısız bir nüfuz kullandığını düşünür, süregiden şey kültürün küreselleşmesi değil Amerikanlaşmadır. İronik olarak bu algı Amerikalıların bir kısmındaki dar görüşlülüğün önemli kısmı için geçerlidir. Her şeyden önce Amerikalıların, aksi yönde özgül kanıt sunulmadıkça, her şeyin Amerikalı olduğunu varsayma eğilimi vardır. Çok açık olarak, Kanada ve Amerikan etkisi arasındaki fark tamamen ihmal edilir. Elbette Kanadalıların çoğu Amerika Orta batısındakine benzer bir aksanla İngilizce konuştuğu için bu yanlışa düşmek kolaydır. Ama başka durumlarda böyle bir bahane yoktur. *New York Times*'ta bir video oyunu eleştirisi okuduğumu hatırlıyorum: "tipik Asyalı karakterleri" ön plana çıkardığı gerekçesiyle oyunu etnosentrik olmakla eleştiriyordu. Yazar basitçe bunun Amerika Birleşik Devletleri'nde imal edildiğini varsayıyordu. Söz konusu oyun, Amerikan piyasasında satılan neredeyse her konsol oyunu gibi, Japon izleyici için geliştirilmiş, bir Japon ürünü olduğu hiç aklına gelmiyordu. Yazarın bir stereotip olarak gördüğü şey, aslında hakiki Asya kültürünün bir örneğiydi; böyle şeyleri tespit etmek için gerekli yabancı kültür bilgisinden yoksundu açıkça.

İkinci problem çoğu Amerikalının dış ülkelerdeki Amerikan etkisini görebildiği ama Amerika Birleşik Devletleri'ndeki günlük hayatı ne kadar etkilediklerini fark etmek için yabancı kültürler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarıdır. Bu yüzden

eleştiriler Kuzey Amerika'daki filmleri, televizyonu ve modayı sürükleyen yabancı kültürlerin –özellikle Asya kültürü– genişliğini görmezden gelir. Hollywood aksiyon filmlerinin neredeyse hepsi artık Hong Kong tarzında çekilmektedir. Televizyona tamamıyla bir başka kültürel ithal olan "reality" programlar hakimdir. Kuzey Amerika'daki alem sahnelerinin bütün estetiği Japon tarzının bir taklididir. Japon çizgi roman ve video oyunlarının gençler arasında olağanüstü etkisi vardır. Ve internet bu etkileri son derece artırmaktadır. Kuzey Amerika'da klüplerde "okul kızı" tarzı ekose etek merakı, Japon pornografisinin etkisine bağlıdır. Liste bu şekilde uzar gider. Amerika Birleşik Devletleri dünya sahnesinde kuvvetli bir kültürel güç olarak kalırken –özellikle hip hop kültürü vasıtasıyla– iş ulusun küresel kültürün evriminde en baskın olmasına geldiğinde belirsizliğini korur.

Artan kültürel yakınsama beğenilsin ya da beğenilmesin, bunun durdurulabileceğini düşünmek zordur. Geleneksel kültürlerin çeşitliliğini devam ettirmek için bazı insanlar bu kültürlerde yaşamaya ve dış etkiye maruz kalmalarını sınırlamaya gönüllü olmak zorundadır. Bunu yapmakla ilgili büyük maliyetler vardır. Örneğin Bhutan kendini izole etmek, Batılı turist akınını kısıtlamak için ülkede olmanın ayrıcalığı karşılığında konuklara günde 200 Amerikan doları ödetmek gibi makul çarelere başvurmuştu. Ama döviz kazancı olmadan tarım, imalat ya da tıbbi teknolojiye çok az erişebildiler. Sonuç olarak fakirlikten, yetersiz beslenmeden ve düşük ortalama ömürden mustarip oldular. Bhutanlılar, genel olarak, kısmen yoğun dinselliğin yaygın olmasına bağlı olarak bu değiş tokuşa istekli gibidirler. Ama herkesin aynı şekilde düşünmesi beklenemez.

Tekrarlarsak, soru, çeşitliliği devam ettirmek istiyorsak, sorumluluğun kime yükleneceğidir. Dil konusunda bu net olarak görülebilir. Şu an dünyada kullanılan 6.000 civarında dil var; fakat bunların her yıl 30 kadarı yok oluyor. (Bu dillerin 1.500'den fazlası Papua Yeni Gine'de bulunduğu ve yalnızca bir avuç insan konuştuğu için bu biraz yanıltıcı bir istatistik olabilir.) Pek çok insan bu dillere ne pahasına olursa olsun korunması gereken, tehlike

altındaki türlermiş gibi muamele ediyor. Ama bir dilin canlılığını sürdürmek için coğrafi olarak yoğun bir bölgede çok sayıda tek dilli konuşucular gereklidir. Bir dilin değeri ağırlıkla iletişim amacıyla onu kullanabilen başka kullanıcıların sayısıyla belirlendiğinden, bu varlığını sürdürmek için zor olabilir. Başka bir deyişle, bir dili konuşmak o dilin bütün başka kullanıcıları için ağ dışsallığı yaratır (bir faks makinesi almanın bütün başka faks makinesi sahipleri için pozitif bir dışsallık yaratması gibi). İngilizce gibi belli diller bir "taşma noktasına" ulaşır; bu noktada o kadar çok insan onu kullanır ki onu öğrenmekle ilgili maliyeti kolaylıkla başkalarının omzuna yüklemeye pekala değer. Bunlar hiper-dil haline gelir. Öteki diller bu eşiğin altına düşer ve bu yüzden kullanımda kalmak için kimi çok özel motivasyonlar gerektirir.

Bu yüzden Kristang ya da Itik ya da Lehalurup'un eli kulağında yok oluşuna ağıt yakabilirken, bu dilleri korumanın tek dilli bir konuşucular (en azından anadilini konuşanlar) toplumu gerektirdiğini kabul etmemiz gerek. Sadece herkesin ikinci bir dil olarak onu konuşması yeterli değildir, bu durumda hakim eğilim hiper-dile doğru bir kayma gibi görünüyor. Ama bu tip bir azınlık dilini konuşmak için hiper-dildeki yeterlilikten vazgeçmek bir insanın önüne çıkan fırsatları önemli ölçüde kısıtlar. Bunu yapmaya gönüllü insanlar bulabildiğimiz sürece bu sorun olmayabilir. Ama gönüllü olmayanları da pek suçlayamayız.

Görmüş olduğumuz gibi, homojenleşmeye doğru eğilim –ya da daha özgül olarak "birörnek çeşitliliğe" doğru hareket– bir dizi çok karmaşık gücün üretimidir. Bunların bazıları tüketici tercihlerinin bir yansımasıdır, bazıları ölçek ekonomilerine bağlıdır, bazılarına piyasadaki çarpıklıklar, bazılarına ebedi, evrensel insan eğilimleri neden olur. Birçok durumda, ne yapabileceğimiz açık değildir; birçok durumda da ne yapmamız *gerektiği* açık değildir. Bununla birlikte en önemli nokta bu etkiyi üreten iş başında tek bir "sistemin" olmadığıdır. Farklı, bazen çatışan bir yığın güç vardır.

Oysa karşı kültürel eleştiri, bu faklı gelişimlerin hepsinde iş başında olan merkezi bir homojenleştirici güç olduğu önermesine

yardım ve yataklık eder. Bu görüşe göre bir bastırma ve uyumluluk sistemi piyasa ekonomisinin işlevsel bir önkoşuludur. Kültürel birörneklik makine ve montaj bandı disiplinini güvenceye almak için dayatılır. Piyasa ulusal ölçekle kısıtlandığında, bu her ulus kültürü içindeki bireyselliğin erozyonu sonucunu verir. Küreselleşme piyasayı uluslararası ölçeğe genişlettiğinden, sistem ulus kültürleri arasındaki farkları düzlüyor.

Bu çözümleme birçok solcu aktivisti, gelişmiş ve azgelişmiş uluslar arasındaki *ticarete* bir karşıtlık içindeki küreselleşmenin kültürel etkilerine ilgilerini dönüştürerek, feci bir siyasi yanlış yapmaya götürdü. Onların düşündüğü gibi bütün bu etkileri üreten piyasaysa, bu etkileri kısıtlamanın en iyi yolu piyasanın kapsamını kısıtlamaktır. Bu yüzden küreselleşme karşıtı aktivistler devlet başkanlarının zirvesiyle birlikte, Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) her büyük toplantısını protesto etmeye başladılar. Böyle yapmakla kendilerini korumayı iddia ettikleri bu Üçüncü Dünya çıkarlarının temsilcileriyle doğrudan bir çatışma içinde konumlandırdılar. Gelişen dünyada küresel ekonomiye entegrasyonun nasıl sağlanacağı üzerine canlı bir tartışma varken, neredeyse kimse bu nihai amacın arzu edilirliğini sorgulamaz. Kimse (Hindistan'da Mahatma Gandi ve Jawaharlal'ın savunduğu türden) ekonomik kendine yeterliğe inanmaz. Yegane gerçek soru ekonomik gelişmeyi teşvik etmenin bir yolu olarak önce ticaretin serbestleştirilmesi ve yabancı yatırımların kurulması mı, yoksa önce serbestleşmeye bir giriş olarak belli bir seviyede iç gelişmenin başarılması mı gerektiğidir.

Gelişen ulusların birçok temsilcisi küreselleşme karşıtlarının *ticareti* protesto etmeleri sahnesi karşısında hayrete düşer. Çevre politikaları, emek standartları, döviz spekülasyonu, IMF yapısal uyum politikaları ve ticarette haksız koşullar konusunda ifade edilen kaygılara tamamen katılırlarken, bunlardan herhangi birinin bizatihi ticareti kısıtlamakla (ya da WTO'ya –tam da bu konulara hitap etmek için demokratik olarak seçilmiş bütün bu ulus temsilcilerinin bir araya geldiği forum– karşı olmakla) nasıl düzelebileceğini görmekten tamamen acizdirler. Tekrarlayacak olursak, sorun karşı kültürel eleştirinin totalleştirici karakterindedir. Amerika ve Avru-

pa tarım sübvansiyonları gibi Üçüncü Dünya'ya gerçekten zararı olan özel ticaret politikalarına karşı olmak yerine, küreselleşme karşıtları kendilerini genel olarak ticarete karşı olarak –örneğin tarım ürünlerindeki ticareti "monokültürü" teşvik ettiği gerekçesiyle suçlarlar– konumlandırırlar. Yani tüm sürece karşı çıkan "dışarıdaki" protestocularca toplantıları yarıda kesilen Doha raundu sırasında, tarım subvansiyonları konusunda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne baskı yapmaya çalışan WTO'nun "içindeki" gelişen ulusların garip bir gösterisine tanık olundu.

Karşı kültürel eleştirinin totalleştirici eğilimi en açık şekilde Michael Hardt ve Antonio Negri'nin akademik çoksatarı *Empire*'da* görülebilir. Hardt ve Negri, Gramsci'nin kültürel hegemonya teorisini alıp dünya ölçeğine uygularlar. Ulusal proletaryaya boyun eğdiren "sistem" artık küresel oldu, "İmparatorluk" haline geldi. Böyle bir İmparatorluğun kanıtının olmaması kimin umurunda? Onların görüşüne göre, kültürler arasında birörnekliğin artması olgusu, altta yatan bir baskı ve kontrol sistemi olması gerektiğini gösterir. Uluslararası seviyede varolan düzensizlik, kargaşa ve açık kanun tanımazlık basitçe "sistemin" derin kötülüğünün bir işaretidir: "Bütün çatışmalar, bütün krizler ve bütün çekişmeler entegrasyon sürecini etkili bir şekilde ilerletiyor ve aynı ölçüde daha fazla merkezi otorite gerektiriyor. Barış, eşitlik ve çatışmaların kesilmesi her şeyin yöneldiği değerlerdir. Küresel sistemin (ve en başta emperyal hakların) gelişimi, sistemik eşitliğe götüren sürekli sözleşme düzenlemelerinin prosedürlerini dayatan bir makinenin –otorite gerektiren bir süreklilik yaratan bir makine– gelişimi gibidir. Makine sosyal uzamın her yerindeki eylem ve otorite uygulamasını önceden belirliyor gibidir."[15]

Yani "makine" artan baskıcı uyumluluğu kabul edelim diye bizi ayartmak için bir yanılsama yaratır. Hardt ve Negri'in görüşüne göre bunun yegane mümkün çözümü, kendisini "yeni göçebe ordu" ya da "yeni barbarlar" olarak kurmak için İmparatorluk tarafından dayatılan öznellik formlarına direnmesi gereken, "çok-

* *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz. Ayrıntı Yay., 2012. (y.h.n.)

15. Michael Hardt and Antonio Negri, *Empire* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000), s. 34.

luğun" anarşik direnişidir. Yazarlar bu muhalefet hareketlerinin aldığı biçime özel olarak dikkat etmez; herhangi bir şiddet amaca uygun gibi görünmektedir (Los Angeles ayaklanmasını şu şekilde tanımlarlar: "Malların yağmalanması ve mülklerin yakılması sadece metafor değildi, hareketliliğin gerçek küresel koşulları ve post Fordist sosyal uzlaşmaların uçuculuğuydu."[16] Bu pasaj oldukça açıklayıcıdır. Ayaklanmanın *yalnızca* bir metafor olduğunu düşünme eğiliminde olan kimdir?)

Hardt ve Negri'nin kanıtlamayı başaramadığı, bu sözde İmparatorluğun niçin böylesine kötü bir şey olduğunun bir açıklanmasıdır. Açıkça bastırmayla düzeni, özgürlükle düzensizliği eşitlerler. Hepimiz hukuk kurallarının ülke içi bağlamda kişisel özgürlükleri güvenceye almak için esas olduğunu kabul ediyorsak; bunun uluslararası ilişkilere genişletilmesine niçin direnelim? "Barış, eşitlik ve çatışmaların kesilmesinde" yanlış olan nedir? Ne demeye "yeni barbarlık" altında yaşamayı isteyelim?

16. A.g.e., s. 55.

9
Teşekkürler Hindistan

1995'te eski ergen dans kraliçesi Alanis Morissette *Jagged Little Pill* adlı bir albüm çıkardı. Güçlü rock korosuyla birlikte söylenen derin günah çıkarıcı liriklerle birlikte *Jagged Little Pill*, anında yabancılaşmış ve hoşnutsuz milyonlarca genç kadın için öfkeli, lafını esirgemeyen bir ikona dönüşen Morissette'in *Nevermind*'ıydı. Kurt Cobain'den daha az yabancılaşmış değilken, popülerliğin baskısı ve kafa karışıklığıyla biraz daha iyi uğraşmayı becerdi. Aralıksız turnelerden birkaç yıl sonra gücünü toplamak için bir süre ayrıldı. Triatlon koştu, fotoğraf denedi, Küba ve Hindistan'a seyahat etti. Özellikle Hindistan seyahati yaşamını değiştiren bir deneyimdi; onu bir sonraki albümü *Supposed Former Infatuation Junkie*'ye getirecek olan yeni bir güven ve ruhanilik verdi ona.

Bu albümün çıkış parçası, "Thank You" şaşırtıcı bir içgörü anı içerir. Nakaratta kişisel ruhsal gelişimi arayışında ona yardım eden çeşitli insanlara ve olaylara şükreder. Bir yerde "Teşekkür ederim Hindistan" der. Birçok dinleyici bu hakikaten nefes kesici lafta gizli bir bencillik buldu. Alt kıtada yükselen bir milyar sesin "Hoş geldin Alanis. Ne zaman bize ihtiyacın olsa, biz buradayız" diye çığlık attığını mı hayal etti acaba?

Ama Alanis bu görüşte pek yalnız değildir. Batılılar Üçüncü Dünya ülkelerini kendi benliğini bulma yolculuklarının bir zemini olarak kullandı on yıllardır. Bunu yapmanın çekiciliği, çok doğal olarak karşı kültürel fikirlerden kaynaklandı. Eğer kendi kültürümüz bir total manipülasyon ve kontrol sistemiyse, yanılsamadan silkinmemiz için en iyi yol kendimizi başka bir kültürün –tercihen bizimkinden mümkün olduğu kadar farklı bir kültür– içine bırakmaktır.

Yani karşı kültürel eleştiri her zaman egzotizm tarafından ayartılmıştır. Çok farklı olanın eleştirisiz romantize edilmesinden ibarettir. Hindistan ve Orta Amerika gibi yerlere seyahat yoluyla Çin'in ya da Amerikan yerlilerinin dinsel inanış ve ritüellerinin benimsenmesi yoluyla ya da sadece lehçe konuşmak ya da batik giymek ya da yoga yapmak gibi, başkalarının konuşma, giyinme ve kültürel alışkanlıklarını benimsemeyle, egzotikliğin keyfi çatılabilir. Her durumda amaç aynıdır: Teknokratik modernliğin zincirlerinden kurtulmak ve daha otantik bir hayat yaşamamıza imkan verecek bilinç devrimini gerçekleştirmek.

Karşı kültürel düşüncenin en büyük zayıflığı, yaşadığımız toplumda bir değişiklik için pratik siyasi bir program şöyle dursun, her zaman tutarlı özgür bir toplum vizyonu üretmedeki başarısızlığıdır. Ama egzotizme yöneliş, modernliğin demir kafesinden kaçmamıza imkan verecek olan ufuktaki bazı başka kültürlerin tamamen farklı düşünme ve eyleme biçimlerine sahip olduğunu varsayarak bu problemin yaygın inkârını teşvik eder. Karşı kültürel isyancılar bu sihirli "cezaevinden çıkış" belgesini aramakla yıllar geçirdi. Çin'deki kültür devrimi çılgınlığından Mohave Çölü'nün peyote bahçelerine kadar salınıp durdular. Ama çoğu zaman bu

karşılaşmaların yarattığı şey pek gerçek değildir. Kendi arzularını yansıtmakla ve başka kültürlere özlem duymakla karşı kültürel isyancılar, aslında egzotiği kendi ideolojilerinin bir yansıması olarak kurarlar

Egzotiğin çekiciliği pek de yeni bir olgu değildir. Ötekinin meşakkatli arayışı yoluyla kendini keşfetmek Batı medeniyetinde tekrarlayan bir temadır; Vahşi Batı, Afrika içleri ve Doğu gibi romantik nosyonlarda görünür olur. Medeniyetin gelişmesi sürecinde kim olduğumuzla, hayatla ilgili her şeyle irtibatı kaybederiz şeklindeki yaygın kanaatten kaynaklanır. Fakat suçlu medeniyetse, "gerçekliğin" hâlâ başka bir yerde –medenileşmemiş kültürler, ezoterik dinler, hatta antik tarih– olabileceği akla yakın görünüyor. Büyük bir burkulma "asil vahşi" nosyonudur; Jean-Jacques Rousseau'nun siyasi yazılarında, Gustave Flaubert'in Mısır gezi günlüklerinde ve Paul Gaugin'in Tahiti'de yaptığı resimlerde bunun çeşitlemelerini görürüz. Rousseau için ilkel insan kendine yettiği ölçüde mutluydu, modern toplumu karakterize eden eşitsizliklerle bozulmamış doğuştan gelen yiyecek ve seks ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Rousseau, büyük Avrupa devletlerinde insanın otantik benliğine yabancılaştığını ve ikiyüzlülüğü, altta yatan burjuva hayatının acımasızlığını maskeleyen görgü kabul etmek gibi yapay ihtiyaçlar ve yanlış görevlerle ilgilendiğini düşünür.

Bu, asil vahşi idealinin bir egzotik arayışı değil Avrupa'nın kendi uzak geçmişine duyduğu nostalji olması hariç, kulağa çok fazla kitle toplumu eleştirisi gibi geliyor. Rousseau Cenevre'nin daha fazla yozlaşmadan korunabilecek belli bir masumiyeti ve otantik cemaat duygusunu devam ettirdiğini bile düşünür. Benzer olarak hem Gaugin'de hem de Flaubert'te Avrupa'nın kaybettiği şeyi geri kazanma arzusunu görürüz. Mısır'da Flaubert'e cazip gelen şey, Fransız burjuvazisinin ahlakçılığı, züppeliği, kendini beğenmişliği ve ırkçılığına zıt olarak, günlük hayatın kaba sabalığıydı. Mısır'da kendi toplumunda artık onaylanmayan değerler için destek buldu. Fakat Flaubert'i kızdıran Fransız elitleriydi; kitlelerin görenek ve değerlerini açık olarak eleştirmedi. Rousseau gibi.

Avrupa'daki hayatın boğucu ve ikiyüzlü düzeninden kaçacak bir yer arıyordu.

Bu, Batı kültürü ve düşünme biçimini toptan değiştirmemiz gerektiği şeklindeki karşı kültürel bakış açısına terstir. Yükselen egzotizm artık ilkel kökenlere değil, tersine saf ötekine bir dönüş arzusudur. Burada kendi hatırına fark söz konusudur. Birçok karşı kültürel isyancı fantezi ve bilimkurgu edebiyatı yoluyla bu arzuya tutuldu (böylelikle çok satar listeleri üzerinde bir zamanların marjinal edebi türlerinden isimler yükseldi). Robert E. Howard'ın *Conan the Barbarian*'ın Hyperboriası'ndan, J. R. R. Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi*'nin Orta Dünyası'na kadar, karşı kültürel isyancılar bizimkinden tamamen farklı bir dünya arzu ettiler. Öncelikle "efsunlu" bir dünya, hem fiziğin hem de toplumun olağan yasalarının geçerli olmadığı bir dünya arzu ettiler (Tolkien'in dediği gibi), "insanın kurallarının" başlamasından önceki bir anda varolan bir dünyayı aradılar.

Bazılarını böyle bir dünyanın sırf fantazisini kurmak mutlu ederken, bazıları onu aramaya kalkıştı. Bazıları o denli düz anlamlı düşündü ki Atlantis'in "kayıp kıtasını" aradı. Bazıları LSD, sihirli mantar ve peyotenin, varlığın başka gezegenlere seyahatlerine imkan vereceğine inanarak, uyuşturucu deneyimi yoluyla onu bulmaya çalıştı. Pek çoğu alternatiflerini, sihirli pratiklerin hâlâ serpildiği ve Batı teknokrasisinin baskıcı yapılarının hâlâ kontrol altında olduğu Batı dışı kültürlerde bulmayı ümit etti. Karşı kültürel isyancılar Herman Hesse'in *Siddhartha*'sından Carlos Castenada'nın *Don Juan'ın Öğretileri*'ne kadar Batı medeniyetinden çekilmenin bir yolunu (ve günlük hayatın olağan, bunaltıcı kısıtlamalarının bir şekilde ortadan kaldırıldığı bir dünyaya katılmanın bir yolunu) ümitsizce arzuladılar. *Tibetian Book of the Dead* ve *I Ching* yükselen hareketin ikiz İncil'i haline geldi.

Sonuç karşı kültürel arzu ve fantazilerin Batı dışı dünyaya muazzam bir yansısıydı. Biz Orta Dünya'yı bulamayız ya da "yıldızlar arası uzaydaki" Great Old Ones'ı ziyaret edemeyiz ama Hindistan'a bir hac yolculuğu yapabilir ya da Nepal'e gidebiliriz ya da kendimizinkinden mümkün olduğunca uzak bazı başka egzotik yerle-

ri keşfedebiliriz. Dünyanın dışına çıkmak mümkün değilse, içine, benliğimizin derinliklerine her zaman yolculuk yapabiliriz. Her halükârda kaçış karşı kültürün merkezi bir meşgalesi olur.

Batı dışı kültürlerin romantikleştirilmesi 60'larda doruk noktasına ulaştı, kitle toplumu eleştirileri arasındaki önemli etkisini devam ettirdi. Adını Duane Elgin'in aynı adlı kitabından alan "Gönüllü basitlik" hareketine bakalım. Kitap birçok yönden "60'ların karşı kültüründen" fırlamış bir dizi inanç ve pratiğin özetidir. Çağdaş yeniden doğumunda, hareket modern hayatın işareti olan çalışharca-borçlan döngüsünden çıkmak için planlı bir girişimdir. Ama "vites düşürme" özel olarak tüketimciliği hedeflerken, Elgin'in ana hatlarını çizdiği hareket Batı toplumunun çok daha esaslı reddini içerir.

Gönüllü basitlik (GS), hippilerin yeni bir kitle bilinci geliştirme yoluyla toplumun hakim kurumlarını değiştirme girişiminin nafile olduğuna karar vermelerinden sonra, 60'ların tükenmiş ütopyacı enerjisinden ortaya çıktı. "Bu öncü kültürün üyeleri için, gündem yeni bilincin pratik ve yararlı ifadesi olan yeni hayat yollarını bulmak için toplumun dönüştürülmesine kaydı. Kamusal aktivizm toplumun alt seviyesinde yeni yaşam yolları için yol açtı."[17] Buradan çıkan politik gündem, Elgin'in kitabında bu politikaların manevi gelişime göre ikinci plana atıldığı net olsa da "Küresel düşün, yerel eyle" sloganıyla yakalandı. Geniş ölçekli kurumsal değişiklikler olmayacağını kabul ettiklerinde, karşı kültürel isyancılar içe döndüler ve bütün bir aktivist kuşağı "hepimizin aynı olduğu bir yerde doğrudan karşılaşmak için entelektüel yabancılaşma ve umutsuzluğun ötesinde" davranmaya çalıştı.

GS hareketi Thoreau'nun tahta kulübesinden yankılanan "basitleştir, basitleştir" öğüdüne rağmen, ne yoksulluk ne de ilkelcilikle empatik ilişki içindedir. Ne de olsa yoksulluk baskıcıdır, çaresizlik ve ümitsizlik yaratır; oysa GS'nin amacı, gücü ve kontrolü büyütmektir. Basitlik noktası tüm modern kolaylıklardan kaçmak

17. Elgin, *Voluntary Simplicity*, s. 29.

ve ilerlemeden uzak durmak değildir. GS'nin itirazı bu konforların daha doğrudan ve aracısız bir varoluşu başarmak, birisinin hayatına düzen ve açıklık getirmek için kullanılmasıdır. (Bu, hareketin daha özgün kollarından biri olan *Real Simple* dergisinde çok açık görülebilir.) Dünyadan elini eteğini çekmekle ilgili değildir; toplumumuz ve onun ötesindeki dünyayla daha çok ilişki kurmak için zaman ve enerji bulmakla ilgilidir.

Elgin "Gönüllü Basitlik Dünyasına Bakış" ile "Sanayi Dünyasına Bakış"ı karşı karşıya koyan faydalı bir tablo bile yayınladı. Eski pozisyonda insanın kimliğinin sosyal pozisyonu ve maddi mülküyle tanımlanmasıyla birlikte, hayatın amacına engel olanın maddi ilerleme olduğu görülüyor. Makineyi işler tutan uzmanlar ve bürokratik kurumlara kuvvetli bir bağlılıkla birlikte, özerklik ve hareketliliğe büyük bir vurgu var. Buna zıt olarak GS dünya görüşüne göre kendine güvenen ve kendini yöneten topluluklar aracılığıyla iletişim ve sadelik üzerine odakla birlikte, maddi ve manevi ihtiyaçlar arasındaki denge ve uyum hayatın temel amacıdır. Her şeyden önce gönüllü basitliğin anahtarı "içsel büyümeyi", bir dünya görüşünden diğerine geçmemize imkan verecek manevi gelişme işlemini teşvik etmektir.

Bu istemli basitlik planının genel hatları içinde hiçbir şey doğası gereği "egzotik" değildir. Her şeyden önce iyi hayatın maddi ve manevi ihtiyaçların uygun bir dengesine bağlı olduğu fikri Aristoteles'ten beri Batı felsefinin ve onun manevi geleneğinin bir parçasıdır ve bir Hıristiyan olmanın anlamının açık ve asli parçası olarak kalır. Dindarlara binyıl dönümünde yaptığı konuşmada Papa II. John Paul kitle tüketimciliğine saydırdı ve Katolikleri Kilise'nin maddiyat karşıtı değerlerine sadık olmaya çağırdı.

O zaman GS hareketinin çoğu bağlısının içsel gelişime giden meşru bir yol olarak sözde Batı dinlerini (Musevilik, Katoliklik, Protestanlık) reddetmesini görmek gariptir. Elgin, GS cemaati içindeki insanlara kullandıkları "içsel gelişim" yöntemleri hakkında sorular sorduğu bir araştırma alıntılar. Katılanların ancak %20 'si Batı dinlerinin adını anar, %55 Transendantal Meditasyon ya da

Zen gibi meditasyon tekniklerini kullandığını belirtir.[18] İnsanlara bir gelişim yönteminden fazlasını söylemelerine izin verildiği için anaakım dinler için sonuçlar daha da kötüdür. Yani meditasyona ek olarak katılanların %46'sı biyolojik geri besleme ve gözünde canlandırma gibi şeyleri, %26'sı Gestalt terapi ve %10'u psikanalizi saymıştır. Geleneksel dinlere bu güven eksikliği modern maneviyatın iki özelliğinden kaynaklanır: anaakım dinsel organizasyonların yapısı ve sözde manevi ihtiyaçların garip doğası.

Hangisi olursa olsun geleneksel kiliseler kitle toplumunun hiyerarşik, bürokratik kurumlarıdır ve GS hareketi bürokrasinin karşı kültürel suçlanması bağlamında tamamen ortodokstur. *Voluntary Simplicity*'de on kadar yaygın bürokrasiyle problemi listeleyen (artan karmaşıklık, katılık, yabancılaşma gibi şeylerin bildik listesi) bir ek bile vardır: hantal kurumlar ve toplumsal çözülmenin ölümcül kombinasyonu sayesinde, giderek karmaşıklaşan toplumumuzun kontrolünü en sonunda kaybetmemizden sonra medeniyetin kaçınılmaz çöküşünün bir grafik çizimiyle tamamlanır.

Basitleştirirsek, problem karşı kültürün üyelerince deneyimlenen "manevi ihtiyaçların" bu kiliselerin hizmet etmek üzere tasarlandığı ihtiyaçlarla aynı olmamasıdır. Batı dinlerinin geleneksel işlevi ahlaklılığı öğretmek; evlilik ve aileyi kutsanmak ve ortak inanç, ayin ve kurumlar yoluyla toplumsal istikrarı sağlama bağlamaktır. İmanın gerçek içeriği, önemsiz değilse de, bu daha dünyevi işlevlere göre fiilen ikincil önemdedir ve kilise hiyerarşisi tarafından ilan edildiği gibi gerçek manevi krizlerle (ölüm ve günah, cennet ve cehennem) doktrine başvurularak başa çıkılabilir. Tersine güncel ihtiyaçlarımız geleneksel anlamda gerçekten manevi değildir. Onun yerine teröpatiktir çünkü ihtiyacımız olan şey kurumların neden olduğu baskı ve sosyal şartlardan özgürleşmektir. Bu yüzden rahipler ve papazlar modern dünyanın manevi taleplerine özellikle uygun değildir. Onlar birey ve kurumlar arasındaki çatışmayı çözemez; çünkü ilk planda probleme neden olduğu düşünülen kurumları temsil ederler. Eğer kilise ahlaklılığı öğretiyorsa, ahlaklılık bir baskı ve düzenlemeler sisteminden başka

18. A.g.e., s. 61.

bir şey değildir, o yüzden Kilise'nin sunacağı bir şeyi yoktur. Onun kurtuluşu arkasında daha da baskıcı bir sosyalleşmenin yattığı sahte kurtuluştan başka bir şey değildir.

Gönüllü Basitlik hareketinin geleneksel kiliseden yüz çevirdiğini görmek şaşırtıcı değildir. Ama ilginç olan, bir kısmının teselliyi Jungcu ve Freudcu psikoterapide bulduğunu, daha çoğunun da Budizm ve Taoculuk gibi Doğu dinlerine döndüğünü görmektir. Psikoterapi ve Doğu dinleri arasında ilginç bir paralellik vardır. İkisi de özgürlüğe giden yol, bilincimizi değiştirme ve belli koşullandırma biçimlerinden bizi kurtarma noktası olarak okunabilir. İkisi de bir anlamda kültür eleştirisidir ve özellikle Taoizmde karşı kültürün "kendi işine bak" akidesine başvuran bireysellik izi vardır. Fakat Doğu mistisizminde olup da psikoterapide olmayan şey egzotizm vasıtasıyla bahşedilen inanılırlıktır.

Karşı kültürün en sabit kanaatlerinden biri Asyalıların Batı'da yaşayan bizlerden daha ruhani oldukları ve özgürleşme için en iyi yolun Doğu ve Batı düşünme şekilleri arasında bir çeşit sentezde yattığıdır. İki kültür arasındaki açıklığa köprü kurmaya çalışan zengin bir literatür vardır ve burada Alan Watts anahtar figürdür. *Psychoterapy East and West*, *This Is It* ve *The Joyous Cosmology* gibi kitaplarla Watts karşı kültür için Doğu dinlerini yorumlama ve popülerleştirmede devasa bir rol oynadı. Yalnız da değildi. Budist ve Hindu fikirleri ve terminolojisi, başkalarının yanı sıra Allen Ginsberg ve Jack Kerouac'ın Beat yazılarında demirbaş haline geldi.

Şimdiye kadar tamamen aşina olunan bir dizi Doğu-Batı karşıtlığı yoluyla iki dünya görüşünü karşılaştırabiliriz:

Batı Dünya Görüşü	Doğu Dünya Görüşü
maddiyatçılık	maneviyatçılık
zihin ve beden ikiliği	zihin beden bütünlüğü
mekanik evren	organik evren
akılcılık	bilinçlilik
teknolojik ilerleme	ruhsal gelişim
atomistik bireyler	cemaatçilik

Dünya görüşlerinin bu karşıtlaştırılmasının pratik sonucu. Batı'da yaşayan bizlerin dünyayı manipüle edilen ve sömürülen ruhsuz makine benzeri parçalardan yapılmış gibi görmeye başlamamız; Doğu'dakilerin dünyayı anlaşılabilir ya da değeri bilinir bir bütün olarak görmesidir. Batı, bireyi doğal olarak toplumun geri kalanından ayrılmış, belki de onunla çatışma içinde olan atomik bir birim olarak görür; Doğu, bireyi bütünlükle çatışma içinde olmayan sosyal bir varlık olarak görür. (Bu nitelemeyi Norman Mailer'ın sıraladığı "Hip" ve "*Square*" listesiyle karşılaştırmak yararlı olur: Doğu hip'tir; Batı kesinlikle *square*.)

Doğu ve Batı'nın bu karşıtlaştırılan yorumları kültürümüze derinden nakşolunmuştur. Ama her iki geleneğe de adil davranılıp davranılmadığı sorulmaya değer.

Tabelada "Almalısın" diyordu. Açık sarı üzerine büyük kırmızı harflerle İngilizce ve Çince'ydi, Hong Kong'un bir semti olan Mongkok'daki bir dükkânın üzerine asılmıştı tabela. Hong Kong'da dükkânlar, alış veriş merkezleri ve marketler kuşkusuz ana turist mekanları olduğu için bu hemen her şeyi söylüyordu. "Özel İdari Bölgeyi" ziyaret eden ortalama bir insanın parasının yarısı alışverişe gider. Bu eski İngiliz sömürgesindeki yaz tatilimde ben de istisna değildim. Almalıydım.

Hong Kong'un Çin'e 1997'de devri sırasında siyasi, ekonomik ve kültürel konularda çok fazla kaygı vardı; fakat Hong Kong'u ticaret, bankacılık ve iş konusunda bir dünya merkezi yapan hiper kapitalist ekonomik politikalara Pekin'in müdahale edeceğini düşünenlerin korktuğu olmadı. Endişelenmeye gerek yoktu: 1984'te kabul edilen, devirden sonraki elli yıl Hong Kong'un kapitalist sisteminin devam etmesini garanti altına alan "bir ülke, iki sistem" düzenlemesiyle, ekonomi yoluna devam eder. Emek yoğun üretimin çoğu güney Çin sınırına gidince, yerel ekonomi hizmet ve katma değer üretimine kaydı. Giysi, saat ve oyuncak dünyasının en büyük ihracatçısı Hong Kong küresel tüketici turistik gezilerinin makine dairesidir ve fabrikaların iskartaya çıkardığı, üretimden kalkmış ve korsan ürünlerde dev yerel piyasalar formunda ısıyı dışarı atar.

Güneşli bir günü (ve daha başkalarını da) Hong Kong adasının güneyinde bir tezgah ve dükkân labirenti olan Stanley Market'da geçirdim. Stanley'e içten gelerek; fakat ucuz bir açık renk pantolon kapmak ve sonra günün kalanını tepelerde yürüyerek geçirmek gibi bütünüyle sanrısal bir fikirle gittim. Markete girdikten üç saat sonra, şişkin poşetler ve alışverişten kalma bir kafayla çıktım.

Kowloon'daki turistik piyasadan çok Causeway Körfezi'ndeki lüks mağazalar ve pejmürde giyinenlerin dükkânları gibi, Stanley Market'daki seçenek bolluğu bunaltıcı olabilir. Akla gelebilecek her mal büyük indirimlerle ve pazarlık edilebilir fiyatlarla satılık. Böyle sınırsız bolluğu olan bir piyasanın iç mantığı, ilerideki ihtiyaçları ve istekleri, yaş günlerini, tatilleri ve dövizin değerini düşünerek bir süre boş dolaşınca, satın alınamak için bir bahane bulmanın neredeyse imkansız hale gelmesidir. Tezgahların çoğu, malları üzerinizde denemenize izin vermiyor ve beden büyüklüğü genellikle biraz şansa kalıyor fakat iki kargo pantolonu elli papele alıyorsanız bunun ne önemi var? Dükkânların hiçbiri fiş vermiyor ve ben korsan İsviçre Ordu saatim kırıldığında geri götüremedim ama ne çıkar ki zaten hemen kaldırıp atacağım. Yani bana büyük boy bir Big Mac combo fiyatına mal oldu.

Bunu Britanya İmparatorluğu'nun eski bir sömürgesi kadar Hong Kong'un özel statüsü olarak da görmek caziptir. Ne de olsa yukarıda sıralanan Batı dünya görüşünün çeşitli unsurlarını bir şekilde damıtabilirseniz, ortaya çıkan öze "tüketimcilik" denebilir. Bu, sığ, materyalist, yabancılaşmış varlığımızı mükemmelen gösterdiği düşünülen bir değerdir. Birçok insan, Hong Kong maddiyatçılığın Mekkesi'yse, bunun 150 yıllık Batı etkisi ve sömürüsünün bir sonucu olabileceği sonucuna varır.

Bu tür tüketimciliğin Hong Kong'a ihraç edilmiş açıkça bir Batı fenomeni olduğu varsayımı, Asya'nın başka yerlerinde zaman geçiren herhangi birinin kanıtlayabileceği gibi saçmadır. Tüketim kültürü Singapur, Taipei, Shanghai ve Tokyo'da Los Angeles, Londra ya da Toronto'da olduğundan çok daha dikkat çekicidir ve Asya tüketimciliğinin tamamen kendi bahçesinde yetişmiş olduğuna kuşku yoktur. Çoğu Asya toplumu fiziksel malların değeri için

güçlü bir geleneksel takdire sahip olmakla kalmaz, tüketilmesi özel sosyal statüleri gösteren bir dizi kültürel olarak kodlanmış malı da benimser. Çoğu Batılı bu kodları anlamak için kültür hakkında yeterince bilgiye sahip değildir ve bu yüzden Asya'da rekabetçi tüketimin nasıl olabileceğini anlayamaz.

Örneğin geleneksel Çin kültüründe akvaryum balığının cazip bir tüketim malı olduğunu çoğu Batılının aklı almaz. Giriş salonunda büyük bir akvaryum ya da arka bahçede özenilmiş bir havuz olması, Rolls-Royce Siver Fantom'la işe gitmek kadar fiyakalıdır. Şimdilerde Çinlilerin akvaryum balığı beslemeyi teşhir edişindeki rahatsız edici şekilsellik, tüketicilerin giderek artan egzotik mutasyonlarla yetiştirerek birbirlerine üstün gelmeye çalışması gibi, bu rekabetin bir ürünüdür. Benekli patlak gözlüler ve siyah aslan başlar, bu dibe doğru yarışın mutsuz ürünleridir.

Lokantalar Çin kültüründe gerçek aksiyonun başladığı yerlerdir. Bu tür "maddi" konular sadece alt tabakaya özgü olduğundan kimse fiyatları tartışmaz. Batılı misafirler sıklıkla bir yemeğe eşlik etmesi için pirinç ısmarlamakla –Kuzey Amerika'da yaygın bir alışkanlık olsa da zengin Asyalılar arasında tahammül edilmez bir şey– Çinli ev sahiplerini sıkıntıya sokarlar. Hakikaten tadını sevenler için tofuyu akıllıca –ve pahalı– taklit eden pek çok tabak olsa da tofu gibi bir köylü yiyeceği de konu dışıdır. Ve elbette köpek balığı yüzgeci çorbası var: Kimsenin gerçekten sevmediği ama tam da pahalı olduğu için olağanüstü büyük paralar ödemeye gönüllü insanlara bir tabak. Rekabetçi tüketimin daha iyi bir örneğini bulmak zordur.

İlle de fark aranacaksa, Batı'nın en ayırt edici özelliği tüketim karşıtı değerlerin bezdirici varlığıdır. Hıristiyan geleneğinin estetik izi bir kenara konsa bile, 60'ların karşı kültürel hareketi en Batılı toplumlara demode statü rekabetine karşı çok kuvvetli bir tabu bıraktı. Bu tabu Asya dahil, dünyanın pek çok başka yerinde belirgin bir şekilde yoktur; bu da buralarda görülen tüketimci değerlere dizginsiz coşkuyu açıklar. Batılılar genellikle büyük gururla Çinli tanıdıklarının saatleri, giysileri ya da arabaları için ne kadar *az* ödediklerinden bahsedecektir. Bu kaçınılmaz olarak hayal kırıklığı

yaratır. Asya'da amaç herkese bu şeyler için ne kadar *çok* ödediğini söylemektir.

1959 kadar erken bir tarihte Alan Watts, Beat'lerin benimsediği Zen versiyonun gerçeğine çok az benzediğini fark etti. "Beat Zen, *Square* Zen, and Zen" adlı makalesinde özgürleşmenin antik yolunun bir karikatür, "gerçekte başka insanların vurdum duymaz sömürüsü olan toplumdan ayrılmayı haklılaştırmak için bir parça Zen ve caz jargonu damlatan, eğlence aranan cool, sahte entelektüel hippilerin" bahanesi haline geldiği tarzdan endişe ediyordu.[19] Watts "meşru müdafaacı bir Bohemliği" haklılaştırıp duran klasik metinlerin tembel, kendine hizmet eden okumasından endişeleniyordu.

Zen Budist literatürde iyi bilinen pek çok pasaj dindarlık üzerine olağanüstü bir kayıtsızlık tavsiye eder. Lin-chi ustası T'ang'lar "Budizmde çaba harcamaya yer olmadığını" savunur. "Tam anlamıyla sıradan ol ve özel hiçbir şeyin olmasın. Yiyeceğini ye, bağırsaklarını boşalt, çişini yap ve yorulduğunda gidip yat. Cahiller bana gülecek; ama akıllılar beni anlayacak." En eski Zen şiirlerinden birinde şu tavsiye edilir: "Planının gerçekleşmesini istiyorsan, doğru ve yanlışla ilgilenme. Doğru ve yanlış arasındaki çatışma aklın zayıflığıdır."

Sadece bu iki alıntıdan Zen'in niçin Theodore Roszak'ın "ergenleşme" dediği şeye son derece yatkın olduğunu görmek kolaydır.[20] Doğru ve yanlış "kurallarının" reddi, prensipli bir atalete açık bağlılık ve kaba bedensel fonksiyonlara değer verilmesi, bunların hepsi "gençliğin bunalımlı anlaşılmazlığını" ve koşulsuz özgürlük ihtiyaçlarına onay verilmesini besler. Problem, hepsi ana Tao'dan neşet ettikleri için bireysel doğalar arasında çatışma olamayacağına dayanan Zen'in metafizik bireyciliğinin, karşı kültür tarafından "kendi işine bak" ya da "ne olsa gider"in sanatsal ve sosyal düsturu olarak benimsenmesidir. Beat Zen, Asya egzotik inanılırlığıyla desteklenen ergen aksiliğine kolaylıkla devredebilir.

19. Alan Watts, "Beat Zen, *Square* Zen, and Zen" *This Is It* (Toronto: Collier, 1967), s. 102.
20. Roszak, *Making of a Counter Culture*, s. 134.

Ama Roszak göre karşı kültürün fiili olarak Zen'in gerektirdiği gibi davranıp davranmaması sorun değildir. Otantiklik sorunu konu dışıdır; çünkü gerçekten sorun olan, onların ihtiyaçları olan şeyin Zen'de olduğunu *düşünmeleridir*. Konu kendini "teknolojik toplumumuzun neşesiz, aç gözlü ve ego çılgını düzeninden" kurtulmaya geldiğinde, kelimenin tam anlamıyla her koyun kendi bacağından asılır.[21] Kerouac ve Ginsberg'in Zen'inin ya da Beatles ve The Who'nun Hinduizminin gerçeği olup olmadığı kimin umurundadır? Önemli olan hakim, baskıcı kültüre arkalarını dönebildiklerini ve ruhanilik ve karşı çıkış için yeni bir çıkış yolu bulabildiklerini hissetmeleridir.

Roszak'ın gördüğü gibi her kültür –ne kadar seküler ve teknokratik olduğunun önemi yok– sivil toplum bağları olarak hizmet görecek kimi gizem ve ritüel kaynaklarına ihtiyaç duyar. Fakat bu bağlariki biçim alır: Manipülasyon adına yukarıdan dayatılanlar ve demokratik, keşif ve imgelem için zihni özgürleştirenler. Toplumumuzun kaderi Hıristiyanlık kisvesi altında önceki tip gizem ve ritüel geleneğini tevarüs etmesidir. Roszak'ın görüşüne göre, karşı kültürün bizi ruhsal özgürleşmenin otantik yollarına ulaştıran Doğu'yu ve ötesini keşfi, kendi toprağımızda yetişmiş kilisenin sunduğu sahte özgürleşme değildir.

Aşağıdaki California Golden State'deki hayat tanımına bakalım: "California'da her yerde para değerlidir ve sözünü geçirir... Sonuç [Californialının] hayatında her şeyden fazla mülkiyetle ilgilenmesidir. Boş zakti olduğunda parayı düşünür; ihtiyacı olduğunda ister. Sürekli bir hak talebi ya da bir yükümlülükten yakayı sıyırmak için fırsatkollar. Onun bu amacını gerçekleştirmeyi denemesi için hiçbir kaynak çok zalim ya da çok namussuz değildir."[22]

Bu günümüz California'sında hayatın çok doğru bir özeti gibi görülebilir. Yalnız bir bit yeniği vardır: Bu pasaj antropolog Alfred Kroeber'ın eserinden alınmıştır. Kuzey California sahili ve aşağı

21. A.g.e., s. 87.
22. Arthur Kroeber, *Handbook of the Indians of California* (Washington: Government Printing Office, 1925) s. 2.

Klamath nehri boyunca yaşayan, balıkçı ve avcı bir kabile olan Yurok halkının geleneksel kültürünün tanımıdır. Avrupalılarla karşılaşmadan hemen önce Yurokların "bugün herhangi bir modern sanayi toplumu kadar ticari görünen bir kültürü vardı". Burada karısı ve çocukları da dahil bir insanın sahip olduklarının kesinlikle her birinin bir fiyatı vardı. Ceza hukukundan değil yalnızca ticaretten bahsedilirdi. "Her yaralanma, her ayrıcalık ya da yanlış ya da hak tecavüzü hesaplanır ve telafi edilir." Genel din, kutsal seremoniler yoktur, tüm kamusal olaylar gösterişçi zenginlik teşhirine uydurulur.

Böylesi bir aşırı ticaretin geleneksel Amerikan yerli kültüründeki varlığı şaşırtıcı geliyorsa, bunun nedeni çoğumuzun Yerli kültürünü büyük oranda karşı kültürün icadı olarak düşünmemizdir. Kuzey Amerika'nın Aborjinal toplumu, genelde, başka herhangi bir yerdeki insanlardan daha çok ya da daha az erdemli değildi. İnsanlar geniş alanlara yayılmıştı ve çoğu bölgede kabileler arasındaki barışçıl ilişkiler çok nadirdi. Bu yüzden birleşik bir kültür yoktu. Bazı kabileler tamamen pasifistti; bazıları aklın alamayacağı kadar kan dökücüydü. Köle sahibi olmak yaygındı ve savaş haline son derece sık rastlanıyordu. Avrupalı istilacılar çoğu durumda Yerli sakinlerin zaafından yararlandı. İspanyol fatihler ve Azteklerdeki gibi başka durumlarda, insanın içinden iki tarafın da birbirine layık olduğunu söylemek geçiyor.

Karşı kültürün en büyük yeniliği tüm bu kültürlere birleştirici kimi tehditlerin yapıldığı önermesiyle geldi. Aborjinal insanların doğayla Avrupalılar arasında yok olmuş özel bir ilişkiden hoşlandıkları iddia edildi. Kolomb öncesi dünyada popüler animistik dinlerin birçok özelliği böyle derin ruhani bir bağın kanıtı olarak gösterildi. Bu inanç sistemi yüzünden –sırf teknolojik azgelişmişlikten değil– yerli halklar doğayla uyum içinde o kadar uzun yaşayabilmişti.

Bu teorilerin içinden Aborjinal insanların "Toprak Ana'ya" taptığı fikri çıktı. Bu önerme aşikâr nedenlerle karşı kültüre denk düştü: Egzotikti, yeni kültürel feminizmin kadın yanlısı değerlerini çağrıştırıyordu ve Batı'nın doğayı sömürme ve hakim olma

değerlerine tümüyle zıt olduğu görülen ekolojik bir zihniyet öneriyordu. Önemli bir metin 1855'te Seattle şefi Suquamish'in "Bu Dünya Kıymetlidir" başlığıyla yaptığı konuşmadır. Şöyle söyleyerek Avrupalıları azarlar:

> Gökyüzünü, toprağın sıcaklığını nasıl alıp satabilirsiniz? Bu fikir bizim için acayiptir. Havanın tazeliğinin ve suyun ışıltısının sahibi biz değilsek, bunları nasıl satın alabilirsiniz? Bu dünyanın her parçası benim halkım için kutsaldır... O yüzden Washington'daki Büyük Şef topraklarımızı almak için haber gönderdiğinde, çoğumuza sordu... Dünya insana ait değildir, İnsan dünyaya aittir. Biz böyle öğrendik. Her şey bir aileyi birleştiren kan gibi birbiriyle ilişkilidir. Son kızıl adam bu dünyadan gittiğinde ve hatırası çayırların üzerinde gezinen bir bulutun gölgesi olduğunda, bu kıyılar ve orman halkımın ruhunu muhafaza etmeye devam edecektir.[23]

Bu konuşma tesadüfen bulundu, geniş olarak alıntılandı ve yayıldı. Hatta Sierra Club'ın bir takviminde kullanıldı. Tek problem sözlerin Seattle'ın olmamasıdır. Güney Baptist Kongresi adına çekilen ekolojik bir film için 1972'de beyaz bir Teksaslı olan Ted Perry tarafından yazıldı.

Bu bölüm "Grey Owl" adıyla yaşayan ve yazan Archie Belaney adlı İngiliz'in yaptığı eski hileyi andırıyor. Birçok kimse 30'lardaki çalışmasıyla modern muhafazakâr hareketinin temelini attığını düşünür: "Modern Kanada'nın yanı başında, medeniyet ve doğanın güçleri arasında çok uzun sürmüş acı çatışmanın son savaş meydanı var. O gölgelerin ve gizli patikaların, son ırmağın ve bilinmeyen göllerin toprağıdır, yosun halının üzerinde sessizce yürüyen yumuşak ayaklı mahlukatın bölgesidir; orada sessizlik, yoğunluk, mutlaklık ve her şeyi kucaklama vardır."[24]

Gelgelelim medeniyet ve doğa arasındaki çekişmede yerli halkların "doğanın" tarafında olduğu kesin değildir. Toprak Ana kutsallığına uzun süreli bağlanmanın kesinlikle çok az kanıtı vardır. Ne Cree ya da Ojibway kabileleri ne de Kanada'daki iki büyük kabilede bu görüşün tarihsel, dilbilimsel ya da kültürel kanıtı kesinlikle

23. Konuşmanın tam metni şu adreste bulunabilir: Urban Legends Reference Pages, http://www.snopes.com/quotes/seattle.htm.
24. Grey Owl, "The Passing of the Last Frontier," *Country Life*, 2 Mart 1929, s. 302.

yoktur. Şimdi Alberta ve Montana olan yerin çoğunu işgal eden ne Siyah Ayakların kültüründe ne de Inuit ya da Dene kültüründe görülebilir. O halde Toprak Ana fikri nereden çıktı?

Karşı kültürden çıktı. Özellikle California'daki "Bütün Toprak" hareketinden kaynaklandı ve oradan büyüdü. "Toprak Ana", toprak ve onun mahlukatı, gerçekte tek bir büyük canlı varlık olan tek bir kendini düzenleyen sistemi oluşturur şeklinde İngiliz bilimci James Lovelock'ın 1969'da ortaya attığı Gaia hipotezinin diğer adıdır sadece. Bu tamamıyla bir Batı nosyonudur: Yunan mitolojisinde tanrıça Gaia toprağın dişi kişileştirilmesidir.

Başından beri Toprak Ana karşı kültürel fikirlerin Aborjinal halklara tam bir yansıtılmasıdır. İroniktir ki bu fikirlerin çoğu sonradan yerli topluluklarında kullanıldı ve yeni ortaya çıkan Pan-İndian kimliğin ana unsurlarından biri haline geldi. Pan Indiazim büyük oranda 1970 başlarında düzenlenen Indian Ecumenical Conferences'dan doğan jenerik dinlerin bir yan ürünüdür. Ne yazık ki bu fikirlerin her tür solcu üzerinde hatırı sayılır nüfuzu olmaya devam etti. Geçtiğimiz yıllarda Kanada Kamu Çalışanları Sendikası, sendikanın Kanada'nın İlk Halklarıyla dayanışmasını ilan eden bir reklam yayınladı. Reklamda belli belirsiz Aborjinal bir kaplumbağanın üzerinde bir tüy görünüyordu ve metinde şunlar okunuyordu: "Bizler her bir başkasıyla ve Toprak Ana'yla uyumu sağlama yolunun bir parçası olarak farklılığı kucaklıyoruz."

Bu arada çevre aktivistleri toprağa nasıl yumuşakça davranılacağına rehberlik için Aborjinal halklara bakmamız gerektiğini düşünürler. Kızılderili ova avcılarının bufalonun her parçasını kullandıkları, oysa Avrupalıların yalnızca dilini almak için gelip onları öldürdükleri yaygın bir iddiadır. Bu hikâye Aborjinal toplumun bufalo katliamındaki rolünü göz ardı etmekle kalmaz, Avrupalı fatihlerden önce yerli avlanma pratikleriyle ilgili bir yığın arkeolojik kanıtı da göz ardı eder. Özellikle "bufalo koşturmanın" yaygın kullanımı –bütün sürü bir uçuruma doğru kaçışır– bufalolara karşı yerli tavırlarının Avrupalılardan hiç de farklı olmadığını akla getirir; onlar sadece sürünün büyüklüğünde herhangi bir büyük etki yapacak teknolojiden yoksundurlar.

Ama sorun değil. "Toprak Ana" fikri karşı kültürün gözdesi beyaz olmayan ırklar olarak, yerlilerin, Asyalı ve siyahlarla yer değiştirmesine doğru uzun bir yol katetti. Bu "Kızılderililer" ve "kızıl" Vietcong arasındaki düz göstergesel paralellik olmasına da yardım etti. Philip Deloria'nın "Karşı Kültür Kızılderililer ve New Age" makalesinde dediği gibi Vietnamlıların gerilla savaşı pratiği "Red Cloud, Geronimo ve diğerlerinin –en azından jenerik kovboy filmlerinden yarı hatırladıkları, yarı hayal ettikleri– pusu ve baskınlarının" yansıması gibi görünüyor.[25] Bu paralellik göz önüne alınırsa, "Yerlilere gitmek" geçmiş ve şimdiki Amerikan emperyalizmine karşı çıkmak için mükemmel bir şeymiş gibi görünüyor.

Kuzey Amerika Aborjinal halkı kendi koşullarına göre en geniş kültürle entegrasyon arayarak, kültürel asimilasyonla mücadeleye devam ederken, işaret ve sembollerinin çoğu tamamen popüler alternatif kültürün jenerik göstergeleri içine dahil edilmiştir. Saç bantları, barış çubukları, kartal tüyleri, totem direkleri ve kâbus kovarlar, tamamen hakiki bir sosyal adalet aramaktan çok, bireysel bir modayla yetinen ebedi isyanın parçası haline geldi.

Karşı kültürel isyancılar tarafından modern hayatı kısaca tanımlamak için sık sık kullanılan bir kelime "otantik olmayan"dır. Biz birbirimize ve sosyal varoluşa anlam ve önem verdiği varsayılan pratiklere giderek yabancılaşırken, gerçeği aramak için başka yerlere bakmaya zorlandık. Gönüllü Basitlik hareketini harekete geçiren şey içe dönüştür; fakat çoğu insan için evde oturup moderniteyi reddetmek için yeterli değildir. Onlar "dışa çıkarak içe gitmeye" bel bağlarlar. Sonuç olarak otantiklik arayışı modern turizmin öne çıkan bir motifi haline geldi.

Ama "otantiklikle" tam olarak kastedilen nedir? Kavram 1972'de Lionel Trilling'in kitabı *Sincerity and Authenticity*'yle dile girdi. Trilling'e göre otantiklik teknokratik hayatın yabancılaştırıcı etkilerine verilen doğrudan tepkilerden doğmuş, tamamen

25. Philip Deloria, "Counterculture Indians and the New Age," *Imagine Nation: The American Counterculture of the 1960's and 70's*, Peter Braunstein ve Michael William Doyle (New York: Routledge, 2002), s. 166.

modern bir değerdi. Otantiklik müze küratörlüğünde bir nosyon halini aldı, olduğu gibi ya da olduğu iddia edildiği gibi görünen ve böylelikle takdire ya da gösterilen saygıya layık olan nesneleri tanımlar. Otantikliğin hayati testlerinden biri metalaşmanın olmamasıdır: Gerçekten otantik nesneler geleneksel (ticari olmayan) bir amaçla, doğal malzemeden, elde yapılır. Modern hayatın seri üretimi kesinlikle otantik değildir ve yabancılaşmıştır; dolayısıyla otantiklik modern öncesi hayatın bir niteliği olarak görülmeye başlanır.

Otantiklik benlik, toplum ve bir bütünlük hissi ya da hayatımıza gerçeklik veren şeyler arasındaki birlikle alakalıdır. Otantiklik ideali Hamlet'te yakalanmıştır; oğlu Laertes okulu terk etmeye hazırlanırken Polonius ona hatırlatır: "Şu her şeyden daha önemlidir: Kendi benliğine sadık olmak." Kendine, bütün kaygılardan ön planda benliğin yetiştiği yere sadık olmak uyarısı olarak, otantiklik modern hayatın önemli ahlaki buyruğu oldu. Tüketim kapitalizminin bütün aygıtları otantik olmayan ya da sahte ihtiyaçlar aşılamaya tahsis edildiğinden, otantik için başka yerlere bakmamız gerekir; ancak daha az modern, bürokratik ve baskıcı, daha eski, ilkel ya da "doğal" ilişkilerde bulunabilir. Başka bir deyişle egzotik.

Bu perspektiften otantik seyahat yapmak tamamen farklı bir deneyimdir ve çok farklı bir yer en iyisidir. Bu kadar fazla seyahat farklılık yoluyla bir otantiklik arayışı olduğu için, hızla bir başka rekabetçi tüketim konusu haline gelir. "Cool" gibi, "otantik seyahat deneyimi" de konumsal bir maldır. Başka birçok insan elde edince değer kaybeden, Pierre Bourdieu'nün "kültürel sermaye" dediği şeyle bol miktarda ödüllendirilir. Tam da öteki seyyahların varlığı, şimdiye kadar insanın gerçekten hiç o kadar uzağa gitmemiş olduğunu nahoş şekilde hatırlatarak, seyahati o kadar değerli kılan hayati ayrım duygusunun altını oyar. Konu egzotik seyahate geldiğinde, cehennem öteki Batılılardır.

Bir "bakir doğa" yürüyüşünde cep telefonlu, radyolu ve biralla dolu soğutucularıyla onlarca yürüyüşçü görmekten hayal kırıklığına uğrayan herhangi biri için bu bildik bir duygudur. Çok genç, çok yaşlı, sakat ya da "bitişik bürodaki bayanının" zirve yaptığı Everest Dağı'nın otoban olduğu şeklindeki şikayetleri motive

eden budur. Everest artık hiç *özel* değildir. *Gerçek* dağcıların hiçbiri Everest'te artık zaman harcamaz. Onlar Antartika'daki Vinson Dağı gibi daha da uzak bölgelerdeki bilinmeyen tepelere tırmanmaya giderler.

Turist bölgeleri için bu rekabet –"rekabetçi yer değiştirme" denir– kesinlikle hip tüketimle aynı yapıya sahiptir. Ama bu kez peşinde koşulan prestijli mülk, cool değil egzotiktir. Ortaya çıkan tanıdık bir kalıptır: egzotik peşinde koşanlarla henüz gelişmemiş bir bölgenin sakinleri arasındaki deney, ilk temasla başlar. Bu erken gelenler kabul edilmekle kalmaz, dilsel ve kültürel bariyerleri, modern konforun olmamasını tamamen bağrına basar. Yereller bu yeni gelenlerin varlığına adapte olurken, daha fazla turist çekmek için altyapı sağlamayı öğrenirler: pansiyonlar, barlar, kafeler, iletişim hatları. Daha fazla ziyaretçi bölgeye doluşurken, daha çok "turistik", daha az egzotik hale gelir; ilk giden insanlar için orası rezil olmuş olur. Arkalarında yerel nüfusu, daha az egzotik; ama küresel turizm piyasasının taleplerini karşılamaya iyi hazırlanmış vaziyette bırakarak keşfedilmemiş ülkeler bulmaya çekip giderler. Daha da egzotik yerler arayışı içinde dünyayı arşınlamada durmayan çabaları sayesinde karşı kültürel isyancılar on yıllardır kitle turizminin "hücum kıtası" olarak işlev gördü.[26]

Her ortalama vicdanlı turistin kaçınılmaz olarak şöyle bir deneyimi olmuştur: Yerellerin dikizciliği ya da sömürücülüğü o kadar rahatsız eder ki orada olmanın gerekçelerini sorgulatır. Benimki bir yaz gittiğim Pekin'de, *hutong*'ları yenilenen şehrin eski kısmında oldu. *Hutong* Saklı Kenti çevreleyen geçit ya da dar yollardır; sakinlerinin sosyal statüsüne göre geleneksel olarak farklı büyüklük ve biçimlerdeki evlerin ve avluların olduğu semte uzanır. Feodal düzen çöktükten ve Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, tek aile için tasarlanan evlerde birkaç hane halkı oturmaya başlarken *hutong*'ların durumu kötüleşti.

26. Dean MacCannell, *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class* (New York: Schocken, 1976), s. 171.

Hutong'ların turistler için cazip olduğu tahmin edilebilecekken ve Pekin'in nüfusunun neredeyse yarısına hâlâ ev sağlarlarken, çoğu yıkılıp yerine modern binalar yapıldı. Çin alt sınıfının bu modernleşmesi birçok seyahat kitabında lanetlendi, sosyal örgütlenmenin bu antik formu hepten yok olmadan önce ziyaretçilere *hutong*'ları görmeleri için ısrar edildi. Ve böylelikle bir gün biz de *Hutong*'ları görmeye gittik.

Sadece geçitlerde yürümek ve etrafta dolanmak mümkünken, yereller sizin bunu yapmamanızı tercih edecekti. Onlar bir çekçekte dolaşmak için onlarla anlaşmanızı tercih eder. Beraberimdekiler ve ben geçitlerde yerli hayatı görmek için dolaştığımızdan takip edildik ve özellikle öfkeli bir çekçek sürücüsü tarafından taciz edildik. Bizi on beş dakika takip etti, bu zaman boyunca da bize bağırdı. Sonunda bizden biri dönüp ona bağırarak tehdit edici manada parmağını sallayana dek hiç vazgeçmedi. Beklediğim, kültürlerle en dürüst karşılaşma bu değildi.

Biraz geç de olsa fark ettim ki tamamen sömürücü bir durum vardı. Ne de olsa burası bu insanların yaşadığı yerdi ve biz ucuz, egzotik eğlenceyle onu tehdit ediyorduk. En azından onun kendi metalaştırma şartlarını belirlemesine izin verebilirdik, bu yüzden sürücünün hiddetlenmek için birçok nedeni vardı.

Ama ben bir çekçeğe para vermeyi gerçekten istemiyordum. Beni *hutong*'ların etrafında dolaştırması için birisine para verme fikri bana bir şekilde daha az "gerçek" daha az otantik geldi. Trilling'in dediği gibi, otantikliğin birincil işaretlerinden biri metalaşmanın olmamasıdır. Bir nesne ya da deneyim nakit para bağı içerdiği an modernliğin bir parçası olur. Sürüş için para ödemek *hutong*'lardaki hayatın gerçeğini değil sahnelenmiş ya da metalaşmış bir versiyonunu deneyimlemeyi kabul etmek olacaktı. Bu tamamen kabul edilemez bir şeydir; çünkü bize verilen şeyin "sahnelenmiş otantikliğin" bir biçimi olduğunun en ufak anıştırılması bile ilk planda oraya gitme düşüncesinin altını oyacaktı.

Dean MacCannell *The Tourist* kitabında lokantalar ve tiyatrolar gibi sosyal kurumların "ön" ve arkası" dediği şey arasındaki farkı açıklar. Ön, alıcılar, konuklar, müşteriler servis elemanları ve izle-

yicilerin yeridir, arkada mutfakları, tuvaletleri, kazan dairesini soyunma odalarını vb buluruz. Alıcılar yalnızca öne ulaşır, sanatçılar ve garsonlar hem öne hem arkaya ulaşırlar.

Arkanın varlığı belli bir gizemi, sırların, donanımın ya da önde sürüp giden şeyin "gerçekliğinin" altını oyabilecek faaliyetlerin olduğu bir yeri ima eder. Kaçınılmaz olarak sırf bir "arka" olabileceği olasılığı, "ön"ün imal edilmiş ve yapay olduğu duygusunu artırır; arka gerçek ve otantik olanın bulunacağı yerdir. Güçlü Oz *Büyücüsü*'nün ön ve arka arasındaki bu ayrımı hissettiğini fark etmemek zordur; arkada, perdenin ardındaki küçük adam kolları ve ipleri çekerek, "Büyücünün" görünümünü manipüle eder. *Oz Büyücüsü*'nün yazarı L.Frank Baum XIX. yüzyıl sonlarında görsel teşhirin dünyadaki önde gelen teorisyenlerinden biri de olduğu için bu bir tesadüf değildir. Baum'un kariyerini değiştiren çocuk masallarından önce yalnızca birkaç ayda yazdığı bilimsel eseri *The Art Decorating Dry Goods Windows* pazarlamada yüzyıl dönümünün klasiğidir.

Jean Baudillard'ın meşum bir iddiası vardır; kültürümüz, fiili olarak, tamamen öndür. Gerçekliğin "arka odası" yoktur, sadece gösteri ve simülarkın katmanları vardır: "'Tüketimin' hayatın tamamına egemen olduğu, eylemlerimizin tamamının aynı kiplikte birbirine bağlandığı, tatminin yolunun önceden, saat saat düzenlendiği ve 'çevrenin' totalleştiği, ikliminin kontrol altında olduğu, evcilleştirildiği ve kültürlendiği bir noktadayız."[27] Her şey metalaştı ve bu yüzden hiçbir şey gerçek değil.

Bir gezginin yabancı topraklarda ilk motivasyonu arkanın gerçekliği içindeki önün simulakrına nüfuz etmektir. Eğer toplumumuz tamamen "ön" ise, Batılı olmayan toplumların cazibesi, hayatlarının çoğunu yalın bir görünümde yaşadıkları için, tamamen "arka" –yani riyasız, açık ve otantik– olmalarıdır.

Dünyanın birçok bölgesindeki, özellikle Asya ve Afrika'nın "egzotik" olduğu varsayılan bölgelerindeki insanların bizden çok farklı kamusal ve özel standartlara sahip olduğu kesinlikle doğrudur. Batılıları yiyeceklerin hazırlanması ya da ev içi hayatın

27. Baudrillard, *Société de Consommation*, s. 23.

unsurları gibi "arkada" tutmaya çalışan birçok aktivist, yalın bir görünümle ortaya çıkma eğilimindedir. Bu alanlarda yapılan ilginç gezilerin çoğu yiyecek alanlarına ya da başka özel bölgelere tesadüfen izinsiz girmeleri –Kuzey Amerika'da polis çağırmayla sonuçlanacak ihlaller– kapsar. *Hutong*'ları görmeye gidip peşimizdekilerden kurtulunca, hayal kırıklığına uğramamamızın ana nedeni kesinlikle budur. Onlarca kez birileri arka bahçelerinde dolaşan bizi bulmak için evlerinden çıktı, etrafa göz atmamız için bizi içeri davet etti.

Yereller her zaman göründükleri kadar art niyetsiz değildir. Çoğu turistin "sapa yerler", "gerçek" Küba ya da Tayland ya da Hindistan deneyimi aradığını bilirler. Ve bir ücret mukabilinde bu deneyimleri –Nepal seyahatleri, Borneo'da uzun evde gecelemek, İskoç içki fabrikası turları– size sağlamaya isteklidirler. Fakat bu kendini adamış gezgini yıkacak daha fazla "ön", daha fazla yapaylıktır. Turist ve yerel arasında süregiden karşılaşmada, cool gibi, egzotik olan da sürekli hareket eden hedeftir.

Herkes aynı şeyin, modern hayatımızın yabancılaşmasını iptal edecek otantik deneyimin peşindedir. Bazı insanlar Alberta'daki sahnelenmiş Kızılderili gösterisine razı olmayı isterken, başkalarının Borneo'daki bir Aborjinal uzun evinde gereğince etkileyici bir gece geçirmekte ısrar etmesinin nedeni, kimi insanların neyin "otantik" sayıldığı konusunda başkalarından daha katı kıstaslarının olmasıdır. Turizm uzmanı Erik Cohen'ın dediği gibi "kitle turizminin başarılı olmamasının nedeni devasa bir aldatmaca olması değildir; çoğu turistin entelektüel ve uzmanlar tarafından konandan çok daha gevşek bir 'otantiklik' kavramıyla ağırlanmasıdır".[28]

Douglas Adams'ın *Otostopçunun Galaksi Rehberi* adlı kitap serisinin hayranları, galaksinin hippimsi, iki başlı başkanı Zaphod Beeblebrox'ın Total Perspektif Girdabından beslendiği sahneyi anımsayacaktır. Girdabın duyarlı bir yaratığın maruz kalabileceği en vahşi psikolojik işkence olduğu varsayılır. Girdaba düştüğünüz

28. Erik Cohen, "Authenticity and Commoditization, Tourism," *Annals of Tourism Research*, içinde 15 (1988): s. 385.

zaman yaratılışın tüm sonsuzluğuna ve onunla ilişkinize bir an bakma fırsatı verilir. Zaman ve uzayın boşluğunda, en küçük noktanın içindeki en küçük noktayı görürsünüz, üzerindeki küçük işarette "Buradasın" yazılıdır. Girdabın egonuzu yok ettiği, ruhunuzu ortadan kaldırdığı varsayılır; içeri giren herkes bir çığlık atar, aptalca sözler geveler. Yüzünde kendini beğenmiş bir gülümsemeyle yürüyen Zaphod hariç. Ne de olsa Girdap ona zaten bildiği bir şeyi söylemiştir: O gerçekten büyük bir adam ve evrendeki en önemli kişidir.

Bu karşı kültürün "turist estetiğinin" şimdiye kadar yazılmış en keskin parodisidir. Bir avuç kıvrak paragrafta Adams otantik gezgin idealinin kalbindeki özsel narsizmi ustaca açığa çıkarır. Elbette tıpkı Hindistan'daki Alanis gibi Zaphod'un Girdapla bir sorunu yoktur onun da tüm evrenin sadece onun tinsel özlemlerine yem olarak hizmet etmek için varolduğu fikriyle sorunu yoktur.

Kendini "gezgin" olarak görenlerin çoğu da dahil turizm eleştirmenleri, olup biteni tanımlamak için sıklıkla cinsel, bazen de meşum ya da şiddet içerikli metaforlara başvururlar. Egzotik mekanlara seyahat sıklıkla dikizcidir. Bu dikizcilik kolaylıkla şiddete – keşke sembolik olsa– dönebilir. Julia Harrison'ın *Being a Tourist*'de savunduğu gibi, "küçük safiyetler gezme meraklısının bakışına bağlıdır"[29] çünkü her izlenim, her yargı bunun gezginin "otantik" sayılan konusundaki standardını karşılaması oranında renklenecek ve şekillenecektir. Görmüş olduğumuz gibi, bu objektif bir standart değil, tamamıyla gezginin kendi "safiyet arayışı" tavrı takınma ihtiyacı tarafından şekillendirilen bir standarttır.

Tam da bu nedenle gezginlerin safiyet ihtiyacına tecavüz ettikleri için, yerellerin varlığı genellikle bir engel, mümkünse kaçınılacak bir şey olarak görülür. Gezginlerin, özellikle egzotiğin en çok peşinde olanların, yerellerle etkileşimle değil birbirleriyle çok zaman geçirmeleri kötü ünlüdür. Gezi öteki Batılılarla samimiyet ve açık bağlantılar kurmak için mükemmel bir fırsattır; çünkü ilişkinin geçici, iğreti tabiatı iki tarafa da ötekini idealleştirme ve

29. Julia Harrison, *Being a Tourist: Finding Meaning in Pleasure Travel* (Vancouver: UBC Press, 2002), s. 23.

ilişkiye güç, bağımlılık ve beklentiden azade olarak bakma imkanı tanır. Özellikle genç pansiyonları bu tür bağlar için mükemmel yerlerdir ve toplumsal baskının bu yokluğu, rastgele seksi, turistler arasında o kadar yaygın yapar.

2000 yılı yapımı *The Beach* filmi, ideal egzotik gezi deneyimi, yerellerin mutlak yokluğunda olur fikrinin mükemmel açılımıdır. Film Richard adlı (Leonardo DiCaprio'nun oynadığı) anaakım toplumun aptallaştırmasına kendini teslim etmeye hazır olmayan genç bir gezginle ilgilidir. O yüzden Tayland'a doğru yola çıkar, buranın o kadar aşırı ticarileşmiş ve turistik bir Bangkok haline gelmiş olmasından hayal kırıklığına uğrar. Tıpkı memleketi Amerika Birleşik Devletleri gibidir! Ellerinde bir harita kafası iyi bir komşusuyla birlikte otelinden çıkar; o ve Fransız arkadaşı bir dağ silsilesiyle denizden gizlenen bir kumsalda kendi cennetimsi cemaatlerini kuran başka yabancılaşmış gezginlerin (hippiler yani) kaldığı gizli bir ada keşfederler.

The Beach karşı kültürün egzotik olana karşı tavrının uzun metrajlı bir açılımıdır. Bir avuç Batılı "gerçeği" aramak için Asya'ya gider; fakat sadece yerellerle temasta daha fazla yabancılaşma bulurlar. O yüzden yerleşim olmayan bir ada bulup, orada uyuşturucu kullanımı, serbest aşk ve kuralsız ilişkiler gibi bildik ideallere adanmış matriarkal bir topluluk kurarlar. Anadillerinde içkin önyargılardan kaçınmak için kendi dillerini bile icat ederler. Bu gezginler sonunda Asya'da; ama *herhangi bir Asyalının olmadığı* bir yere giderek kayıp safiyetlerini bulurlar.

Bu filmde işbaşında olan düşüncesiz egzotizm kimi zaman komik sahnelere neden olur. Bir şekilde lagüne giren bir köpek balığı tarafından komünün bir üyesi öldürüldükten sonra cennet kaybedilir; o gece kamp ateşi etrafında doğaçlama bir cenaze töreni yaparlar. Rastalı beyaz ve gitar tıngırdatan genç bir adam Bob Marley'in "Redemption Song"unun klasik girişine başlar. Rastalı bir beyaz adamın kölelikten kurtuluşla ilgili bir şarkı söylemesindeki alttan alma, Alanis'in Hindistan'a teşekkürünün duyarlı görünmesini sağlar. Ama bu karşı kültür için her zamanki gibi sadece iştir. Ne de olsa ana varsayım bu insanların arkada bıraktıkları

memlekette köle kadar baskı altında *olduklarıdır*. Onlara ıvır zıvır satmaya uğraşan Tay insanlarının tacizinden uzak bu ada cenneti keşfetmeleri, Rastafarian'ların "Babil'den" kaçıp memleketleri Ethiopya'ya dönme arzularına eşit bir mucizedir.

Sonunda modern gezgin ciddi bir ikilemle karşı karşıya kalır. Bir yanda geziyi konumsal bir mal olarak yaratan ve ciddi gezginlerin kitle turizmi dalgalarının önünde olmaya sürekli çabalamasına neden olan egzotik arzu içinde kendini aldatma, güç dengesizliği ve keşfin bulunduğu bir şey vardır. Öte yanda turist dalgası daha önce dokunulmamış bir alandan geçerken, ziyaretçilerin geleceği beklentisiyle yerel ekonomi tamamen yeniden şekillenir. İlk planda egzotik mekanlar bulmaya insanları sevk eden çok antimateryalist tavır, bölgeyi daha da fazla küresel ekonominin içine çeker.

Bu ikilemin boynuzlarının herhangi birinden kaçış yok gibi görünebilir. Kitle turizmi iğrenç, sığ ve sömürücüdür. Modernlikten kaçarak sürekli otantik bağ peşinde koşmanın, problemin çözümü değil nedeni olduğunun kabul edilmesi belli ki egzotik gezi zevklerine gölge düşürür. Sadece evde kalmak bile örtük bir kültürlerarası pazarlıktan caymak demektir. İyi niyetli gezginin yaptığı nedir?

Sosyologlar ve başka turizm araştırıcılarının –hiç bahsetmedikleri değilse– nadir bahsettiği bir gezi formu iş seyahatidir. Ama yegane gerçek otantik ve sömürücü olmayan gezi formu olarak iş seyahati için söylenecek bir şey var. Çoğu gezgin, özellikle egzotik olanla (farkında olmadan bile) ilgilenenler için, problem, gezinin kendisine değil de sosyal psikolojisine çok fazla odaklanmalarıdır. Yani konfor, tesis, fiyat, yerellerin arkadaşlığı vb gibi görece objektif kıstaslara dayanan bir güzergah seçmek yerine ne kadar "otantik" ya da "egzotik" oldukları ve sürekli ayrım arayışlarında konu edilecek ne kadar sosyal sermaye olduğuna bağlı olarak güzergah seçerler. Güzergahın değeri oranın zaten ne kadar "modern" olduğuna ve yerellerin onların gelişine ne kadar hazırlıksız oluşuna bağlıdır.

Bu problemlerin hiçbiri iş seyahati için geçerli değildir. Yerliler farkı metalaştırırken mümkün olduğu kadar az para harcayan eg-

zotik gezginin tersine, iş gezisine çıkan biri yerellerin açık daveti üzerine oradadır. İş gezisine çıkanın seyahati sembolikten maddiye bir sapmayı temsil eder. O, ruhani anlamlar ya da konumsal mallar peşinde değildir, görülmesi gereken yerleri de istemez; o ticaret peşindedir. Ticaret, prensip olarak sömürücü ya da dikizci olmak zorunda değildir. Yabancı bir piyasada pazar payı için yarışan yabancı firmalar arasındaki gibi bir rekabet olabilir. Fakat sosyal sermaye kazanmak için seyahat edenlerin yarattığı turistlerin uzun eşek dalgalarının tersine, sonra daha iyi bir anlaşma için müzakere yapabileceklerden bu, yerellerin lehine işleyen türden bir rekabettir. Sonunda seyahatin yegane "otantik" formu iş seyahati olabilir. Başka herkes yalnızca bir turisttir.

Egzotizm ayartısı için hiçbir yerde gelişen "alternatif tıp" sanayisindekinden daha aşikâr –ya da daha kârlı– değildir. Kuzey Amerika'daki nüfusu birkaç binden fazla her kasabanın şimdiye kadar tam takım, doğal tıp uygulayıcısı, reiki terapisti, homeopat'ı, kristal şifacısı ve mıknatıs terapisti olmuştur. "Alternatif" sporlar, "alternatif" müzik ve genel olarak "alternatif" kültür gibi "alternatif" tıpta da büyük para vardır. 1997'de Amerikalılar alternatif sağlığa tahminen 30 milyar dolar harcadı. (Bir perspektife yerleştirmek için: Kanada'nın "sosyal" tıbbi sistemi 1997'de devlete 55 milyar dolara mal oldu ve ülkenin her vatandaşına kapsamlı temel sağlık hizmeti sundu.)

Alternatif tıp kavramı esas olarak kitle toplumu eleştirisinin bir yan ürünüdür. Bu eleştiriye göre, sağlık kurumu, eğitim sistemi ya da hapishane sistemi gibi tamamen "tekno-yapının" bir koludur. Bir kurum olarak hastane, kitle toplumunun bütün kendine has özelliklerini taşır. Gerçekten de bir teknokratik hakimiyet kâbusu olarak görülebilir. Hastane kişi dışı, bürokratik bir kurumdur; orada hasta, girişte, kelimenin gerçek anlamıyla bir bilgisayara girer ona bir numara verilir ve bir bileklik takılır. Örgütlenmenin iç yapısı sınıflar halinde tabakalanmıştır, her grup farklı bir üniforma giyer. Doktorlar (genellikle erkek) hemşirelere (genellikle kadın) emirleri verirler. Sağlığa genel yaklaşım, teknolojik müdahale ve

hastalığın aletsel kontrolü lehine bir yaklaşımdır. Tanı ve tedaviye kişi olarak hastanın özel durumu değil, neredeyse tamamen istatistik mantık yol gösterir. Kendinizi bir makinede bir dişli olarak hissetmek istiyorsanız, hemen bir hastaneye gidin.

Kitle toplumunun birçok eleştirmeni sağlık sisteminin kurumsal tarzını o kadar kötü buldu ki hastalıkların gerçekliğini sorgulamaya başladılar. Tıpkı akıl hastalıklarının gerçekliğini sorgulayanlar gibi, birçok eleştirmen rahatsızlıkların gerçekten o rahatsızlık olup olmadığını ya da hastanenin sosyal sapmanın "tıbbileştirilmesi" yoluyla toplumu kontrol altına alacak bir kumpasın parçası olup olmadığını düşünmeye başladılar. Pek çok yönden modern tıbbın başarısı en ölümcül hastalıkları tedavi ederek ya da ortadan kaldırarak buna katkıda bulundu. Bu, onların ciddiliğinden kuşkulanmayı çok kolaylaştırır; çünkü onlar artık günlük hayatımızın parçası değildir. Veba, Avrupa'da nüfusun yarısını öldürerek kentleri silip süpürürken yaşamanın nasıl bir şey olduğu konusunda bir fikrimiz yok. Penisilin durumu düzeltti. İnsanların periyodik olarak çiçek salgınından uzak durmak için kaçmak zorunda kaldığı bir dünyâda büyümenin nasıl bir şey olduğu konusunda bir fikrimiz yok. Aşılama bu durumu sona erdirdi. Kadınların %10-15'inin doğumda öldüğü bir toplumda çocuk doğurmanın nasıl bir şey olduğu konusunda bir fikrimiz yok. Modern cerrahi teknikleri bunu halletti.

Bu bağlamda uygulanan tıp yöntemleri hakkında şüpheli bir şey olduğunu düşünmek kolaydır. "Niçin çocuğumu çocuk felcine karşı aşılatmalıyım?" diyor insanlar. "Birinin çocuk felci olduğunu en son ne zaman duydun? Bu muhtemelen ilaç firmalarının sırf kâr elde etme çalışmasıdır." Ya da "Niçin doğum yapmak için hastaneye gitmeliyim? Birinin doğumda öldüğünü en son ne zaman duydun? Bu muhtemelen sırf erkek doktorların kadınları baskı ve kontrol altına almaya çalışmasıdır." Ya da "Niçin Pastörize süt almalıyım? Birinin içtiği sütten hastalandığını en son ne zaman duydun? Bu muhtemelen bize Velveeta ve Wonder ekmeği getiren aynı insanların sırf propagandasıdır."

Freudcu bir perspektif benimsenirse, bu tür bir akıl yürütme çok da eğlenceli olabilir. Temizlik, dezenfeksiyon ve görünmeyen

mikropları ortadan kaldırma takıntısını, bir anal kişilik bozukluğunun, doğal, duyumsal, zevkli olan her şeye duyulan bir kuşkunun bir ifadesi olarak bir kenara bırakmak kolaydır. Tam bir ciddiyetle konuşan Herbert Marcuse cerrahi pratiğini "yüceltilmiş saldırganlık" olarak tanımlıyordu.[30] Başka bir deyişle Marcuse cerrahın gerçek arzusunun hastayı parçalara ayırıp öldürmek olduğunu düşünüyordu. Maalesef bu, kurallara aykırıdır o yüzden cerrah hastayı dilimleme, parçaları yeniden düzenleme, sonra tekrar bir araya getirmenin daha "klinik" çözümlerine razı olur.

Sağlık sisteminin bu tür aşırı suçlanmasına rağmen, karşı kültürün kendisi çok az alternatif yol sunar. ("Bireyselci" ya da "isyancı" tıp neye benzer?) Bu yüzden doğal eğilim Batı dışı toplumlara yönelmek ve onların sağlık pratiklerini Batı'da yanlış olan her şeyin antitezi olarak yorumlamaktır. Sonuç olarak Çin, Hindistan ve diğer Doğu geleneklerine muazzam bir ilgi gelişti. Bunların her biri karşı kültür eleştirisinin gözlükleriyle görüldü. Batı tıbbı hastalığa odaklanırken, Doğu tıbbı bütüncüldü; Batı tıbbı teknolojikken, Doğu tıbbı doğaldı; Batı tıbbı zihin ve bedeni ayırırken, Doğu tıbbı tam insanla uğraşıyordu.

Sonuç Batı dışı ülkelerdeki fiili tıp uygulamasının tahmin edilebilir bir çarpıtmasıydı. Dünyadaki her büyük tıp geleneğinde sağlığa alopatik ve homeopatik denen yaklaşımlar arasında derin bir ayrım vardır. "Hastalık" kavramı alopatik yaklaşımdan gelir, rahatsızlık için bir virüs, bir bakteri ya da bir tümör gibi özel bir nedensel faktör suçlanır. Öte yandan homeopatik gelenek sağlığa tüm organizmanın bir çeşit dengesi ve hastalığa dengesizlik durumu olarak bakar. Bu yüzden homeopatik bakış açısına göre "hastalık" kavramı ilkel bir basitleştirmedir. Tek bir neden, "hastalık taşıyıcısı" yoktur; sadece tüm organizmanın az ya da çok dengeli durumu vardır.

Bilimsel devrimden önce, homeopatik teoriler Batı dahil tüm kültürlerde tıbbi düşünceye hakim olma eğilimindeydi. Geleneksel Çin tıbbı *qi* denen bir cins enerji varsayıyordu; rahatsızlıklar *yin* ve *yan* dengesi bozulduğunda ortaya çıkıyordu ve tıbbi yaklaşım

30. Marcuse, *Eros and Civilization*, s. 86.

bu dengenin düzeltilmesine yardım ediyordu. Hint ayurveda tıbbı bedenin beş elementten yapıldığı kadim fikrine dayanıyordu: toprak, hava, ateş, su ve eter (eter yıldızlar arası uzayı doldurduğu düşünülen maddeydi). Bu elementlerin dengesi bozulduğu zaman insan rahatsızlanıyordu. Tantrik gelenek iyilik halinin anahtarı olan yedi *chakra* ya da enerji merkezi dizisiyle tanınır. Ve tabii Galen geleneği dört salgı varsayıyordu; bu salgılar arasındaki denge sağlıklı olmanın anahtarıydı.

Burada can alıcı bir nokta var: Galen geleneği özgün Batı tıp geleneğidir. XIX. yüzyıla kadar Hıristiyan ve İslam medeniyetine tamamen hakimdi. O da mükemmelen homeopatik ve bütüncüldür. Çin ve Hint hekimleri gibi Avrupalılar da bedenin temel elementlerden yapıldığına inanıyordu: toprak, hava, su, ateş (Galen geleneğinde kan, balgam, sarı safra ve kara safra). Bu elementlerin dengesi yalnızca fiziksel değil ruh ve akıl sağlığını da belirliyordu. Tıbbi müdahale diyet, bitkisel ilaçlar ve bazen fizik müdahale yoluyla dengesizliği düzeltmeyi içeriyordu. (Avrupa'da XX. yüzyıla kadar kan aldırmanın o kadar popüler olmasının nedeni budur; salgıları yeniden dengelemek için kurallara bağlanmış bütüncül terapiydi. Bu nedenle ayurveda tıp adamları hâlâ arkasında durur.)

Bu homeopatik düşünme sistemlerinin hepsinin büyük yapısal benzerlikleri vardır. Bu tesadüf değil. Bütün bunlar insan anatomisinin (biyokimya daha da az) herhangi bir gerçek kavranışının olmasından ve bakteri ve virüs gibi mikroskopik organizmaların keşfinden önce gelişti. Bu yüzden Batı ve Doğu tıbbi pratikleri arasındaki eskimiş tartışma pek çok açıdan oldukça yanıltıcıdır. Her kültürün kendi alopatik ve homeopatik gelenekleri vardır. Alopatik tekniklerin Batı'da hakim hale gelmesinin nedeni herhangi bir özel kültürel yatkınlığa bağlı değildir. Batı tıbbı neredeyse tüm tarihi boyunca homeopatikti. Alopatik düşünce, hastalıkları tedavi etme ve önlemedeki çarpıcı başarısı yüzünden hakim oldu.

"Bütüncül" Galenik ilaçlar satan bir dükkân açıldığını hayal edin. Kansere çare olarak sülük verildiğini hayal edin. Kelimenin tam anlamıyla insanlara "yılan yağı" satılmaya çalışıldığını hayal

edin. Müşterilerin baş ağrısı tedavisi olarak trepanasyonu –kafatasında bir delik açma işlemi– seçmesi için ikna edilmeye çalışıldığını hayal edin. İnsanlar dolandırıcılığı anında tespit edecekti. Niçin? Çünkü *hepimiz bu zımbırtıların işe yaramadığını biliriz*. Her nasılsa kadim Batı'nın tıbbi teknikleri söz konusu olduğunda, dolandırıcılık radarlarımız mükemmel işliyor gibi görünüyor. Ama kadim Doğu teknikleri söz konusu olduğunda, eleştirel yeteneklerimiz tamamen sıfırlanmış gibidir. Bu talihsiz bir şeydir. Ne de olsa ümitsiz hasta insanlara sahte bir tedavi vaadine dayanarak ilaç satmak, insan kötülüğünün düşünülebilecek en aşağılık şekillerinden biridir. Bunun sırf olma olasılığı, öfkeyi kışkırtmaya yetecektir. Tedavinin hastaya *zararının* olmaması söz konusu edilemez; sorun toplumumuzdaki en savunmasız insanların sömürülmesidir.

Ama alternatif tıbbın radarın altından nasıl geçtiğini görmek zor değildir. Konu kendi kültürümüzü değerlendirmeye gelince, kendi rasyonalite standartlarımızı uygulamada tereddüt etmeyiz. Bilim öncesi teorileri gördüğümüzde kolaylıkla tespit edebiliriz. Ama konu yabancı kültürler olunca, yargılayıcı, etnosentrik ya da saygısız olma korkusuyla, bu aynı standartları uygulamaya tereddüt gösteririz. Böyle salgıların olmadığını bilebiliriz (sırf iddiasına bile güleriz) fakat biz kimiz de vücudumuzu dolaşan *qi* enerjisinin olmadığını ya da *chakra*'larımızın olmadığını söylüyoruz?

Kuşkusuz ne kadar zor olursa olsun bundan kaçınmaya çalışabiliriz, bununla birlikte şu var ki alopatik tıp *işe yarar*. Alternatif tıp dünyasında Batı tıbbının başarısı bir odanın ortasında oturan dev bir fil gibidir; herkes titizlikle görmezden gelmeye çalışır. Doktorlardan ve hastanelerden hoşlanmasanız bile, kangren olur da cerrahiyi reddederseniz ölürsünüz. Doğum sırasında çocuk eşi rahim ağzına yakın yerleşmişse (plasenta previa) ve sezaryen olmayı reddederseniz, hem siz hem de bebeğiniz ölür. Çoğu insan, sisteme uyum ve ölüm arasında bir seçim sunulduğunda, bireysel tereddütlerini bir kenara koymayı seçer.

Bu *bazı* hastalıkların geleneksel homeopatik ilaçlara iyi yanıt vermeyebileceğini söylemek değildir. Bunun gösterdiği şey homeopatik tıbbın teorik temellerinin gözden düşmüş olduğu ve hastalık-

ların alopatik teorisinin haklı çıktığıdır. Kirli suları kaynatmak gibi çok basit alopatik çarelere, kuşaklarca homepatik pratisyen tarafından direnildiğini hatırlamak önemlidir (bu vakada, hastalığa insanın toptan "iyilik" halinden ziyade sudaki bakterilerin neden olduğu "indirgemeci" tezi gerektirdiği için). Bu düşünme şekli bugün o kadar fazla gözden düşmüştür ki onu reçete ettiren herhangi bir ebeveyni suç oluşturacak şekilde ihmalkâr saymak eğilimindeyizdir.

Ayrıca "bitkisel" çareler testten geçirilip sağlığa faydaları olduğu kanıtlanır kanıtlanmaz, ilaç firmaları tarafından havada kapılmaktadır. İlaç sanayisi yeni ilaç geliştirmeye milyarlarca dolar yatırır (ve patent çeşitlemeleri ya da varolan ürünlerin metabolitleri yerine tercih edilen büyük yenilikler giderek kıtlaşmaktadır). Bir mahalle aktarına girip bitkisel ilaçlardan bir tutam istemek ve patentini almak varken, bu kadar parayı niçin harcasınlar? Ne de olsa birçok eski ilaç saflaştırılmış bitkisel çarelerdir.

Gerçekten işe yarayan ilaçlardan elde edilen paranın muazzam olduğu gerçeğini de gözden kaçırmamalıyız. Pfizer,Viagra satışından yılda 1 milyar dolar elde ediyor. Eğer iktidarsızlığa karşı geleneksel Çin çareleri (geyik boynuzu zamkı, şeytan saçı tohumu, azgın teke otu, pırasa tohumu, eucommia kabuğu, curculigo kökü, geyik boynuzu kadifesi içeren bir karışım) o kadar işe yarasaydı, rakip ilaç firmaları onu satın almak için uğraşmaz mıydı? Pfizer, Zoloft satışından yılda 3 milyar dolar kazanıyor. Eğer St. John otu depresyon tedavisinde aynı şekilde etkiliyse, niçin birisi ondan daha fazla para kazanmıyor? Niçin hırslı bilim insanları patentini alıp satışa sunabilmek için aktif bileşenleri izole etmeye çalışmıyor?

Başka bir deyişle bitkisel ilaçların iş gördüğüne inanmak için, insanın şuna inanması gerekir, tıp kurumunun teknokratik önyargıları o kadar güçlü ve "doğal" çarelere karşıtlığı o kadar büyüktür ki kâr dürtüsüne tamamen ağır basar. Bayer esas olarak söğüt ağacının kabuğundan rafine edilen aspirinden milyarlar kazanır. Çan çiçeğinden elde edilen ekinezya satışından aynı şekilde para kazanmayı niçin istemesinler? En azından tüketiciler ürünün kalitesiyle ilgili kimi garantilere sahip olurdu. (Ekinezya satışı Amerikan besin takviyesi piyasasının %10'unu oluştursa da yakınlardaki tesadüfi

bir örneklem, ekinezya olarak satılan ürünlerin ancak %52'sinin gerçekten etikette yazan miktarı içerdiğini gösterdi; %10'unda *ekinezya hiç yoktu.*)[31]

Sonunda Batı tıp kurumuna karşı bu "isyanların" hepsi özel sektör için daha fazla pazarlama fırsatından başka bir şey değildir. Çoğu Avrupalı ulusta olduğu gibi Kanada'da da özel tıbbi tedavi tamamen özel sektör tarafından verilir ve sıkı ücret kontrolüne tabidir. Bu tıpkı ilaç firmalarının ürünleri için ne kadar alabileceklerinin sınırlanması gibi, doktorların da hizmetleri için ne kadar alabilecekleri sınırlanmıştır demektir. "Temel" tedaviye üst sınır konduğundan, büyük para "tamamlayıcı" tedavide bulunur. İnsanları hastaneye getiren şeyin birey olarak özel ihtiyaçlarına yeterince ya da daha iyisi hiç uymadığına ikna edebilirseniz, çok güzel bir pazarlama fırsatı yakalarsınız. Zaten büyük firmalar oyunu çözdü. Büyük ilaç satış dükkânları son zamanlarda kendi bitki ve homeopatik çare markalarını satmaya başladı.

Bu arada evrensel kamu tıbbı amacı zarar görüyor. Karşı kültürün doğum yeri ve alternatif tıp hareketinin merkezi olan Amerika Birleşik Devletleri'nin sanayileşmiş dünyadaki en kötü kamu sağlık sistemine sahip olması tesadüf müdür? Varlıklıların gebelik danışmanı tuttuğu, yoksulların rutin olarak gebelik toksemisiyle hastanede boy gösterdiği bir ülke. Bu iki dünyanın nasıl bir arada olabildiğini görmek zor değildir. Derine işlemiş Batı tıbbı kuşkusu ilerici solu böler ve zayıflatır. Okul sistemi gençlerin beynini yıkayan bir fabrikadan başka bir şey değilse, evrensel kamu eğitimi arzu edilir bir politika konusu pek olamaz. Benzer şekilde hastane sadece teknolojik bir beden hakimiyeti mekanizmasıysa, kim herkesin evrensel bir kamu sağlığı sistemi kapsamında olduğunu görmek ister? Tekrarlayacak olursak, karşı kültürel düşünce sadece kafa karışıklığı yaratmakla kalmaz, solun arzu edilir sosyal reformlar yapma kabiliyetini de kesinlikle engeller. Egzotik olana ve Ötekine düşkünlük basitçe zararsız bir füg değildir; tutarlı bir ilerici gündemin gelişmesinin önünde engeldir.

31. C. M. Gilroy, J. F. Steiner, T. Byers, H. Shapiro ve W. Georgian, "Echinacea and Truth in Labeling," *Archives of Internal Medicine*, 163 (2003): s. 699–704.

10
Uzay Gemisi Dünya

1996 Kasımı sonlarında bir cuma günü Toronto şehir merkezindeki en büyük alışveriş merkezi olan Eaton Centre'ın devasa orta avlusunda buldum kendimi. Bisikletimi başımın üzerine kaldırdım ve "Hiçbir şey almayın! Hiçbir şey almayın" diye bağırdım. Sersemlemiş ve hafif şaşırmış bir yığın müşterimin bakışları altında, etrafımda aynı şeyi yapan yüz kadar insan vardı.

Akşama şehir bisikletçilerinin yol hakkı olduğunu savunmaya yardım etmek için düzenlenmiş bir aylık Kritik Kitle bisiklet gezisi katılımcısı olarak başlamıştık. Çok sayıda bisikletçi iş dağılma saatinden hemen önce sözleşilen yerde toplandı ve tek bir grup olarak şehir sokaklarına gitti. Fikir, bisiklet trafiği olduğu için maksat

trafiği engellemek değildi. Maksat yolları kontrol altına almak, trafik akışını belirlemek ve bisikletçilerin şehrin sokaklarında görece güvenli biçimde birkaç saat geçirebilmeleriydi.

Kitlesel sosyal protestonun bir biçimi olarak Kritik Kitle bisiklet gezisi görece zararsızdır. Sağladığı kısa özgürlük anları oldukça neşelidir ve bisikletçiler motorlu taşıt sürücüleriyle konuşmak için zaman ayırdıkları ya da gezinin amacını açıklayan bildiriler dağıttıkları zaman giderek canavar SUV'ların hakim olduğu bir şehir çevresinde yararlı bir eğitsel role hizmet edebilirler. Bir Kritik Kitle bisiklet gezisi tersine zevksiz de olabilir. Bisikletçilerin sıklıkla polis ve motorlu taşıt sürücüleriyle sürtüşmesinden neşeleri kaçar ve bazen iş şiddete varır. Neden, genellikle sabırsız sürücülerdir; fakat bisikletçilerin de suçtaki paylarını teslim etmek gerekir. Kritik Kitle bisiklet sürmek isteyen herkese açıktır; fakat katılımcıların çoğunluğu anarşistler, kültür parazitleyenler, küreselleşme karşıtı aktivistler ve şehir çevrecilerinden oluşan karışık bir çuvaldır; çoğu sadece bisiklet yanlısı değil, araba karşıtı, tüketimcilik karşıtı ve genellikle günümüz kitle toplumunun çoğu özelliğine muhaliftirler.

Alışveriş merkezinde bisikletimi havaya kaldırıp bağırmaya nasıl son verdiğimi açıklamaya yardım eder. Kritik Kitle bisiklet gezisi Amerikan Şükran Günü'nden sonraki ilk cumaya, artık namlı Hiçbir Şey Almama Günü'ne denk geldi. Hiçbir Şey Almama Günü'nün ilan edilen amaçlarından biri "tüketimciliğin çevresel ve etik sonuçlarını" teşhir etmektir. Tüketim karşıtlığı ve çevrecilik arasındaki bu bağlantı, çoğu aktivist için tüketimcilikteki ana problem bunun çevre açısından kötü olması olduğundan, doğal bir uyum gibi görünür.

Bağlantı çevre aktivistleri için güçlü bir toplanma noktası haline gelen, IPAT denen formülde açık hale gelir. Formül verili bir toplumun çevreye etkisini ölçmenin bir yolunu sunar: Etki=NufüsxZenginlikxTeknoloji. Zenginliğe eşit ağırlık verilerek, tüketimcilik karşıtı eleştiri çevresel politikalar içine yerleştirilir. Küçük; ama zengin ve teknolojik olarak gelişmiş bir toplumun nasıl çevre üzerinde çok büyük zarara neden olabileceğini -geliş-

miş dünyanın, dünya nüfusunun yalnızca %20'sini barındırırken kaynaklarının %80'inin tükettiği sık alıntılanan istatistiklerle doğrulandı- göstererek, aşırı nüfus artışı konusundaki neo Malthusçu kaygıları hafife de alır.

Alışveriş merkezinde bisikletimi kaldırıp "Hiçbir Şey Almayın" diye bağırmak çok eğlenceliydi. Tüketim karşıtı retorik ve çevreye dost teknolojik minimalizmin bu kombinasyonuyla gerçekten politik bir eyleme katıldığımı da hissettim. Ama yıllar geçtikçe Kritik Kitle bisiklet gezisinin siyasetinden giderek rahatsız oldum, bana başlangıçtaki bisiklet yanlısı sempatim dört başı mamur karşı kültürel isyan içinde şekil değiştirmiş gibi geliyordu. Bisikletimi havada sallamakla gerçekte problem olduğu varsayılan tüketimciliği alevlendirirken, bireyselleştirilmiş ve temelde apolitik bir çevreciliğe katılıp katılmadığımı merak ettim. Sonradan bakınca bana öyle geldi ki insanların çoğunun ortalıkta gösteriş yaptığı bisikletler, benim kullandığım Honda Accord'dan daha pahalı.

Toplumumuz teknoloji konusunda karar veremez. Teknolojinin, her kazancın eşit bir kayıpla birlikte geldiği endişelendirici bir pazarlık olduğu duygusu, kültürümüzde zaten olan standart bir mecazdır. Yunan mitolojisinde, Prometheus ateşi tanrılardan çalıp insanlara verir; bunun için her gün bir kartalın gelip karaciğerinden bir parça koparacağı bir dağa zincirlenir. Zeus ateş armağanını insanlardan geri alamaz, o yüzden onun yerine bir başka armağan gönderir: hastalıklar, umutsuzluk, haset, yaşlılık ve insanın bütün öteki ıstıraplarıyla dolu Pandora'nın kutusu.

Teknolojiye karşı ihtiyatlı bir duygu ikilemi anlaşılır bir şeydir. Küçük, geleneksel toplumlar teknolojinin tabiatı gereği istikrar bozucu olduğunu çoktan anlamıştır ve toplumsal istikrar birincil değer olarak görülüyorsa (çoğu geleneksel kültürde olduğu gibi), teknolojik değişime, eğer girişilecekse, dikkatle girişilmelidir. Ama Avrupa Rönesansı'nın bir parçası olarak bu tavırda büyük bir dönüşüm oldu. Francis Bacon ve René Descartes gibi insanlar bilim ve teknolojideki gelişimi insanoğlunun en büyük görevi olarak gördüler. Hem Bacon hem de Descartes'ın keşif ve icat yoluyla

insan mutluluğunu artıran bir araç olarak baktıkları bilimsel bilgi konusunda son derece faydacı bir bakış açısı vardı. Hatta Descartes *Yöntem Üzerine Konuşmalar** insanlığın "doğanın efendisi ve sahibi haline geleceği" kehanetinde bulunuyordu.[1]

Ama Bacon ve Descartes gibi her coşkun kişiye karşılık, Jean-Jacques Rousseau ya da Sigmund Freud gibi bir kuşkucu vardı. Bir bütün olarak kültürümüz teknolojiyi özgürleştirici ya da bir despot olarak görme uçları arasında bir sarkaç gibi salınmaya eğilimlidir. XIX. yüzyıl bilimin, aklın ve ilerlemenin vaatlerine köklü bir inançla birlikte çok iyimser bir dönemdi; ta ki Büyük Savaş'ın mekanik kitle katliamı yeni teknolojik çağdan yaygın bir nefrete yol açana dek. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir başka kitle katliamı dehşeti ve atom bombasının korkunç gücü ,özellikle Kuzey Amerika'da doğan orta sınıf arasında savaş sonrası endüstriyel refahın takdiriyle dengelendi. Bugünlerde Jetson'ların arabalarının, yürüyen kaldırımların ve Cherry 2000 aşk robotlarının yokluğu kötü stand-up komedyenlerinin ve yorgun ironicilerin gıdasıdır; fakat elli yıl önce teknolojik ilerlemenin işyerindeki ve evdeki hayatı daha kolay, daha zevkli ve daha acelesiz hale getireceğine dair gerçek bir beklenti vardı.

Sarkacın tam ters yöne gitmesi uzun sürmedi, teknolojinin kötü etkileri doğmakta olan karşı kültürün ana kaygılarından biri haline geldi. Gerçekten hem Theodore Roszak hem de Charles Reich için kitle toplumu sorunu temel olarak teknoloji sorunundan ayrılamaz bir şeydir. Roszak'ın kitle toplumunun hiyerarşik, bürokratik örgütlenmesi için uydurduğu terimin "teknokrasi" olması tesadüf değildir. Teknokrasiyi, "yönetenlerin kendilerini teknik uzmanlara başvuruyla haklılaştırdığı, onların da kendilerini bilginin bilimsel formuna başvuruyla haklılaştırdığı bir toplum" olarak tanımlar.[2]

Modern toplumda sorun kesinlikle "makinemsi" hale gelmiş olmasıdır. Teknolojinin buyrukları -verimlilik, standartlaşma, işbö-

* *Yöntem Üzerine Konuşmalar*, Çev. Avşar Timuçin, Bulut Yay., 2010. (y.h.n.)

1. René Descartes, "Discourse on the Method," İng. Çev. Cottingham, Stoothoff, ve Murdoch, *The Philosophical Writings of Descartes* içinde Cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 142–43.

2. Roszak, *Making of a Counter Culture*, s. 21.

lümü- hayatın tüm cephelerinin hakim buyrukları haline gelmiştir. Reich'ın *The Greening of America*'da ileri sürdüğü gibi, Amerikalılar güçsüzlük hissediyorsa, bunun nedeni "kendimizi piyasa ve teknolojinin hakimiyeti altına yerleştirdiğimiz için hayatımızı ve toplumumuzu kontrol etme yetisini kaybetmemizdir".[3] Kontrolü yeniden kazanmak için "makineyi aşmanın" bir yolunu bulmamız ve "makinesiz değerlere" dönecek bir yol yapmamız gerekir. Karşı kültürün esas cazibesi teknoktarik ideolojinin açık reddi üzerine inşa edilmiş olmasıdır.

Teknolojiyi tüm yermelerine karşın ne Roszak ne de Reich toplumda teknolojinin işleyiş şeklinin kapsamlı bir analizi için çok fazla şey ortaya koymaz. Bu Fransız sosyolog Jacques Ellul, felsefeci George Grant ve her taşın altından çıkan Herbert Marcuse gibi daha sofistike düşünürlere bırakılır. Ellul'a göre biz şimdi *la technique*'in ortasında yaşıyoruz. Teknik tek bir alet ya da makine değildir, tek bir bilgi ya da üretim yuvarı da değildir. Tersine "rasyonel olarak ulaşılmış ve insan faaliyetinin her alanında mutlak etkinliği olan bir yöntemler bütünüdür".[4] Teknik, Ellul'un "insan makine" dediği şeyi üreterek, makine ve onun toplumdaki değerlerini birleştiren şeydir. Bu süreç kaçınılmaz olarak politika ve ekonomiden eğitime, sağlığa hatta aile hayatına kadar toplumun tüm cephelerini kaplar.

Birçok açıdan bu basmakalıp bir kitle toplumu eleştirisidir. Tek fark uyumluluk problemini psişik bastırmadan çok mekanizasyona dayandırmasıdır. Ellul tekniği kendi iç ve özerk mantığına göre gelişen, kendi kendine karar veren kapalı bir çember olarak görür; bu temelde teknolojinin dört kuralını formüle eder ("Peter ilkelerinin" bir değişkesi olarak okunur):[5]

1. Tüm teknolojik ilerlemeler bir bedel ister.
2. Yeni teknolojiler her zaman çözdüğünden daha fazla problem doğurur.

3. Reich, *Greening of America*, s. 381.
4. Jacques Ellul, "The Technological Order," *Philosophy and Technology*, der. Carl Mitcham ve Robert Mackey (New York: Free Press, 1983), s. 86.
5. A.g.e., s. 97–98.

3. Teknolojinin kötü yanları iyi yanlarından ayrılmaz.
4. Tüm teknoloji öngörülemeyen etkiler yasasına tabidir.

Ellul teknolojinin istediğimiz gibi uygulayacağımız renksiz bir araç olduğu fikrini reddeder. Teknolojik toplum içinde kontrol ya da özgürlüğümüz olduğunu düşünebiliriz; fakat bu, teknolojinin kurumsal ve örgütsel cephesi tarafından üretilen büyük psikolojik etkiden kaynaklanan bir yanılsamadır. Teknik güçlü, bilinçlerimize hakim olan değer yüklü bir ideolojidir, o kadar ki "özgürlük" duygumuz, düşünce ve eylemlerin olabilirliği anlayışımız bizatihi teknik tarafından dayatılır ve sınırlanır. Ve burada teknolojinin gerçek tehlikesi yatar. "Big Brother"ın yükselişi, genetik olarak değiştirilmiş yiyecekler ya da çevresel bir soykırımla ilgili kaygılara rağmen, teknolojiye köleliğin nihai formu manevidir. Teknoloji akılcılık ve zihin kavrayışımızı kısıtlayarak, sistematik olarak özgürlüğün, haysiyetin ve insan özerkliğinin altını oyar. Teknoloji toplumu atomize eder ve benlikleri parçalara ayırır ve özelleşmiş bilgiye, "uzmanlığa" ve akılcı (yani "verimli") çözümlere bel bağlamaya yol açar.

Bu görüşe göre sonuç teknolojinin, özgürleştirir gibi görünürken bile bizi köleleştirdiği bir toplumdur. Örneğin Amerikan özgürlüğünün nihai sembolü olan otomobil kesinlikle bize bireysel hareketlilik ve kontrol imkanı verir; fakat çelik ve petrol üretiminde büyük sermaye yatırımları gerektiren son derece otomatikleştirilmiş sanayi üretimini desteklerken, bizi bir beton ve asfalt dünyasına, trafik sıkışıklığına ve şehir kirliliğine de mahkûm eder. Benzer biçimde George Grant'ın tercih etiği bir örneği uyarlarsak, bilgisayar nasıl kullanılacağını bize dikte eder gibi *görünmezken*, ağ tabanlı bilgisayarların ve kablosuz iletişimin en coşkulu destekçileri bile kabul etmek zorundadır ki çoğu insan için e-mail, cep telefonu ve dizüstü bilgisayarlar, iş ve aile hayatının gereklerini sık sık ikinci plana atmalarına neden olan elektronik köpek tasmasıdır.

Teknolojik toplumun bu tasviri geniş bir popüler kabul kazandı. Herkesi kapsayan bir teknokrasi nosyonu o kadar sıradan hale geldi ki ona taze bir soluk vermek için çoğu çağdaş eleştirmen yeni bir terminoloji icat etmek zorunda kalıyor ya da 60'lar toplumsal

eleştirisinin bayat lahanasını yeniden ısıtırken bile ilaveten farklar ortaya koyuyorlar. Mesela 1992 tarihli *Technopoly* adlı kitabında Neil Postman bilim, keşif ve icat yoluyla sosyal ilerlemeye kendini adayan her toplum için "teknokrasi" terimini kullanır; oysa bir "teknopoli" teknokrasinin kapsayıcı bir ideoloji haline geldiği bir toplumdur, öyle ki imkan dahilindeki her alternatif, düşünülemez olacak kadar konu dışı hale gelir.

Kuşkusuz teknoloji tarafından beynimizin yıkanmış olduğu nosyonu farklı giysiler içinde standart kitle toplumu eleştirisidir. Ellul *la technique*'e psikolojik olarak adapte olduğumuzu söyler; Postman teknoloji içinde "uyurgezer" olduğumuzu ileri sürer.[6] Hatta birçok açıdan en akıllı teknoloji eleştirmenlerinden biri olan Amerikalı siyaset teorisyeni Langdon Winner, bir "teknomania" pençesinde olduğumuzu ve yaratmış olduğumuz dünya içine kaybedilenlerden bihaber, gerçekte almadığımız kararların sonuçlarını düşünmeden "uyurgezer" gibi göründüğümüzü ileri sürer.[7] Ama bu muhtelif bihaberlik iddialarına inanmak zor. Kültürümüzün aşırı tekno coşku dönemlerinden geçtiği kuşkusuzken binyıl başındaki dot-com manyaklığının doruğunda bile bu özellik vardı. Bu, birçok insanın teknolojiye çok takıntılı hale geldiğimiz ve çok bağımlı olduğumuz için kıyamet günümüzün kesinlikle yakın olduğundan endişe etmesine benziyordu.

Y2K histerisini hatırlıyor musunuz? Y2K'nin kıyametvari bir toptan iflas olması, ilerleme ve gelişme şemasında teknolojinin yeri konusundaki iyimserliğimiz son mertebesinde olduğunda bile altta yatan ikili duygudan kaçamayabileceğimiz gerçeğini değiştirmedi. Teknolojik ilerleme üzerine yeni kitap ve medya raporlarının en gelişigüzelleri bile süregiden şeyle ilgili derin bir kültürel huzursuzluğu gösterir. Bilinçsiz değiliz, beynimiz yıkanmış değil ve uyurgezer değiliz. Aksine kaybedilenin gayet farkındayız ve gelene çok dikkat ediyoruz. Bu yüzden basmakalıp karşı kültür eleştirisi, teknolojinin toplumumuz üzerinde yaptığı etkinin tutarlı bir açıklamasını kesinlikle sunmaz.

6. Neil Postman, *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology* (New York: Knopf, 1992).
7. Langdon Winner, "How Technomania Is Overtaking the Millennium," *Newsday*, 23 Kasım 1997.

Teknolojinin uçsuz bucaksız, herkesi kapsayan bir ideoloji olduğu doğruysa, tekno-fobiklerin hakim olduğu karşı kültür için neo-Ludit* politikalarda sığınak aramak doğal görünür. Bu yalınayak, müsli yiyip, Hint nanesi içerek pis düğümlü makramelerde oturan hippi popüler klişesine kesinlikle uygundur; fakat gerçekte hareketin çok küçük bir parçasını yansıtır. Tarihsel olarak karşı kültürel hareketler anaakım toplum kadar teknoloji konusunda ikircikliklidir, vaatlerinin de tehlikelerinin de farkındadır.

Kuşkusuz bu hareketlerde her zaman teknolojiye çok büyük düşmanlık olmuştur. 1962 tarihli *Silent Spring* adlı kitabında Rachel Carson'ın dediği gibi, kitlesel sanayi toplumu sadece ruh için değil çevre için de kötüdür. İstatistiki yorumlarının zayıf olmasına rağmen, Carson pek çok insanı DDT'nin zararlarına karşı uyarmayı başardı. Böylelikle teknik "uzmanlık" fikrinden kuşku duyulan yeni bir çevre bilinci yaratılmasına yardımcı oldu. Bu arada nükleer tehdit tüm gezegen üzerinde yakındaki yok oluşun uzun gölgesini düşürürken bile, Vietnam'daki napalme batmış savaş, mekanize Batı ve ilkel Doğu arasında teknolojik bir savaş olarak kalıba döküldü.

Bununla birlikte birçok eleştirmen, teknoloji bir problemse bile, çözümün de asli bir parçası olabileceğine inanmayı sürdürdü. Pul pul dökülmesine rağmen, Reich bile bunu gördü. Ludizm yanıt değildi. "Gerçekliğe makineleri görmezden gelmeye çalışarak hizmet edilemez. Tarihimiz yapmanız gerekenin, seçimlerimiz doğrultusunda çalışsın diye ona yol göstermek için makineler üzerinde hakimiyet iddia etmek olduğunu gösterir."[8] Konu teknoloji karşıtı olmak değil makineler üzerinde kontrolümüz –tersi değil– olması için eşyayı düzenlemektir. Yeni bilincin hedefi makinelere köleliğimize son vermek, teknolojiyi hayatımızı iyileştirmek için kullanmak, doğayı korumak ve barışı sağlama almak olmalıdır.

Bu ütopyacılığın teorik kalbi "kıtlık sonrası ekonomi" denen şeyin gelişimiydi. Herbert Marcuse ve eko anarşist Murray Bookc-

* İşsizlik korkusuyla teknolojik yeniliklere karşı olma. (ç.n.)

8. Reich, *Greening of America*, s. 381.

hin gibi yazarların önerdiği düşünce, teknolojik iyileşmenin herkesin temel ihtiyaçlarını esas olarak ücretsiz karşılamaya yetecek üretimi mümkün hale getireceğiydi. Makineler maddi ihtiyaç ve isteklerimizin hepsini karşılayabilir olunca, manevi yanımızı geliştirmek, yaratıcı oyunun keyfini sürmek ve ekonomik üretimin gereklerine değil vatandaşlık ve aşka dayanan bir toplum kurmak için daha özgür olacaktık (Ya da Iain M. Bank'in bilimkurgusu "the Culture"ın üyeleri gibi makineler tüm işi yaparken yan gelip yatabilecek ve seks yapabilecektik) Onlar yeni teknolojilerde, kitle toplumunun karmaşık üretim odaklı hiyerarşisinin altını oymayı vaat eden hakiki bir devrimci potansiyel gördüler. Bookchin rüzgar, güneş ya da gelgit gücü gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının, "toprağı ve şehirleri rasyonel ve ekolojik bir senteze sokarak" ufaltılmış, yeni bir medeniyet için kaynak olarak hizmet edeceğini ümit etti.[9] Yaygın kıtlık nosyonunun sadece bir dolap olduğuna, teknokrasinin değişmez çıkarlarınca yapıldığını düşünüyordu.

Bu bakış açısını kaçınılmaz olarak mahvolmaya götüren şey tüketiminizin rekabetçi doğasını ve konumsal malların önemini değerlendirmedeki başarısızlıktı. İyi bir semtteki evler, zevkli eşyalar, hızlı arabalar, güzel lokantalar ve cool giysiler tam da *doğası gereği* kıttır. Değerleri tüketiciye sundukları farka dayandığı için onlardan daha fazla üretemeyiz. Bu yüzden üretimi artırma yoluyla kıtlığın üstesinden gelme fikri tutarsızdır; toplumumuzda kıtlık maddi değil toplumsal bir olgudur. Hem Bookchin hem de Marcuse bu problemin önemini atlar. Onların sorun ettiği şey daha çok toplumun kurtuluşu için bastırma –teknoloji– araçlarına bel bağlandığı duygusuydu. Marcuse kurtuluşçu bir sona hizmet etmek için "mekanizasyon ve standartlaşma sürecini" nasıl tersine çevirebileceğimizi merak eder.[10] Ama sanayi kapitalizmini karakterize eden muazzam karmaşık ve sermaye yoğun teknolojik sisteme herhangi bir pratik alternatif göremez. Sonuçta hem

9. Murray Bookchin, alıntının yapıldığı yer: Robert Gottlieb, *Forcing the Spring: The Transformation of the American Environmental Movement* (Washington, DC: Island Press, 1993), s. 88.

10. Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (Boston: Beacon Press, 1964), s. 2.

o hem Bookchin kitle toplumundan herhangi bir çıkışı pek göremez.

Bu, 1973'te İngiliz ekonomist Ernst Schumacher *Small Is Beautiful** adlı kitabını yayınlamasıyla tamamen değişti (Bilmeyenler için söyleyelim, Schumacher kitle toplumunda hayatın tahrip olması için "ruh ölümü" sözünü icat eden kişidir) Kitabın alt başlığı "İnsan Önemliymiş Gibi Bir Ekonomi Çalışması" adını taşır ve Schumacher teknolojinin insanoğlunun hakiki ihtiyaçlarına adapte edilebileceğine inanır. İhtiyacımız olan, alternatif bir medeniyet formuna temel olarak hizmet etmesi için, alternatif bir teknoloji formuydu. Kitle toplumu karmaşık, merkezi ve sermaye yoğunsa, özelleşmiş bilgi ve uzmanlık gerektiriyorsa, alternatif teknoloji tam zıttı olacaktı. Basit, merkezsiz, masrafsız, kullanıcı dostu, kolay tamir edilebilir ve küçük ölçekli bireysel ya da yerel uygulamalara elverişli olacaktı.

Makul bir dereceye kadar Schumacher'ın kaygıları gelişen dünyanın ihtiyaçlarıyla ilgiliydi. Bizim seri üretim sistemimizin yalnızca zaten zengin olan toplumlar için uygun olduğunu savunuyordu. Gandhi'nin "dünyanın yoksullarına kitlesel üretimle değil, kitlelerle üretimle yardım edilecek" düsturunu takip ederek, gelişen dünyanın ihtiyaç duyduğu şeyin, bir yerde ilkel araçlar ve modern sanayi arasında arabulucu teknolojiler olduğunu ileri sürdü. Bu kitlelerle üretim teknolojisi "ekolojinin kurallarıyla bağdaşık, kıt kaynaklar kullanımında mutedil ve onu makinenin kölesi yapmak yerine insanoğluna hizmet etmek için tasarlanmış" olacaktı.[11] Erişilebilir ve demokratik de olacak, "zaten zengin ve güçlü olanlara tahsis edilmeyecekti".

Gelişen dünyaya doğru bu yönelmeye rağmen (ve Çin'de "Büyük Atılım" sırasında toplum temelli çelik üretimi gibi felaket deneyimlere rağmen) sanayilemiş Batı'daki birçok insan Schumacher'ın "bilim ve teknolojinin mülayim, şiddet içermeyen ve güzele doğru yeni bir yönelim" talebine meftun oldu.[12] Çevre-

* *Küçük Güzeldir*, Çev. Osman Deniztekin, Varlık Yay., 2010. (y.h.n.)

11. Ernst Schumacher, *Small Is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered* (London: Abacus, 1974), s. 122.

12. A.g.e., s. 27.

ciler, antikapitalist solcular, toprağa dönüşçü hippiler ve şebekelere bağlanmadan yaşayanlar gibi çeşit çeşit grup "uygun teknoloji" denmeye başlanan şeyin bayrağı altında bir araya geldi.

Uygun teknoloji taraftarları teknolojinin kitle toplumu görüşünü özerk, belirleyici, totalleştirici bir güç olarak reddederler. Problemin ille de kendi başına teknolojide olmadığına, seçtiğimiz özel aletlerin tabiatında olduğuna inanırlar. Yine teknolojiye ihtiyacımız olacak fakat seçimlerimizde daha akıllı olmalıyız. Kitle toplumu sosyal olarak yabancılaştırıcı, çevresel olarak tahripkâr"sert" teknolojiler kullanırken, "yumuşak" ya da uygun teknoloji demokratik ve çevreye dost olacaktı. Yumuşak teknolojilerin verimli ve çevre dostu olması gerekecekti; yerel, demokratik yönetimleri geliştirecekti; bireysel ve toplumsal gelişime imkan verecekti; ve güvenli, basit ve kullanımı kolay olmak zorundaydı. Olmayacak iş.

Kuşkusuz bu değerlerin hepsinin karşılıklı olarak bağdaşır olmasını beklemek için bir neden yok. Örneğin 1968 model bir Chrysler Newport, biraz teknik bilgisi ve üç standart anahtarı olan herhangi biri tarafından tamamen demonte edilip tekrar bir araya getirilebilir. İnsanların kendi yağ değişimlerini ve tamirlerini yaptıklarından bu yana o kadar uzun zaman geçmedi. Oysa modern bir hibrit araç çarpıcı derecede daha fazla çevre dostuyken, şeytancasına karmaşıktır. Tek başına elektronik parçalar o kadar karmaşıktır ki arabaya yalnızca bayi tarafından ve yalnızca özel eğitimli teknik adamlar tarafından servis verilebilir. Sahibi arabasını periyodik olarak yazılım güncellemesi için götürmek zorundadır. Şimdi hangi teknoloji "sert" hangi teknoloji "yumuşak"?

Bu tür zorluklara rağmen uygun teknoloji taraftarları teknoloji dünyasını iki basit kategoriye ayırmada ısrar ederler. Örneğin 1989 tarihli *The Real World of Technology* kitabında Ursula Franklin iki ana tip ayrıştırır: "bütüncül" ve "kuralcı" teknoloji. Bütüncül teknoloji zanaat temelli üretimin karakteristiğidir, burada tek bir zanaatkâr üretimin her aşamasını başından sonuna kontrol eder. Özelleşme, olduğunda, çömlek ya da tekstil gibi genel bir üretim

hattı alanındadır. Tersine kuralcı teknolojiler üründe değil görevde özelleşmeyi teşvik eder (otomobil imalatı tipik bir örnektir). Kuralcı teknolojilerde üretim bireysel işçinin değil, bir bütün olarak sistemin bir fonksiyonudur; bu yüzden kontrol ve sorumluluk koordinatörler ve yöneticilerdedir.

Franklin toplumumuzun kuralcı teknolojilerin hakimiyetiyle ayırt edildiğini savunur.[13] Bunun nedeni bu teknolojilerin, bizi teknolojinin buyruklarına ve onun yabancılaştırıcı bürokratik rasyonalitesine minnettar hale getiren "uysallık tasarımları" dediği şeydir. Teknolojimizi mümkün olduğu kadar insani ve bütüncül olmasını sağlama almak için adım atmamız gerektiğini savunur. Onun daha ilginç önermelerinden bazıları havayolları CEO'sunun uçuş koçu olmaya zorlanması, kamu çalışanlarının kamu taşımacılığı kullanmaya mecbur edilmesi, kafeterya yiyecek sahiplerinin kendi lokantalarında yemeye mecbur edilmesi vardır. Daha ciddi olarak, belki, Franklin her yeni teknoloji ya da kamusal proje için, her zaman şunu sormamız gerektiğini söyler: Adaleti iyileştirir mi? Karşılıklılığı tamir eder mi? Felaketleri en aza indirir, yıkıma karşı muhabbeti ve makinelere karşı insanı kayırır mı?

Bu tam da uygun teknoloji çağrısıdır. Bunlara yumuşak ya da sert, bütüncül ya da kuralcı dense de "iyi" ve "kötü" alanlarına düşen doğal teknoloji tipleri sınırları belirgin değildir. Bir endişe "yumuşak" ya da merkezsiz olduğu ileri sürülen teknolojilerin daha merkezileştirici amaçlar için hızla benimsenebileceğidir. Dikiş makinesi açık bir örnektir. İlk ortaya çıktığında devrimci bir alet olarak alkışlandı, ev kadınlarını birçok can sıkıcı ve yorucu dikiş işinden kurtaracaktı. Kısa sürede dikiş makinesi kötü şartlarda çalışılan atölyelerin babası oldu.

Daha genel olarak, insanların teknolojiyi kullanma tarzı, o teknolojinin doğası tarafından belirlenmez genellikle. Örneğin çevre dostu ev teknolojisinin gelişiminin tek en önemli sonucu "McKonakların" çoğalmasıdır. Çoğu insan satın alıp muhafaza etmeye güçlerinin yetebileceği en büyük evi alır. Yüksek verimli ocak ve süslü yalıtım, evleri ısı yönünden daha az masraflı yapıyorsa, in-

13. Ursula Franklin, *The Real World of Technology* (Toronto: Anansi, 1999), s. 127–28.

sanlar daha büyük evleri alacaktır (aynı şey klima için de geçerli). Low-E camlar ve arada argon, pencerelerin yalıtım özelliğini iyileştiriyorsa, insanlar en büyük pencereli evleri alacaktır (evden kaybedilen ısı değişmeden kalsın diye). Tüketici harcaması, atık dengeleme prensibiyle yönetiliyor gibidir.

Bir başka problem birçok teknolojinin uygunluğunun tamamıyla birçok insanın onları nasıl kullandığına bağlı olmasıdır. Odun sobası birçok bakımdan mükemmelen uygun teknolojidir; çünkü fosil yakıtlar yakmaz ve ağır enerji üretim ve taşıma sisteminden tamamen bağımsızdır. Fakat basit bir "Ya herkes bunu yaparsa?" sorusunu geçemez. Sokakta mutfağında bir Franklin sobası olan tek bir ev olması muhteşem olur ama her ev bir tane edinirse hava kül bulutuyla kaplanacak, büyük ölçekte ormansızlaşma olacak, yakacak odun fiyatları fırlayacak ve şehir havasının kalitesi XIX. yüzyıldaki seviyesine düşecektir. Çok geçmeden yetkililer adım atmaya zorlanacak ve odun sobalarını kaldıracak düzenlemeler yapacaktır. Bu uygun teknoloji öyle mi? Bu teknolojiye yaraşan ad "uygun" değil "ayrıcalıklı"dır.

Sonunda yerel toplulukların ve yerel kültürlerin, uygun teknoloji çerçevesinde inşa edildiğinde bile, farklılığı, özgürlüğü, bağımsızlığı ve demokrasiyi geliştireceğini düşünmek için bir neden yok. Gerçekten çoğu kez durum muhtemelen budur. Büyük ölçekli teknoloji insanları birbirleriyle işbirliği yapmaya zorlar. Oysa küçük ölçekli teknoloji sıklıkla aşırı bireyselciliği teşvik eder; "hayatta kalmacı" zihniyetin soyutlamacı ve antisosyal karakteristik tavrının lafı bile olmaz. Ne de olsa kendi jeneratörünüz, kendi fosseptiğiniz, kendi 4x4'ünüz, kendi silahınız ve Montana'da kendi araziniz varsa, ne demeye vergi ödeyesiniz?

Sonunda bu itirazlardan hiçbiri uygun teknoloji yandaşlarını endişelendirmeyebilir. Uygun teknoloji hareketi farklı bir politik ideoloji için bir çıkış olduğu kadar, çevresel kaygılara genel bir yanıttı da. Bütün karşı kültürün içinden geçen kendine yeterli kalın libertanizmin damarından istifade etti ve gerçek dünya politik yükümlülüklerinin taleplerinden yan çizen büyük ölçüde içine kapanık bir girişim oldu. Ek olarak karşı kültür içindeki birçok

unsura, teknokrasiye karşı çıkışlarına rağmen, varolan teknolojiler son derece sempatik göründü.

Açıkça liberter politikalar ve uygun teknoloji hareketinin teknolojik tüketimciliği, kendini pek çok şekilde açığa vurdu. Birçok insan Buckminster Fuller'ın çalışmalarından ilham aldı. Fuller'ın basit konstrüksiyonun güçlü hafif ağırlıkla bir araya getirildiği jeodezik kubbesi tipik uygun teknolojiydi. Fuller "Uzay Gemisi Dünya" nosyonuyla doğan küresel çevre bilincini de yakaladı.[14] Biz bu gemideki mürettebatlarız sadece diyordu ve geniş ölçekli çevre felaketlerinden kaçınacaksak birlikte çalışmak zorunda zorundayız. Gemi rehberi *Operating Manual for Spaceship Earth* bin hippi astronotun uzay pilotu fantezileriyle doludur.

Küçük Güzeldir uygun teknoloji hareketinin İnciliyse, onun haber bülteni daha sonra *CoEvolution Quarterly* halini alacak olan, *Whole Earth Catalog*'du. 1968'de Steward Brand tarafından kurulan *WEC* kısmen dergi, kısmen hayatta kalma kılavuzu, kısmen -pratik karşı kültürcüler için takas merkezi türünden- satış kataloğuydu. Brand açıkça hareketi seks, uyuşturucu ve rock and roll'dan uzaklaştırıp bisiklet, güneş panelleri ve gübre üreten tuvaletlere döndürmeye çalışıyordu. Karşı kültür içindeki büyük tartışma tüm toplumu değiştirmek için bir kişinin bilincini değiştirmenin yeterli olup olmayacağıysa, *WEC* hayat tarzınızı değiştirerek toplumu değiştirebileceğinizi savunarak konuyu değiştirmeye çalıştı. Her birimiz tek kişilik bir toplumuz ve eğer herkes, tercihen kırsal ya da yaban arazide, bağımsız, kendine yeter bir hayat tarzı benimserse, birey, toplum ve bütün gezegen daha iyi durumda olacaktı. Uzay Gemisi Dünya'nın mürettebatı için, her insan kendinden sorumludur.

Uygun teknoloji hareketinin kıtlık sonrası cephesi ve alternatif enerji kaynaklarına inancı 70'lerin petrol krizi ve ekonomik durgunluğundan sonra neredeyse yok oldu. Rüzgar gücü romantiklerini, yakıt pili girişimcilerini ve hidrojen ekonomisi gelecekçilerini bir araya getiren gerçek ama politik olarak marjinal bir alt

14. Buckminster Fuller, *Operating Manual for Spaceship Earth* (New York: Pocket Books, 1970).

kültür olarak yaşıyor. Ama uygun teknoloji arayışını kovalayan fikirler kültürümüzde iki ana biçimde muazzam etkiler ortaya koymaya devam eder. İlki teknolojiye düşkünlük, siber-punk, siber-komüniteryanizm ve siber-libertarizm dahil çeşitli biçimler alarak internete göç etti. Bu arada bireysel eylemle küresel farkındalığı bir araya getiren hippi uzay adamının kendine yeterlilik politikası, "Küresel düşün, yerel eyle" sloganının yardımına koştuğu yaygın bir çevreci tüketim formunda kültürümüze sızdı.

Uygun teknoloji hareketini motive eden fikirlerin çoğu doğmakta olan bilgi işlem dünyasında yankılandı. Artık "hacker etiği" diye bilinen şey 1950'lerde MIT'te öğrenciler arasında başladı ve ana ilkesi tüm kullanıcıların bilgisayarlara ve enformasyona kısıtlamasız erişim hakkıydı. Anarşist ve liberter esinli hacker etiği, teknokrasiyi karakterize eden uzmanlık kültü ve enformasyon temelli seçkinciliğe meydan okumanın bir yolu olarak merkezsizleşmiş bilgisayar ve enformasyona ulaşıma önem veriyordu. Kültür teorisyeni Andrew Ross'un dediği gibi, "hack'leme teknolojisi ve viral gerilla savaşı karşı kültürel fantezide daha önce Molotof kokteyline benzer bir yer işgal eder."[15]

Hadrware cephesinde, şirket kurucuları Steve Jobs ve Steve Wozniak'ın IBM ve Digital Electronics Corporation (DEC) tarafından kurulan şirketler, kurumlar, merkezi bilgisayar sistemine karşı kendilerini kasıtlı bir zıtlık içinde muhalif konumlandırırken, Apple bilgisayarları en başından beri uygun teknoloji güvenilirliğine sahiptir. Bu masif ve "kalpsiz, baskının mekanize beyinlerinin" tersine, kişisel bilgisayarların potansiyeli –dizüstü yayıncılıktan, internet ağına kadar– yıkıcı ve özgürleştirici gibi görünüyordu.

Whole Earth Catalog ile Brand tümüyle mutabıktı. Apple bilgisayarlarını devrimciler için ve devrim tarafından yapılan araç olarak gördü ve *WEC* Apple ile ilgili makaleleri odun sobasıyla ilgili olanların yanına taşıdı. 1985'te Brand dergisi Whole Earth Software'in yazar ve okurları için alternatif bir online forum ola-

15. Andrew Ross, "Hacking Away at the Counterculture," *Postmodern Culture*, 1, no. 1 (1990), http://infomotions.com/serials/pmc/pmc-vim-ross-hacking.txt.

rak WELL'i (Whole Earth 'Lectronic Link) kurdu. Online düşünen bir topluluk yaratmanın en erken girişimlerinden biri olan dergi ancak bir iki yıl gitti; fakat WELL, şimdi dünya çapında 10.000'in üzerinde üyesiyle *Salon* tarafından sahiplenildi.

Güzel bir ifadeyle, Ross 60'lar karşı kültür ve uygun teknoloji hareketinin çoğunun bir *folklor teknolojisi* etrafında şekillenseydi, 80'lerin sonu ve 90'larda doğan çeşidinin "*teknoloji folkloründe* – virtüel çevre ve posthuman bedenlerin veri zengini dünyasında hayatta kalmacılığın ve direnişin mitik başarısı– kök salacağına" dikkat çeker.[16] Birçok insanın düşlemeye devam ettiği gerçek anarşist toplumsal düzen, tüm toplumsal ilişkilerin gönüllü olduğu ve zorlayıcılığın olmadığı, her tür kural ve hiyerarşiden uzak durulan siber-uzaydadır.

Siber-libertercilik elektronik olarak aracılık edilen yaşam biçimlerine duyulan kendinden geçirici coşkuyla, uygun özgürlük, ekonomi ve toplum tanımlarıyla ilgili radikal liberter fikirlerin bir toplamıdır. Siber-liberter ideolojinin en net tanımı *Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age* adlı bir yayında bulunabilir: İlk 1994'te Esther Dyson, George Gilder George Keyworth ve Alvin Toffler'ın yazdığı kitabı takip eden çok sayıdaki versiyon internette dolaşmaktadır.

Siber-libertercilik ağırlıkla Toffler'ın teknolojik gelişimin dalga teorisine yaslanır. İlk dalga ekonomi, tarımsaldı ve merkezinde insan emeği vardı; ikinci dalga ekonomi ağır sanayi makineleri etrafında kurulmuştu. Doğmakta olan üçüncü dalga ekonomi bilgiye, özellikle de internete bağlı bilgisayarlarca yayılan bilgiye ithaf edilecekti. Kitle toplumu seri üretim, geniş devlet ve merkezi şirket bürokrasisi gerektiren bir ikinci dalga yaratımıydı. Enformasyon Çağında bürokrasinin idam fermanını imzalanıp kitle toplumu kısıtlamalarının dışında insan özgürlüğünün yaşanması için benzersiz fırsatlar yaratılarak kurumlar ve kültür "kitlesizleşmiş" hale gelecek.

Üçüncü dalga dünyasında topluluklar tamamen zorlayıcılıktan uzak olacak. İnternet Magna Carta'sının yazarlarının uygun bulduğu gibi "kimse geleceğin Üçüncü Dalga toplumlarının neye

16. A.g.e.

benzeyeceğini ya da 'kitlesizleşmenin' nihai olarak nereye varacağını bilemez. Bununla birlikte şurası kesindir ki siber-uzay coğrafi değil ortak ilgilerin birbirine bağladığı elektronik komşuluklar yaratmayı kolaylaştırarak yarının farklı toplumlarını birbirine kenetlemekte önemli bir rol oynayacaktır".[17]

Siber liberter ilkelerin bir başka etkili tanımı John Perry Barlow tarafından yazıldı.[18] Onun *Declaration of Independence of Cyberspace* kitabı şu ilanla başlar: "Sanayi Dünyası devletleri, etin ve çeliğin devlerini bıktırdınız, ben Siber-uzaydan, Aklın yeni yurdundan geliyorum. Sizden gelecek adına, bizi bir başımıza bırakan geçmişin hesabını soruyorum. Bizim aramızda hoş karşılanmazsınız. Bizim bir araya toplandığımız yerde sizin egemenliğiniz yok." Şöyle devam eder: "Kimliklerimizin bedeni yok, o yüzden, sizin tersinize, fiziki zorlamayla emir alınayız. Bizim yönetimimizin etikten, bilinçli kişisel çıkardan ve kamu yararından doğacağına inanırız. Kimliklerimiz sizin pek çok yetki alanınıza göre bölüştürülebilir. Bütün kurucu kültürlerimizin genel olarak kabul ettiği tek yasa Altın Kuraldır. O temelde özel çözümümüzü gerçekleştirebileceğimizi ümit ederiz. Ama sizin dayatmaya çalıştığınız çözümleri kabul edemeyiz."

Burada adeta bir dumanaltı kokusu varsa, Barlow'un Grateful Dead'in eski bir söz yazarı olmasındandır. Fakat Barlow internetin karşı kültürel olanaklarına meftun ilk eski hippi değildi. 1980'lerde Timothy Leary bilgisayarların bilinçliliği değiştirmede asli bir araç olarak LSD ile yer değiştirdiğini ilan etti. "Bilgisayarlar şimdiye kadar bildiğim en yıkıcı şeydir" diyordu.[19]

Bir zaman sonra, diyelim 1996'da internete giren herhangi biri için bu türden iddialar saçma görünür. İnternet ağının doğuşundan önce e-mail hesabı olan bizim gibiler için bile internetin bir zamanlar ne hoş bir yer olduğu pek hatırlanmaz. Haber grupları, ilan panoları ve mail listeleri –online toplumun mekanları– büyük

17. Esther Dyson vd., "Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age" (Ağustos, 1994), http://pff.org/publications/ecommerce/fn.2magnacarta.htm.
18. John Perry Barlow, "A Declaration of the Independence of Cyberspace" (1996), http://eff.org/~barlow/Declaration-Final.htm.
19. Timothy Leary, alıntının yapıldığı yer Scott Bukatman, *Terminal Identity: The Virtual Subject in Postmodern Science Fiction* (Durham, NC: Duke University Press, 1993), s. 139.

ölçüde özerk *idi*. Kaydolan insanlar belirli genel "internet etiği" kurallarına uymayı kabul ederdi ve kuralları çiğneyenler ya kendilerini silinmiş bulur ya da bir ateş sağanağı altında kalırlardı. Mutlak kuralların olmadığı bir dünya değildiyse bile, erken internet çok az bir hiyerarşi ya da zorlamanın olduğu, kesinlikle son derece özgür ve merkezsiz bir yerdi. Siber- liberter düş bu tarz sosyal etkileşimin bütün bir sosyoekonomik düzen için bir kalıp olarak hizmet edebileceğiydi.

Tamamen öngörülebilir nedenlerle geçen on yılın bu elektronik toplum vizyonuna teveccüh göstermediğini söylemek adil olur. Barlow "biz kimsenin susmaya ya da uymaya zorlanma korkusu olmadan, ne kadar acayip olduğuna bakılmaksızın inançlarını her yerde dile getirebileceği bir dünya yaratıyoruz"[20] diye ilan ettiği zaman, bazı insanların bu ifade özgürlüğünü *başka insanları zorlamak, taciz etmek ya da susturmak için* kullanabileceği aklına gelmiş gibi görünmüyor. Bu yüzden internet hızla "gerçek dünyada" varolan ırkçı, bağnaz ve cinsiyetçi gibi iğrenç insanlarla istila edildi; teamkiller, smacktard, cyberstalker* ve özel hayata sızmaya, kimlikleri çalmaya, eski sevgilisini ya da çalışma arkadaşını taciz etmeye hevesli ve genel olarak on-line başka insanların hayatlarını perişan eden öteki "mütecavizlerin" lafını bile etmiyoruz. Daha kötüsü bunu siber-uzayı böyle bir ütopya yaptığı farzedilen birçok özellikten –yasalar, bariyerler ya da sınırlar yok, hükümet ya da polis yok ve neredeyse mükemmel bir anonimlik– yararlanarak yapabilirler. Sonuç siber-uzayın Gresham yasasıyla doğrulanır: Kötü söz iyiyi kovar.

Bu tür şeyler *bazı* Net yönetişim türlerinin düzenli olabileceğine, en adanmış liberterleri bile ikna etmeye yeterli değilse, internetin spam'a batması ikna edici olabilir. 2003 ortalarına kadar spam (pornografi, ipotek fiyatları ve penis büyütme reklamları yapan istenmeyen e-mailler) küçük baş belalarından, hem kullanıcı hem

20. Barlow, "A Declaration of Independence of Cyberspace."

* Teamkiller: Bilgisayar oyununda rakip takım kazansın diye kendi takımına zarar veren, kalleş.
Smacktard: Çok konuştuğu için başkalarının deli muamelesi yaptığı kişi.
Cyberstalker: Siber dünyada birisini takip ederek taciz eden kimse. (ç.n.)

servis sağlayıcılar için büyük problemlere kadar gidiyordu. Kimi insanların bir günde binlerce talep almasıyla, birçok e-mail hesabı kullanım dışı duruma gelmişti. Bu arada tüm e-mail trafiğinin %60 ila 80'inin spam olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde Kongre anti spam kanunu geçirmek için hareketlendi.

Bir ürünü pazarlamanın çok ucuz ve kolay bir yolu olduğu için spam var olur. Bir milyon isim başına 500 Dolar gibi bir paraya bir mail listesi oluşturulabilir, bunun anlamı sadece 1/100.000 (eski moda junk mail için 1/100'e karşılık) bir geri dönüşün kârlı olabilmesidir. Siber-liberter vizyonun bir sapması olmasından ayrı olarak, spam gerçekte doğrudan onun ana ilkelerini takip eder. Toffler, Dyson, Barlow ve diğerlerinin ilgilendiği kadarıyla internetin bütün konusu sınırlanmamış, zorlama olmayan ifade özgürlüğüne –sadece *dahil* olması değil– *özel olarak* ekonomik ifade özgürlüğüne izin vermesidir. Elbette ne kadar çok spam gönderilirse o kadar etkisi azalır fakat spam aşırı yükü yalnızca spam'cıları çabalarını katlayıp aynı mesajdan daha da fazla göndermeye teşvik eder. Mükemmel bir dibe doğru yarış başlatılır ve spam'la tıkanmış bir internet siber-liberter vizyonun trajik sonu haline gelir.

Spam, çözülmesi kolay olmayan bir problemdir; fakat internet ayakta kalacaksa uğraşılması gerekecektir. Birçok liberter spam'ı sonlandıracak herhangi bir düzenlemeye internetin kısıtlanmamış özgürlüğünün altını oyacağı gerekçesiyle karşı çıkar. Bu yüzden teknolojik olmaktan çok sosyal olan temel yapısal probleme hitap etmede başarısız olsa bile, spam filtreleri ve güvenlik yamaları gibi son kullanıcıda teknolojik düzeltmeler peşinde koşmakta ısrar ederler. Bu onlara siber-liberterliğin, liberterliğin başka yerlerde de başarısız olmasıyla aynı nedenlerle, internette başarısız olduğu itirafını bir süreliğine savsaklama imkanı verir. Kısıtlanmamış özgürlük, barışı, aşkı ve anlayışı geliştirmez. Kapitalizmi de geliştirmez. Sadece Hobbesçu bir doğa durumu yaratır.

Üniversitedeyken Ottawa'nın kibarlaşmış, müsli-sonrası bir semtindeki markette poşet dolduran çocuk olarak çalıştım. Bunun sonucunda kocanın karısıyla, komşunun komşuyla sidik yarıştır-

dığı 80'lerin en bozguncu sosyal kavgalarının birinde ön saflarda bulundum. Kağıt mı olacak, plastik mi?

Çevre bilinçli dükkâncılar için gerçek bir ikilemdi. Kağıt torbaları seçin ve ağaçları öldürün. Plastiği seçin ve güneş süpernovaya gittiği zaman hâlâ kayak botlarının ve Twinkie keklerinin etrafında olması mukadder, doğada çözünmeyen poşetlerle çöp toplama bölgelerimizde dağlar oluşmasına katkıda bulunun. Kağıt plastik tartışması kısmen dükkâncılar plastiği tercih ettiği için kuvvetten düştü; kağıttan %70 daha hafifti, işe yarar sapı vardı, bulundurulması kolaydı ve evde pek çok kullanımı vardı. Fakat her şeyden fazla müşteriler hemen yunuslara zarar verilmemiş orkinos ve gölgede yetiştirilmiş kahve gibi daha moda konulara geçti.

Özel konular değişirken, bu genel program –küresel çevre problemleri için bireysel tüketici sorumluluğu– aynı kalır. Bu yeni tüketici bilincini özetleyen slogan "Küresel düşün, yerel eyle" dir ve bütün zamanların en başarılı kamusal farkındalık kampanyalarından biridir. Ne yazık ki ciddi geniş ölçekli çevre problemleriyle uğraşmanın bir mekanizması olarak tam bir fiyaskodur.

"Küresel düşün, yerel eyle"nin altını çizdiği şey çevre problemlerine neredeyse tamamen tüketici davranışlarının neden olduğu inancıdır. Aslında en güncel tüketim karşıtlığı ve reklam karşıtı hareketlerin altını kazırsanız, onların gerçekten çevreciliğin kılık değiştirmiş biçimleri olduğunu bulursunuz. Sonuç olarak çevre problemlerine tercih edilen çözümler, doğru tüketimcilik için karşı kültürel önerilere çok benzer: Ahlaki eğitim yoluyla bireysel sorumluluk ve aydınlanmış hayat tarzı seçimleri yoluyla bireysel eylem. Bir ağaç dik, bisiklete bin, mutfak artıklarını kompost gübre yap ve dünyayı koru.

Bu düşünce tarzının ideali Vancouver'deki THS (Total Home Environment'in kısaltılmışı) mağazasında bulunabilir. Burada çevre bilinçli dükkâncılar organik yün minderler ve yorganlar, sürdürülebilir bambu yer döşemeleri ve kazanılmış çamdan masalar ve gardıroplar bulabilir. Fiyatlar ucuz değildir; ama doğada çözünebilir golf toplarının bilişsel uyumsuzluğunu atlayabilirseniz, 2500 doların altında masa ve gardırop takımına sahip olabilirsiniz. Sıfırı

tükettiğinizi hissediyor ama hâlâ gezegen için bir parça bir şey yapmak istiyorsanız, sadece 8,99 dolara 180'lik bir kutu organik kulak çubuğu alabilirsiniz.

Kuşkusuz zengin ve cam sıkılmışların eko-gösterişleriyle alay etmek kolaydır; fakat çevre dostu tüketimciliğin günümüz çevresel karşı kültürünün zihinlerini ve cüzdanlarını ele geçirmesinin ölçüsünü abartmak zordur. *Adbusters* artık spor ayakkabılar satıyor olabilir fakat bu parti için gecikmiş bir yoldur. Seattle'ın Sustainable Sytle Foundation'u[21] (sloganları "Güzel görün, iyi yaşa, iyi şeyler yap") 1998'de kâr amacı gütmeyen bir örgüt olarak kuruldu. "işte, evde ve oyunda benzersiz tarzları yoluyla kendilerini ifade ederken, dünyada pozitif sosyal ve çevresel değişiklikler yapabilsinler diye profesyonellerin ve müşterilerin şimdiki ve gelecekteki tarzlarına eğitim, destek ve ilham vermeye" yardım etmeyi amaçlıyordu. Modada çevresel sürdürülebilirliğin nasıl geliştirileceğine dair önerileri arasında Sustainable Style Foundation insanların mümkün olduğu kadar yerel olarak el yapımı giysi ve ayakkabılar almasını öneriyordu.

Kurum yiyecek ve lokanta işinde ürünlerin organik ve yerel olarak tedarik edilmiş olmasında da ısrarcıydı. Bu fikir 1989'da Paris'te Uluslararası fast food (ya da Fransızların dediği gibi *la malbouffe*) belasıyla mücadele için faaliyete geçen "yavaş yemek" hareketinden uyarlanmıştı. Hippi ve yuppi ideallerinin yakınlaşmasının daha mükemmel bir örneğini bulmak zor olacaktır. Resmi olarak International Movement for the Defence of and the Right to Pleasure olarak bilinen yavaş yemek manifestosu şunları ilan eder:

> Endüstriyel medeniyetin alametleri altında başlayan ve gelişen yüzyılımız. önce makineleri icat etti sonra onu hayat modeli olarak aldı. Hızın kölesi olduk ve aynı sinsi virüse yakalandık: Hızlı hayat, alışkanlıklarımızı bozar, evimizin mahremiyetine sızar ve bizi Fast Food yemeye zorlar... Tatlı maddi zevklere sıkı bir savunma, evrensel Hızlı Hayat çılgınlığına karşı koymanın yegane yoludur. Belki garanti edilmiş duyusal zevklerin ve yavaş, uzun süren lezzetlerin uygun dozları, bizi verimlilik için çılgınlık yanlışını yapan çoğunluğun bulaşmasından koruyabilir. Bizim savunmamız masada *Yavaş Yemek* ile başlamalı. Bölgesel mutfakların tadını ve

21. Sustainable Style Foundation, http://www.sustainablestyle.org/.

kokusunu yeniden keşfedelim ve Fast Food'un alçaltıcı etkilerini akhmızdan defedelim. *Hızlı Hayat* üretkenlik adına varoluş tarzımızı değiştirdi; çevremizi ve coğrafyamızı tehdit ediyor. O yüzden *Yavaş Yemek* artık yegane gerçek ilerici cevaptır.[22]

Dünyanın sıcak, terletici yerlerinde aşılama yapmak için Barış Gönüllüleri'ne katılmayı unutun gitsin. Bir Michelin Rehberi alıp Aix-en-Provence ya da Tuscany'e yönelmek sizin için daha iyi. Ne de olsa yavaş yemek modern medeniyetin rahatsızlıklarına *yegane* ilerici cevaptır. İyi yaşamak hâlâ en iyi intikam olsa bile, iyi yemek en ilerici politika gibi görünüyor.

Bununla birlikte Kanada'da yavaş yemek ilkeleri oldukça farklı bir satış olduğunu kanıtladı. Bunun nedeni, ülkenin çoğunda tarım sezonunun dört beş aydan uzun sürmemesidir. Bu yüzden yerel olarak tedarik edilen Kanada mutfağında taze sebze yokluğu oldukça hissedilir. Bir Calgary mutfak ustası kurutulmuş et ve yulaf lapasıyla idare etmek ya da yavaş yemek ilkelerini terk etmek arasında bir seçimle yüz yüze geldiğinde zekice bir çözüm buldu: Bütün mutfak okulunu sezon dışında Fransa'nın güneyine taşıdı. Bu şekilde tüm ürünlerin yerel olarak tedarik edilmesi gerekliliğine saygı gösterirken, güzel Fransız mutfağının tadını çıkarmaya devam edebiliyordu. "Bu basitlikle ilgili bir şey" diyor. "Yediğiniz yiyeceğin nereden geldiğini bilmekle ilgili bir şey."[23] Yakınlarda Aigues-Vives'nin köyünde bir ev ve çiftliğin satış dükkânına gidebileceği bir bisiklet satın aldı.

Dünyayı korumanın bu kadar *renkli* olabileceğini kim tahmin ederdi?

Bir düşünme deneyi olarak Kuzey Amerika'daki herhangi bir büyük şehri alın ve kendinize birkaç soru sorun: Nerede yerel olarak dikilmiş giysiler ve elde yapılmış ayakkabılar bulmam muhtemeldir? Organik ürüne ne kadar ödeyeceğimi umabilirim? Ne tür lokantalar malzemelerinin çoğunu mümkün olduğu kadar yerel tedarik eder? Bunlar son derece pahalı önerilerdir ve şehrin en

22. International Movement for the Defense of and the Right to Pleasure, "Slow Food Manifesto," Carlo Petrini, içinde, *Slow Food* (New York: Columbia University Press, 2003).
23. Kate Zimmerman, "Les Trois Églantines Do France," *National Post*, 13 Eylül 2003.

lüks kısmı (muhtemelen üniversitelerin yakını) hariç hiçbir yerde bu hizmetleri bulamazsınız. İnsan çevreci tüketim bilinci sanılan şeyin, sadece isyancı tüketimciliğin bir başka formu olup olmadığını merak etmeye başlıyor. Toplumumuzun en iyi niyetli ve çevresel bilince sahip vatandaşlarının, anlamlı politik eylemi oluşturan şeyle ilgili böyle bencil ve nefsine düşkün bir kavrama sahip olduğu yerde nasıl bir tavır alırdık?

"Küresel düşün, yerel eyle" ile altı çizilen Uzay Gemisi Dünya zihniyeti, çevre teorisyeni Peter van Wyck'in "dışarıya hareket" dediği şeyin bir değişkesidir sadece.[24] Amaç ya büyük bir makine olarak (uzay gemisi hipotezindeki gibi) ya da tek bir işlevsel organizma olarak (Gaia hipotezindeki gibi) bütünlüğü içinde gezegenle alakadar olmaktır. Bu oldukça retorik bir çağrıdır; bizi dünya ekolojisinin her cephesinin iç içe geçmişlik ve karşılıklı bağımlılığını değerlendirmeye teşvik eder. Ama dışarıya hareketin aldatıcı bir küresel insan toplumu duygusu aşılama etkisi de vardır. Bu, kültürdeki, politik ve ekonomik iktidardaki, kurumlardaki devasa farkları önemsiz gibi gösterir ve çevresel hasar ve bozulmaya neden olmada ve hafifletmede her birinin oynadığı farklı rolleri maskeler. Bu durum, insanları yalnızca çok büyük ölçekte ("küresel düşün") ya da çok küçük ("yerel eyle") ölçekte düşünmeye teşvik ederek, orta seviyede ulusal politik ve ekonomik kurumlardan uzak durmaya götürür. Bu, talihsizliktir; çünkü burası bütün eylemlerin olduğu yerdir.

"Dışarıya hareket"in en radikal düzleyici çeşidi "derin ekoloji" olarak bilinen çevre hareketidir. 1972 yılında Arne Naess adlı Norveçli felsefeci tarafından başlatılan derin ekoloji eko-merkezcilik ilkesi üzerine temellenir. Tüm hayat formlarının kullanımlarından ya da insan için değerlerinden bağımsız, içkin bir değeri vardır. Dünyadaki bütün hayat karşılıklı bir bağımlılık ağının bir parçasıdır ve insanlar hayat ağının tamamlayıcı bir parçası olsalar da diğer türlerden daha önemli değildir. Bu yüzden insanların, hayati

24. Peter van Wyck, *Primitives in the Wilderness: Deep Ecology and the Missing Human Subject* (Albany: SUNY Press, 1997), s. 25.

ihtiyaçlarını tatmin etmek hariç, dünyadaki hayatın zenginliğini ve çeşitliliğini azaltmaya hakkı yoktur.

Derin ekoloji bugünkü sistemde reform yapılmasını isteyen anaakım çevreciliği reddetmekle kalmaz (Bookchin ve başkalarının ileri sürdüğü), problemlerimizin yalnızca kitle toplumunun otoriter, teknokratik hiyerarşisinden kaynaklandığı fikrini de reddeder. Çevresel sorunlarımızın nedeni olarak insanların insanlar üzerinde teknoloji yoluyla hakimiyet kurması görüldüğü ölçüde, bu sırf *sosyal* bir eleştiri olarak reddedilir. Derin ekolojistler çevreciliğin "reformist" özelliğinin parçası olduğu için sosyal problemlerle özel olarak ilgilenmez. Gerçek sorun insanların insanlar üzerinde hakimiyet kurması değil, insanların *doğa* üzerinde hakimiyet kurmasıdır.

Kaynakları tüketme ve *kirlilik* gibi "sığ" çevrecilik tarafından dikkat çekilen mesel eler bile sadece daha derin problemin semptomlarıdır. Doğal çevreyi yağmalamamız medeniyetimizin doğal dünyayla temelden çarpık bir ilişkiye dayandığını gösterir. Doğayı bir hakimiyet, manipülasyon ve kontrol konusu olarak görürüz. Bu bakımdan "dış doğaya" karşı tavrımız kitle toplumunu karakterize eden "iç dünya"ya karşı tavrımızın bir yansımasıdır. Doğaya hakim olma ve benliği bastırma aynı madalyonun öteki yüzüdür.

Sonuç olarak karşı kültürel teorisyenler derin ekoloji projesini, on yıllarca psişik özgürleşme için esas itibariyle içteki mücadelenin dıştaki tezahürü olarak gördü. İnsan medeniyetinin çevreyi sömürdüğü ekolojik baskı, tam da medeniyetin içgüdüsel enerjimizi sömürdüğü psikolojik baskıya paraleldir. Kirlilik bu gerilimin dış, nevrozlarsa iç tezahürüdür. Sessiz bahar (Silent Spring) ve Vietnam Savaşı'nın kökeni aynıdır ve er geç kırılma noktasına ulaşmalıdır. Gelecek "doğa devrimi" hem iç hem dış dünyanın kurtuluşuna götürecektir. Devrim olduğunda ve biz nihayet süperegonun baskısından kendimizi kurtardığımızda, doğaya hakim olma itkimiz basitçe yok olacak. Bu olduğunda artık, kilisede şimdiki "kedi gibi yavrulamayın" şarkısıyla görevlendirmek zorunda olmamızdan başka, çevre yasaları ve düzenlemeleri dayatmaya ihtiyacımız kalmayacak. Kimsenin aklına doğal çevreyi yağmalamak gelmeyecek.

Yaklaşan ekolojik kıyamet korkusu ya da "bastırılanın geri dönüşü" kültürümüzdeki en zengin kaygı damarlarından istifade eder. *Day of Animals* gibi 70'lerin filmlerinde seyirci bedeli ödeme zamanının eli kulağında olduğu iddiasıyla korkutulur. Hatta Gary Larson'ın her yerdeki *Far Side* karikatürleri, doğal dünyayla ilişkimizin, esas itibariyle, derin paranoid vizyonunu dile getirir. Larson'ın bakış açısında hayvanlar sadece zamanlarını kolluyor, isimler alıyor, karşı saldırıya geçmeyi bekliyorlar.

O zaman bizim tek seçeneğimiz insan merkezci olmayan bir biyosferik eşitlikçiliği kollayan, bütünüyle yeni bir çevre bilincini benimsemektir. İnsanlar gezegen ve kaynakları üzerinde ayrıcalık iddiası olmayan, milyonlarca türden yalnızca biri olduklarını kabul etmek zorundadır. Bütün öteki türlerin bizden ahlaki alacakları vardır ve bizim gelişmemizi insani olmayan hayatın önüne koymaya hakkımız yoktur. Dünyaya müdahale etme ve sömürüdeki şimdiki seviyemiz aşırıdır ve durmadan kötüye gitmektedir ve derin ekoloji perspektifinden, her birimizin durumu geri döndürmek için gerekli adımları atma zorunluluğumuz vardır.

Geçtiğimiz birkaç on yıldır derin ekolojinin güçlü kuralcı programını sağlam entelektüel dayanaklara kavuşturmak için çok sayıda, muhtelif başarı seviyeleri yakalamış girişim oldu. Örneğin sistem teorisi ve sibernetik, insan hayatını yiyecek, ürün ve hizmet açısından kendine yeterli ve sürdürülebilir bölgelere, özellikle de sulak bölgelere göre düzenleme programı olan biyo-bölgecilik çeşitlerine destek için kullanıldı. Ekolojik eşitlikçilik ve içgüdüsel değerlerin altında yatan ilkeleri ayrıntılandırmak için, Bill Deval ve George Sessions 1985'te *Deep Ecology* kitabını yayınladı. Yazarlarınca "düşünmeye davet"[25] olarak nitelenen kitap çok çeşitli geleneklere başvuruyordu; Zen Budizm, süreç felsefesi, Alman Romantizmi, Jungcu psikanaliz ve edebi yapısöküm. Van Wyck'in dediği gibi kitap "daha çok New Age Bartlett Alıntılar Kitabı gibi okunuyor"[26] ve derin ekoloji hareketi basit bir dünyayı sevmek ve ilgilenmek öğüdünün kökünde kalıyor.

25. Bill Devall ve George Sessions, *Deep Ecology* (Salt Lake City, UT: G. M. Smith, 1995).
26. van Wyck, *Primitives in the Wilderness*, s. 40.

Bu "tüm ihtiyaç duyduğun şey sevgidir" bilinç yükseltmesinin altında, derin ekoloji hareketinin kötü ve belirgin dar görüşlü yanı vardır. Derin ekolojiden etkilenen birçok aktivist grubu, insanların pan ekolojik gelişme şartlarını organize etme görevi vardır ve bu amaca ulaşmak için şiddet kullanmaktan kaçınmazlar fikrini ciddiye aldı. Bu grupların en münakaşacılarından biri Earth First!'dür ve armalarındaki çağrı "Pleistosene'e [Buzul Çağı] dön"dür. "İngiliz anahtarı" taktikleri sırf itaatsizliği aşar ve ağaçların çivilenmesi, yollara zarar verme ve yol yapım araçlarını etkisiz hale getirmeyi içerir. Yakın yıllarda Earth Liberation Front adlı benzer bir grup kat mülkiyeti inşaat sitelerini ateşe vererek, biyoteknoloji araştırma tesislerini tahrip ederek ve SUV bayilerini yakarak oldukça kötü bir nam kazandı.

Derin ekolojideki dar görüşlü unsurlar "dışarıya hareket"in homojenleştirici ve düzleyici mantığında içkindir. Geriye adım atıp bir bütün olarak dünyanın işleyişini gözümüzün önüne getirince, çevreye tehditler ya mekanik ya biyolojik bozukluk –ya uzay gemisi bozulur ya gezegendeki canlılar hastalanır– olarak yeniden kavranır. İnsanın biyolojik bir anormallik, yeryüzünde ona dokunan her şeyi tahrip edene ya da öldürene kadar durmayacak olan bir virüs ya da parazit olduğu şüphesi hızla kök salar. *Matrix*'teki bir sahneyi hatırlayın; Ajan Smith yakalanan Morpheus'u sorguya çeker ve Smith insandan temel şikayetini ortaya serer. Smith insanların gezegendeki diğer memelilerin tersine, çevreleriyle bir denge kurmaktan aciz olduklarını iddia eder. Onlar her doğal kaynağı tüketene kadar çoğalırlar, sonra bir virüs ya da kanser gibi başka bir bölgeye sıçrarlar.

Bu sahnede şaşırtıcı olan şey, doğadan asli ayrılmamızın popüler anlayışlarıyla çok uyum içinde olması ve Ajan Smith ve diğer makinelerin yaptığı şeyi teşvik etmeye çok sempati duymasıdır. *The Matrix*'teki gerçek kötü karakterin insan olduğu önermesi. 2003'te genişleyen *Matrix* evreninin parçası olarak yayınlanan bir seri animasyon kısa film olan *The Animatrix*'te çok daha incelikle verilir. "İkinci Uyanış Bölüm I ve II" adlı kısımlar insan ve makineler arasındaki savaşın fiilen nasıl başladığının arka planını, niçin

uzaya gitmeyi tercih ettiğimizi anlatır; Matrix'teki nihai köleliğimizin ayrıntılarını verir.

Daha bağdaştırıcı anlatı Kitle Toplumuna rastlayan İnsanın Düşüşü'dür. Temel gösteriş ve yozlaşmamızla paralel olarak, insanlar Tanrı rolü oynamaya karar verdi. Biz makineleri bize hizmet etsin diye kendi imajımızda yaptık; makineler sadık ve katışıksızken, insanlar bu "garip ve çoğalan memeliler"[27] olmayı sürdürdü. İç savaş makinelere medeni hakları vermeyi reddettiğimizde başladı, bir yanda makinelerin kamusal linci, diğer tarafta "milyonluk makine yürüyüşünü" destekleyen insanlar. Sonunda makineler Zero/One ("Zion", anladınız mı?) adlı vaat edilmiş ülkeye sürgüne yollandı; orada zenginleştiler ve sonunda Birleşmiş Milletler'e girmek için talepte bulundular. Bir kez daha reddedildiler, makineler sonunda karşı koydular ve gökyüzünün yok edilmesi insanoğlunun makine problemine bir "nihai çözüm" denemesi olarak tanımlandı. Ancak o zaman makineler hayatta kalmak için insanları köleleştirmeye zorladılar ve yine de insanları tercih ettikleri psikolojik çevrede tutmak için Matrix'i tesis ederek mümkün olduğunca dostça-davrandılar.

Bütün hikâye bir derin ekoloji alegorisidir. İnsan teknokratik sistemi o kadar merhametsizce faşisttir ki kendi makinelerini bile baskı altına alır, onlara, siyahlara, Yahudilere, kadınlara, gay'lere ve diğer bütün uyumsuz tehditlere davrandığı gibi davranır. Hegemonyasını sürdürmek için gökyüzünü yok edip, dünyadaki hayatı imkansız hale getirerek doğayla savaşmaya bile istekli olur. Makinelerin isyanı, o zaman, fiilen *faşist karşıtıdır*, insanın sürekli tecavüzlerine karşı kendi ekolojik nişlerinin sınırlarını çizmek için mücadele ederler. Makinelerin problemi çözme yolu insanları öldürmek değil, onları Matrix'e yerleştirmek ve artık bir tehdit oluşturmasınlar diye bilinçlerini değiştirmektir.

Makineler gibi Earth First!çüler de kendilerini özünde devrimci bir mücadele biçimini benimsemiş iyi adamlar, karşı kültürel isyancılar olarak görür. Bu bakış açısına göre, sistemin temel man-

27. Andy Wachowski ve Larry Wachowski, yazarlar ve prodüktörler; Mahiro Maeda, yönetmen, "The Second Renaissance Parts I and II," *Animatrix* [animated video] (Warner Bros. 2003).

tığıyla bütün köprüleri atmadan çevre problemini çözmenin yolu yoktur. Bilincin toptan dönüşümünden başka yol yoktur. Ama bu görüşün doğal sonucu, sistemin temel mantığını bozmayan herhangi bir reformun çevre problemine ciddi bir çözümü temsil edemeyeceği kanaatidir. Ve burada karşı kültür fikri büsbütün ters etki yapar hale gelir.

"Derin" bir ekolojiye ihtiyacımız olduğu önermesi "sığ" ekolojide bir şeylerin yanlış olduğunu ima eder. Fark nedir? Sığ ekoloji çevresel bozulmaya temel olarak güdü problemlerinin bir sonucu olarak bakar. İnsanlar ve şirketler ne zaman bir güdü olmasa kirletirler. Sonunda bedeli ödesek bile, bir mahkûm ikilemine kapıldığımız için kimse durmayacaktır. Bu yüzden çözüm "kirleten öder" ilkesini evrenselleştirmektir. Kuşkusuz bu çevresel bozulma problemine "sadece kurumsal" bir çözümdür. Bu itibarla bu en çevreci aktivistler ve her derin ekolojist için nefret edilen bir şeydir. Sonuç olarak aktivistler çok sık kendilerini reformların "sistemin mantığına" inandığı ve bu yüzden bir sistem içine alma girişimi olduğu gerekçesiyle, fiilen çevreyi iyileştirecek reformlara *karşı çıkarken* bulurlar.

Örneğin pazarlanabilir kirlilik izinlerini (Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk olarak Bush yönetimince uygulamaya konan sülfür dioksit izin sistemi gibi) ele alalım. Altta yatan fikir basittir. Atmosfer kirliliği en başta bir dışsallık problemidir. Çöpleri başımdan atmak istersem, hemen komşumun bahçesine boşaltamam. Onun kendi arazisi olduğundan çöp boşaltma hakkı için beni sorumlu tutabilir ya da doğrudan karşı koyar. Başka bir deyişle mülkiyet hakkı sistemi onu korur. O yüzden farz edelim ki çöpü komşumun bahçesine boşaltmak yerine onu yakmaya karar verdim. Bu komşumun penceresinden giren kalın, keskin bir dumana neden olur. Ama bu durumda bana karşı eyleme geçmede çaresizdir. Çünkü atmosfer onun değildir, onun hava sahasını kirletme ayrıcalığı için beni sorumlu tutamaz, planlarımı veto da edemez. Bu yüzden duman, ekonomistlerin "negatif dışsallık" dediği şeyi yaratır -üçüncü tarafa dayatılan karşılığı ödenmemiş bir bedel.

Arazinin, evlerin, arabaların ve öteki maddi mensucat mallarının koruyuculuğunu sağlamada son derece iyi bir iş gören mülkiyet hakları sistemi, atmosferin ya da geniş alana yayılan suların ya da pratikte ayrılamayan ve kontrol edilemeyen öteki malların korunmasında son derece kötü bir iş görür. Bu yüzden mülkiyet sistemi belli tipteki negatif dışsallıkları kontrol etmede başarısızdır, bireylerin herhangi bir ücret ödemeden bedeli bir başkasına dayatmasına izin verir. Herkes bunu yaptığında, bir mahkûm ikilemi ya da "ortak trajediye" yol açar.

Bu nedenle bu dünyada o kadar çok sığır ve o kadar az bufalo var. Ve bu nedenle artık süpermarkette morina yok. Bir balık çiftliği sahibinin çok fazla balığını öldürmek gibi bir güdüsü yoktur. dışarı çıkardığı her bir balık kendi kişisel stoğunu azaltır ve böylelikle kendi gelecek gelirini düşürür. Öte yandan açık deniz balıkçılığıyla üreme stoğundaki bir azalma neredeyse saf bir dışsallıktır. Bedelin çoğu gelecek yıllarda daha az yakalayacak olan diğer balıkçılara aktarılır. Ama balıkçıların çoğu birbirine bunu yaptığında, sonuç kimsenin bir şey yakalayamaması olur. Yine kimsenin balık tutmaktan uzak durmak için herhangi bir bireysel güdüsü yoktur. Başkalarını aynı şeyi yapmaya zorlayan herhangi bir düzenlemenin yokluğunda kendi avını kısıtlamak, sadece bu yıl *ve* gelecek yıllarda (ikincisi başkaları tarafından aşırı avlanmanın bir sonucu olarak) daha az avlayacağınız anlamına gelir.

Bu gibi durumlarda yegane çözüm düzenlemedir. Balık durumunda hükümetler genellikle her balıkçının avlayabileceği balık miktarını sınırlayan bir kota sistemi dayatır. Bu balık stokları tek bir ülkenin karasularında olduğunda oldukça işe yarar (balıkçılar her yıl kotaları için saç saça baş başa girseler de). Stoklar birkaç ülkenin karasularında ya da uluslararası sularda gezinirse, problem çözümsüz olur. Çoğu kez stokları tamamen yok edecek dibe doğru yarış başlar. Bu morinaya olan şeydir.

Bununla birlikte atmosfer kirliliği durumunda düzenleyici çözümler biraz daha az başarılı oldu. Kirleticilerin anında yasaklanabildiği yerde gerçek bir problem yoktur. Örneğin sadece kurşunlu benzin satışının yasaklanmasıyla atmosferdeki kurşun neredeyse

tamamen ortadan kaldırıldı. Kurşun bir benzin katkısı olduğu için onu kullanmadan benzin üretimi (görece) kolaydır. Ama başka kirleticiler karışımdan o kadar kolay uzaklaştırılamaz. Arabaları istiyorsanız, belli bir miktar nitrojen oksite katlanmaya hazır olmalısınız. Çöplerden kurtulmak istiyorsanız, atık sahaları ya da yakma fırınlarına katlanmaya hazır olmalısınız.

Burada problem özel bir kirleticinin üretilmesi değil, üretilmesinin *çok fazla* olmasıdır. Problem yaptıklarını topluma dayatan kullanıcıların bütün bedeli ödemek zorunda olmamasıdır. Düğmeyi çevirdiğimde elektrik faturam yükselir; para jeneratörü çalıştıran kömüre, orada çalışanların ücretlerine, onu dağıtan hatların bakımına vs gider. Fakat kömürün kirliliğiyle astımı alevlenenlerin tedavisi için ya da artan iklim değişiklikleri yüzünden ekini bozulan çiftçi için ödeme yapmak zorunda değilim. Sonuç olarak bütün bedel "içselleştirilirse" ya da ödeyeceğim fiyata eklenirse, daha elektrik kullanmaya son veririm.

Pazarlanabilir kirlilik izni bu problemi çok ince bir şekilde çözer. Önce özel bir kirlilik türünün topluma toplam maliyetin ne kadar olduğu tahmini yapılır. Sonra sanayiye üretimi sürdürmek için, verili bir emisyon miktarını üretmeye müsaade eden izin belgelerini satın alarak, bunu ödemesi gerektiği söylenir. Sonuç olarak bir firma için üretimi kısmak emisyon haklarını satın almaktan daha uygun maliyetliyse, öyle yapacaktır. Kirlilik önleyici aygıtlar onun için daha uygun maliyetliyse, bunu yapacaktır. Ayrıca izinler, bir kez satın alındığında, yeniden satılabilir. Bu "en kirli" oyuncuları piyasanın dışına itecek rekabet baskısı yaratır. Bir firma verili bir emisyon miktarıyla 1.000 dolar değerinde mal üretebilir, bir başkası yalnızca 500 dolar değer üretebilir; o zaman ilki izinler için ikincisinden daha fazla ödemeye istekli olacaktır. Büyük bir sanayi ya da küçük bir üretici olup olmaması sorun değildir, izinleri alma istekliliği belli bir nicelikte kirlilik üretilirken firmanın ne kadar değer ekleyebileceğine bağlı olacaktır. Böylelikle pazarlanabilir kirlilik izni sistemi, otomatik olarak temiz üretimi ödüllendiren bir mekanizma yaratır.

Bu açık yararlara rağmen pazarlanabilir izin sistemi çevreciler arasında çok soğuk karşılandı (ve başkalarının yanı sıra Greenpace tarafından güçlü bir biçimde karşı çıkıldı). Aslında problem kirlilik izinlerinin CEO'ları doğaya karşı tavırlarını yeniden değerlendirmeye ya da yalnızca kâr peşinde koşmayı bırakmaya zorlamamasıdır. Birçok çevrecinin gözünde onlar "doğanın metalaştırılmasını" temsil ederler. Ayrıca bu sistem kirliliğin hepten kaldırılmasından çok uygun bir kirlilik seviyesini tutturmaya yönelik olduğundan, birçok çevreci yanlış mesaj verdiklerinden kaygılanır -zengin olduğunuz ve ayrıcalık satın alabildiğiniz sürece kirlilik sorun değil. Çoğu da insanların elektrik faturasının kabarması yüzünden değil de erdemden enerjiyi korumaları gerektiği düşünür.

Şirketler tarafında erdemli kendini kısıtlama ya da tüketiciler tarafında enerji tasarrufunun kirlilik problemine her çözümün parçası olması gerektiği fikri önemli bir kafa karışıklığına dayanır. Her zaman enerji tasarrufuna kafayı takmamız, sadece fiyatın çok düşük olduğuna bir işarettir. Ne de olsa devlet kahve çekirdeğini ya da molibdeni ya da araba camı yıkama sıvısını ya da her gün tükettiğimiz başka malları korumayı bize tembihlemek zorunda değildir. Niçin değil? Çünkü bu malları tükettiğimiz zaman ödediğimiz fiyat, tüketimimizin topluma dayattığı tam bedeli aşağı yukarı yansıtır. Başka bir deyişle fiyat seviyesi doğru olduğunda, tasarrufu teşvik etmeye lüzum yoktur. Çok fazla kahve içmek istersem ve bunun tam fiyatını ödemeye gönüllüysem, bu kararımdan kimse zarar görmez. Kaynaklar ihtiyacı olanlara ya da onu daha çok isteyenlere, değiş tokuşta onlar için en fazlayı vermeye istekli olanlara akacaktır. Olması gereken budur. Devletin elektrik olayındaki gibi tasarrufu teşvik etme ihtiyacı hissetmesi, fiyatın daha yüksek olması gerektiğinin kanıtıdır. İdeal bir dünyada enerjiyi hiç tasarruf etmemiz gerekmeyecek, sadece onun için çok yüksek miktarlar ödememiz gerekecek.

Burada altta yatan vizyon "eğlendikçe öde" toplumu denebilecek şeylerden biridir. Elverişli olduğu kadarıyla bütün dışsallıklar içselleştirilmelidir. İstediğiniz şeyi yapabilmeli, hoşlandığımız gibi yaşayabilmeli ve istediğiniz kadar çok birey olabilmelisiniz fakat

sizin seçiminizle yük olduğunuz birine tam telafiyi sağlamaya hazır olmalısınız. Gününün dört saati sizin saçınızı kesmeye giden insana ya da sabah kruvasanınızı yapacak unu yetiştiren insana ödeme yapmak zorundasınız. Fakat siz trafiğin yoğun olduğu saatlerde araba kullanmaya karar verdiğiniz için işe gidişi biraz daha uzun hale gelen birisine ya da yerel yığındaki sizin çöpünüzden akanlarla bitkilere verdiği sular kirlenen çiftçiye de ödeme yapmak zorunda olmalısınız.

"Ya yoksullar; ödeyemeyecek durumda olanlar?" karşılığı kaçınılmaz olarak gelir. Bu ciddi bir kaygıdır; fakat bu bağlamda yanlış yerdedir. Yoksulların ısısı kış ortasında kesilmesin diye *herkese* ucuz enerji vermek, dağ gibi israfa davetiyedir. Yoksulun elektrik ocağını ısıtmaya harcanan her bir dolar için zenginin jakuzisini ısıtmaya on dolar harcanacaktır. Benzer olarak kimilerinin evsiz kalmamasını sağlamak için herkese ucuz kiralık vermek, yoksullara bir fayda sağlamanın utanç verici şekilde etkisiz bir yoludur. Yoksulluk meselesine hitap etmenin doğru yolu gelir desteği, emek piyasası politikaları ve hedeflenmiş faydalardan geçer.

Başka bir deyişle her bağlantı, iyi bağlantı değildir. Çevre problemlerine çözümlerin önünü kesmek için gelir dağılımıyla ilgili kaygıları kullanmak tamamen yararsızdır. Zengin ya da yoksul olduğuna bakılmaksızın kirleten ödemelidir; çünkü öderlerse artık kirletmeyeceklerdir. Bu sığ çevrecilik olabilir; ama aynı zamanda *etkili* çevreciliktir. Her çevre problemini kazıyın, yüzeyin altında kolektif bir eylem problemi bulursunuz. Mahkûm ikilemi ve halk tabakasının trajedisi size niçin gezegeni tahrip ettiğimizle ilgili bilmeniz gereken her şeyi söyler. Ama çevrecilerden duyacağınız şeylerden bunu asla öğrenemezsiniz. Çevre düzenlemelerinin verimlilik etkisine odaklanmak yerine, duyduğumuz sadece yeniden ısıtılmış karşı kültürel mitolojidir, ekolojik kılıkta kitle toplumu eleştirisidir.

Sonuç

Karşı kültür mitinin son yarım yüzyıldır politik bilinç üzerindeki gücü Nazi Almanyasınca Batı medeniyetine yaşatılan büyük travmaya nihai bir vasiyetnamedir. Holocaust'dan sonra, daha önce sanatçı ve romantikler arasında yaygın uyumluluktan ılımlı hoşlanmama hali, düzenlilik ve öngörülebilirliğin kokusu bile olan herhangi bir şeyden aşırı iğrenme içine pompalandı. Uyumluluk büyük bir günah statüsüne yükseltildi ve kitle toplumu modern distopyanın hakim imgesi haline geldi. Yüzyılın başında doğal olarak insanların şampiyonu olarak ortaya çıkanların çoğu, giderek tam da aynı insanların korkusu –kalplerinde bulunduğu varsayılan gizli şiddet ve zalimlik potansiyeli korkusu– haline geldi. İlerici sol için yara daha da derindi. Çoğu yalnızca faşizmden değil *toplumun*

kendisinden de korkuyordu. Sol toplumsal normlar (görgü kuralları dahil), yasalar ve organizasyonun bürokratik formları gibi sosyal organizasyonun temel yapı taşlarının çoğuna inanmamaya başladı. Ama bu temel taşlar olmaksızın insanlar arasında geniş ölçekli işbirliği organize etmek hiç mümkün değildir.

Alevlenen uyumluluk korkusu birçok ilerici grup için bu yapı taşlarının etkili kullanımını ya sistem içine çekilme ya da ürpertici faşizmle ilgili kışkırtılan korkular yüzünden, neredeyse imkansız hale getirdi. Sonuç olarak sol kendini, başa çıkılmaz kolektif eylem problemine batmış ve bu zorlukların üstesinden gelmek için uygulamak zorunda olduğu temel örgütsel yöntemlerin kullanılmasına isteksiz buldu. Çevrenin bozulmasına yanıt olarak dışsallıkların devlet düzenlemesindense, bireysel tüketici aktivizminin tercih edilmesi en kolay anlaşılır örneği sağlar. Kendine yardımın popülerliği, maneviyatın bireyci formlarının gelişmesi ve eğitim reformu ya da sanatsal üretimin etkisiyle ilgili abartılı beklentiler aynı eğilimin daha ileri uçlarını temsil eder.

Kendimize sormamız gereken soru şudur: Hangisi daha olası senaryodur. Batı'nın bir zamanlarki liberal demokrasilerinden birinde doğacak faşist diktatörlük mü, kontrolsüz küresel ticaretle birlikte artan piyasa liberalizasyonun toplumun giderek artan şekilde Hobbsçu doğa durumuna dönmesine yol açması mı? Açıktır ki ikincisi çok daha muhtemeldir, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde. Fakat bunu kabul etmek toplumumuz için *düzensizlik* artışının *düzen* artışından çok daha ciddi bir tehdit oluşturduğunu teslim etmektir. Ve şayet böyleyse, faşizm hakkında o kadar çok endişelenmeyi bırakmamız gerekir. Toplumumuzun ihtiyacı daha az değil *daha fazla* kuraldır.

Belki kitlelerle barış yapmayı öğrenmemizin zamanıdır. Bu gezegende altı milyardan fazla insan var. bizim de olduğu gibi her birinin ümitleri, düşleri, planları projeleri var ve her biri yiyecek, ev, eğitim diş bakımı, bir aile, bir iş ve muhtemelen araba –belki bir bisiklet– istiyor. Bu tip bir dünyada bireyselliğin belli bir kaybı kaçınılmaz değil midir? Kitle toplumu denen şeyin özelliklerinin ne kadarı nüfus baskısının basit ürünüdür –gezegeni o kadar çok

başka insanla paylaşmamızın gerekmesi– ve ne kadarı toplumsal kurumlarımızın eşitsizliğinin ya da hakiki etkisizliğinin ürünüdür? Bireycilik daha da fazla bir *lüks* haline gelmiyor mu? Giderek daha kalabalıklaşan dünyada nasıl uyum içinde yaşanacağını bulacaksak, ne pahasına olursa olsun bireycilikte ısrar yararsız bir kalkış noktasıdır. Hangi ödünlerin kaçınılmaz, hangilerinin kaçınılabilir olduğunu bularak başlamamız gerekir.

Kitlelerle barış yapmamız gerekir demek, modern kitle toplumunun her özelliğini sevmemiz gerekir demekle aynı şey değildir. Amerika'nın her şehri ve kasabasında aynı farksız mimari boyunca arabayla geçmek, aynı bıktırıcı eski markaları görmek, aynı iştah kapatan yiyecekleri örneklemede korkunç iç karartıcı bir şey vardır kuşkusuz. Bu şikayet en azından bir yüzyıldır yaygındır. Ama toplumumuzun bu sevimsiz özelliklerinden şikayet etmekten, çevremizde gördüğümüz yoksulluk, eşitsizlik, yabancılaşma ve suç gibi başka toplumsal problemlerin hepsinden onların sorumlu olduğunu düşünme arasında bir hayli mesafe vardır.

Buna rağmen karşı kültür analizlerinin yaptığı tam da budur. Önceki bölümlerde karşı kültürel teorisyenlerin somut toplumsal problemleri alıp bunların geriye doğru izini, şu ya da bu şekilde uyumluluk ve baskının dev "teknokratik" aygıtlarına doğru sürdüğü gösterildi. Örneğin çevreciler kirlilik problemini doğru ele alıp, bundan (mülkiyet hakkı sistemindeki bir noksanlığa karşıt olarak) Batı rasyonalitesinin derin yapılarını sorumlu tutarlar. Küreselleşme karşıtı aktivistler ticaretin homojenleştirici etkilerini ele alıp, bu eğilimlerin insanlık tarihinin başlangıcından beri ticari ilişkilerde görüldüğünü kulak ardı edip bundan yükselen sermaye "İmparatorluğunu" sorumlu tutarlar. Tüketim aktivistleri toplumumuzdaki marka bilincinin tiksindirici biçimde iç karartıcı manzarasına bakıp, bundan tüketiciler arasındaki ayrım için önceden varolan rekabetin sömürülmesinden çok, seri üretim sisteminin temel gerekliliklerini sorumlu tutar.

Karşı kültürel analizden kaynaklanan kalıp görülebilir. İster seri üretim, kitle medyası, doğanın teknolojik hakimiyeti ister sadece

baskı ve uyumluluk ihtiyacı olsun her toplumsal probleme kitle toplumunun temel bir özelliğinin neden olduğu düşünülür. Ama bu yaklaşımlar o kadar sorunludur ki ampirik olarak yanlış olmasından başka, hiçbirimizin makul olarak değişmesini ümit edemeyeceğimiz (ya da arzu edemeyeceğimiz) modern toplumun bir vasfındaki bu somut toplumsal problemlerin her birine bağlanma etkisine sahiptir. Başka bir deyişle, bütün bu problemlerin sorumlusunun bütünlüğü içindeki "sistemmiş" gibi görünmesine neden olur ve bu yüzden sistemi tamamen yok etmekten aşağı hiçbir çözüm bunları halletme ümidi veremez. Bu da çok sayıda pekala halledilebilir problemin çözümünün tamamen imkansız gibi görünmesine neden olur.

Kuşkusuz büyük ironi karşı kültürel analizin yarattığı boş beklentilerin, radikalleri çözmeye niyetlendiği birçok problemi gerçekte şiddetlendiren "çözümleri" benimsemeye götürmesidir. Bu hiçbir yerde karşı kültürel tüketim "eleştirisinde" olduğundan daha açık değildir; tüketici bilincini imal edilmiş bir uyumluluk formu olarak analiz etmede ısrar eder ve böylelikle tüketim kapitalizmini çalıştırmada konumsal malların ve fark oyunu peşinde koşmanın rolünü tamamen gözden kaçırır. Sonuç olarak önerilen çözüm – bireyselci terzilik ve stilistik isyan– bu yeni "isyancı tüketicilerin" yarıştığı konumsal malların yepyeni bir dizisini yaratarak, sadece ateşi besler. Statü için mücadele cool arayışıyla yer değiştirir; fakat rekabetin ana yapısı değişmeden kalır.

Bununla birlikte daha sık olarak karşı kültürel radikaller arabayı patinajla kaldırır. Radikal, devrimci, yıkıcı ya da ihlalci denenlerin ezici çoğunluğu böyle bir şey değildir. (Geçen her yeni on yılla, en son devrimci jestin *oradan ne kadar uzakta* olduğunu, kurulu düzen için *ne kadar derinden* yıkıcı olduğunu vurgulamak için yeni bir dünya tanıtır gibiyiz.) Dahası kültür teorisyenleri anaakım kültürün herhangi bir unsurunu yıkıcılık açısından yeniden tanımlama sanatını mükemmelleştirdi. Bu analizin bütün saçmalığını görmek için yalnızca on dakika MTV seyretmek yeter. Özellikle kent müziği denen şey, bir sosyal sapma kültünden biraz daha fazlası haline

geldi. İhlalin bu türü sistem için bir tehdit değildir. Nihayetinde partideki hakları için mücadele eden insanlardır.

İsyancı satış işte budur. Sıradan ticari malların satışında kullanılmakla kalmayıp, kültürümüzün işleyiş tarzıyla ilgili bir mitin satışında da kullanılan bir satış yöntemi. Bundan kaçmak için toplumsal düzenin, en nihayetinde, zorla dayatılan bir kurallar sistemi yoluyla sağlandığı gerçeğini kabul etmemiz gerekir. Doğal olarak kurallar meşruiyet gerektirir ve bir bütün olarak sistem büyük bir gönüllü rıza olmadan bir arada tutulamaz. Bunların hiçbiri herhangi bir işbirliği sisteminin, sapma güdüsü yarattığı ve bu yüzden kuralları çiğneyenleri cezalandırması gerektiği gerçeğini değiştirmez. Bu kendi başına baskı değildir. Onun için bu kurallarla savaşmak muhalefet değil, tersine sosyal sapmadır. Eğlenceli olabilir; fakat ilerici toplumsal hareketlerin inşa edildiği türden bir malzeme değildir.

Somut terimlerle, kitle toplumuyla barış yapmak ne demektir? En önemli sonuç politik felsefeci John Rawls'un "çoğulculuk olgusu"[1] dediği şeyle yaşamayı öğrenmemiz gerekmesidir. Modern toplum o kadar geniş, kalabalık ve karmaşıktır ki herkesin tek bir ortak değerleri setini desteklemesini artık bekleyemeyiz. Toplumumuz hayat tarzı deneyimlerini kollayan bir toplumdur. Bireyler kendi yollarını bulmaya, kendi icra kaynaklarını keşfetmeye teşvik edilir. Fakat bunun önemli sonuçları vardır. Sıra büyük "hayatın anlamı" sorusunun cevabına geldiğinde, bu bireysel serbestlik sistemi daha az değil, daha çok anlaşmazlık yaratır.

Genel konuşulduğunda bu iyi bir şeydir. Çoğumuz, ne düşüneceğimiz, kiminle evleneceğimiz, hangi kariyeri seçeceğiniz ve boş zamanlarımızda ne yapacağımızın bize söylendiği bir toplumda yaşamak istemeyiz. Ama kendimiz için bu seçimleri yapma özgürlüğümüz, sıklıkla kimi büyük hayat sorularıyla –aile değerleri, Tanrının varlığı, ahlakın kaynakları– ilgili birbirimizle anlaşmazlığa düşmeyi kabul etmemiz gerekir demektir. Anlaşmazlıklarla

1. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971).

yaşamayı öğrenmemiz gerekir. Yalnızca yüzeysel anlaşmazlıklarla değil, bizim için en önemli şeylerle ilgili derin anlaşmazlıklarla da yaşamayı öğrenmemiz gerekir. Ayrıca toplumsal kurumlarımızı konsensüs sağlanabileceği varsayımı üzerine kuramayız. Devlet bütün vatandaşlara özellikle eşit davranmalıdır; bu genelde, bu ihtilaflı değerler meselesinin tamamına saygıyla tarafsız kalma anlamına gelecektir.

Bu ilgimizi çekebilecek ütopyacı tipte sosyal planlamaya önemli kısıtlamalar getirir. 60'larda doğan ütopyacı cemaatlerin tipik şablonuna bir göz atılırsa, ortak değerlerin ve bağlılıkların olağanüstü yüksek seviyesinin varsayıldığını görmek kolaydır. Örneğin Ernest Callenbach'ın 1975 tarihli romanı *Ekotopya*'ya bakalım. Callenbach ekolojik olarak sürdürülebilir bir toplum yaratmak için Kuzey California, Oregon ve Washington'ın Amerika Birleşik Devletleri'nin kalanıyla ilişkisini kestiğini hayal eder. Yapmaya çalıştığı dengeleme işi, daha ekolojik olarak sürdürülebilir pratikler yaratma arzusuyla karşı kültürel ideallerinin anti otoriter uzlaşmasını kapsar. Kapsamlı zorlama kullanılmaksızın ikincisinin hayata geçirilmesi nasıl düşünülür?

Callenbach'ın çözümü teknolojik ve kültürel ütopyacılığın bir birleşimidir. Bu yüzden Ekotopya sakinlerinin tamamen biyolojik olarak parçalanabilir plastikten yapılmış elektrikli arabalar ve havada asılı trenlerle yın diye gideceğini hayal eder. Bu mucizevi yeni plastiklerin "kısa bir ömrü vardır" ve "belli bir süre sonra ya da belli koşullar altında kendini otomatik olarak yok eder".[2] (Yani Ekotopya'nın çöp atmaya karşı yasalara hiç ihtiyacı yoktur; çünkü insanların attığı her şey biyolojik olarak parçalanabilir şeylerdir.) Fakat bu teknolojik hüsnü kuruntudan daha da önemlisi Callenbach'ın kültürel ütopyasıdır. Daha sert Ekotopyacı önlemlerin çoğunun, popüler kültürde büyük bir değişim sayesinde gönüllü kendini kısıtlamayla başarılabileceğini düşünür. Örneğin sakinlerin hepsinin gelecek kuşakların iyiliği için beklenmedik bir ilgi geliştireceğini düşünür. Ama ya kıyamet gününü bekleyen bü-

2. Ernest Callenbach, *Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston* (Berkeley, CA: Banyan Trees Books, 1975).

tün o Hıristiyanlar? Dünya herhangi bir gün sona erecekse, niçin onu korusunlar? Hıristiyanlık dininin yarı pagan bir ağaca tapınmayla yer değiştirerek, Ekotopya bağımsızlığının birkaç yılı içinde yok olup gideceğini düşünen Callenbach için sorun değildir. Benzer biçimde insanların, kendi canlı tiyatrolarını sahnelemeyi ya da birlikte şarkı söylemeyi tercih ederek, televizyona ilgisinin kendiliğinden yok olacağını düşünür. İşlenmiş ve paketlenmiş gıdalar yasal önlemlerle değil, tüketiciler arasında dolaşıma girecek "Kötü Alışkanlık listelerinin" sonucu olarak ortadan kalkacaktır. Bu listeler yasal olarak zorlanmayacak, sadece "ahlaki ikna mekanizması" olarak hizmet görecektir.[3] Bunlar "tüketici kooperatiflerinden çalışma gruplarının bilimsel tavsiyeyle" iş görmesi sayesinde, tamamen ademi merkezi bir tutumla yayınlanacaktır.

Karşı kültürel ideallerin kendiliğinden uyumu burada oldukça net görülebilir. Kültürün derin dönüşümü sayesinde, kolektif eylem problemleri tamamen gözden kaybolur. Callenbach aslında üç eyaletin bütün nüfusunun birdenbire tutkulu bir şekilde hippi ideallerini benimsediği bir dünya hayal eder. Bu doğal olarak birçok toplumsal problemi ortadan kaldırır. Ama teknolojik ütopyacılığın bir yan çizmek olasıyla aynı nedenle, politik bir varsayım olarak, bunun da bir yan çizmek olduğunu kabul etmek önemlidir. Tüm kömür ve gaz yakan santralleri mucizevi nitelikte temiz enerji üreten jeotermal tesislerle değiştirebilsek, *kuşkusuz* dünya çok daha iyi bir yer olur. Ve *kuşkusuz* herkes işe giderken bisiklete binse ve aşırı ambalajlanmış gıdaları almayı reddetse, dünya daha iyi bir yer olur. Fakat gerçek çok büyük sayıda insanın eylemlerinin çevresel sonuçlarına dikkat etmemesi ve yakın zamanda dikkat etmeye ikna edilmeyecekleridir. Onların gönüllü olarak çevre dostu eylemleri benimsemesini umamayız. Böyle önlemleri dayatmanın yaratacağı toplumsal çatışmaların miktarını küçümsemenin ya da görmezden gelmenin kimseye bir faydası yoktur.

Çoğulculuk olgusunun ana sonuçlarından biri piyasa ekonomisinin kaçınılmazlığıdır. Geçen yüzyılda piyasaya alternatif ara-

3. A.g.e., s. 19.

ma görevine hasredilen entelektüel enerjinin miktarı şaşırtıcıdır. Rakamlarla ne kadar oynarsanız oynayın sonuç her zaman aynı kalacaktır. Modern ekonomiyi organize etmenin esas olarak iki yolu vardır: ya merkezi sistem, bürokratik üretim (eski Sovyetler Birliği'ndeki gibi) ya da üreticilerin çabalarını piyasa değiş tokuşu yoluyla koordine ettiği başka bir merkezsiz sistem. Ne yazık ki birincisi çoğulculuk değerleriyle bağdaşmaz. Merkezi planlama askeriyede ya da üyelerin standartlaştırılmış bir giyecek payını, yiyecek vesikasını ya da evi kabul etmeye ve özel işleri yapmak için görevlendirilmeye gönüllü olduğu bazı başka organizasyonlarda iyi işler. Fakat bireylerin hayat tarzı fırsatlarının arasından ayırıp seçmeyi ümit ettiği bir toplumda piyasanın gerekliliğinden kaçınılamaz.

Çok basit görünen "kim ne alır" problemine bakalım. Güneş ve yağmurun tesadüfi kombinasyonu sayesinde bir yıl kauçuk çiftçileri bereketli bir ürün alır. Bunun anlamı kauçuğun alışılmıştan daha çok mevcut olmasıdır. Peki bunu kim alacaktır? Kauçuğun kullanılabileceği kelimenin gerçek anlamıyla milyonlarca yol vardır. Bisiklet lastiği için mi kullanılmalıdır? Hokey topu? Su geçirmez bot? Conta? Kablo? Amortisör? En ikna edici cevap kauçuğun nerede en acilse ya da kimin en çok ihtiyacı varsa, orada kullanılacağını söylemektir. Başka bir deyişle kauçuk en iyi iş göreceği yere satılmalıdır. Maalesef çoğulcu bir toplumda "iyinin" ortak bir ölçüsü yoktur. Bir insanın bisiklet lastiğini onarma arzusunun, başka birinin musluğundaki contayı değiştirme arzusundan daha az ya da daha çok önemli olduğuna karar vermemizi sağlayacak sabit bir ölçü yoktur. Bu soruna yaklaşımın tek yolu *söz konusu insana* bunun ne kadar önemli olduğunu sormaktır. Ve o insan için ne kadar önemli olduğunu bulmanın tek yolu, kauçuk değiş tokuşunda ne kadar bırakmaya gönüllü olduğunu sormaktır. Başka bir deyişle o insana bunun için ne kadar *ödemeye* gönüllü olduğunu sormamız gerekir. (Ortaya çıkan bir fedakârlık yoksa, insanlar gerçekten ihtiyaçları olmayan türden şeyleri talep edecekleri için malın israf olacağından neredeyse emin olabiliriz. Ceplerinden çıkandan fazlasını gider hesabına yazdıklarında insanların nasıl farklı davrandıklarına bir bakın.)

Bu yüzden malların piyasada fiyatlandırılması, toplumun onların projelerinin daha az ya da daha çok önemli olduğunu yargılayacak bir pozisyonda olmamasına zorunlu bir yanıt olarak görülebilir. (Demokratik bir karar alma işlemi, kesinlikle bunun ikamesi değildir. Fiyat yokluğunda problem daha karmaşık olur.) Gördüğümüz gibi, bir insanın özel bir malı ya da hizmeti elde etmek için feda edeceği miktar, onun tüketiminin başka insanlara ne kadar zahmet verdiğinin bir fonksiyonu olmalıdır. Kahvaltıda tahıl gevreği yerine, Benedict yumurtası verilmesinde ısrar ediyorsam, tüketimimin yalnızca ahçıya değil tavuk yetiştiricisine de büyük talep dayatması hasebiyle daha fazla ödemeyi beklemeliyim. Fakat bunu garantiye almanın kolay bir yolu vardır: Alışveriş hem alıcı hem satıcı tarafından kabul edilebilecek bir fiyatta vuku bulsun diye bunun basitçe düzenlenmesi. Bu piyasa değiş tokuş mekanizmasından başka bir şey değildir.

Kuşkusuz bazı insanların diğerlerinden daha avantajlı ortamlara doğduğunu ve bu yüzden istediklerini almaya sıra geldiğinde adaletsiz bir avantaja sahip olduklarını kabul etmemiz gerekir. Onlar için daha fazla ödeme, daha az fedakârlığı temsil eder. Ama şunu fark etmek hayatidir, zenginliği ya da eğitim gibi başka "avantajların" dağılımını eleştirmek, kapitalizmi eleştirmekle aynı şey değildir; kapitalist sistem içinde yeniden dağıtım için önemli olanaklar vardır. Benzer olarak piyasanın başarısızlığı (bazılarının topluma dayattıkları eylemlerinin tüm bedelini ödemeden sıvıştıkları kirlilik gibi) ya da firmaların mülkiyet yapısı eleştirilebilir. Fakat bu tür eleştiriler ve piyasanın kendisinin eleştirisini ayırt etmemiz gerekir. Sol kanat eleştirilerin kapitalizmin büyük kusuru olarak tespit ettiği şey, varsayıldığı gibi işleyen piyasanın bir sonucu değil gerçekte piyasa eksikliğinin problemleridir.

Tek bir örneğe bakalım: Enron, Tyco ve WorldCom gibi firmaları sarsan şirket yönetimi skandallarıyla birlikte, son on yıldır CEO maaşlarının dramatik yükselişine piyasa ekonomisinin rutin işleyişi neden olmamıştır. Tersine bu problemlerin nedeni, varolan piyasa yapısının zayıflıklarını bulan bireylerdir (bu da hissedarların zararına). Benzer olarak Bill Gates'in biriktirdiği servet, rekabetçi

bir piyasanın ürünü değildir; Microsoft'un bilgisayar işletim sistemleri alanında yarattığı doğal tekelin bir ürünüdür (bu da tüketicilerin zararına). Bu tür aşırılıklar için bir çare olarak kapitalizmi ortadan kaldırmayı önermek, bazı zenginler vergi ödemekten sıyırdıkları için gelir vergisini ortadan kaldırmayı istemek gibidir. İki durumda da kusurlu olan sistem değildir; problem onun içinde varolan boşluklardadır. Çözüm, sistemi ortadan kaldırmak değil boşlukları tıkamaktır.

Kimse giderek "küreselleşen" bir dünyada yaşadığımızı inkâr edemez ama anlaşma burada sona erer. Küreselleşmenin altında politik ve etik değerlerin yattığı nedenleri ve bölüşümle ilgili nihai sonuçları üzerinde önemli anlaşmazlıklar vardır. Küreselleşme konusunda dünya çapındaki tartışma bilgisizlik, yanlış enformasyon ve her tarafın gizli gündemleriyle kuşatıldı. Gelişmiş, azgelişmiş ve gelişmekte olan dünyaların zıtlığıyla birlikte, sol ve sağın eski politik ideolojilerinin yapışkan ipliklerine dolanmış hale de geldi.

Tüm bu sicil ve komplikasyonlara rağmen küreselleşmenin bütün formlarına kategorik olarak karşı olduğunu ilan eden bir grup var. Bu, günümüz küresel karşı kültürünü bir araya getiren öğrenciler, anarşistler, çevreciler ve kültür parazitleyenlerin bir çorbasıdır. Bu küreselleşme karşıtı hareket tam şeklini 90'ların sonunda almış gibi görünüyor ve toplum önüne çıkışı Dünya Ticaret Örgütü'nün 1999'da Seattle'daki toplantısını çirkin protestosuyla oldu. Bu hareketin politik gündemi en ayrıntılı şekilde Naomi Klein'ın *No Logo*'sunun sayfalarındadır.

Klein'ın kitabının iki unsuru, düşüncesinin esas itibariyle karşı kültürel yapısını ortaya koyar: markalaşmayı eleştirmesi ve temsili demokrasi siyasetlerini reddetmesi. Küreselleşme karşıtı anlatıda bu iki tel aşağıdaki şekilde birlikte örülür: Yaklaşık son on yıl boyunca çok uluslu şirketler emsalsiz zenginlik, güç ve etki elde etmek için markalaşmanın gücünü kullandı. Üretimi gelişmekte olan dünyadaki düşük ücretli, kötü çalışma koşulları olan atölyelere fason yaptıran şirketler artık gerçek mallar yapmak ya da fiili hizmet sunmak zorunda değildir. Tamamıyla marka değerlerini kurmaya

odaklanarak, neredeyse tamamen imaj haline geldiler. Sonuç olarak bu şirketlerin büyük değerleri "marka haklarına" bağlandı.

Markalarından aldıkları mali güç şirketlere ulusal hükümetleri isteklerine boyun eğdirmekte kullandıkları büyük bir manivela gücü verdi. Politik olarak güçsüz ya da ideolojik olarak ortak hükümetler, düşük ticari bariyerleri kabul etti ve Uluslararası Para Fonu ve WTO gibi kuruluşları ulusal hükümetlere deli gömleği olarak iş gören küresel kurallar koymak için kullanmalarına imkan verdi. Bu ileri derecede kontrolsüz ve serbestleştirilmiş küresel ekonomik alanda, uluslar dibe doğru bir yarışa kitlendi. İş ve yatırım için birbirleriyle rekabete zorlanmak, düşük vergiler, kontrolsüz piyasa ve çevre korumaları ortadan kaldırmaktan başka seçenekleri kalmadı. Bu "marka zorbalığı" altında küreselleşme, kuralları hükümetlerin değil şirketlerin koyduğu ve değerlerimizin ve kimliklerimizin en önemli ifadesinin vatandaşlıkta değil tüketicilikte bulunduğu bir dünya verdi bize.

Buraya kadar bildik hikâyedir ve genelde tüketim eleştirisiyle küreselleşme eleştirisi arasındaki altta yatan bağlantıyı gösterir. Fakat bu anlatılanlar doğru mu? Markalaşma gerçekten çok uluslu şirketlerin gücünün kaynağı mıdır? Klein'ın dediği gibi "bu feodal marka lord'larının serfi" haline mi geldik?[4] Tüketimcilik, kimliklerimizin ve bağlılıklarımızın nesnesi olarak, vatandaşlığın yerini mi aldı? Kuşkucu olmak için nedenler var?

No Logo'yla ilgili en açık problem, tüketimcilik şeytanı ve "uluslararası marka kurallarına daha vatandaş merkezli bir alternatif"[5] dediği şey hakkındaki retoriğe rağmen, kitabın pek pozitif politik bir yol göstermemesidir. Aslında genel olarak küreselleşme karşıtı hareketin en büyük ironilerinden biri tüketimciliğe muhalefetine karşın, vatandaşlığı fiilen tüketici eylemine indirgemesidir. *No Logo*'nun böylesine dramatik başarısının nedeni, tüketiciler şirket davranışlarını nasıl etkilemeyebilir konusunda örnek olay çalışması, erdemli hip alışverişçiler için bir elkitabı olarak hizmet etmesidir. Vatandaşların hükümetler üzerinde kafa yormasının rolünü

4. Naomi Klein, *No Logo*, s. 149.
5. A.g.e., s. 445–46.

hepten gözardı ederken, tamamen şirket farkındalık kampanyaları, tüketici boykotu, sokak protestoları ve kültür parazitlemeye odaklanır.

Kuşkusuz Klein Shell ve Nike karşıtı kampanyaların sırf "tüketici boykotu" olarak nitelendirilmesini kabul etmez.[6] "Bunları, tüketim mallarını kolayca erişilen hedefler, halkla ilişkiler manivelası ve popüler eğitim aracı olarak kullanan, politik kampanyalar olarak tanımlamak daha doğru olur" der. Tam da hükümetler artık çok güçlü olmadığı ve ustalıkla kullandıkları güç küresel marka zorbalığının himayesinde olduğu için, aktivistler dikkatlerini şirket davranışlarına yoğunlaştırmaya ve tüketici olarak güçlerini kullanmaya zorlanırlar.

Kanıt olarak Klein birçok ülkede zaten vatandaşların, 80'lerin yeni muhafazakâr tepkisinin yarattığı hasarı onarmak için hükümetler üzerinde kafa yorduğunu söyler. Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da seçmen, Tony Blair, Bill Clinton ve Jean Chrétien'i seçerek Thatcher-Reagan-Mulroneyli yıllara tepkisini gösterirken, birçok Avrupa ülkesi sol kanat sosyal demokratları seçti. Klein'a göre bu hükümetler daha fazla özelleştirme, kontrolsüzlük ve serbest ticarette ısrar ederek, çok uluslu şirketlerin isteklerine daha da dalkavukça hitap etti. İnsanlar şu dersi aldı: "Saydam olmayan şirketler arka odalarda küresel politik gündemin o kadar çoğunu tayin ediyorsa, açık ve hesap sorulabilir bir Parlamento ya da Kongre kaç para eder?"[7]

Öyle olsa bile Klein normal politikalara son bir şans vermeye istekli olduğunu ilan eder. *No Logo*'nun ("Vatandaşlığa Karşı Tüketimcilik" isimli) son bölümünde marka karşıtı aktivizmin yeterli olmadığına ikna olmuş görünür: "Politik çözümler –insanlara hesap verebilir ve onların seçilmiş temsilcilerini zorlayabilir olan– havlu atmadan önce bir başka şansa layıktır."[8] Ama kalbi onda değildir ve ne tür politik çözümlerin olası olduğuna dair kesinlikle hiçbir şey söylemez. Gerçekte bölümün geri kalanını seçimli demokrasi övgüsüne değil, artık G7, WTO ve APEC toplantılarına

6. A.g.e., s. 340.
7. A.g.e., s. 341.
8. A.g.e., s. 442.

paralel yapılan küreselleşme karşıtı zirveye övgü şarkısı söylemeye harcar. Ne de olsa bu toplantılarda "alternatif küreselleşme modelleri gün boyu sokaklara dökülür ve Sokakları Geri Alma partileri bütün gece devam ettiğinden" çok eğlencelidir.[9]

İşin gerçeği küreselleşme karşıtı hareketin ulusal ve uluslararası temsili kurumlara temelden düşmanca bir demokratik politika kavramı vardır. Bu düşmanlık sağlıklı bir kuşkuculuğa dayandırılmaya elverişlidir ("Devletler bizi sattı!"); fakat gerçekte küreselleşme karşıtı hareketten firlayan karşı kültür kadar eskidir. Klein amacının "derin" ve merkezi olmayan bir demokrasinin kuruluşuna yardım etmek olduğunu iddia eder. Ama aklındaki politikalar esas olarak 60'ların "katılımcı demokrasi" ya da "tabandan demokrasi" fikridir. Bunun karşı kültürel soyağacı hiyerarşi, bürokrasi ve bu demokrasi modelinin gerektirdiği bilirkişiliğe karşı derin antipatide görülebilir. Bu tür politikaların ana hedefi kurumsal bariyerleri ve vatandaşlarla eylem arasında duran kazanılmış hakları ortadan kaldırmaktır. Temel siyasi yapıyı temsili demokrasinin yukarıdan aşağı yapısından, tabandan, en alttan karar alma yöntemine döndürerek, temsilden müzakereye kaymaya önem verir. Bu iktidarı yerel topluluklara ya da belediyelere aktaran, radikal olarak merkezi olmayan politikalar gerektirir.

Bu sadece onun erdemlerine benzer bir imanla, çevreci "Küresel düşün, yerel eyle" gündeminin politik biçimidir. Hepsinin altında yatan kendiliğinden uyumun gücüne inanç, her yerel topluluk kendi çıkarını gözettiği sürece, bütün çıkarların otomatik olarak karşılanacağı varsayımıdır. Ayrıca vatandaşların politik sorumluluk ve ilgilerinin kapsamındaki daralmaya karşı katılımcı demokrasi, çatışma ve karmaşıklığı önemli ölçüde azaltmayı başarmayı ve böylelikle çoğulcu bir toplumda yaşamaktan doğan problemleri ortadan kaldırmayı ümit eder. Daha yerel politikaların, daha küçük toplulukların hesaba katılması gerekir; yani bu farklı değerlerin uyumlanması ya da karşılıklı ödünlerle anlaşmasının daha az olasılığı vardır. Katılımcı demokrasi taraftarları "yerel yabancılar politikası" denen bir şeyi de savunmaya başladılar. Üniversitelerden

9. A.g.e., s. 443.

kiliselere, belediyelere kadar küçük örgütler, hükümetlerin eyalet, devlet ve federal seviyede ele almaya gönülsüz olduğu mevzuatı çıkarırlar. Berkeley, California Burma'da yatırımı olan şirketleri, onların malını ya da hizmetlerini alanlardan belediye acentalarına kadar, boykot edenlerin (doğal olarak) ilkiydi. Endonezya ve Nijerya gibi yerlerde yatırımı olan şirketleri hedef göstererek başkaları da aynısını yaptı; daha başkaları da "asgari geçim ücreti" yasaları çıkardı, öyle ki bir şirketin belediye ihalesi kazanmak için çalışanlarına uygun bir yüksek maaş ödemesi ve belli bir ek ödemeler paketi sunması gerekiyordu.

Bu, esas itibariyle Callenbach'ın *Ekotopya*'sında bulunabilecek ütopyacılığın benzer formudur. Bu tür derin, merkezi olmayan demokrasi problemlerimizi çözebilirse, hükümetlere hiç ihtiyacımız olmayacaktı. Fakat yüz yüze olduğumuz en ciddi politik meydan okumalar esas olarak kolektif eylem problemleridir ve merkezi olmayan yerel demokrasi çoğu kez *nedeni* olduğu için bu problemleri çözemez. Küresel ısınma iyi bir örnektir. Küresel ısınmanın bedeli gezegendeki her insana yayıldığı için özel şirketlerin sera gazı çıktılarını azaltmada bir çıkarı yoktur. Aynı zamanda başka ülkelerin aynısını yapacağının garantisinin yokluğunda, özel şirketlerin kendi enerji sanayilerini düzenleme güdüsü yoktur. Küresel ısınma ancak dünyadaki bütün sera gazı üreticilerini bağlayan genel bir anlaşmayla çözülebilir. İhtiyacımız olan, yerel bir yabancılar politikası değil, sera gazı emisyonlarında *küresel ülke içi politikadır.*

Belli bir noktada küreselleşme karşıtı hareketlerin tavrı bir kısır döngüye girmeye başlar. Muhaliflerinin dediği küreselleşmeyle ilgili bütün problem, artık alakasız oldukları konularda hükümetleri zayıflatmasıdır. Daha en başta yerel politik gereklilikler içine çekilen bu hükümetlerin büyük iktidarsızlıkları olduğu için, ulusal hükümetlerimizden gezegene barış, düzen ve adalet getirmesini beklememiz mümkün değildir. Fakat sonra bu aktivistler vazgeçer ve ulusal politikalara katılmayı reddeder ve kendi seçilmiş görevlilerinin meşruiyetini inkâr ederler. Demokratik politikalardan bu çekiliş bu hükümetleri daha da zayıflatır ve onların belli can alıcı nüfus kesimlerindeki meşruiyetini çalar. Böyle yaparak küreselleş-

me karşıtı hareket sadece teşhis ettiği birçok problemi düzeltmede kullanılabilecek araçları zayıflatır.

Bu döngüyü ancak güçsüz hükümet mitini bir kenara koyarak kırabiliriz. Hükümetler, özellikle Batı'dakiler, küçülmüyor, çok uluslu şirketlerin piyonu değil ve vergi, şirket yasaları ve çevre korumada "dibe doğru bir yarış" yok. GSYİH'nin bir yüzdesi olarak ortalama hükümet vergi gelirleri her zaman olandan daha yüksek ve gidişat aşağı değil yukarı doğru. Enron, WorldCom ve Parmalat şirket skandallarının izinde, şirket yönetimlerinin uluslararası düzenlemelerinde önemli daraltmalara doğru bir hareket var. Son olarak çevresel düzenlemelerin küresel rekabetten kaynaklanan baskıyla zayıfladığına dair bir kanıt yok.

Küresel kapitalizmden azami derecede yararlanmak ne demektir? Piyasanın eksikliklerini didik didik aramak ve onları bulduğumuzda nasıl çözülebileceğini yaratıcı şekilde düşünmek demektir. XX. yüzyıldaki refah devletinin tarihi, piyasa mantığına karşı bir dizi savaş olarak değil, piyasanın eksikliklerinin çeşitli formları üzerinde bir dizi zafer olarak yorumlanmalıdır. Sonuç olarak sol örgütlere hakim olmaya devam eden piyasa karşıtı söylem, en iyi ihtimalle yararsız, en kötü ihtimalle entelektüel olarak güçsüzleştiricidir. Piyasayı ortadan kaldırmaya değil, mükemmelleştirmeye gayret etmeliyiz. İdeal bir piyasanın neye benzediğini görmek için bir ekonomiye giriş kitabına göz atmak yeterlidir. Burada tekeller, herhangi bir sanayiye girmek için bariyerler olmayacaktı. Reklam olmayacaktı; rekabet tamamen sunulan malların fiyat ve niteliğine bağlı olacaktı. Enformasyon asimetrisi olmayacaktı, tüketiciler satın aldıkları şey hakkında mükemmel biçimde bilgilendirilecekti. Firmalar tüketicilerine ya da satıcılarına karşı fırsatçı biçimde davranmayacak ve beklenmedik kâr olmayacaktı. Ve en önemlisi, tüm dışsallıklar içselleştirilecekti; firmalar verdikleri her kararda eylemlerinin bütün sosyal maliyetini de hesaba katacaktı.

Bu gideceğimiz istikamettir. Bu aynı zamanda bu kitapta yapılan tavsiyelere yol gösteren idealdir. VI. Bölüm'de ileri sürüldüğü gibi bir iş masrafı olarak reklamın vergiden düşülebilirliğini or-

tadan kaldırmak bu doğrultuda bir adımı temsil eder. Böyle yapmak esas olarak negatif dışsallığı vergilendirecektir. Pazarlanabilir kirlilik izinleri ve diğer yeşil vergiler denen şeyler aynı şekilde işler. Yeşil vergiler Kanada'da GSYİH'nin yalnızca %2'sini, ABD'de %0,9'unu oluşturur; Danimarka'daki %5 ve Hollanda'daki %3,6 ile kıyaslayın. Açık şekilde bu doğrultuda alınacak çok yol var. Ayrıca birçok sanayileşmiş toplumun yeni yeni keşfetmeye başladığı yoğunluk vergisi sosyal yardım kazançlarının önemli bir kaynağını oluşturur. Singapur'a ve yakınlarda Londra'nın iş merkezine giren araçlardan alınan yol ücreti bu tipin en heyecan verici yeniliğidir. Çok daha fazlası yapılmayı bekliyor.

O zaman giderek küreselleşen bir ekonomide daha az değil daha fazla hükümete ihtiyacımız olduğunu düşünmek için iyi nedenler var. Kuşkusuz devletin piyasa bozukluklarını düzeltme işinin hepsini yapması gerektiği hiçbir yerde yazmaz. Fakat devlet, ilk planda piyasayı *yaratan* temel mülkiyet hakları dizisini tanımlayan ve uygulayan ajan olduğu için, her zaman en önemli oyuncu olacaktır. Bu yüzden sıra bu kuralları yeniden düzenlemeye geldiğinde, devletin birincil aktör olması doğaldır. Ayrıca piyasa bozukluklarını düzeltmek bireylerin gönüllü anlaşmalar yapmakla düzeltemeyeceği asalak stratejileri ortadan kaldırmayı içerdiği için, özel vatandaşların elde edebileceğinden daha ciddi zorlama güçleri sıklıkla gerekecektir. Küreselleşme üzerine tartışmalarda devlet tarafından ulusal seviyede daha önce çözülen kolektif eylem problemlerinin, yasa kurallarının olmadığı uluslararası bir bağlamda yeniden ortaya çıktığı görülebilir. Bu devlet gücüne başvurudan yoksun olduğumuzda, örgütsel güçlerimizin ne kadar sınırlı olduğunu gösterir.

Bugün toplumumuzdaki en bariz kusur kolektif eylem problemlerinin hiç çözülmemiş olmasıdır. Sonuç olarak bir "silahları kontrol anlaşması" onları düzeltmeyle ilgili çok yararlı düşünme yolları sağlar. Bu anlaşmalar doğal olarak yaptırımı gerektirir. Ama solcular, baskının bir formunu temsil etmesi gerekçesiyle, çok sık böyle yaptırımlardan uzak dururlar. Burada karşı kültürel düşüncenin meşum etkisi görülebilir. Okul üniformalarının yeniyet-

milerin marka savaşlarında, bir silahları kontrol anlaşması olarak hizmet gördüğünü tartışmıştık. Daha genel olarak ekonomistler daha artan oranlı gelir vergisinin, yetişkin tüketiciler arasında konumsal mallar için rekabette bir silahları kontrol anlaşması olarak hizmet görebileceğini ileri sürerler. 35 saatlik çalışma haftasını yasalaştırmakta Fransa'yı takip etmeliyiz. Belki estetik cerrahi, yolcu araçlarının büyüklüğü ya da üniversite harçlarının oranı gibi başka alanlarda da kontrolü düşünebiliriz. Her biri esasta rekabetin antisosyal formları olan şeylere bir son verecektir.

Bunların hepsi bireysel serbestliğe daha fazla kısıtlama getirecektir. Ama bireyler başkalarının da aynı şeyi yapacağının garantisine karşılık, kendi serbestliklerinden vazgeçmeye gönüllü olduğu müddetçe, bunda yanlış bir şey yoktur. Nihayetinde medeniyet, kuralları kabul etmek ve başkalarının ihtiyaç ve çıkarlarına saygı gösterirken bireysel çıkarlarımızın peşinde koşmayı kısıtlamak gönüllülüğü üzerine kurulur. Karşı kültür fikirlerine baştan çıkmış bir bağlılığın, politik solun, tam tarihte şimdiye kadar olduğundan daha önemli olduğu bir noktada, buna –medeniyetin temel ilkelerine– inancını bırakmasına yol açtığını görmek çok acıklı.

Dizin

A

Absolut Vodka 219
Adbusters 11, 12, 14, 15, 107, 120, 138, 197, 310
adil ticaret 13
Adorno, Theodor 59
Aguilera, Christina 160
akılcılık 265, 295
Alanis, Morissette 258, 259, 280, 281
alopatik 285, 286, 287, 288
Apollo 152
Aquinas, Thomas 27
Arendt, Hannah 39, 40
Aristoteles 263
aşırı üretim 115, 117, 118
Asya kültürü 253

B

Bacon, Francis 292, 293
Bakunin, Mikhail 29
Baudillard, Jean 15, 16, 112, 117, 156, 278
Beatles 69, 80, 139, 270
Bell, Daniel 204
Berardi, Mike 157
bilinçlilik 70, 265
Birinci Dünya Savaşı 135
birörneklik 41, 194, 233, 237, 255
Blazek, Douglas 157
Bloom, Gene 157
Bobbit, Lorena 146
Bohem 204, 207
Bourdieu, Pierre 131, 132, 134, 198, 275

Brooks, David 181, 205, 206, 211
Brown, Rap 147
Budizm 265, 314
Burnham, Lester 62, 98
büyük kapatılma 153

C

Callenbach, Ernest 327, 328, 335
Carey, Mariah 132
Castenada, Carlos 261
cemaatçilik 265
çeşitlilik 169, 230, 242, 251
Chomsky, Noam 155
Clinton, Bill 173, 333
Cobain, Kurt 7, 23, 24, 25, 258
çoğunluk 222, 223, 243
Cohen, Leonard 159, 279
cool 76, 102, 103, 111, 134, 141, 142, 158, 160, 188, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 204, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 218, 219, 222, 223, 224, 269, 276, 279, 298, 325
cool faşizm 198
culture-jamming 11
cyberpunk 102, 170

D

Debord, Guy 16, 17, 18, 19, 112, 156
delilik 33, 152, 157
Dennett, Daniel 221
Descartes, Rene 15, 292, 293
Dion, Celine 132, 240
Dionysus 152
Doc Martens 15
doğal beğeni ideolojisi 131, 198
Dostoyevski, Fyodor 200
Druid ayinleri 145
Dulles, Allen 36
Durden, Tyler 56, 98

E

ego 48, 49, 50, 270
egzotizm 259, 261, 265, 281
Eichmann, Adolf 39, 40
Elgin, Duane 80, 81, 262, 263
Elias, Norbert 56, 57
Emerson, Ralph Waldo 78
etik pazarlama 13
Ewen, Stuart 116, 117

F

Fanon, Frantz 145
farkındalık 216, 225, 309, 333
faşizm 37, 38, 40, 198, 323
feminizm 12
Foucault, Michel 66, 151, 152, 153
Frank, Thomas 10, 14, 62, 124, 137, 181, 212, 240, 278
Frankurt Okulu 59
Fransız Devrimi 28, 55
Freud, Sigmund 8, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60, 67, 68, 91, 92, 93, 97, 293
Fussell, Paul 174, 178, 180, 202, 203, 206

G

Gable, Clark 182
Garfinkel, Harold 99, 101
Ginsberg, Alan 265, 270
Gladwell, Malcolm 196, 197, 198
Gönüllü Basitlik 263, 265, 274
Gore, Al 145
göreli zenginlik 121
Graden, Brian 138
Gramsci, Antonio 32, 38, 61, 256

H

Hardt, Michael 256, 257
Harris, Eric 146, 149
hastalık 28, 59, 72, 222, 285
Hayek, Frederich von 79
haytalık 138
Hefner, Hugh 61
hegemonya 32, 38, 150, 226, 256
Hilfiger, Tommy 138, 197, 219
Hirsch, Fred 128, 130
Hitler, Adolf 36, 37, 102, 246
Hobbes, Thomas 54, 91, 92, 93, 97, 98
Hoffman, Abbie 66, 90
homojenleşme 245, 246, 250
Hortons, Tim 247
Howard, E. 152, 261
Huffington, Arianna 155
Hunter, Edward 36
Huxley, Aldous 37, 197

I

id 48, 49, 50, 67
imgelem 44, 173, 270

J

Jones, Tom 133
Joseph, Nathan 175, 212
Jovi, Bon 132

K

Kaczynski, Theodore 144, 145, 166
Kant, Immanuel 60, 82
kapitalizm 16, 30, 37, 44, 61, 115, 117, 165, 197, 209, 233, 238
karşı kültür 10, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 29, 41, 42, 47, 48, 67, 75, 89, 90, 91, 137, 146, 147, 155, 162, 170, 173, 183, 184, 193, 205, 207, 233, 265, 269, 281, 285, 296, 297, 302, 305, 317, 324, 334
Katoliklik 263
kendilik 200, 201
Kennedys, Dead 40
Kerouac, Jack 265, 270
Keynes, John Maynard 119, 120
King, Martin Luther 90, 140, 141, 146, 147
Kingwell, Mark 180, 220, 223
Klebold, Dylan 146, 149
Klein, Naomi 140, 141, 142, 212, 213, 215, 224, 225, 226,

331, 332, 333, 334
korku kültürü 149
Kubrick, Stanley 176, 179
kültür 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 29, 33, 41, 42, 47, 48, 66, 67, 69, 74, 75, 89, 90, 91, 100, 102, 137, 140, 146, 147, 155, 156, 162, 170, 173, 174, 182, 183, 184, 192, 193, 205, 207, 208, 212, 233, 252, 259, 265, 268, 269, 270, 271, 281, 283, 285, 291, 296, 297, 302, 303, 304, 305, 317, 322, 324, 325, 331, 333, 334, 338
kültürel hegemonya 256
kültür parazitleme 18
küreselleşme 105, 255, 256, 291, 331, 332, 334, 335

L

Lasn, Kalle 12, 197, 198, 213, 244
Lawrence, D.H. 65
Le Bon, Gustave 34
Lee, Spike 147, 176
Loyal Eddies 176

M

maddiyatçılık 166, 265
Madonna 172
Mailer, Norman 151, 152, 199, 200, 204, 266
maneviyatçılık 265
Marcuse, Herbert 45, 59, 60, 67, 68, 285, 294, 297, 298
Marksizm 78
Marwick, Arthur 182, 183
Marx, Karl 30, 31, 33, 42, 47, 65, 67, 68, 114, 115, 117, 118, 120, 124, 197
McQueen, Alexander 183
meditasyon 264
mekanik evren 265
meta fetişizmi 30
Metzger, Richard 155
Milgram, Stanley 7, 38, 39, 40
modern demokrasi 38
Moore, Michael 149, 150, 151, 197
Morpheus 18, 315
mülkiyet 27, 66, 68, 80, 140, 141, 185, 202, 240, 317, 318, 324, 330, 337
Mumford, Lewis 229, 230, 235
Musevilik 263

N

Nascimento 135, 136, 137
Negri, Antonio 4, 256, 257
New Haven 39
Niedzviecki, Hal 159, 160
nihilist 200
Nirvana 23, 24, 159
normal 98, 99, 100, 103, 105, 154, 333
normallik 186

O-Ö

O'Brien, Patrick 177, 178
O'Connor, Sinead 172
Old Navy 182
organik evren 265
Orwell, George 35, 153, 202
öteki 31, 68, 72, 85, 103, 111, 119, 125, 126, 127, 128, 186, 220, 244, 249, 275, 280, 292, 307, 313, 314, 318
özbilinçlilik 141
özgürleşme 17, 64, 67, 75, 77, 185, 265, 270, 313
özgürlük 14, 24, 40, 47, 54, 61, 65, 70, 72, 78, 79, 80, 81, 90, 101, 146, 152, 153, 173, 185, 193, 269, 291, 295, 305, 308

P

Packard, Vance 36, 181, 201, 202, 208, 213
Paglia, Camille 76
parazitleme 11, 18, 156
paternalistik 208, 209
Patricia, Princess 176
pazarlama 9, 12, 13, 44, 62, 135, 138, 217, 224, 225, 226, 289
pazar rekabeti 12
Picard Borg, Jean-Luc 170
Pink Floyd 59, 173
Platon 17, 33
politik aktivizm 16, 18
Post, Emily 102, 144, 155, 311
protest 73
Protestanlık 263
punk 15, 24, 40, 81, 102, 103, 104, 105, 136, 158, 160, 192, 304
püritanizm 122

R

Reed, Lou 160
Reich, Charles 59, 69, 172, 184, 293, 294, 297
reklamcılık 16, 112
Rice, Jeff 199
Rock and roll 172
Rose, Michelle 29, 164, 165, 166
Roszak, Theodore 41, 42, 43, 61, 69, 70, 150, 184, 269, 270, 293, 294
Rousseau, Jean-Jacques 27, 28, 54, 77, 260, 293
ruhanilik 258, 270
Rus Devrimi 32

S

sapma 59, 60, 70, 79, 89, 90, 105, 146, 148, 186, 237, 325, 326
Sargant, William 36
Sartre, Jean-Paul 145
Schor, Juliet 112, 162, 163, 164
Schumacher, Ernst 299
Scitovsky, Tibor 242
Seabrook, John 207, 208
silah kültürü 188
sınıf 13, 16, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 41, 43, 58, 68, 106, 109,

124, 132, 133, 135, 180, 188, 198, 201, 202, 203, 206, 209, 211, 212, 225, 232, 293
Slater, Christian 149
sosyal eşitlik 206
sosyal sınıf 106, 133, 135, 201
soyut özcü 197
soyut özcülük 198
Spacey, Kevin 62
square 14, 200, 204, 205, 207, 266, 269
Stalin, Joseph 35, 59
süperego 48, 50, 60, 67

T

teknokrasi 41, 61, 181, 293, 295, 296
Tennant, Stella 135
teosofi 145
Thoreau, Henry 78, 262
Tolkien, J. R. R. 261
Tolstoy, Leo 200
Toprak Ana 271, 272, 273, 274
trend gözcüsü 191
Troçki, Leon 141
tüketimcilik 8, 38, 43, 110, 114, 116, 117, 121, 122, 124, 136, 161, 181, 188, 189, 193, 196, 212, 248, 267, 291, 309, 332

U-Ü

Unabomber Manifestosu 144
uyumsuz 79, 151, 153, 200, 206, 316
üniforma 169, 170, 172, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 187, 189, 190, 192, 283
üst sınıf 58, 203

V

Van Doos 176
Van Wyck, Robert Anderson 314
Veblen, Thorstein 121, 122, 123, 124, 125, 131, 132, 134, 178, 202
Voltaire 28

W

Whyte, William 233, 234

Y

yaratıcı ethos 207
yaratıcılık 40, 67, 80, 159, 173, 207
yaratıcı sınıf 206, 209, 211
yıkıcılık 157, 325
Young, Angus 90, 172
yüceltilmiş saldırganlık 285
yuppi ideolojisi 13

Z

Zen 264, 269, 270, 314
zihin beden bütünlüğü 265
zihin ve beden ikiliği 265

AYRINTI

Jeremy Gilbert

Antikapitalizm ve Kültür

İnceleme/352 sayfa/ISBN 978-975-539-644-6

Yirmi birinci yüzyıl politikası ve kültürü açısından "antikapitalizm" gerçek-ten ne anlama geliyor?

Antikapitalizm, küresel geçerliliği olsa da, yerele kök salmış, taban hare-ketleri ve eylemlerinin gevşek birliği olarak varlığını ve etkisini sürdürmekle birlikte, tutarlı ve bütünlüklü bir felsefe geliştirmekte yetersiz kalıyor. Bu eksikliği, Ernesto Laclau, Stuart Hall, Antonio Negri, Gilles Deleuze ve Judith Butler gibi önde gelen radikal düşünürlerin eserlerini temel alan kültürel teori ile Yeni Sol'un entelektüel mirası birlikte giderebilir.

Antikapitalizm ve Kültür, işte bu boşluğu doldurmayı amaçlıyor ve kültürel çalışmaların radikal geleneği ile sermayenin küreselleşmesine direnmeye çalışan radikal hareketler arasında güçlü bağların olduğunu savunuyor. Aslında, bu ikilinin birbirine ihtiyacı var; bir yanda teori muazzam bir çe-şitlilik sergileyen antikapitalist eylemler ağını biçimlendirip yönlendirirken, antikapitalist hareketin büyük enerjisi ve politik inancı kültürel çalışmalara yeni bir soluk kazandırabilir.

Kitap, Deleuze ve Guattari, Laclau ve Mouffe, Negri ve Hardt olmak üzere üç ikilinin fikirleri ekseninde, çağdaş ve radikal demokratik bir Marksist açılımın küresel mücadeleler açısından önemini ortaya koyarak, günümüzün en can alıcı tartışmalarına katkıda bulunuyor.

Annie Thébaud-Mony

Çalışmak Sağlığa Zararlıdır

İnceleme/Çev. Ayşe Güven/288 sayfa/ISBN 978-975-539-662-0

Risklerin alt işverene devri. Başkasını tehlikeye atma. Onura saldırı. Duygusal ve fiziksel şiddet. Mesleki kanserler

"Dünyanın her yerinde, rekabet gücü adına, çalışma hayatı öldürüyor, yaralıyor, binlerce kadını ve erkeği hasta ediyor. Sağlıklarına ciddi biçimde zarar verdiğini bilseler de, bu insanların, geçimlerini sağlayabilmek için bu tür işlerde çalışmaktan başka çaresi yok... Sağlık Sigortası Fonu'nun ve Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre bugün Fransa'da, iş kazalarından günde iki, amyanttan (asbest) sekiz kişi ölüyor ve iki buçuk milyon çalışan her gün işyerlerinde kanserojen kokteyllerine maruz kalıyor, milyonlarca kadın ve erkek bir insanın fiziksel ve ruhsal olarak dayanabileceği sınırların ucuna itiliyor; kısacası, çalışma hayatı yaralıyor, öldürüyor ve hasta ediyor. Öldüren gerçekten çalışma hayatı mı yoksa yönetim kurullarının oval masalarında çalışma organizasyonunun nasıl olacağına karar verenler mi? Sahte bayraklı armatörlerin ve dünya çelik tüccarlarının yüksek çıkarları için bugün, Hindistan'da Alang sahiline çekilmiş gemileri sökerken, belki iki, belki on, belki altmış işçi ölecek. Burada bahsi geçen, iş ölümleridir, bu ölümlere neden olan riskler gibi 'kabul edilebilir' görülürler; sorumluları için ise, hiçbir mahkumiyet söz konusu değildir."

Bu kitap, sanayi ve hizmet sektörlerinin farklı iş kollarından toplanan çok sayıda tanıklığa ve amyantın aydınlatıcı örneğine dayanarak kamu sağlığının "kör nokta"sına ışık tutuyor: Çalışanların hayatına, sağlığına ve onuruna yönelen saldırıları görünür kılıyor. Kendine Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu referans alan yazar, insan öldürme, başkasını tehlikeye atma, onura saldırı ya da tehlikedeki insana yardım etmeme suçlarında, sorumluların nasıl bütünüyle cezasız bırakıldığını gösteriyor. Ayrıca, etki altındaki bilimsel araştırmaların tehlikeli sonuçlarına dikkat çekiyor. Bireysel ve kolektif direnişe ve yurttaşları tetikte olmaya çağıran sağduyulu bir kitap.

Richard Sennett
Beraber

İnceleme/Çev. Ilkay Özkuralplı/352 sayfa/ISBN 978-975-539-667-5

Bir üçleme olarak tasarlanan kitaplardan ilki olan Zanaatkâr'dan sonra, ikinci kitap Beraber'de Richard Sennett günümüzün son derece kabileci, yarışmacı ve benmerkezci dünyasında işbirliği yapmayı, ortaklaşmayı nasıl öğrenebileceğimizi sorguluyor.

Irksal, etnik, dinsel ya da ekonomik olarak çok farklı insanlarla bir arada yaşamak bugünkü medeni toplumların karşısına dikilen en önemli sorunlardan biridir. Genel olarak bizim gibi olmayan insanlarla ilişkiye girmekten kaçarız ve modern politikalar bir kent politikasından çok bir kabile politikasına yakındır. Richard Sennett, görünenin ötesini düşünmeye kışkırtan bu kitabında, kabileciliğin, bencilliğin nedenleri üzerinde dururken, bu konuda neler yapılması gerektiğini de tartışıyor.

Sennett'e göre, işbirliği bir beceri işidir ve başarılı bir işbirliğinin temelinde çekişmeden çok dinlemeyi ve tartışmayı öğrenmek yatar. Sennett, Beraber'de, insanların sokak köşelerinde, okullarda, işyerlerinde ve yerel politikada ya da sanal dünyada nasıl işbirliği yapabileceğini keşfe çıkıyor. Bu yolculukta, ortaçağdan günümüze, köle topluluklarından Paris'in sosyalist gruplarına ve Wall Street çalışanlarına uzanan işbirliği ritüellerinin gelişim seyrini izliyoruz. Üç bölüm halinde, işbirliğinin doğası, neden zayıfladığı ve nasıl güçlendirilebileceğini tartışan Sennett bizi şöyle uyarıyor: Eğer karmaşık ilişkiler ağı haline gelmiş toplumlarımızın refahını istiyorsak, işbirliği yapma, ortak çalışma becerisi kazanmamız ve geliştirmemiz gerekir. Ve yine bizi şöyle temin ediyor: Bunu yapabiliriz çünkü işbirliği kapasitesi insanın doğasında vardır.

Terry Eagleton
Hayatın Anlamı

İnceleme/Çev. Kutlu Tuna/144 sayfa/ISBN 978-975-539-674-3

Hayatın anlamı nedir? Daha fazla güç, servet, seks, aşk, çikolata, futbol, entelektüel tefekkür ya da günü yaşamak mı? Hayatın bir anlamı var mıdır; yoksa o da tüm anlamlar gibi sadece postmodern bir kurgudan mı ibarettir?

Anlamın hızla buharlaştığı günümüz kapitalizminin kentli, pragmatik politik ve kültürel dünyasında her şeye rağmen ortak ya da hayatlarımıza gömülü anlamlardan bahsedebilir miyiz?

Terry Eagleton bu kısa "giriş" kitabında, insan bilimlerinin terk ettiği ve popüler kültürle anlam endüstrisinin istila ettiği bir alanda hayatın anlamını sorguluyor. Hayatın anlamını, anlamın hayatını oluşturan dilbilimsel, etik, kültürel ve politik göstergelerle tartışan Eagleton'ın anlatısına Shakespeare'in tiyatral karakterleri, Wittgenstein'ın "dil oyunları", Schopenhauer'un "istenç"i Heidegger'in "hiç"i, Sartre'daki endişe, Samuel Beckett'in "belki"si ve Freud'un "bilinçdışı" da parçalar halinde katılıyor. Aristo'dan Marx'a uzanan bir ahlaki soykütük dahilinde insanın kendini gerçekleştirmesi, kişisel tatmin, toplumsal birer pratik olarak mutluluk, sevgi ve erdem gibi kavram ve değerleri yorumlayan Eagleton'ın bu kitabı, hayatı hâlâ hayati göstergeleriyle dert edenler için bir düşünme çağrısı. Hayatı ya da dendiği gibi, "Ey Hayat!"ı.

Michael Hard-Antonio Negri
Duyuru

İnceleme/Çev. Abdullah Yılmaz/128 sayfa/ISBN 978-975-539-687-3

Antonio Negri ve Michael Hardt acil yaygınlaştırılması ve tartışılması dileğiyle bir "duyuru" yayımladı. Bu kısa metinde, günümüzdeki toplumsal hareketlere ve mücadelelere ilişkin önemli tespitler yaparak, hareketlerin yeni bir kurucu nitelik kazanabilmesi için bir yol haritası öneriyorlar. "Günümüzün toplumsal hareketleri düzeni tersine çeviriyor, manifestoları ve peygamberleri gereksiz kılıyor. Değişimin failleri şimdiden sokaklara indiler ve şehir meydanlarını işgal ediyorlar; yalnızca yöneticileri tehdit edip alaşağı etmekle kalmıyor aynı zamanda yeni bir dünya vizyonu oluşturuyorlar. Belki daha da önemlisi, mantıkları ve pratikleri, sloganları ve arzularıyla, bu çokluklar yeni bir dizi ilke ve hakikat ilan ediyor."

Çağdaş toplumlarda borçlandırılan, medyalaştırılan, güvenlikleştirilen, temsil edilen olmak üzere dört ana figür tespit ettikten sonra, bunların isyan etme ve kendilerini dönüştürerek iktidar figürleri haline gelme yetisine sahip olduklarını savunuyor.

"Herkesin ortak olana erişebildiği ve onu paylaşabildiği adil, eşit ve sürdürülebilir bir toplum kurmayı hayal edebiliyoruz ama onu ete kemiğe büründürme koşulları henüz mevcut değil. Küçük bir azınlığın zenginliği ve silahları elinde bulundurduğu bir dünyada demokratik bir toplum yaratamayız. Kararları hâlâ onu tahrip etmeyi sürdürenler alırken, gezegenin sağlığını iyileştiremeyiz. Zenginler basitçe paralarını ve mülklerini vermeyecek ve tiranlar basitçe silahlarını bırakıp iktidarın dizginlerini bırakmayacak. Son tahlilde onları almak zorunda olan bizleriz... ama yavaş olalım. Mesele bu kadar basit değil."

Hardt ve Negri, bu kitapta yasama, yürütme ve yargı erklerinin demokratik ve ortak bir bir kuruluş sürecindeki rollerini ve alacağı biçimler üzerinde fikirler üretirken, aynı zamanda bir kurucu anayasa çalışmasına da katkı sunuyor.

"Özneleşme süreci retle başlar. Ben yapmayacağım. Ben sana olan borcumu ödemeyeceğim. Evimizden çıkarılmayı reddederiz. Kemer sıkma önlemleriniz bizi bağlamaz. Tersine biz, aslında zaten bizim olan, servetinize el koymak istiyoruz."

"Sen beni temsil edemezsin!"

Mücadele devam ediyor, Hardt ve Negri'nin katkılarıyla!

Der: Hüseyin Köse
Flanör Düşünce

İnceleme/Der: Hüseyin Köse/496 sayfa/ISBN 978-975-539-691-0

Modern kentlerin insanı görünmez kılan cümbüşü içinde "görünür olma" arzusunun görkemli bir tirada ihtiyacı vardır daima. Özellikle de yüzeysel yerleşiklik cehenneminin her yeri sardığı bir dönemde... Var olmak algılanmış olmakla lanetlenmiştir artık ve boş zamanlarının erdemini hesaplı kesinliklere kurban etmiş bir uygarlığa inat, zamansızlığın efendisi olan aylaklığın esaslı bir övgüsü yapılmalıdır şu halde. Dahası, böyle bir övgüye her zamankinden daha fazla arka çıkılmalıdır. Çünkü aylaklığın erinci, düzenin ve mutlak değişmezliğin değil; rastlantısallığın ve apansız karşılaşmaların hesapsız harcama kalemine kayıtlıdır. Yersizyurtsuzluğun güven telkin etmeyen ama özgürleştiren toprağına buyur edilmiş her düşüncenin yolu er ya da geç aylaklığın muazzam bakışının gücüyle kesişmek zorundadır. "Asla yerleşmeyin!" der o kadim yargı, gezinmenin sonsuzluğa kapanan döngüsünde kalın hep; çünkü ancak oradayken ve onunla birlikte kazınır bilince saplanıp kalmış sabit yargıların kökü. Değil mi ki, gösterişli boş zamanların yüzeyinde biriken görüntüde, gezgin düşüncelerin boş inançları boşa çıkaran kilden anıtı yükselir. Düşüncenin kilden anlatısıdır bu; tasarlanmış, ince ince düşünülmüş her düşünce gibi çabucak dağılıp gitmelidir; yabancılaşmış ve yabancılaştırıcı güvensizliğin karşısında aylağın temsil ettiği şey de tastamam budur işte: kalabalıktaki adamın muhayyel varlığının ete kemiğe bürünmüş silueti... Çağın örselenmiş belleğinde, düşüncenin sonsuza dek kayboluşuna karşılık, sonsuzlukta kaybolmanın düşüdür asıl doğrulanmayı bekleyen de. Öznesi aşınmış bir tahayyül gücünün yeniden ve geri dönüşsüz biçimde peşine düşülmesine; dahası, böylesi bir aranışın hiç bitmeyecek öyküsüne odaklanıyor elinizdeki kitap. Bu nedenle de zamanla değişen, başkalaşan algılama ve görme biçimlerinin mahiyetini kavramaya çalışırken, yolu üzerinde karşılaştığı her çarpık imgeyi sürekli biçimde çağcıl bir içtihada tabi tutmayı ahyor gündemine. Ezcümle, yer değiştirme itkisinin yersizyurtsuzluğa yazgılı serüveninin felsefi/sosyolojik yörüngesi etrafında kümelenmiş bir dizi toparlayıcı, çerçeve kurucu metni bir araya getiriyor Flanör Düşünce. Elinin altındaki dünyayı son derece çekilmez ve dayanılmaz bulan huzursuz bilinçler, bilgisizlikle ve büyük bir aymazlıkla sürdürülen bir hayata esaslı bir güzergâh arayanlar için son bir öneri: Çünkü yol, belki de esirgenmiş mutluluğun kol gezdiği bir dünyada "gitme"nin ayakucuna dek inen bir kelimedir. Belki de dur durak bilmeden akıp giden bu tekinsiz gidişe en iyi onun içindeyken ve "yolda"yken katlanılabilir, tıpkı yalnızlıkla ancak bir başınayken baş edilebileceği gibi...

Arif Dirlik
Küreselleşmenin Sonu mu

İnceleme/Arif Dirlik/288 sayfa/ISBN 978-975-539-701-6

Yaşadığımız dünyada eskiler sonlanırken yeniler başlamıyor...
İnsanlığın kadim ikilemi tekrarlanıyor: Kaosun getirdiği belirsizlikten doğan hüzünlü umutsuzluk ve aldatıcı dinamizmden kaynaklanan rahatsız edici Panglosyan kutlamalar...
Dünyanın en önemli Çin uzmanlarından, "global modernite" kavramının mucidi Arif Dirlik, uzun sürmüş birikimin ışığında küreselleşmenin modernite ile ilişkisini, kurumlarını, uygarlıklarını, yerlerini sorguluyor ve sonlanmayacak sanılan küreselleşmenin bitişini anlatıyor:
"... Sonlanmakta olan modernite değil, bu haliyle Avromodernitedir, yani, global
hedeflerini realize etmek isterken kendisini yadsıyacak konuma gelen modernitenin iki
yüzyıllık Avro/Amerikan egemenliğidir." ... "Bir kavram olarak 'global modernite,' ortaklıktaki farklılık (veya farklılıktaki ortaklık) durumunu yakalamayı hedeflemiştir; bu hedef, ulusal veya uluslararası düzeyde gündelik politikayı harekete geçiren zıtlıkları üretmekle kalmayıp, aynı zamanda bunları anlamak için gerekli kavramsal aygıtların aranması çabalarını da kapsamaktadır. Benim bu terimi kullanırken temel aldığım anlam, kapitalist modernite tarafından biçimlenen bir dünyada yaşarken, küresel bir kapitalist ekonominin evrensel talepleri ve gerekleri ile buna yönelik yerelleşmiş kültürel talepler arasındaki birçok yüzleşmede, esas belirleyici olan ve yeniden işleme uğrayan modernitenin kendisi olduğudur. Modernitenin parçalara ayrılışı modernitenin sonu olarak algılanabilir; tarihselleştirilmesi için de bir fırsat sunabilir, şu anda hangi konumda olduğunu tanımamıza yardımcı da olabilir ve bugünkü uygun bir noktadan geçmişe ışık tutar..." Arif Dirlik, Küreselleşmenin Sonu mu

Tüketim dünyasında yaşıyoruz. Kapitalizm var olmak için sınırsız, hedefsiz ve insafsız bir tüketimi körüklüyor. Kültürel gıdalarını arzuları yönlendiren, hatta yoktan var eden reklam sektöründen alan kitleler aynı giysileri giyip, aynı müzikleri dinleyerek, aynı turistik mekânlarda sürüler halinde dolaşarak özgürlüğün tadını çıkarıyor!

Sözde çeşitlilik sunan günümüz büyük şirketler dünyasının insanları mahkûm ettiği tek tip giyim ve yaşam tarzına karşı durmak amacıyla kimileri ayrıksı saç şekilleri, giysiler, duruşlar ve tarzlar benimsedi. Kimileri el değmemiş müziklerin peşine düştü, kimileri ayak basılmamış yerlerin. İçlerindeki isyanı böyle dışa vurdular. Bir karşı-kültür yaratarak sistemin dışına çıktıklarını düşündüklerinden, dünyayı değiştirmek için politik eylem çağrılarına kulak vermediler. Renkliydiler, heyecanlı ve yaratıcıydılar.

Şimdiye kadar girdiği her çağa, her toprağa ve yaşam tarzına uyum sağlamada olağanüstü bir yetenek sergileyen kapitalizm bu meydan okumayı da kendi lehine çevirmeyi başardı, başarıyor. Bir isyan piyasasının oluştuğunu bile söyleyebiliriz. Artık isyankârlar için her tür tüketim malı; ayakkabılar, giysiler, takılar, müzikler, bakir topraklara alternatif turlar bulmak kolay. Bohem muhitler "in" oldu...

Sonunda gelip şu sorulara takılıyoruz: Hakiki isyan, mücadele, direniş ve devrim imkânı kalmadı mı artık? Kapitalizm her karşı çıkışı piyasanın yeni bir metası haline dönüştürüp yine bize mi satacak? Bu kısırdöngüden kurtulmanın bir yolu yok mu? Buraya kadar mıydı yani?

İşte Joseph Heath ve Andrew Potter *İsyan Pazarlanıyor*'da hem hikâyenin devamını anlatıyor bize hem de bu sorulara yanıt bulmaya çalışıyor.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-975-539-711-5